50 лева

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

ИЗВѢСТИЯ

НА

ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ.

Книга IV.

СОФИЯ
Царска Придворна Печатница на Ив. Кадела
1915.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Запасътъ загубенъ.

С. 213.

ИЗВѢСТИЯ

НА

ИСТОРИЧЕСКОТО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ.

Книга IV.

СОФИЯ
Царска Придворна Печатница на Ив. Кадела
1915.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Съдържание.

Стр.

Проф. Д-ръ Г. И. Кацаровъ. Нови антични паметници отъ България. 1

Д-ръ Б. Филовъ. Възобновяването на Пловдивската крѣпость въ врѣмето на Маркъ Аврелия. 9

Д-ръ Д. Дечевъ. Приносъ къмъ античната география на България. . 23

Проф. Д-ръ В. Н. Златарски. Извѣстието за Михаила Сирийски за прѣселението на българитѣ. 37

Проф. Д-ръ А. Иширковъ. Скопската область останала българска и подъ духовното владичество на сръбска Ипекска патриаршия (1557—1766 год.). 53

Проф. С. С. Бобчевъ. Царь-Срацимировото писмо до Брашовяни . . 71

К. Крачуновъ. Франция и съединението на България 79

Н. Милевъ. Единъ неизданенъ документъ за българската история (1597 г.) 89

К. Крачуновъ. Лондонски исторически конгресъ 101

Проф. J. B. Bury. България презъ IX вѣкъ и покръщането на славянитѣ и българитѣ 105

Проф. J. B. Bury. Пресиамъ, Маламиръ 180

Проф. J. B. Bury. Върху нѣкои отъ изворитѣ за историята на Константина и Методия 184

Н. А. Мушмовъ. Названията на старобългарскитѣ монети 189

Г. Ивановъ. Исторически извѣстия и прѣдания изъ Ловешко 207

Проф. Йор. Ивановъ. Поменици на български царе и царици . . . 219

Ц. Стояновъ и К. Крачуновъ. Вѣсти и оцѣнки 231

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Нови антични паметници отъ България

Отъ Д-ръ Г. И. Кацаровъ

(съ табл. I и II).

I.

Долуописаниятъ паметникъ е билъ намѣренъ прѣзъ 1910 г. въ околностьта на Плѣвенъ и прибранъ въ сбирката на мѣстното археологическо дружество. Ние имахме вече случай да изтъкнемъ на друго мѣсто[1]) важностьта на тоя паметникъ, който заслужава да стане достжпенъ за науката. Благодарение на любезностьта на г-на прѣдседателя на Плѣвенското археол. дружество, който се погрижи за фотографирането на паметника, можемъ да го обнародваме въ страниците на нашитѣ Извѣстия.

Четиристраненъ жертвеникъ отъ варовникъ, тритѣ страни профилувани; отгорѣ надъ профила на прѣднята страна два акротера; една часть отъ заднята страна на камъка е отчупена; и лицето му отгорѣ отчасть е очукано, сжщо и отдолѣ. Жертвеникътъ е вис. 0·75, шир. 0·29, деб. 0·22 м.; височина на буквитѣ въ 1-и редъ: 0·04, 2-и р. и сл. 0·03 м.. Табл. I. Надписътъ се чете:

Deanae
Germetith-
ae sacrum.
M(arcus) Julius Ni-
5 *ger voto*
posuit.

Въ 1-ия редъ въ думата Deanae *e* стои вм. *i*; ср. Kalinka, Ant. Denkmäler in Bulgarien стр. 439; редъ 5: *voto* вмѣсто обикновеното *votum*; примѣри у Kalinka № 125, 146.

---

[1]) Изв. Бълг. арх. друж. I 117.

Жертвеникътъ билъ посветенъ като оброченъ даръ на Диана Герметита отъ М. Юлия Нигеръ. Прѣди всичко заслужва внимание прѣкорътъ на богинята Germetitha, който безъ съмнѣние е тракийски и може да се зближи съ извѣстни вече мѣстни тракийски имена: Γέρμας, Γερμεννή, Γερμανία[1].

Това посвещение хвърля свѣтлина върху другъ надписъ, намѣренъ въ Кайлъка при Плѣвенъ, дѣто вѣроятно е сѫществувала римска крѣпость[2]. Въ тоя надписъ[3] се споменува territorium Dianensium, което безъ съмнѣние стои въ свръзка съ култа на Диана[4]. Обърнато е вече внимание, че култътъ на тая богиня е билъ доста разпространенъ въ Мизия и Дакия и съ право е изказано прѣдположение, че Диана е стѫпила на мѣстото на нѣкоя домашна тракийска богиня[5]. Въ много надписи отъ тия провинции тя носи прѣкори: regina, sancta, potentissima, които ясно свидѣтелствуватъ за важностьта на култа ѝ. Съ право Домашевски[6] счита Аполона и Диана като главни божества на западнитѣ траки; въ тракийскитѣ надписи тя се явява и съ специални домашни прѣкори: Scoptitia, Initia[7]; въ релиефитѣ тя се изобразява като пъргава ловжийка, възсѣднала заднишкомъ на еленъ[8].

Въ нашия надписъ Диана се явява съ новъ прѣкоръ Germetitha. Може би ще трѣбва да приемемъ, че Germetitha е била самостоятелна тракийска богиня, която послѣ била отъждествена съ Диана-Артемида; така е станало напр. и съ тракийския богъ Κενδρισός, който билъ смѣсенъ съ Аполона,[9] но се явява и самостоятелно.[10]

---

[1] Procop. de aed. IV, 4 (Haury p. 122). Ср. Jireček, Arch. epigr. Mitteil. aus Oesterr. X 71; Kazarow, Rev. archéol. 1913, I 344.

[2] При Плѣвенъ обикновено се поставя станцията Storgosia (Tab. Peut.): Jireček, Heerstrasse 156; Tomaschek, Thraker II 2, 81.

[3] Обнародванъ въ Изв. Бълг. арх. др. I 116; Seure, Rev. archéol. 1912 I 319: [pro salute imp. L. Septimii] Severi, et Antonini [et Getae Caesarum nn.] et Juli(a)e Aug(ustae), territorio Dianensiu(m) P. Aelius Victorin[us] ex-mag(istro) et . . . decurio . . .

[4] Ср. Г. И. Кацаровъ, Изв. Бълг. арх. др. I 116 сл.

[5] Pauly-Wissowa, Realenc. V 337; Toutain, Les cultes païens I 319.

[6] Religion des röm. Heeres 52.

[7] Kalinka, ц. м. № 172. 174.

[8] Kalinka № 173. 174

[9] Ср. Reinach, Rev. étud. grecques XV 32.

[10] Единъ релиефъ на тракийския конникъ отъ Intercisa (Унгария) носи посвещение: Κυρίω Κενδρεισῷ Βειθυνικὸς Τάρσου εὐχήν; Hampel, Arch. Értesitö 1911, 410; A. Reinach, Rev. épigr. I 389.

Прѣди нѣколко години ние изказахме прѣдположение[1]), че името „Германъ“, запазено въ извѣстния нашъ обичай, ще да е било име на старо тракийско слънчево божество[2]); новиятъ прѣкоръ на Диана въ тоя паметникъ донася извѣстно потвърждение на нашето мнѣние, защото безсъмнѣно — тракийскиятъ коренъ germ- се явява вече въ едно божеско име.

II.

Надписътъ, който обнародваме по-долѣ, се пази сега въ Народния археологически музей въ София; знае се само, че той е откритъ въ развалинитѣ на стария Nicopolis ad Istrum (сега Никюпъ); но кога и какъ е станало това, не е извѣстно[3]). Г-нъ Б. Филовъ, директорътъ на музея, имà добрината да остави тоя паметникъ на наше разположение, за да го възстановимъ и обнародваме. Една часть отъ надписа е изгубена, тъй щото пълното му възстановяване не бѣше ни възможно; но и въ тоя непъленъ видъ той прѣдставя голѣмъ интересъ.

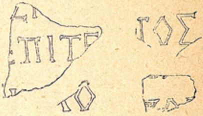
Обр. 1.

Надписътъ е издълбанъ върху мряморна, добрѣ изгладена плоча и е билъ фланкиранъ съ два вдълбани триѫгълника, отъ които е запазенъ само триѫгълникътъ на лѣвата страна. Табл. II. Както е сега слѣпена, плочата е дълга 1·01 м., шир. 0·485 м., деб. 0·035 м.; първоначалната длъжина обаче ще да е била около 1·20 м. Височината на буквитѣ въ разнитѣ редове е различна; 1-и редъ: 0·035—0·04 м.; 2-и редъ: 0·03 м.; 3-и и 4-и редъ: 0·02—0·025; 5—10-и редъ: 0·02 м.; 11-и редъ: 0·03 м. Мѣстото на 4 фрагмента не можа да се установи, затова ги даваме отдѣлно въ факсимиле, обр. 1; само фрагментътъ, въ който се чете ἐπιτε-, вѣроятно ще трѣбва да се постави въ 10-ия редъ.

---

[1]) Klio, Beiträge zur alten Gesch. VI 169.

[2]) Възраженията на М. Арнаудовъ, Сп. на Б. Ак. на наукитѣ IV 78 не ни убѣдиха. Нашето мнѣние приема и A. Reinach, Rev. épigraph. I 1913 стр. 405.

[3]) Може да се прѣдполага, че е откритъ при разкопкитѣ, които е правилъ бившиятъ директоръ на музея В. Добруски; ала на врѣмето тоя паметникъ не е билъ вписанъ въ инвентара на музея.

Надписътъ, до колкото можахме да го възстановимъ, се чете:

Ἀγαθῇ[ι] τ[ύχηι].

Ὑπὲρ τῆς τ[ῶν] Αὐ[τοκρα]τόρω[ν Μ(άρκου) Αὐρη-]
λίου Ἀντωνε[ίνου Κα]ίσ[αρο]ς Σεβ(αστοῦ) καὶ Λ(ουκίου) Αὐρηλίο[υ Οὐήρου Καίσαρος]
Σεβ(αστοῦ) καὶ Φαυστ[είνης Σ]εβ(αστῆς) καὶ [τῶν παί]δων αὐτῶν καὶ τοῦ σύ[μπαντος]
[αὐτῶν οἴκου τύχης καὶ σωτηρί]ας κ[αὶ αἰωνίου] διαμονῆς ἱερᾶς τε συνκ[λήτου]
καὶ δ[ήμου Ῥωμαίων καὶ ὑπὲρ ὑγείας τ]οῦ ἡ[γεμόνος] Ἀππίου Κλαυ[δίου] Μαρτι[άλ]ου [πρεσβ(ευτοῦ)]
Σεβ(αστοῦ) ἀν[τιστρ]ατή[γου] βο[υ]λῆς τε καὶ δήμ[ου Οὐλπίας Νεικοπόλεως τῆς πρὸς]
Ἴστρον. Ὁ ἀρχιερεὺς τῆς πόλεως.. [Μινί]κιος Θ . . . . καὶ]
Μινίκια Φιρμεῖνα θυγατὴρ αὐτο[ῦ] φιλό[τει]μος. . . . . ἐπιτε[λέσαντες]
κυνήγια καὶ μονομαχίας[1])...

ἀπὸ...

---

[1] По погрѣшка каменодѣлецътъ е издълбалъ буквата Σ въ обърната форма (запазена само половината).

Надписътъ се датира съ императоритѣ М. Аврелия и Л. Вера, съвмѣстното царуване на които пада 161—169 год. сл. Хр. Допълнението въ 3-ия редъ [τῶν παί]δων се подкрѣпя съ другъ надписъ отъ Никополъ: *Seure*, Rev. arch. 1907 II стр. 415 № 3 = Inscr. Graecae ad res Roman. pertin. I 1414.

Редъ 5: ἱερᾶς τε συνκλήτου ср. Kalinka, Ant. Denkm. in Bulgarien стр. 40.

Редъ 6: Легатътъ на провинцията Тракия Апий Клавдий Марциалъ[1]) до сега бѣше извѣстенъ само отъ монети на Сердика отъ врѣме на Фаустина млада и Л. Вера, и на Анхиало отъ врѣме на М. Аврелия[2]). Въ камененъ надписъ името на тоя легатъ се явява сега за пръвъ пѫть.

Въ надписа се споменува (р. 7) *съвѣтътъ* и *народътъ* (βουλὴ καὶ δῆμος) на гр. Никополъ. Основаниятъ отъ императора Траяна гр. Никополъ[3]) е получилъ сѫщата общинска уредба, каквато имали изобщо гръцкитѣ общини (πόλεις), особено тия на М. Азия.[4]) Градътъ ималъ народно събрание, δῆμος, който често носи титла λαμπρότατος (най-блѣстящъ), и съвѣтъ βουλή[5]), който се титулува ἱερά, ἱερωτάτη, κρατίστη (свещенъ, най-свещеъ, най-мощенъ); въ надписитѣ обикновено народътъ и съвѣтътъ се споменуватъ заедно. Членоветѣ на съвѣта (βουλευταί) често се споменуватъ въ надписитѣ; изглежда, че съвѣтницитѣ могли да заиматъ и друга служба; въ единъ надписъ съвѣтникътъ е и жрецъ (ἱερεύς). За компетенциитѣ на народното събрание имаме малко свѣдѣния; неговата дѣйность изобщо се е намѣрвала подъ надзора на римскитѣ власти.[1]) Ржководството на общинскитѣ работи било главно въ ржцѣтѣ на съвѣта; той управлявалъ финансовото дѣло на общината, грижелъ се за градежитѣ, контролиралъ чиновницитѣ, уреждалъ култа и обучението на младежьта, пращалъ посолства, уреждалъ игри и праздници, рѣшавалъ почести за заслужили лица и т. н.[2]). Между чиновницитѣ на града трѣбва да споменемъ най-напрѣдъ архонтитѣ (ἄρχοντες, συναρχία), отъ които единъ заималъ първо мѣсто и билъ епонимъ. Въ единъ надписъ първиятъ архонтъ е сжщеврѣмено ἀργυροταμίας[3]).

---

[1]) За него ср. Groag у Pauly-Wissowa, Realenc. III 2772; Klebs, Prosopographia imp. Rom. I 387. Погрѣшно у Kalopothakes, de Thracia prov. Rom. 53.

[2]) Ср. Münsterberg, Beamtennamen auf den griech. Münzen, Numism. Zeitschr. 1911 г. стр. 91 и 96. Мушмовъ, ант. мон. на Балк. Полуостровъ 154. 271.

[3]) Ср. Kanitz, Donaubulg. I 181 сл.; Иречекъ, Пѫтувания 239; Kalopothakes, de Thracia prov. Rom. 36, дѣто е указана и по-стара литература; Pick, die ant. Münzen von Dacien und Moesien I 328 сл.; Мушмовъ, ант. мон. на Балк. полуо-въ 56 сл.; Добруски, Мсб. XVIII 704; Weiss, Mitteil. der geogr. Gesell. 1907 стр. 52: Seure, Rev. archéol. 1907 II 257, 413 сл.; 1908 II 33 сл. (ср. Пер. спис. LXVIII 796); Petersen, Traians dakische Kriege 51 сл. Надписитѣ отъ Никополъ в. главно у Seure ц. м., дѣто сѫ указани и по-раншнитѣ издания. За намѣрената въ тоя градъ хубава статуя на Ероса, ср. Б. Филовъ, Археол. паралели, Мсб. XXVI, стр. 30 сл.

[4]) Ср. Chapot, La province rom. d'Asie 194 сл. Сѫщата уредба иматъ и други градове въ Тракия, напр. Сердика, Филипополъ и пр.; ср. Г. И. Кацаровъ, Приносъ къмъ ист. на София, 28; Мсб. XVIII стр. 656. За правното положение на тия градове в. Pick I 185, 330.

[5]) Добруски, Мсб. XVIII 726 погрѣшно твърди, че съвѣтътъ се наричалъ и σύνκλητος; въ надписа, който указва, е дума за римския сенатъ, а не за Никополския!

По-нататъкъ намѣрваме агораноми (ἀγοράνομος), които имали сжщата служба, както римскитѣ едили, т. е. грижели се за пазаря, за снабдяването на града съ жито и за градежитѣ; послѣ иренарха (εἰρήναρχος), комуто било възложена грижата за обществения редъ и нравственость. Споменуватъ се и епимелети, обаче тѣ едва ли сж редовни чиновници, ами сж били назначавани въ случай на нужда за извършване извѣстни работи[4]). За култа се грижелъ главния жрецъ (ἀρχιερεύς) на града заедно съ своята съпруга, която споредъ обичая била главна жрица (ἀρχιέρεια).

И въ нашия надписъ се явява единъ главенъ жрецъ Минике (Minicius), който заедно съ дъщеря си Миникия Фирмина устройвалъ игри: ловъ съ кучета (κυνήγιον) и единоборство на гладиатори (μονομαχία). Може би въ Никополъ е сжществувалъ и амфитеатъръ, остатъци отъ който ще се откриятъ при по-голѣми разкопки. Такива игри често се споменуватъ въ надписитѣ отъ императорско врѣме[5]): така мономахия срѣщаме въ единъ надписъ отъ София[6]). Въ единъ надписъ отъ Тесалоника[7]) (Солунъ) се споменуватъ κυνήγια καὶ μονομαχίαι, които споредъ завѣщанието на нѣкоя си Херения трѣбвало да траятъ три дена. Имаме свѣдѣния за гладиаторски игри и въ други градове на Тракия и Мизия.[1])

---

[1]) ср. Liebenam, Städteverw. im röm. Kaiserreich 250 сл.

[2]) ср. Liebenam, ц. м. 251.

[3]) Въпросътъ за компетенциитѣ на тоя магистратъ е спорелъ: ср. Oehler, Pauly-Wissowa, Realenc. II 802; Liebenam, ц. м. 293.

[4]) Seure, Rev. arch. 1907 II 275.

[5]) За широкото разпространение на игритѣ въ римската империя в. Friedländer, Sittengesch. Roms ^{8} II 293 сл. 559 сл.

[6]) Kalinka, Ant. Denkm. in Bulg. № 30. Въ Филипополъ е сжществувало ловджийско дружество κυνηγῶν κοινόν; ср. Ziebarth, Griech. Vereinswesen 64, 117; Poland, Gesch. des griech. Vereinsw. 105.

[7]) в. Heuzey Miss. archéol. en Macédoine стр. 274, № 112; Friedländer ц. м. II 618 сл.

За споменъ на даденитѣ отъ Миникия игри въ Никополъ е билъ поставенъ почетниятъ надписъ, който имаме прѣдъ себе си. Повече по тоя въпросъ не може да се каже, защото тъкмо краятъ на надписа не може да се възстанови.

Nouveaux monuments antiques de Bulgarie. — L'auteur publie deux inscriptions: 1° Autel, trouvé dans les environs de Pléven, haut. 0·75, larg. 0·29, épaisseur 0·22 m. Planche I. Dans l'inscription Diane apparait avec un nouveau surnom thrace — *Germetitha*. Une publication avec commentaire paraitra aussi dans Jahreshefte des österr. arch. Instituts. — 2° Inscription honorifique sur table de marbre, très fragmentée, long. dans son état présent 1·01 m., larg. 0·485, épaisseur 0·035 m. Voir planche II et les fragments (à la page 3, fig. 1), dont la place reste incertaine; le fragment επιτε appartient probablement à la ligne 10. L'inscription est restituée à la page 4. On y rencontre le nom du légat de Thrace Appius Claudius Martialis, jusqu'à présent ne figurant que sur les monnaies. L'inscription, trouvée dans les ruines de Nicopolis ad Istrum (auj. Nikjup), est conservée au Musée national à Sofia.

G. I. Kazarow.

---

[1]) Ср. Friedländer, стр. 618. — За κυνήγια и μονομαχίαι въ други провинции в. индекситѣ къмъ Inscr. Graecae ad res Rom. pertin.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Възобновяването на Пловдивската крѣпость въ врѣмето на Маркъ Аврелия

Отъ **Б. Филовъ**

(съ табл. III и IV).

Между малкото надписи съ историческо съдържание отъ римско врѣме, открити досега у насъ, се намира единъ надписъ отъ Пловдивъ, който се отнася до възобновяването на крѣпостьта на този градъ въ врѣмето на римския императоръ Маркъ Аврелия. Плочата съ надписа до прѣди тридесетина години е била зазидана въ стѣната на медресето на Бени-Меджидъ-джамия въ Пловдивъ, отдѣто по-късно е била извадена и прѣмѣстена първоначално въ Пловдивската библиотека, а по-късно въ Народния музей въ София, дѣто се пази и досега (инв. nº 2604).

Надписътъ е издаванъ вече нѣколко пѫти. По-старитѣ издания, направени още въ врѣмето, когато надписътъ е билъ зазиданъ въ стѣната на медресето и отчасти е билъ покритъ съ мазилка, не сѫ удовлетворителни[1]. Точенъ прѣписъ на надписа, заедно съ размѣритѣ му и една не съвсѣмъ ясна фотография, бѣха дадени едва прѣди нѣколко години въ извѣстния сборникъ отъ антични паметници отъ България, издаденъ отъ Виенската академия подъ редакцията на проф. Калинка[2]. Понеже и този прѣписъ не е достатъченъ за едно по-подробно изслѣдване на надписа, нѣма да бѫде излишно да го прѣиздадемъ тукъ наново съ факсимиле, въ което сѫ спазени и палеографическитѣ му особности (обр. 1 на стр. 10).

Надписътъ е издълбанъ върху четвъртита мряморна плоча, десната половина на която е отчупена; плочата е дълга

---

[1] Τσουκαλᾶς, Ἱστοριογεωγραφικὴ περιγραφὴ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως, 1851, стр. 35; Corp. inscr. latin. III 6121 и 7409 (= Dessau, Inscr. latin. sel. II 5337); Dumont-Homolle, Mélanges d'archéologie et d'épigraphie стр. 338 nº 52; Cagnat, Inscr. graecae ad res roman. pertinentes I 712.

[2] E. Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien nº 29 съ добавки на стр. 364. Въ изданието на Калинка трѣбва да се направи само една поправка, а именно да се отбѣлѣжи, че въ края на 6-ия редъ буквата Υ е запазена цѣла върху камъка, тъй че трѣбва да се чете Γερμανικοῦ, а не Γερμανικο[ῦ].

1·81 м., висока 1·18 м. и дебела около 0·26 м. По края тя е снабдена съ проста рамка, която на лѣвата страна е по-широка и е украсена съ двѣ симетрични спирали, отъ които долнята е почти цѣла отчупена. Буквитѣ сѫ високи 7 — 7·5 см. Подъ запазения сега текстъ е имало още половина редъ, който е билъ изчуканъ въ старо врѣме. Понеже освѣнъ това подъ текста се намира празно пространство за още нѣколко реда, вѣроятно е, че надписътъ първоначално е съдържалъ по-голѣмъ текстъ, съотвѣтно на който е била избрана и голѣмината на плочата, но който отпослѣ при гравирането на надписа по неизвѣстни намъ причини е билъ изоставенъ.

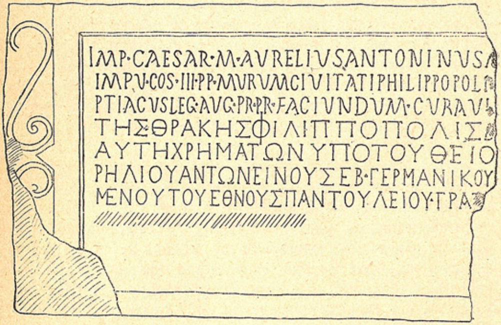
IMP·CAESAR·M·AVRELIVSANTONINVS
IMP·V·COS·III·PP·MVRVMCIVITATIPHILIPPOPOL
PTIACVSLEG·AVG·PR·PR·FACIVNDVM·CVRAV
ΤΗΣΘΡΑΚΗΣΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΙΣ
ΑΥΤΗΧΡΗΜΑΤΩΝΥΠΟΤΟΥΘΕΙΟ
ΡΗΛΙΟΥΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥΣΕΒ·ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ
ΜΕΝΟΥΤΟΥΕΘΝΟΥΣΠΑΝΤΟΥΛΕΙΟΥ·ΓΡΑ

Обр. 1. — Надписъ отъ Пловдивъ.

Първитѣ три реда на надписа сѫ написани на латански, а останалитѣ четири реда на гръцки езикъ. При това заслужава да се отбѣлѣжи, че въ латинския текстъ буквитѣ сѫ по-неправилни, отколкото въ гръцкия, и показватъ стрѣмление къмъ закрѫгляване на ѫглитѣ. Въ гръцкия текстъ подобни закрѫглявания липсватъ съвсѣмъ и буквитѣ спазватъ много повече лапидарната квадратна форма на надписитѣ отъ по-старо врѣме. Даже онѣзи букви, начертанието на които е еднакво и въ двѣтѣ азбуки, като напримѣръ A, M и N, сѫ прѣдадени въ двата текста по начинъ съвсѣмъ различенъ.

Всичко това ни кара да мислимъ, че латинскиятъ и гръцкиятъ текстъ не сѫ издълбани отъ една и сѫща рѫка.

Надписътъ не е запазенъ цѣлъ. До колкото може да се сѫди по съдържанието, въ десно липсва значителна часть отъ него. Първоначалната дължина на редоветѣ може да се опрѣдѣли приблизително по титлата на императора въ първитѣ два реда на латинския текстъ. Възъ основа на това, и останалитѣ редове могатъ да се допълнятъ по смисъль, макаръ тѣхниятъ първоначаленъ текстъ, поради голѣмината на загубената часть, и да не може да се възстанови точно. Ние ще дадемъ тукъ прѣди всичко допълнения текстъ на надписа изцѣло, а слѣдъ това ще направимъ необходимитѣ забѣлѣжки.

IMP CAESAR M AVRELIVS ANTONINVS A*[ug. Germanicus p. m. trib. pot. (XXI—XXVI)*
IMP V COS III P P MVRVM CIVITATI PHILIPPOPOLI *[d. s. p. dedit; C. Pantuleius Gra-*
PTIACVS LEG AVG PR PR FACIVNDVM CVRAVI[*t.* Ἡ μητρόπολις?
ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΙΣ [..... ἐκ δοθέντων
5 ΑΥΤΗ ΧΡΗΜΑΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΘΕΙΟ[τάτου Μάρκου Αὐ-
ΡΗΛΙΟΥ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥ ΣΕΒ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ [(κατεσκεύασεν) τὸ τεῖχος ἡγου-
ΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΠΑΝΤΟΥΛΕΙΟΥ ΓΡΑ[πτιακοῦ.

Прѣкорътъ *Germanicus* въ първия редъ въ титлитѣ на императора е допълненъ възъ основа на 6-ия редъ на надписа, дѣто този прѣкоръ се повтаря въ гръцкия текстъ. По-раншнитѣ издатели допълватъ въ 1-ия редъ само думитѣ *Aug(ustus) Germanicus*. Обаче въ единъ официаленъ надписъ като настоящия, въ който въ титлитѣ на императора се посочва числото на императорскитѣ акламации и числото на консулската власть, не може да липсва нито титлата *p(ontifex) m(aximus),* нито числото на трибуническата власть. И за двѣтѣ тия нѣща има мѣсто само въ края на първия редъ. Слѣдователно отъ този редъ трѣбва да сѫ изгубени около 20 — 23 букви или почти половината отъ цѣлия редъ. Отъ това слѣдва, че и въ останалитѣ редове липсва почти половината отъ текста.

Допълненията на първия редъ иматъ голѣмо значение и за датирането на надписа съ числото на трибуническата власть. Въ нашия надписъ ние виждаме, че М. Аврели носи петата императорска акламация. Тази акламация той е получилъ, ако се сѫди по неговитѣ монети¹), въ 168 год. Въ една военна диплома тя се срѣща даже още на 5 май 167 год.²) Шестата акламация М. Аврели е получилъ въ 171 год.³) Слѣдователно възъ основа на императорската акламация надписътъ би трѣбвало да се датира между 167 — 171 год., на което врѣме би отговаряла XXI — XXV трибуническа власть. Въпрѣки това Момзенъ⁴) датира надписа чакъ въ 172 год., като се позовава на обстоятелството, че едва прѣзъ тази година М. Аврели добилъ прѣкора Germanicus. Въ подкрѣпа на своето мнѣние Момзенъ посочва и другъ единъ надписъ отъ Сармизегетуза въ Дакия⁵), въ който М. Аврели носи петата императорска акламация заедно съ XXVI трибуническа власть (172 год.). За да обясни противоречието между тѣзи два надписа и монетитѣ, Момзенъ приема, че и въ двата надписа каменодѣлецътъ е сбъркалъ, като е издълбалъ върху камъка слѣдъ думата IMP цифрата V вмѣсто VI.

Обаче ние мислимъ, че, доколкото се отнася поне до Пловдивския надписъ, нѣма защо да прибѣгваме до промѣнение на текста. Общоприетото мнѣние, че М. Аврели е добилъ прѣкорътъ Germanicus чакъ въ 172 год., датира още отъ врѣмето на Екела⁶), който е дошелъ до него възъ основа на извѣстнитѣ тогава монети, въ които наистина този прѣкоръ не се явява по-рано отъ 172 год. Обаче у Коена ние намираме една монета, въ която М. Аврели носи прѣкоритѣ Germanicus и Sarmaticus още въ 166 год.⁷) При това нѣмаме никакви основания да се съмнѣваме въ автентичностьта на тази монета, тъй като тя се намира въ Парижкия кабинетъ и е била слѣдователно позната на Коена въ оригиналъ. Наистина прави впечатление, че тѣзи два прѣкора не се явяватъ

---

¹) Cohen, Description historique des monnaies impériales III, Marc Aurèle nº 207. 211. 819. 820. 896—904.

²) Corp. inscr. latin. III, стр. 888.

³) Cohen nº 260. 267-269. 276. 279.

⁴) Corp. inscr. latin. III подъ nº 7409.

⁵) Пакъ тамъ III 1450 = Dessau, Inscr. sel. I 370.

⁶) Eckhel, Historia numorum veterum VII стр. 59 и 73.

⁷) Cohen III стр. 41 nº 400. Монетата на лицето има надписъ M. Antoninus Aug(ustus) Germ(anicus) Sarm(aticus) и глава на М. Аврелия съ лавровъ вѣнецъ на десно. На опакото надписъ Lib(ertas) Aug(usti), p(ontifex) m(aximus), tr(ibunicia) p(otestate) XX, co(n)s(ul) III и образа на Свободата съ скиптъръ и шапка, права, на лѣво.

нито въ една отъ извѣстнитѣ досега монети на М. Аврелия, сѣчени отъ 167 — 171 год. Въпрѣки това, додѣто не се посочатъ сериозни мотиви противъ документалната стойность на въпросната монета у Коена, ние трѣбва да приемемъ, че М. Аврели е добилъ прѣкоритѣ Germanicus и Sarmaticus още въ 166 год., въ самото начало на така наречената маркоманска война. Като се има прѣдъ видъ, по какъвъ начинъ сѫ се развивали събитията прѣзъ тази война, която е траяла непрѣкѫснато чакъ до 175 год., можемъ да допуснемъ, че М. Аврели е взелъ тѣзи прѣкори само вслѣдствие на частични успѣхи въ началото на войната, напр. при отблъскването на варваритѣ отъ Aquileia, и че отпослѣ, вслѣдствие на притѣсненото положение на римлянитѣ, за извѣстно врѣме той се е отказалъ отъ тѣхъ, додѣто рѣшителнитѣ побѣди на неговитѣ войски сѫ сломили опасния устрѣмъ на германо-сарматскитѣ племена.

Като се в怎матъ прѣдъ видъ всички тѣзи съображения, по-вѣроятно е, че пловдивскиятъ надписъ датира отъ началото на маркоманската война, приблизително отъ 167/8 год., отколкото отъ края на тази война, отъ 172 год. По-нататъкъ ние ще видимъ, че сѫщо и други съображения отъ исторически характеръ говорятъ въ полза на първото прѣдположение.

Въ края на втория редъ досегашнитѣ издатели, освѣнъ името на легата, допълватъ само още думата *dedit*. Но тъй като количеството на буквитѣ не е достатъчно въ сравнение съ прѣдидещия редъ, вѣроятно е, че прѣди *dedit* е имало и друго нѣщо, по която причина прибавяме за допълнение *d(e) s(ua) p(ecunia)*.1) Пълното име на управителя (legatus Augusti pro praetore) на провинцията Тракия е било C. Pantuleius Graptiacus, както това се вижда отъ два други надписа отъ Италия.2) Отъ тѣзи надписи научаваме за него само още това, че той е билъ синъ на нѣкой си C. Pantuleius Justus и че въ 140 год. е билъ патронъ на нѣкакво дружество въ града Остия.3) Въ монетитѣ, сѣчени въ Тракия прѣзъ II столѣтие сл. Хр., неговото име не се срѣща.

---

1) Ср. Corp. inscr. latin. IX 2443 = Dessau I 147: *Ti. Claudius Ti. f. Nero... murum portas turris d(e) [s(ua) p(ecunia)] f(aciendum) c(uravit)*.

2) Corp. inscr. latin. X 6265 и XIV 246 + p. 482.

3) Ср. Prosopographia imperii romani III стр. 9 nº 71.

Въ края на 3-ия редъ слѣдъ латинския текстъ Cagnat допълва μητρόπολις. И наистина по-нататъшниятъ текстъ въ 4-ия редъ: τῆς Θράκης Φιλιππόπολις изисква това допълнение, тъй като безъ него не би имало смисъль при името на града да се прибави и името на провинцията. Трѣбва обаче да се забѣлѣжи, че титлата μητρόπολις се явява върху монетитѣ на Пловдивъ едва отъ врѣмето на императора Септимия Севера[1], а така сжщо и всички извѣстни до сега надписи, въ които името на града Пловдивъ се придружава отъ тази титла, датиратъ едва отъ III вѣкъ сл. Хр.[2] Слѣдователно остава съмнително, дали Пловдивъ се е наричалъ μητρόπολις на Тракия още въ врѣмето на М. Аврелия.

Въ края на 4-ия редъ досегашнитѣ издатели допълватъ само ἐκ δοθέντων, като свързватъ тѣзи думи непосрѣдствено съ слѣдващитѣ αὐτῇ χρημάτων. Обаче въ 4-ия редъ, макаръ буквитѣ да сж по-широки, отколкото въ другитѣ редове (въ запазената часть имаме само 21 букви срѣщу 28—35 въ другитѣ редове), трѣбва да липсватъ най-малко около 14 букви. Върху камъка, слѣдъ думата Φιλιππόπολις, се забѣлѣзва слѣда отъ още една буква, която може да бжде или Е, или В. При това състояние на камъка не може да се каже съ положителность, какъ е гласѣлъ първоначално краятъ на този редъ.

Въ края на 5-ия редъ θειοτάτου допълва Cagnat; останалитѣ издатели θείου. Първата дума е за прѣдпочитане поради дължината на загубената часть отъ реда.

Въ края на 6-ия редъ трѣбва да е стоялъ прѣди всичко нѣкакъвъ глаголъ, който да означава, какво е било извършено съ даденитѣ отъ М. Аврелия пари (κατεσκεύασεν, ἐποίεσεν или другъ подобенъ изразъ). Освѣнъ това, тукъ бихме очаквали да се спомене още крѣпостната стѣна (τὸ τεῖχος), съотвѣтно на латинското *murum* въ 2-ия редъ на надписа. Въ такъвъ случай би трѣбвало да приемемъ, че въ края на 6-ия редъ липсватъ най-малко 20 букви — нѣщо, което не е невѣроятно, тъй като въ този редъ буквитѣ сж по-сгжстени (въ запазената часть имаме 29 букви срѣщу 21—22 въ първитѣ два реда на гръцкия текстъ). Впрочемъ трѣбва да се забѣлѣжи, че глаголътъ би могълъ да стои и въ края на слѣдния редъ, слѣдъ името на управителя на провинцията. Колкото се отнася до думата τὸ τεῖχος, тя би могла по смисъль да стои само още въ края на 4-ия редъ, непосрѣдствено слѣдъ Φιλιππόπολις. Но тъй като слѣдващата буква слѣдъ тази дума може да бѫде, както видѣхме, само Е или В, допълнението τὸ τεῖχος на това мѣсто е изключено.

---

[1] Мушмовъ, Античнитѣ монети на Балканския полуостровъ, стр. 298 сл.

[2] Kalinka, Ant. Denkmäler in Bulgarien nº 49—51. 59. 60. 66. 67.

Както се вижда отъ тия обяснения, макаръ и да не е възможно да се възстанови точниятъ текстъ на надписа, неговото съдържание е ясно въ всичкитѣ му части. Ако сравнимъ латинския текстъ съ гръцкия, ще видимъ, че тѣ по смисъль се схождатъ напълно, безъ обаче гръцкиятъ текстъ да прѣдставя букваленъ прѣводъ на латинския. Освѣнъ това заслужава още да се отбѣлѣжи, че официалнитѣ титли на императора и на управителя на провинцията сѫ спазени само въ латинския текстъ. Въ гръцкия текстъ при името на императора нѣма мѣсто нито за трибуническата власть, нито за императорскитѣ акламации, нито за другитѣ второстепенни титли (pontifex maximus, consul, pater patriae). Сѫщо така несъобразно съ официалния езикъ е и изражението ἡγουμένου τοῦ ἔθνους Παντουλείου Γραπτιακοῦ. Вмѣсто него, по аналогия съ други надписи[1]), ние бихме очаквали израза ἡγεμονεύοντος τῆς ἐπαρχείας Παντουλείου Γραπτιακοῦ πρεσβευτοῦ Σεβαστοῦ ἀντιστρατήγου. Всичко това е твърдѣ характерно за езиковитѣ отношения въ Тракия прѣзъ врѣмето на римската империя. И тукъ официалниятъ езикъ на римскитѣ власти е билъ латинскиятъ, въ който сѫ били най-строго спазвани канцеларскитѣ изрази. Обаче този езикъ е билъ непонятенъ за широкитѣ маси отъ населението. По тази причина въ случаи, дѣто е имало нужда единъ текстъ да се направи достѫпенъ на по-широка публика, се е прибѣгвало винаги до гръцкия езикъ. Но за да бѫде той понятенъ за всички, официалнитѣ титли, които не сѫ имали значение за съдържанието, сѫ били изхвърляни и замѣняни съ по-прости изрази, близки до говоримия езикъ.

Слѣдъ тѣзи бѣлѣжки върху външната страна на надписа отъ Пловдивъ, нека разгледаме сега неговото съдържание. Отъ надписа ние узнаваме, че въ врѣмето на императора М. Аврелия (161—180 год.), когато управитель на провинцията

---

[1]) Ср. напр. Kalinka, Ant. Denkmäler in Bulg. nº 26. 31. 33. 39. 43. 45. 47 и др.

Тракия е билъ C. Pantuleius Graptiacus, се е работѣло върху пловдивскитѣ укрѣпления съ срѣдства, отпуснати отъ императорската каса. Понеже въ надписа не е запазенъ съотвѣтниятъ глаголъ, на пръвъ погледъ не е възможно да се каже, въ какво собствено сѫ се състояли тѣзи работи, дали въ вздигането на една съвсѣмъ нова крѣпостна стѣна, или само въ възобновяването на сѫществуващитѣ отъ по-старо врѣме укрѣпления. Първото прѣдположение, макаръ и да изглежда повече въ съгласие съ текста на надписа, е съвсѣмъ невѣроятно. Пловдивъ принадлежи къмъ най-старитѣ градове въ Тракия[1]) и по никой начинъ не може да се допусне, че до срѣдата на втория вѣкъ сл. Хр. той е оставалъ неукрѣпенъ. Неговитѣ по-стари укрѣпления трѣбва да сѫ датирали обаче още отъ врѣмето на тракийскитѣ князе, прѣди Тракия да бѫде обърната въ римска провинция въ 46 г. сл. Хр. Отъ това врѣме нататъкъ, чакъ до срѣдата на втория вѣкъ, за тази страна е настѫпилъ продължителенъ миръ. Поставена подъ закрилата на римскитѣ легиони по долнето течение на Дунава и оградена на сѣверъ и западъ съ други римски провинции, на изтокъ и югъ съ морето, Тракия за дълго врѣме е била усигорена противъ каквито и да било неприятелски нашествия отвънъ. Вслѣдствие на това положение на нѣщата пловдивската крѣпость е била безъ съмнѣние съвсѣмъ занемарена и нейнитѣ стѣни съ течение на врѣмето трѣбва до толкозъ да сѫ се разпаднали, дѣто къмъ срѣдата на втория вѣкъ да не сѫ могли вече да служатъ за защита на града. За да се приведе крѣпостьта наново въ изправность, били сѫ безъ съмнѣние необходими значителни поправки, за които именно трѣбва да се отнася разглежданиятъ тукъ надписъ отъ Пловдивъ. Ето защо, за да бѫдемъ точни, ние можемъ да говоримъ само за едно възобновяване на пловдивската крѣпость въ врѣмето на М. Аврелия.

Общоприето е вече мнѣнието, че възобновяването на пловдивската крѣпость се намира въ свръзка съ маркоманската война на М. Аврелия. Тази война е била една отъ найтежкитѣ, които римскитѣ императори сѫ имали да водятъ. За жалость източницитѣ за нея сѫ съвсѣмъ недостатъчни, тъй че отдѣлнитѣ събития отъ войната не могатъ да бѫдатъ хронологически точно фиксирани.[1]) За положително може да се счита, че войната е почнала още въ 166 год., когато маркомани, квади и яциги минали на много мѣста границитѣ и нахълтали въ провинциитѣ Реция, Норикумъ, Панония и Дакия. Особно силно пострадала тази послѣднята провинция, въ която цвѣтущиятъ градъ Alburnus, извѣстенъ по своитѣ златни рудници, е билъ съвършенно разрушенъ и ограбенъ. Главниятъ ударъ на неприятеля е билъ насоченъ къмъ самата Италия. За прѣвъ пѫть, слѣдъ единъ периодъ отъ три столѣтия, варварски пълчища прѣминали Алпитѣ и достигнали до околностьта на Aquileia. Тукъ обаче тѣ били отблъснати и разпръснати отъ римскитѣ войски подъ началството на самия императоръ още въ мѣсецъ октомври 166 г. сл. Хр. Възможно е, тѣзи именно успѣхи да сѫ накарали М. Аврелия да вземе врѣменно титлитѣ Germanicus и Sarmaticus (гл. по-горѣ стр. 13). Съ тѣзи успѣхи опасностьта обаче не е била ни най-малко отстранена и положението на римлянитѣ е било извънредно трудно. Наистина войната съ партитѣ е била току що привършена, тъй че отъ Азия сѫ могли да бѫдатъ взети значителни подкрѣпления. Но заедно съ тѣхъ била прѣнесена и чумата, която причинила грамадни опустошения между населението и войскитѣ на европейскитѣ провинции. За да може да се поведе успѣшно борбата съ варварскитѣ племена, които навсѣкѫдѣ сѫ настѫпвали енергично въ голѣми маси, станало е необходимо да се вематъ извънредни мѣрки, тъй като обикновенитѣ срѣдства за защита на римската империя сѫ се указали недостатъчни. Върху тѣзи мѣрки трѣбва да се спремъ малко по-подробно, тъй като къмъ тѣхъ трѣбва да се причисли и възобновяването на пловдивската крѣпость.

---

[1]) Гл. за него Г. И. Кацаровъ, Бѣлѣжки върху античния Пловдивъ, въ Сборн. за нар. умотв. XVIII, 1901, 653—658.

На първо мѣсто трѣбва да се спомене създаването на два нови легиона, а именно на II Pia и на III Concordia, извѣстни и двата въ по-късно врѣме съ прѣкоритѣ Italica. Тѣзи легиони сѫ били създадени още въ началото на маркоманската война, прѣди 170 год.[2])

---

[1]) Гл. главно Schiller, Geschichte der röm. Kaiserzeit I 642 сл.; Mommsen, Röm. Gesch. V 209 сл.; Domaszewski, Die Chronologie des bellum Germanicum et Sarmaticum 166—175 п. Chr., въ Neue Heidelberg. Jahrb. V, 1895, 107—130; Petersen-Domaszewski-Calderini, Die Marcus-Säule стр. 21—28 и 105 125; Domaszewski, Gesch. der röm. Kaiser II 220 сл.

[2]) Cagnat y Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités III стр. 1078 и 1080 (подъ думата legio).

На второ мѣсто трѣбва да се спомене поставянето на провинциитѣ Дакия и горня Мизия, а слѣдователно и на респективнитѣ имъ гарнизони, подъ началството на едно и сѫщо лице, M. Claudius Fronto, чиято дѣйность ни е добрѣ позната отъ нѣкои запазени надписи¹). Fronto е получилъ тази извънредна длъжность, която се оправдава само съ необходимостьта за по-ефикасна защита на границата, още въ 167 година и наскоро слѣдъ това, въ 170 година, той самъ е загиналъ въ войната противъ варваритѣ²). Все сѫщитѣ нужди сѫ прѣдизвикали и размѣствания на легионитѣ въ долнедунавскитѣ провинции. Петиятъ македонски легионъ (legio V Macedonica), който до тогава е квартирувалъ въ Troesmis (сега Иглица близо до Исакча) въ долня Мизия, е билъ прѣмѣстенъ въ Дакия и се е установилъ въ Potaissa (Торда въ Трансилвания). Това прѣмѣстване на легиона е станало сѫщо още прѣзъ 167/8 год., когато Дакия е била прѣвърната въ консуларска провинция³).

Най-послѣ на трето мѣсто остава да споменемъ поправкитѣ на нѣкои крѣпости въ дунавскитѣ провинции, за които поправки имаме случайно запазени извѣстия. Така, отъ нѣколко надписа отъ Салона, главния градъ на провинцията Далмация, узнаваме, че укрѣпленията на този градъ сѫ били възобновени въ 170 год. отъ квартируващитѣ въ него войски⁴). Сѫщо и крѣпостьта на Aquileia е била възобновена около това врѣме⁵).

И така ние виждаме, че всички извънредни мѣрки отъ военень характеръ въ свръзка съ маркоманската война сѫ били взети още въ началото на тази война, прѣзъ врѣмето отъ 167 — 170 год. Едва слѣдъ това вече римлянитѣ сѫ могли да пристѫпятъ къмъ офанзива и слѣдъ упорити сражения, които понѣкога се свършвали и съ поражение на римскитѣ

---

[1] Corp. inscr. latin. III 1457 и VI 1377 + 31640 (= Dessau, Inscr. sel. 1098). Ср. Prosopographia imper. rom. C 699; Domaszewski, въ Neue Heidelb. Jahrb. V, 1895, 107—116; Stout, The Governors of Moesia, стр. 28.

[2] За това нѣщо гл. главно Domaszewski, цит. м. стр. 113 сл. Тази студия на Domaszewski изглежда да не е била извѣстна на Stout (гл. рецензията отъ Б. Филовъ въ Извѣстия на Бълг. Археол. Друж. III, 1913, 343).

[3] Гл. B. Filow, Die Legionen der Provinz Moesia стр. 77 сл. Споредъ A. von Premerstein (Eranos Vindobonensis 1909 стр. 268) легионътъ е билъ прѣмѣстенъ въ Дакия още въ 166 година.

[4] Corp. inscr. latin III 1979 (= Dessau, Inscr. sel. 2616), 1980 (= Dessau 2287) и 6374 (= Dessau 2617).

[5] Jung, Die romanischen Landschaften des röm. Reiches стр. 501.

войски, сѫ успѣли да турятъ край на войната чакъ въ 175 година.

Като се вематъ прѣдъ видъ всички тѣзи обстоятелства, явно е, че възобновяването на пловдивската крѣпость не може да се постави въ 172 год., когато вече опасностьта за нахлуването на варварскитѣ пълчища чакъ до центра на Тракия е била окончателно отстранена. Това възобновяване на крѣпостьта трѣбва слѣдователно да е станало по-рано, още въ началото на войната, когато наистина е сѫществувала опасность и за Тракия и когато сѫ били взети и другитѣ извънредни мѣрки за успѣшното водене на войната. Ние видѣхме и по-горѣ (стр. 12 сл.), че извѣстни съображения отъ формаленъ характеръ говорятъ въ полза на 167/8 год. като дата на пловдивския надписъ. До сѫщия резултатъ ни довеждатъ и съображенията отъ исторически характеръ, които изтъкнахме тукъ.

Въ надписа отъ Пловдивъ заслужава още внимание обстоятелството, че крѣпостьта е била възобновена съ срѣдства отъ императорската каса. По врѣме на маркоманската война финансовитѣ срѣдства на римската империя сѫ били окончателно изчерпани. За да посрѣщне разходитѣ по войната, М. Аврели е билъ принуденъ да прибѣгне дори до публична продажба на дворцовитѣ скѫпоцѣнности. Ако въпрѣки това той е считалъ за необходимо да отдѣли суми и за възобновяването на пловдивската крѣпость, трѣбва да се приеме, че наистина опасностьта е била твърдѣ голѣма и че паричнитѣ жертви сѫ се налагали за запазването отъ разорение на цѣла една цвѣтуща по това врѣме провинция. Въ Салона поправкитѣ на крѣпостьта сѫ се извършвали отъ войницитѣ на самия гарнизонъ. При това изглежда, че всѣка войскова часть е получила опрѣдѣленъ секторъ отъ крѣпостьта, който тя е трѣбвало да приведе въ изправность[1]). Въ Пловдивъ това нѣщо не е могло да стане, тъй като въ този градъ не е имало постояненъ гарнизонъ[1]). По тази именно причина сѫ били необходими по-голѣми парични срѣдства, които самиятъ градъ, види се, не е билъ въ състояние да достави.

---

[1]) За сравнение съ пловдивския надписъ, даваме тукъ текста на единъ отъ надписитѣ, които се отнасятъ до възобновяването на крѣпостьта въ Салона (гл. по-горѣ стр. 18): *Imp(eratori) Caes(ari) M. Aur(elio) Antonino Aug(usto), pont(ifici) max(imo), trib(unicia) pot(estate) XXIV* (170 год.), *co(n)s(uli) III, p(atri) p(atriae), coh(ors) I (miliaria) Del(matarum) sub cur(a) Grani Fortunati trib(uni) coh(ortis) eiusd(em), muri p(edes) DCCC, in his turr(is) una.* — Corp. inscr. latin. III 1979 = Dessau I 2616.

По врѣме на маркоманската война неприятельтъ не е стигналъ до Тракия, тъй че и градътъ Пловдивъ не е билъ засегнатъ отъ войната. Обаче възобновената крѣпость е принесла безъ съмнѣние неоцѣними заслуги на града наскоро слѣдъ това, по врѣме на опустошителнитѣ нашествия на готитѣ прѣзъ III в. сл. Хр. Както е извѣстно, тѣзи нашествия започватъ още въ врѣмето на императора Максимина (235—238 год.) и продължаватъ съ малки прѣкѫсвания цѣли 30 години, додѣто най-послѣ рѣшителната побѣда на императора Клавди II при Нишъ въ началото на 270 год. усигорява на дунавскитѣ провинции по-траенъ миръ[2]). Прѣзъ врѣме на тѣзи нашествия, които сѫ се простирали върху всички части на Балканския полуостовъ, Пловдивъ, до колкото знаемъ, е падалъ само единъ пѫть въ рѫцѣтѣ на готитѣ, а именно при тѣхния походъ подъ началството на краля имъ Книва въ 250 год.[3])

Отъ третия вѣкъ нататъкъ Тракия, въ продължение на столѣтия, е била изложена на постоянни нашествия на разни племена, които сѫ идѣли оттатъкъ Дунава отъ къмъ сѣверъ, било за да събиратъ плячка, било за да си търсятъ нови жилища въ обезлюдената отъ постояннитѣ войни страна. Прѣзъ това врѣме значението на пловдивската крѣпость, като главенъ опоренъ пунктъ на римското и по-късно на византийското владичество въ Тракия, трѣбва много да е пораснало. За жалость ние не притежаваме никакви извѣстия за крѣпостьта отъ това врѣме. Не ще съмнѣние, че обстоятелствата сѫ налагали, крѣпостьта да бѫде винаги въ изправность, тъй че тя често трѣбва да е била поправяна. При все това тя трѣбва да е запазила въ общи черти този видъ, който е добила въ врѣмето на Маркъ Аврелия.

---

[1]) Въ Тракия не сѫ стояли никакви римски легиони. Понеже тази провинция не е била погранична, тя е получила само единъ гарнизонъ отъ 2000 души помощни войски (Joseph. De bello Jud. II 16, 4; ср. Mommsen, Röm. Gesch. V 193; Filow, Die Legionen der Provinz Moesia стр. 12). Върху разпрѣдѣлението на този гарнизонъ въ страната нѣмаме достатъчни свѣдѣния. Една кохорта (cohors III Breucorum) е квартирувала въ Перинтъ-Ерегли (Corp. inscr. latin. III 7395), а друга една (cohors II Lucensium) вѣроятно въ Germania (Сапаревска Баня) при Дупница (Corp. inscr. latin. III 12337+14207^{32} отъ 196 год. и III 12339 отъ 217/8 год.).

[2]) Гл. главно Rappaport, Die Einfälle der Goten in das römische Reich стр. 27—93.

[3]) Rappaport, цит. съч. стр. 38 сл.

Отъ по-ново врѣме за пловдивската крѣпость притежаваме единъ интересенъ документъ, който у насъ още не е извѣстенъ. Този документъ е една гравюра отъ холандския художникъ J. Harrewyn, чиято дѣйность се пада въ XVII вѣкъ. Благодарение на любезностьта на г-на Ев. Ив. Гешовъ, който притежава тази гравюра, ние можемъ да я възпроизведемъ тукъ на табл. III, дѣто тя е намалена приблизително съ една четвъртъ. До колко тази гравюра отговаря на фактическото състояние на града Пловдивъ, а особно на неговата крѣпость, прѣзъ XVII вѣкъ; дали художникътъ Harrewyn е посѣтилъ лично града или се е ползувалъ само отъ други неизвѣстни намъ скици и рисунки — върху тѣзи въпроси тукъ нѣма да се спираме. Въобще гравюрата ще може да се използува съ успѣхъ като исторически документъ само тогава, когато се събератъ и други свѣдѣния върху пловдивската крѣпость. Въ днешно врѣме единствениятъ остатъкъ отъ нея е тъй наречената Хисаръ-капия въ гръцката махала на Джамбазъ-тепе (гл. табл. IV). Този остатъкъ прѣдставя една малка засводена порта, която е служила за единъ отъ второстепеннитѣ входове на крѣпостьта. Портата въ сегашния си видъ издава многобройни поправки отъ разни врѣмена, найкъснитѣ отъ които принадлежатъ на турската епоха. Руината би заслужавала едно по-подробно изучване. Изобщо може да се каже, че въ Пловдивъ сигурно биха се намѣрили и други остатъци отъ старата крѣпость, ако се обърне внимание на запазенитѣ и досега стари зидове, а особно ако се направятъ тукъ-тамъ съотвѣтнитѣ сондажи и разкопки. Това би било една твърдѣ благодарна задача за ония, които биха се заинтересували повече за миналото на Пловдивъ и специално за неговата крѣпость. Настоящата статия би постигнала напълно цѣльта си, ако допринесе и отъ своя страна нѣщо за събуждането на този интересъ.

Приносъ къмъ античната география на България.

Отъ **Д. Дечевъ.**

1. Рила и Верила.

Древнитѣ гърци, както се вижда отъ Polyb. 34, 10, 15, и отъ Strab. IV, 208, сж наричали планината Рила Δοῦναξ, въ вин. падежъ Δούνακα.[1]) За това название Томашекъ, die alten Thraker, II, 2, стр. 98, дава слѣдньото обяснение: „vielleicht eine bastarnische Benennung, Schanzenberg, vgl. gall. dû-no [2]).“ Но прѣди всичко бастарнитѣ сж се явили на Балк. полуостровъ много по-късно отъ тракийцитѣ и скоро сж изчезнали отъ него, та едва ли сж могли да създадатъ свои орографски названия, които да ги прѣживѣятъ. Освѣнъ това по езикъ тѣ сж били по-скоро германци, отколкото гали[3]). Но и да приемемъ — безъ огледъ на езика имъ — етимологията на Томашека, която би могла да се подкрѣпи и отъ названията Δούνιον, Ptol., 2, 3, 29 и Δοῦνον, Clitoph.y Plut. fluv. 6, 4, дѣто галското δοῦνος се обяснява съ τόπος ἐξέχων, то все пакъ името на планината би се свело къмъ много общото значение „издигнатина“, което би подхождало за всѣка планина и не би съдържало нѣщо характерно за самата Рила. Затова и тълкуването на Томашека би могло безусловно да се възприеме, само при липса на друго по-подходно въ случая обяснение.

Планината Рила се отличава съ многобройни извори, съ пълноводни потоци, рѣки и езера. Това ни кара да се опитаме да свържемъ Δοῦναξ по коренъ съ зендското danu „рѣка“, староинд. danu- „текущъ“, „течность“, осетското don „рѣка“[1]), която дума влиза като съставна часть въ названията на рѣкитѣ Danuvius[2]), Danapris, Danaster и др. За да се оправдае подобно свързване възъ основа на тракийския вокализъмъ, както е установенъ отъ Kretschmer, Einleitung in die Gesch. der gr. Spr., стр. 221—223, необходима е формата *Donax, като прѣходна между първоначалното *Danax и по-сетнѣшното Δοῦναξ. Но такава форма (Donac-) дава Т. Ливий, 40, 58, 2, макаръ и съ видоизмѣненъ суфиксъ: Donucam[3]). Тя ни дава право да свържемъ dan resp. don „рѣка“ съ Δοῦναξ, отъ дѣто може вече да се заключи, че самото име по коренъ е прѣдтракийско и принадлежи на ирански народъ, по-точно казано на скитско-сарматски[4]), който по-сетнѣ е билъ изтиканъ, а може би и отвлѣченъ въ южна посока отъ нахлуващитѣ откъмъ сѣверъ тракофригийци[5]). Това прѣдположение може да се подкрѣпи и отъ названията на рѣкитѣ Ἀπιδανός, Ἠπιδανός въ Тесалия и Троада и Σάνδανος при Олинтъ, въ които — навѣрно — влиза като съставна часть думата „dan“.

---

[1]) Г. И. Кацаровъ въ Wochenschrift für klass. Philologie 1905, № 33 и 34, стр. 930, изхождайки отъ Thuc. II, 96, доказа по най-убѣдителенъ начинъ, че това название се отнася къмъ Рила, а не къмъ Витоша, както сж мислили Иречекъ, Княжество България, прѣвелъ Ст. Аргировъ, стр. 65; Tomaschek, II, 2, стр. 89 и др.

[2]) Това тълкуване е дадено навѣрно съ огледъ къмъ външния видъ на Витоша, къмъ която Tomaschek отнася названието Δοῦναξ.

[3]) За произхода на бастарнитѣ вижъ Ihm у Pauly-Wissowa, Realencycl. III. стр. 110; Schmidt, Allgem. Gesch. der germ. Völker, 1909, стр. 51.

Окончанието -αξ въ Δοῦναξ прѣдставя особена форма на индогерм. суфиксъ -aq-, която се срѣща въ лат. (покрай ācus съ дълго a), въ лит. (собств. ok-s) и въ гръцки (покрай -ηξ)[6]), и на която въ тракийски съотвѣтствува -ako-s, resp. aki-s (може би ake-s). Това показватъ имената Ἐμίνακος, Tomaschek II, 2, 8, Μούζακος ibid. II, 2, 26, Δρίμακος II, 2, 35, Ῥωνάκης II, 2, 29, Σποράκης II, 2, 45 и др., които съ изключение на Τίμακος и Ῥύνδακος означаватъ все лица. Слѣдователно Δοῦναξ и по суфиксъ навѣрно не е тракийска дума. Въ формата Donuca у Т. Ливия, цит. м., стои на мѣстото на суфикса -ak- вѣроятно по погрѣшка -uk-: дългото „a“ въ -ak- остава винаги непромѣнено, както ни показватъ приведенитѣ по-горѣ примѣри[1]), но едва ли може да се каже сѫщото за окончанието „-ca“, което стои вмѣсто „-x“. Изглежда, че покрай формата съ „x“[2]) си е пробила пѫть и форма, въ която суфиксътъ αξ е билъ замѣненъ съ aka по аналогия на тракийскитѣ имена Μέδεκα, Μιλλάρεκα у Tom. II, 2, 66, 67 и други. По тоя начинъ покрай формата Δοῦναξ съ чуждъ суфиксъ се установява и формата *Donaca съ тракийски завършъкъ. Суфиксътъ -aq-, който съотвѣтствува на нашето -ак-, придава на сѫщ. dan „рѣка“, „вода“ въ Δοῦναξ значението „Воденякъ“, т. е. „рѣчна, водениста планина“, „изобилна съ води планина“.

---

[1]) Вижъ Etym. u. Lautlehre der ossetischen Sprache v. Hübschmann, p. 36, № 109.

[2]) Sobolewsky, Archiv für slav. Phil., Bnd 27, p. 24, и Holder, Altceltischer Sprachschatz, p. 1225 s. v. Danuvius, произвеждатъ старинното название на Дунава отъ dan resp. don- „рѣка“. Напротивъ Glück, Müllenhoff и други (вижъ Archiv für slav. Phil., Bnd 1, p. 290 и сл.) го произвеждатъ отъ келтското danu „fortis“.

[3]) Niese, Gesch. der gr. und mak. Staaten III, 100, поправя възъ основа на Strab. IV, 208 прѣдаденото четение Donucam на Dunaca, като прокарва по тоя начинъ послѣдовность въ прѣдаването на тракийскитѣ названия, каквато фактически едва ли е сѫществувала. По-скоро би трѣбвало по съображения, които изтъквамъ по-долу, да се промѣни гласната „u“ въ „a“ и да се чете Donacam вмѣсто Donucam.

[4]) Споредъ Sobolewsky, цит. м., думата dan- (съ кратко a), resp. don (съ кратко o), която прѣдставя съставна часть на названията Danuvius, Danapris и пр., принадлежи на скитско-сарматския езикъ.

[5]) За такова проникване на тракофригийцитѣ въ Гърция говори и Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache, p. 242.

[6]) Съ окончанието αξ се завършватъ само три тракийски названия Δοῦναξ, Πάναξ и Ῥύνδαξ съ паралелната форма Ῥύνδακος у Tomaschek II, 2, 94 и 96. За суфикса -aq- вижъ Holder, Altceltischer Sprachschatz, p. 22, s. v. -aco-.

Това старинно название на Рила се е запазило, както прѣдполага Йорд. Ивановъ[3]), подъ името „Дунава“ въ тая часть на планината, която се намира на югъ отъ Рилската планина. Въ него стои „-ва“ вмѣсто „-ка“, навѣрно по аналогия на цѣлъ купъ имена въ Рила, като Добрава, Бозова, Дабова и други[4]). Обстоятелството, че на тракийска почва „dan“ въ Danaca е прѣминало въ „dun“ (Dunaca), и че тая промѣна се е запазила на славянски, както ни показва рилското название „Дунава“, ни позволява да прѣдположимъ, че и името Danuvius, което произлиза тъй сѫщо отъ „dan“, е приело у славянитѣ формата „Дунавъ“[5]) подъ влиянието не толкова на готския езикъ, колкото на тракийски, въ който навѣрно се е употрѣбявало това напълно чуждо име покрай обикновеното за беситѣ название Ἴστρος[6]) Че изобщо чрѣзъ дакотракийцитѣ сж могли да минатъ въ славянскитѣ езици и нетракийски думи, ни показва между другото и общеславянската дума **корабь, корабль** и **корабъ**[1]), която би трѣбвало да гласи корав-, ако е била заета непосрѣдствено отъ гърцитѣ: грѣцкото β е било вече минало въ „v“, когато славянитѣ сж били въ непосрѣдственъ контактъ съ тѣхъ. При това въ тракийски съгласната „б“ не се е превърнала въ „v“ както на грѣцки, а се е била запазила непромѣнена и тогава, когато славянитѣ сж станали съсѣди и съжители на дакотракийцитѣ. Това ни показва впрочемъ и старинното название на Стара-Загора **Борѹй-градъ** въ свръзка съ античното Βερόη и срѣдневѣковното Βορέης, въ които думи гърцитѣ, когато сж дошли славянитѣ на това мѣсто, сж произнасяли началната съгласна като „в“, а не като „б“[2]).

---

[1]) Извѣстна промѣна на гласната въ тоя суфиксъ показва привидно Σπάρτακος и Σπάρτοκος у Tom. II, 2, 44. Въ сѫщность -οκ- и -ακ- тукъ не сѫ суфиксъ: вижъ Kretschmer, цит. м., стр. 216.

[2]) На „x“ се завършватъ не само Δοῦναξ, Πάναξ и Ῥύνδαξ но и Βῆξ, род. п. Βεκός у Tomaschek, II, 2, 12, Δάπυξ, род. п. Δάπυγος, II, 2, 30, Δῦδιξ, II, 2, 35 и Κάληξ покрай формата Κάλης, II, 2, 100.

[3]) Вижъ Сѣв. Македония, стр. 4, бѣл. 2.

[4]) Вижъ картата, изработена отъ Картографическия институтъ въ мащабъ 1 : 50,000, XIV, 5. Интересно е, че въ нея липсва названието „Дунава„, макаръ и единъ отъ старитѣ погранични постове да е отбѣлѣзанъ тамо като „Дунавски постъ“.

[5]) За разпространението на това рѣчно име върху трако-дакийско-славянска почва вижъ L. Niederle, Slavanské starožitnosti, 1902, I, 8.

[6]) Вижъ Tomaschek, II, 2, 93, s. v. Ἴστρος.

Съ проникването на славянитѣ въ Балк. полуостровъ сѣверната и срѣдната часть на планината Δοῦναξ почнала да се нарича **Рꙑла**, т. е. Рила, както може да се мисли на първо врѣме. Самото название не може да се обясни отъ славянски и затова още Добруски въ Мин. сборникъ XI, стр. 88 (1894 год.) се изказа, че е тракийско, изхождайки отъ факта, че названието Rulla[3]), съ което белгиецътъ Бусбекъ въ 1554 г. означавалъ планината Рила, стои въ свръзка съ първитѣ двѣ срички на тракийската крѣпость Ῥολλιγεράς[4]) наблизу до античния градъ Германа (ὑπὸ πόλιν Γέρμεννε), разположенъ до самото подножие на тая планина[1]). Това прѣдположение на Добруски бѣ възприето по-сетнѣ отъ Кацарова, Klio, Bnd VI, Heft 1, p. 169, Anm. 7, и отъ Йорд. Ивановъ, Сѣв. Македония, стр. 408.

---

[1]) Отъ грѣцкото καράβιος, resp. κάραβος. Вижъ Slav. Etym. Wbch v. Berneker, p. 567, s. v. korab'ъ.

[2]) Споредъ Tomaschek II, 2, 59 градътъ вѣроятно е основанъ отъ македонцитѣ и нареченъ по тѣхния градъ Βέροια, днешния Беръ въ Македония. Самото название той го произвежда отъ коренъ bher, гр. φερ, арм. и фриг. ber въ смисълъ на „плодоносенъ“. За срѣдневѣковната форма Βορέης вижъ Pauly-Wissowa, Realencycl. III, стр. 306 и 307 s. v. Beroia, № 3.

[3]) Споредъ Иречекъ, цит. м., p. 618, бѣл. 1., френското „u“ въ тая дума съотвѣтствува на „ꙑ“ въ срѣдневѣковната форма **Рꙑла**.

[4]) Както отъ Roma съ дълго „o“, Ruma съ дълго „u“ (въ свръзка съ Románus) се получава Рымъ — Римъ, тъй сжщо и отъ първата сричка на Ῥολλιγεράς може да се получи **Рꙑла** — Рила: това ни показва сжщеврѣменно, че „o“ въ тая дума е било дълго. — Интересно е, че Tomaschek II. 2, 69 корегира прѣдаденото четение Ῥολλιγεράς въ Ῥολλιγεραί поради прѣдходния изразъ ἀνενεώθη (scil. δὲ τάδε φρούρια·), който изисква именит. падежъ. Понеже на грѣцки хорографски названия не се завършватъ на ας въ nom. sing., той е счелъ за нуждно да корегира тая форма въ nom. plur. по а-скл., като е смѣтналъ прѣдаденото четение за acc. plur. по сжщото склонение. Но както показва Ρολιστενεας въ надписа на Езеровския пръстенъ (Изв. на Археол. др., IV, 70) окончанието ας въ им. п. е присжщо на тракийски. Затова и ние нѣмаме основание да произвеждаме отъ Ῥολλιγεράς нѣкакъвъ имен. падежъ въ мн. число Ρολλιγεραί, който никога не е сжществувалъ, а трѣбва да заключимъ, че на тракийски могатъ да се завършватъ на ας и хорографски названия.

Тракийскиятъ произходъ на името Рила може да се подкрѣпи и отъ названието Верила, което стои даже и по мѣсто въ свръзка съ първото име. Сричката „Ве-“, съ която почва Верила се срѣща въ тракийскитѣ думи Βέπαρα у Proc. de aedif., 146, 27 (ed. Haury) и Bedizos у Tomaschek II, 2, 59. Въ втората половина на тия думи „-παρα“ споредъ Tomaschek означава „пазаръ“, „селище“, споредъ Roesler дори „градъ“[2]), а dizos — споредъ Tomaschek II. 2, 72 „замъкъ“, „крѣпость“. Първата имъ пъкъ половина „Βε-“ се срѣща въ латинскитѣ думи vecors, vepalidus, vesanus и т. п. Споредъ Walde, Lat. Etym. Wbch, p. 652, „ve-“ въ лат. езикъ е недѣлима частица, която произлиза отъ au, индогерм. *ave (съ дълго е) и означава „ein fehlerhaftes zuviel oder zuwenig“[3]). Като излизаме отъ значението πάρα „селище“, „пазаръ“, и dizos „замъкъ“, „крѣпость“ току-що цитуваното тълкуване на частицата „ve-“ би могло по отношение на Βέ-παρα и Bedizos да се схване само квантитативно въ смисъль „прѣголѣмъ“, „голѣмъ“, или „прѣмалъкъ“, „малъкъ“. Въ такъвъ случай, каквото е отношението между Рила и Верила, такова ще бѫде и между Πάρα и Βέπαρα, а сѫщо и между dizos и Bedizos. Верила въ сравнение съ Рила прѣдставя малка, resp. маловодна планина, слѣдователно щомъ πάρα означава „пазаръ“, а dizos „крѣпость“, то Βέπαρα ще значи „малъкъ пазаръ“, а Bedizos — „малка крѣпость“.[4])

---

[1]) Haury въ своето издание на Прокопия прѣдава града — сигурно възъ основа на рѫкописа — съ формата Γέρμεννε, докато въ Бонското издание се означава съ формата Γέρμανε. Четението на Haury може да се подкрѣпи отъ названието „Герено“, на югъ отъ Сапаревскитѣ бани (вижъ цитуваната вече карта, XIII, 5) и върха „Герменица“ въ южна Рила (цит. карта XIV, 6). Самиятъ градъ споредъ Tomaschek II, 2, 13 s. v. Γερμανή; Иречекъ, Княж. Бълг., прѣвелъ Аргировъ, стр. 615—616; Кацаровъ, Klio, цит. м., и Йорданъ Ивановъ, ц. кн., стр. 10, се е намиралъ тамъ, дѣто сега е Сапаревската баня.

[2]) Tomaschek II, 2, 59 взима за коренъ на думата per : por въ смисъль „durchdringen“, „ein-und ausfahren“ и дохожда по тоя начинъ до значението ἐμπόριον „Fährte, Sammelplatz, Marktort“, a Roesler, Zeitschriff für d. oesterr. Gymn., 1873, p. 106, я свързва съ грѣцкото πόλις, санскр. pur-.

[3]) Като паралелъ за това значение на частицата Walde, ц. м., дава слав. **ѹбогъ**, дѣто **ѹ** стои вмѣсто първично au, а не ave. Вижъ Brugmann, K. vergl. Gr., стр. 468.

[4]) Томашекъ не е схваналъ значението на частицата ve- и затова тълкува Bedizos въ смисъль на Βεδύ-διζος „Wasserburg“ (II, 2, 59).

Впрочемъ и римлянитѣ сѫ чувствували въ извѣстни случаи частицата „ve-“ въ смисъль на „малъкъ“ или „малко“. Доказателство за това ни дава Овидъ, Fasti, 435 и сл., дѣто така се завършва обяснението на названието Vediovis:

> Vis ea si verbi est, cur non ego Vediovĭs aedem
> Aedem non magni suspicer esse Iovis?[1]).

Освѣнъ това сравни Cato, de re rust., 2, 2, 13: Quae (oves) postea concipiuntur, fiunt vegrandes atque imbecillae[2]). И тъй v̄e- (съ дълго е) добива въ детерминативни сложни сѫществителни, като Βέ-παρα, значението на прилагателното „малъкъ“ или на нарѣчието „малко“[3]).

Остава да се обясни значението на думата Рила, която очевидно се съдържа въ хорографското название Ῥολλιγεράς. Послѣдньото име може по-лесно да се обясни, защото ни е извѣстно поне приблизително географското положение на мѣстото, което е било тъй наричано: тая крѣпость, както ни показва по-горѣ цитуваното мѣсто отъ Прокопия се е намирала наблизу до Германа, слѣдователно наблизу до днешната Сапаревска баня, въ областьта на р. Джерманщица. А извѣстно е, че въ много случаи названията на мѣстата стоятъ въ свръзка съ географическото имъ положение.

Въ първата половина на Ῥολλι-γεράς сричката ρο, като се изхожда отъ факта, че тая крѣпость се е намирала въ многорѣчната область на р. Джерманщица, трѣбва да се свърже съ гръцкото ῥόος (вм. ῥόϜος), коренъ sru-, и слѣдователно прѣдставя основата на сѫщ. „рѣка“[4]). Сричката λι стои вмѣсто първичния формантъ -lo-, присѫщъ на прилагателни[5]), обаче видоизмѣненъ подъ влиянието на i- склонение[6]), къмъ което могатъ да се отнесатъ навѣрно тракийскитѣ имена Βρίζενις, Βενδῖς у Tomaschek, II, 2, стр. 12, и други. Слѣдователно, първата половина на тая дума ще означава „рѣченъ“. Въ свръзка съ това тракийско прилагателно стои името на тракийския царь Ῥώλης (чети Ролисъ!) у Cass. Dio, 51, 26, което ни напомва грѫцкото лично име Ποτάμιος и Ποτάμων, а тъй сѫщо и собств. име Ροῦλος у Tomaschek II, 2, стр. 29 и 69, чийто кастелъ се намиралъ въ Мизия[1]. Освѣнъ това то влиза като съставна часть въ името Ρολιστενεας, което ни е извѣстно отъ надписа на Езеровския прѫстенъ[2]. Колебанията на гласната въ коренната сричка, които се проявяватъ въ прѣдаването ѝ съ ο, ω, ου, както и удвояването на съгласната λ слѣдъ нея, показватъ, че тя е била дълга и застѫпва „ou“, произлѣзло отъ „eu“. Слѣдователно, коренътъ „sru“ въ случая се е прѣвърналъ въ „sreu“, а послѣ въ „srou“, отдѣто се обясняватъ и формитѣ Ῥω-, Ῥου и Ρο, които ни показватъ сѫщеврѣменно, че на тракийски началното sr не е минавало въ „str“ а въ „r“. Слѣдователно, формитѣ, произведени отъ коренъ sru които почватъ съ str, като Στρυμών, Στραϐος, Ἴστρος (съ неорганично i) у Tomaschek II, 2, 99 и 93, Στροϐαι и Γητιστραϐοι у Tomaschek II, 2. 98, не сѫ въ сѫщность тракийски, а фригийски, които сѫ били възприети отъ тракийцитѣ[3]. Изглежда, че едно отъ сѫщественитѣ различия между тракийски и фригийски се е състояло въ начина, по който сѫ почвали думи съ първоначално sr.

---

[1]) Въ бълг. прѣводъ „ако думата има това значение (по-горѣ се сравнява vegrandia farra съ vesca parva), защо да не подозирамъ, че храмътъ на Ведиовисъ е въ сѫщность храмъ на малкия Юпитеръ?“

[2]) На бълг.: „Тия овце, които послѣ се зачватъ, ставатъ не толкова голѣми (дословно: малко голѣми) и слаби.“

[3]) Сравни гръцкото Μεγαλόπολις вм. Μεγάλη πόλις.

[4]) За произведенитѣ отъ тоя коренъ думи въ индогерм. езици вижъ Fick I, p. 255. За тракийското ρος (съ дълго о) вижъ статията за надписа на Езеровския пръстенъ въ Изв. на Археол. др. IV. стр. 75. Освѣнъ това Ῥως, Ῥά се срѣща като название на Волга.

[5]) Вижъ Brugmann, цит. съч., стр. 327 и 328.

[6]) Вижъ Sommer, Handbuch der lat. Laut -und Formenlehre, p. 366, бѣл. за similis. Освѣнъ това сравни арм. džerlen, род. п. lini.

Втората половина на Ῥολλι-γεράς на пръвъ погледъ може да се свърже съ срички тѣ geri, gerri, на които се завършватъ, както Tomaschek I, 87, изтъква, названията на много тракийски племена, каквито сѫ напримѣръ „Drugeri“, „Pyro-geri“, въ свръзка съ което окончание стоятъ и имената на нѣкои градове като Tugugerum и др. Томашекъ свързва тия срички съ корена ger- „sich einander nähern, sich schaaren, bewohnen“ и тълкува, напр. Dru-geri като „древляни“, Pyro-geri като „обитатели на житни полета". Но тия срички по-скоро биха могли да се отъждествятъ съ персийското ger въ нашето дюлгери, прѣминало у насъ отъ турски, на санскр. dunder, перс. dülger[1]). Слѣдователно Drugeri би значило „дърводѣлци", Pyrogeri — „житодѣлци", и изобщо названията на племена и градове на geri, gerum биха били имена по професия. Но ако излѣземъ отъ това значение на -ger и отъждествимъ съ него -γεράς въ Ῥολλιγεράς, то това хорографско название би означавало „градъ на такива, които правятъ водни, рѣчни работи". Това абсурдно обяснение на Ῥολλιγεράς се избѣгва, щомъ съ огледъ къмъ горещитѣ минерални води на античната Германа, днешната Сапаревска баня, свържемъ втората му половина съ тракийското Γέρμη, Γερμανή, което Tomaschek, II, 2, 88 отъждествява съ арм. džerm, санскр. gharma, гр. θερμός, староперс. garma, новоперс. garm, нашето „горещъ"[2]). А подобно свързване е възможно, защото покрай горнитѣ прилагателни, образувани съ формантъ -mo-, се срѣщатъ и съотвѣтнитѣ сѫществителни безъ подобенъ формантъ, каквито сѫ, напр., гръцкото θέρος „зной" (отъ тукъ глаголътъ θέρομαι „сгорещявамъ се"), ир. gar „горещина" и др. Слѣдователно -γεράς ще означава „горещина", „горещникъ", „топликъ".

---

[1] Интересно е, че докато Tomaschek чете у Прок. 307, 35 по Бонското издание τοῦ Ροῦλου, Haury въ своето издание p. 148, 20 остава четенето Τουροῦλης, безъ да направи за това нѣкаква бѣлѣжка въ критическия апаратъ.

[2] Вижъ Извѣстия на Археол. друж., IV, стр. 70, бѣл. 6.

[3] Самъ Tomaschek I, стр. 32, твърди: „der Flussname Στρυμών gehörte der phrygischen Sprache“ и навежда почти необорими доказателства за това. Но ако Strymon е фригийско название, то и останалитѣ привидно тракийски имена, въ които първоначалното sr- почва съ str, ще бѫдатъ въ сѫщность фригийски. Рѣчнитѣ названия често пѫти прѣживѣватъ народитѣ, на които дължатъ своя произходъ (вижъ Погодинъ, Къ вопросу о Ѳракійцахъ, стр. 4).

По тоя начинъ ние установяваме за Ῥολλιγεράς значението „рѣченъ топликъ", „рѣчни топлици", каквито има, напр., въ землището на с. Германъ, подъ Панчеревскитѣ бани, дѣто селянкитѣ киснатъ конопени кръстци и си муратъ дрехитѣ. Крѣпостьта Ῥολλιγεράς въ такъвъ случай ще се е намирала навѣрно на брѣга на р. Джерманщица или на нѣкой отъ нейнитѣ притоци, дѣто се изтича подъ земята водата на нѣкой отъ изворитѣ на Сапаревската баня[3]).

---

[1] Вижъ Berneker, Slav. Etym Wbch, p. 259 s. v. dülger. Освѣнъ това вижъ Grundriss der neupers. Etymologie v. Paul Horn, p. 199, № 894, -ger „tuend", „-Macher" (aherger = желѣзодѣлецъ, dadger = който прави закони), av. -kara „machend".

[2] Това тълкуване на Томашекъ е общеприето. Сравни Walde, Etym. Wbch при думата formus; Иречекъ, цит. съч. 616; Кацаровъ, цит. м., Йорданъ Ивановъ, цит. съч., стр. 81.

[3] Йорданъ Ивановъ въ картата, помѣстена въ края на кн. „Сѣв. Македония" отъждествява Ῥολλιγεράς съ днешното село Рила, въ което имало старинни надписи (вижъ стр. 408). Обаче това село се намира доста надалечъ отъ града Германа, днешната Сапаревска баня, въ околностьта на която се намирала Ῥολλιγεράς, като единъ отъ касгелитѣ, прѣдназначени за защитата му.

И тъй ако Ῥολλιγεράς означава „рѣченъ топликъ“, то несъмнѣно Рила ще означава „рѣчната планина“, тъй като отъ нея извиратъ цѣлъ купъ пълноводни рѣки, като Искъръ, Марица, Рилската рѣка, Джерманщица, Места. Въ такъвъ случай Верила ще се изтълкува въ противоположность на Рила, като „малкорѣчна планина“, „маловодна планина“: отъ нея впрочемъ извиратъ само нѣкои притоци на р. Джерманщица, които даже лѣтѣ прѣсъхватъ [1].

Отъ всичко до тукъ казано може да се заключи, че старото название *Danax принадлежи на прѣдтракийско население — навѣрно скитско-сарматско —, че тракийцитѣ слѣдъ завземането на Балк. полуостровъ сѫ запазили това име съ извѣстна малка промѣна (тѣ сѫ прѣвърнали *Danax, въ *Donax, Dunax, а тъй сѫщо и въ *Donaca, *Dunaca), и че първоначално тѣ сѫ наричали така цѣлата планина, а по-сетнѣ само южната ѝ часть, която сега се нарича Дунава, докато за срѣдната [2] и сѣверната ѝ часть сѫ създали свое собствено название *Ρο(υ)λ(λ)α(ς), въ свръзка съ което и планината, която се намира между нея и Витоша, е била наречена отъ тѣхъ *Βερο(υ)λ(λ)α(ς) [3]. Тъй сѫщо може да се прѣдполага, че названието *Ρουλας прѣдставлява прѣводъ на тракийски отъ прѣдтракийското *Δαναξ, но не е изключена и възможностьта тракийцитѣ сами да сѫ дошли цо това име за срѣдната и сѣверната часть на планината, слѣдъ като сѫ се запознали достатъчно добрѣ съ нейнитѣ изобилни води, рѣки и езера — вѣроятно слѣдъ похода на бастарнитѣ въ 178 г. пр. Хр., когато сѫ били заставени споредъ Ливия, 40, 58, 2 да се оттеглятъ въ Рила, in montem ingentis altitudinis, quam vocant *Donacam. [4] Това ни кара да мислимъ, че планината изцѣло до края на II вѣкъ пр. Хр. е носила името *Dunaca, а отъ това врѣме до края на I столѣтие пр. Хр. е била наричана ту *Dunaca[1]), ту *Ρο(υ)λα(ς), докато най-рано въ II вѣкъ сл. Хр. първото название е било напълно изтикано отъ второто поне въ сѣверната и срѣдната ѝ часть. Името Ρο(υ)λα(ς)[2]) е било послѣ възприето отъ славянитѣ, които сѫ го видоизмѣнили въ **Рꙑла**, както ни показватъ срѣдневѣковнитѣ имъ писменни паметници. Заслужва да се изтъкне, че византийскитѣ писатели, които ни прѣдаватъ историята на балканскитѣ славяни, не споменуватъ никѫдѣ нито по-старото ѝ, нито по-новото ѝ название, макаръ и да говорятъ за селища, които се намиратъ наблизу до нея.[3])

---

[1] За тия свѣдѣния има да благодаря на любезностьта на г. Стефанъ Бончевъ, учитель въ II м. г.

[2] Рѣката Рила е наречена така сигурно по името на планината. Това показва, че и срѣдната часть на планината е била наричана Рыла, resp. Rulla. Сравни Иречекъ, Кн. Бълг., прѣвелъ Аргировъ, стр. 315, бѣл. 5.

[3] Суфиксътъ -lo- по a склонение дава -la-, resp -la- s. Сравни Eptala Tom., II, 2, 8, Lenula, II, 2, 29; Διζάλας II, 2, 32. Хорографскитѣ названия отъ вида Ῥολλιγεράς у Прокопия ме каратъ да прѣдпочета отъ всички възможни тракийски форми за Рила формата съ ας: Ρο(υ)λ(λ)ας.

[4] Вижъ Г. И. Кацаровъ, Приносъ къмъ старата история на София, стр. 9 и 10.

2. Витоша.

Тукидидъ II, 96 нарича Витоша Σκόμιος и Σκόμβρος[4]), Аристотель (meteor. I, 13) — Σκόμβρος, а Плиний 4, 10, 17 — Scopius. И тъй древностьта ни е оставила три названия за тая планина Σκόμιος, Scopius и Σκόμβρος[5]), чиито основи се срѣщатъ и въ хорографскитѣ имена Σκοπέντζανα у Proc. 121, 10 (ed. Haury), Σκοῦπιον, ibid. 121, 2 (и двѣтѣ въ областьта на Сердика), Σκοῦμβρο, ibid. 123, 34 (въ областьта Ремесиана), а тъй сѫщо и въ името на тракийското племе Σκόμβροι у Steph. Byz. s. v. Ἄβροι[6]).

Tomaschek II, 2, стр. 89, като прѣнебрѣгва напълно формата Σκόμιος свързва Σκόμβρος съ корена ske(m)bh „stützen, stemmen“, а за mons Scopius у Плиния добавя тълкуването „etwa Berg der Fernsicht“. Той произвежда впрочемъ Σκόμβρος и Scopius отъ два различни корена и добива въ едина случай значението „подпорна или стълбова планина“, а въ другия —

---

[1]) Страбонъ, който е живѣлъ въ I в. слѣдъ Христа, я нарича още Dunax: той е послѣдниягъ отъ древнитѣ гърци, който я още споменува.

[2]) Tomaschek, I, 77, дава доказателства, че тракийскиятъ езикъ е просѫществувалъ чакъ до края на VI в. прѣди Христа.

[3]) Това мое твърдение почива на едно твърдѣ бѣгло прѣглеждание на указателитѣ въ Corpus script. Byzant.

[4]) Издателитѣ на Тукидида прѣдпочитатъ послѣдната форма, като се позоватъ на формитѣ Σκοῦμβρο и Σκόμβρος. Обаче четението Σκόμιος ни поднасятъ най-добритѣ рѫкописи на Тукидида.

[5]) Кацаровъ въ Wochenschrift für klass. Philol. 1905, № 33 и 34, стр. 930, е доказалъ, че Скомбросъ въ сѫщность е Витоша, а не Рила, както сѫ мислили Иречекъ, Княж. Бълг., прѣвелъ Ст. Аргировъ, стр. 65 и Tomaschek II, 2, стр. 89. Иорданъ Ивановъ дава това име на тая часть отъ Рила, която се намира на сѣверъ отъ Рилската планина (в. Сѣв. Макед., картата на стр. 5).

[6]) Вижъ Tomaschek II, 2, стр. 83, който сравнява Σκούπιον съ Σκοῦποι въ Дардания.

„планина на далечната гледка“. Въ сжщность обаче и двѣтѣ названия произлизатъ отъ единъ и сжщи коренъ: къмъ това заключение ни навежда прѣди всичко напълно прѣнебрѣгнатата отъ Томашека форма Σκόμιος.

Замѣната на „μ“ съ „π“ въ Σκόμιος и Scopius, чийто коренъ се съдържа и въ имената Σκούπιον и Σκοπέντζανα, ни кара да мислимъ, че коренътъ на всички думи се е завършвалъ първоначално на „б“, защото обикновено първичното „β“ се замѣнява съ „μ“, както ни показва сжществуването на паралелни форми отъ една и сжща дума съ β и μ, като Βενδῖς и Μενδῖς, Βάργος и Μάργος, Τίβισις и Τίμησις, Σερβυλία и Σερμυλία и други[1]. А подобна форма съ β, която има еднакъвъ коренъ съ Σκόμιος и Scopius прѣдставлява хорографското название Σκάβαλα у Tomaschek II, 2, 82, изтълкувано отъ него съ лит. scabùs „остъръ“. Въ такъвъ случай формитѣ Σκόμιος и Scopius стоятъ вмѣсто първоначално * Σκάβιος, отъ дѣто слѣдва, че въ срѣдата на тракийски думи „б“ е могло да се прѣдаде и съ сътвѣтния нему тъменъ звукъ, както това ни показва впрочемъ и името на витинския царь Ζειποίτης у Memn. 11, 18, 21, resp. Ζιποίτης, което се прѣдава и съ β-звукъ: Ζιβοίτης у Diod. 19, 60; Polyb. 4, 50, 51 и Ziboeta у Ливия, 38, 6, 7[2]. Що се отнася до коренната гласна α въ *Σκάβιος, то и тукъ имаме сжщата промѣна на краткото α въ ο (Scopius) и послѣ въ „ou“ (Σκούπιον), каквато ни показватъ и формитѣ: Ἀπιδανός, Dounca (собств. Donaca) и Δοῦναξ, за които става дума въ прѣдходната статия. И тъй Σκόμιος, resp. Scopius или * Σκούπιος ще е образувано отъ основа skab- съ формантъ -io-, присжщъ на прилагателни, и ще означава „Острата планина“[3]) — название, което напълно подхожда на Витоша.

---

[1] Вижъ Kretschmer, Einleitung in die Gesch. der griech. Sprache, p. 236.

[2] Цитувамъ по Tomaschek, II, 2, стр. 39. Замѣняването на β съ π би могло да се обясни и съ обстоятелството, че въ епохата на по-сетнѣшнитѣ гръцки писатели знакътъ β е вече означавалъ звука „v“, та поради това, когато сж искали да прѣдадатъ звука „б“, сж си служили съ сътвѣтната нему тъмна съгласна (π). Обаче не трѣбва да се забравя, че подобна замѣна на първоначална ясна съгласна съ сътвѣтната ѝ тъмна се срѣща и въ други случаи, дѣто не може да се приложи горньото обяснение. Сравни Ἀμάδοκος съ Ἀμάτοκος, Σπάρδοκος съ Σπάρτακος у Tomaschek II, 2, стр. 6 и др.

[3] Въ случая бихме могли да си послужимъ и съ названието „Острица“: така се нарича единъ връхъ, напр., въ Витоша (в. картата, изработена отъ Картогр. инст. въ мащабъ 1:50,000, XI, 5), сжщо на изтокъ отъ Радомиръ (цит. карта, XI, 4).

Остава да се обясни общеприетата форма Σκόμβρος1), която се подкрѣпя и отъ думитѣ Σκοῦμβρο и Σκόμβροι. На пръвъ погледъ може да се помисли, че ρος тукъ прѣдставя нарицателното сѫществ. „рѣка“ и че, слѣдователно, названието първоначално е означавало „Скомийската рѣка“2), толкова повече, че β се вмъква често пѫти между μ и ρ въ подобни случаи3). Обаче литовското прилагателно skabùs „остъръ“, съ което свързахме Σκόμιος и Scopius, се явява на лат. въ формата scaber (осн. skabr-), а на летски — scabrs. Слѣдователно покрай форманта -io- можемъ да стои въ това прилагателно и формантътъ -ρο-, който се срѣща и въ други тракийски имена, като Πάταρος у Tomaschek II, 2, 18, Πίστιρος, ibid. II, 2, 65 и др. Основата * Skab-ro- налага въ случая названието * Skobros, resp. * Skopros. Но съотвѣтната тракийска форма съдържа прѣдъ β едно μ, което едва ли може да прѣдставлява назаленъ инфиксъ, както въ лат. iungere отъ основа iug-. Много по-вѣроятно е, че това μ се дължи на гръцки езикъ. Понеже въ гръцки думи началното βρ-, βλ-, въ срѣдата на думитѣ гласи -μβρ-, -μβλ-, то и въ тракийскитѣ имена по аналогия на това звуково явление гръцкитѣ писатели често сѫ вмъквали „μ“ прѣдъ βρ, та понѣкога имаме паралелни форми съ βρ и μβρ отъ едно и сѫщо име: сравни Κίαβρος съ Κίαμβρος (нашето Цибрица) у Tomaschek, II, 100; Σαλαμβρία съ Σαλεβρίες и Σάλη у Tomaschek II, 2, 78 и др.4)

---

1) Служа си съ израза „общеприета форма“, защото въ текста на Тукидида приематъ обикновено това четение, което ни поднасятъ по-лошитѣ рѫкописи. Тъй сѫщо и Кацаровъ въ Wochenschrift für klass. Phil., ц. м., и въ Приносъ къмъ старата история на София, стр. 2 дава прѣдимство на формата Σκόμβρος. Томащекъ пъкъ, както вече казахъ, напълно прѣнебрѣгва формата Σκόμιος.

2) Това прѣдположение изказахъ въ Изв. на Археол. др. IV, стр. 75, бѣл. 1. На близо до изворитѣ на Струма се намира върха Скопарникъ, чието название, както ще стане по-нататъкъ ясно, стои въ свръзка съ античното име Скомбросъ. Това ме накара да прѣдположа, че първоначално Скомбросъ е означавалъ р. Струма въ горньото ѝ течение — заключение, което е прибързано и несъстоятелно.

3) Сравни μορτός (= βροτός) съ ἄμβροτος, фр. nombre съ лат. numerus (вижъ Brugmann, Kurze vergl. Gramm., стр. 231).

4) На пръвъ погледъ може да се помисли, че по-сетнѣшнитѣ гръцки писатели съ съчетанието μβ (= мв) сѫ искали да прѣдадатъ изчезналия вече въ гръцки езикъ звукъ „б“, който все още е живѣлъ въ извѣстни тракийски имена Но фактътъ, че нашето Янтра почива на формата Iantrus, за която Tomaschek II, 2, 92 ни поднася формитѣ Ἄθρυς и Ἰατρός, показва, че и въ горния случай назалирането на прѣдходното ρ се дължи на гръцко влияние. Началното δρ- гласи въ срѣдата на гръцкитѣ думи νδρ, resp. νθρ (ср. ἀνήρ съ ἀνδρός, δρώψ съ ἄνθρωπος), поради което и Ἰατρός подъ гръцко влияние е минало въ Ἰανθρός.

Разбира се, не винаги сѫ могли до насъ да дойдатъ въ подобни случаи и двѣтѣ паралелни форми: така въ нашиятъ случай гръцкитѣ автори ни поднасятъ само грецизираната форма съ -μβρ-. Но българското название на върха Скопарникъ[1]) почива не на грецизираната форма Σκόμβρος, а на чисто тракийската * Σκόβρος, resp. * Σκόπρος[2]). Послѣдната форма е дала на славянски **Скопръ**, на новобългарски Скопъръ, resp. Скопаръ, отъ дѣто съ българския суфиксъ -никъ се е получила формата Скопарникъ. И тъй и тритѣ старинни названия Σκόμιος, Scopius, Σκόμβρος се свеждатъ все къмъ значението „Острата, стръмната планина“.

Срѣдневѣковнитѣ славянски паметници ни поднасятъ за планината Σκόμβρος днешното ѝ название **Витоша**[3]), което не може да се обясни отъ старобълг. **кити**.

Сричката „Ви-“, съ която почва названието, се срѣща и въ тракийскитѣ хорографски имена Βιτζιμαίας[4]) у Proc. p. 121, 47 (ed. Haury) и Βίβαστος у Tomaschek, II, 2, 60. Покрай тия думи се срѣща Τζίμες у Proc. 121, 25 и Βάστειρα у Tomaschek II, 2, 58. Това ни показва, че „Ви-“ въ Витоша, както и въ Βιτζιμαίας и Βίβαστος прѣдставя отдѣлна дума. Като такава тя може да се свърже съ първата сричка на лат. viginti, старобълг. **въторъ**, и прѣдстава първично *u-ei (v-ei), *u-i (v-i) въ смисъль на нашето „двѣ“, „два“[5]). Основата „тош-“ въ втората половина на Ви-тоша се съдържа вѣроятно въ първата половина на тракийското название въ Каведжоската область Τουσου-δεάας[6]) у Proc. p. 121, 51 (ed. Haury), въ което Τουσου- навѣрно стои вмѣсто Τοσου- (както ни показва между другото формата Σκούμβρο покрай Σκόμβρος) и може да се свърже съ старобълг. **тєшѫ** „рѣжа“ лит. tasz-au, taszyti „дѣламъ“, „градя“, авест. taš- „градя“, но taša „тесла“ [1]). Ако тия прѣдположения сѫ правдоподобни, то названието Витоша несъмнѣно ще бѫде тракийско и ще означава „Двата рѣзана“. Това тълкуване веднага ни припомва извѣстния връхъ на Витоша „Рѣзньове“, който по височина (2283 м.) е вторията слѣдъ „Черния връхъ“ (2286 м.) и се вижда много добрѣ отъ Софийското поле.

---

[1]) Вижъ цит. карта, XI, 5 и Стастич. годишникъ на Бълг. царство отъ 1911 г., стр. 5. Скопарникъ (2254 м.) е третиятъ по височина върхъ на Витоша.

[2]) Изглежда, че първоначалното β минава въ μ само слѣдъ гласни Βενδῖς и Μενδῖς, Σερβυλία и Σερμυλία, но не и слѣдъ съгласни. Затова отъ основа skab- при формантъ -io- сѫ възможни формитѣ *Σκόβιος, resp. Scopius и Σκόμιος, а при формантъ -ρο- само формата *Σκόβρος, resp.* Σκόπρος, но не и Σκόμρος.

[3]) За тия паметници вижъ Иречекъ, Княж. България, прѣвелъ Аргировъ, стр. 65—66. Въ византийскитѣ писатели не се споменува, както изглежда нито старото ѝ, нито новото ѝ название.

[4]) Tomaschek II, 2, 60 корегира прѣдаденото четение Βιτζιμαίας въ Βιτζιμαῖαι, понеже, както изглежда, мисли, че названия на градове не могатъ да се завършватъ на ας въ nom. Вижъ бѣл. 4. на стр. 26.

[5]) Вижъ Walde, Lat. Etym. Wbch, p. 672, s. v. viginti и Brugmann, K. V. Gr., стр. 366.

[6]) Втората половина на това име стои въ свръзка сь δαύα, δεύα, δέβα „селище“, Tomaschek II, 2, стр. 70 и II, стр. 9, № 10.

Изглежда, че тоя връхъ е привлѣкълъ вниманието на дошлитѣ откъмъ сѣверъ славяни съ своята особена форма, а тъй сѫщо и съ снѣга, който почти постоянно се бѣлѣе на него, та сѫ се заинтересували за неговото мѣстно — въ случая тракийско — име, и по него сѫ нарекли цѣлата планина, докато тракийското название за нейната цѣлость *Σκοβρος, resp. Σκόπρος тѣ сѫ запазили само за в. Скопарникъ, съ други думи за южната ѝ часть наблизу до изворитѣ на р. Струма.

---

[1]) Вижъ Lex. Palaeoslov.-Gr.-Lat., Miklosich, p. 985 s. v. **тєсати**; Fick I, стр. 86, № 3; Walde, Etym. Lat. Wbch, p. 626 s. v. texo; Neupers. v. Horn, p. 87, № 387. Основата teš- (староинд, taks-) има двояко значение: 1) рѣжа, дѣламъ и 2) градя. Ние вземаме подъ внимание въ случая 1-то значение, понеже обясняваме име на планина.

Извѣстието на Михаила Сирийски за прѣселението на българитѣ

Отъ Д-ръ В. Н. Златарски

Още въ 1898 г. J. Маркватъ въ изслѣдването си „Die Chronologie der alttürkischen Inschriften“[1] съобщи извѣстието на сирийския хронистъ Григория съ прозвище Бархебреусъ отъ XIII вѣкъ[2] за прѣселението на българскитѣ племена въ Европа. Но вече въ 1903 г. сжщиятъ ученъ посочи, че хрониката на Бархебреуса не е нищо друго, освѣнъ единъ прѣписъ отъ сирийската хроника на антиохийския якобитски патриархъ Михаила Сирийски отъ XII в.[3]; слѣдов. и въпросното извѣстие е било заимствувано отъ тая послѣдната.

Хрониката на Михаила Сирийски, която прѣдставя едно по византийски образецъ прѣброяване на събитията отъ създанието на свѣта до VI в., а отъ този вѣкъ тя става по-подробенъ разказъ, бѣше извѣстна до скоро въ единъ арменски прѣводъ отъ 1246 г., въ който тя е продължена, както се прѣдполага, отъ прѣводача и слѣдъ смъртьта на Михаила[4]. Напослѣдъкъ обаче бѣ изнамѣренъ и самиятъ сирийски първоначаленъ текстъ отъ Михаиловата хроника и вече е издаденъ заедно съ френския му прѣводъ отъ J.-B. Chabot. Понеже текстътъ, който съдържа споменатото извѣстие за българитѣ, не бѣ излѣзълъ още на свѣтъ въ 1903 г. (появилъ се бѣ само първиятъ томъ), то Марквартъ, възползуванъ отъ любезностьта на Шабо, който му бѣ изпратилъ оригиналния текстъ на това мѣсто тъй, както е въ сирийския текстъ на Михаила, прѣдложи точенъ прѣводъ на това извѣстие въ сравнение съ текста на Бархебреуса, който се оказалъ не само прѣписъ отъ Михаиловия, но още и неизправенъ и непонятенъ.[1]) Въ слѣднята (1904) година обаче излѣзе сѫщиятъ тоя текстъ въ изданието на Шабо въ френски прѣводъ.[2]) По тоя начинъ за сега ние притежаваме два прѣвода на интересуващето ни извѣстие на Михаила Сирийски за българското прѣселение. Понеже тия два прѣвода се различаватъ въ нѣкои мѣста, ние ще приведемъ паралелно и двата и споредъ тѣхъ ще прѣдадемъ съдържанието на текста.

---

[1] Leipzig, 1898, S. 82—84.

[2] Mar Gregorius Barhebraeus е билъ родомъ отъ Мелитина и е заемалъ отъ 1264—1286 г. длъжностьта „мафрианъ“ (най-високата длъжность у якобититѣ слѣдъ патриарха). Той е написалъ една Всеобща история до 1286 г., братъ му я продължилъ до 1288 г., а трето непознато лице до 1496 год. — Вж. H. Gelzer, Sextus Julius Africanus und die byzantinische Chronologie, 2-^{te} Teil, 1-^{te} Abteilung: die Nachfolger des Julius Africanus, Leipzig 1885, S. 401 u. fol. — K. Krumbacher, Geschichte der byzan. Litteratur, 2-^{te} Aufl., München, 1897, S. 405.

[3] Биографическитѣ данни за патриарха Михаила, нареченъ още Велики, сж твърдѣ оскждни. Той е билъ синъ на свещеника Илия отъ гр. Мелитина отъ фамилията Киндази (Kindasi). Въ 1166 г. той е билъ избранъ за монофизитски антиохийски патриархъ и такъвъ е осталалъ до самата си смърть въ 1199 г. Маръ Михаилъ се отличавалъ съ обширна ученость и се е ползувалъ съ голѣмо име и почеть между съврѣменницитѣ си и срѣдъ своето паство. За него се казва, че „денемъ и нощемъ се занимавалъ съ писане и е оставилъ на Божията църква достойни за очудване книги“. Той е билъ единъ отъ послѣднитѣ велики писатели на своята нация. — Вж. H. Gelzer, l. c., 2-^{te} Teil, 2-^{te} Abteilung: Nachträge, Leipzig, 1898, S. 431 и fol.

[4] Вж. K. Krumbacher, l. c., S. 405. — Пъленъ френски прѣводъ на арменския текстъ бѣ направилъ V. Langlois, Chronique de Michel le

Въпросното извѣстие се намира въ кн. X въ хрониката на Михаила Сирийски, именно въ XXI гл. (споредъ изданието на Шабо), която носи слѣдния надсловъ споредъ

Marquart S. 480	**Chabot** p. 358
Hauptstück über die Zeit des Beginnes der Regierung des Königs Mauriqianos, des zweiten der Griechen.	*De l'époque du commencement du règne de Mauricianus, second empereur des Grecs.*

Самиятъ текстъ за българското прѣселение гласи така:

Marquart, S. 484—485.	**Chabot,** p. 363—364.
In dieser Zeit (zogen aus) drei Brüder aus dem inneren Skythien, indem sie mit sich	A cette époque, trois frères (sortirent) de la Scythie intérieure, conduisant avec eux trente

---

Grand, Patriarche des Syriens Jacobites, traduite pour la première fois sur la version armenienne du prêtre Ischôk, Venise, 1868. — Втора една прѣработка пакъ на арменски езикъ била издадена въ 1871 г. въ Иерусалимъ. За двѣтѣ тия издания подробво вж. у H. Gelzer, Sextus Julius Africanus, 2-te Teil, S. 432—433.

[1]) J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig, 1903, S. 479—480, 484—485.

[2]) Вж. Chronique de Michel le Syrien, patriarche Jacobite d'Antioche (1166—1199), éditée pour la première fois et traduite en français par J.-B. Chabot, t. II, fascic. III, Paris, 1904, p. 363—364.

führten dreissig tausend Skythen, und sie kamen einen Marsch von 65 Tagen 1) von jenseits des Gebirges Imeon. *Sie kamen aber in der Winterszeit, wegen des Auffindens von Wasser 2), und sie gelangten bis zum Strome Tanais, der aus dem See Mantios (Maiotis) herauskommt und sich in das Pontosmeer ergiesst. — Als sie nun an die Grenze der Romäer gelangt waren, nahm einer von ihnen, namens Bulgarios, zehn tausend Mann *und trennte sich von seinen Brüdern 3), und überschritt den Tanais (Tanios) *zum Strome Donabis 4), der ebenfalls in das Pontosmeer mündet, und sandte an Mauriqe, er möge ihm Land geben, um dort zu wohnen und ein Bundesgenosse der Romäer zu sein. Er gab ihm Ober- und Unter-Moesien *und Dakien, feste Orte, die das Volk der Awaren (Abaris) verwüstet hatte seit den Tagen des Anastas 5), und sie siedelten sich dort an und wurden ein Bollwerk für die Romäer. Jene Skythen wurden von den Romäern Bulgaren genannt.

Jene beiden andern Brüder aber kamen ins Land Alan, das Barsalia heisst, *dessen Städte

mille Scythes, et firent route pendant 60 jours, 1) depuis les défilés du mont Imaeon. Ils firent route en hiver, afin de trouver de l'eau, 2) et parvinrent jusqu'au fleuve Tanaïs, qui sort du lac Maeotis (Mantios) et se perd dans la mer du Pont.

Lorsqu'ils arrivèrent aux frontières des Romains, l'un d'entre eux, appelé Bulgarios, prit dix mille hommes et se sépara de ses frères. 3) Il franchit le fleuve Tanaïs (Tanios), dans la direction du Danube, 4) qui lui aussi se perd dans la mer du Pont; et il fit demander à Maurici[us] de lui donner un pays, pour s'y fixer et devenir les auxiliaires des Romains. L'empereur lui donna la Moesie supérieure et inférieure, et la Dacie: pays florissants que le peuple des Avares avait devastés depuis l'époque d'Anastas[ius]. 1) Ils habitèrent là, et furent une garde pour les Romains. Ils furent appelés par ceux-ci: Bulgares.

Les deux autres frères scythes vinrent dans le pays d'Alân qu'on appelle Bersâlia, *dont

---

1) У Barhebraeus'a: „zwei Monaten."

2) Пакъ тамъ пропус.: „Sie kamen — von Wasser."

3) Пакъ тамъ пропус.: „und trennte sich — Brüdern."

4) Пакъ тамъ вм. „zum — Donabis се чете: „und schlug sein Lager auf zwischen den beiden Strömen Tanais und Donabis."

5) У Barhebraeus'a пропус.: „und Dakien — Anastas".

von den Römern erbaut worden waren[1]), *welche Qaspia sind, welche man Thor der Toraje nennt; die Bulgaren und Puguren, ihre Bewohner, waren einmal Christen; da aber ein fremdes Volk über jene Gegend die Herrschaft gewonnen hat, wurden sie Chazaren genannt nach dem Namen jenes ältesten Bruders, der Chazarig genannt wurde. Und es ward stark dieses Volk und breitete sich aus[2]).

les villes avaient été bâties par les Romains,[1]) *qui sont Qâspia, qu'on nomme Porte des Tourayê. Les Bulgarayê et les Pougourayê, leurs habitants, se firent un jour chrétiens. Quand un peuple étranger régna sur ce pays, ils furent appelés Ḳhazarayê, du nom du frère aîné qui se nommait Ḳhazarig.

Ce peuple devint puissant et prit de l'expansion.[2])

т. е. „Въ това врѣме [потеглиха] трима братя отъ вѫтрѣшна Скития, водейки съ себе си 30 хиляди скити, и тѣ направиха единъ пѫть отъ 65 (Шабо: 60) дена отъ отвѫдъ планина Имеонъ (Ш.: отъ проходитѣ (тѣснинитѣ) на планина Имеонъ). Тѣ пѫтуваха зимно врѣме, за да намѣрятъ вода, и стигнаха до рѣка Танаисъ, която изтича отъ езеро Мантиосъ (Меотида) и се влива въ Понтийско море.

„Когато тѣ достигнаха границитѣ ромейски, единътъ отъ тѣхъ (братията), на име Булгариосъ, взе 10 хиляди души и се отдѣли отъ братията си. И прѣмина той (Ш. прибв.: рѣка) Таниосъ (Танаисъ) къмъ (Ш.: въ посока къмъ) рѣка Дунавъ, която така сѫщо се влива въ Понтийско море; и изпрати до (Ш.: и поиска отъ) Маврикия [да попита], не би ли му далъ земя (страна), за да живѣе тамъ и да бѫде съюзникъ на ромеитѣ (Ш.: да му даде страна, за да се посели тамъ и да станатъ съюзници на ромеитѣ). Той (Ш.: Императорътъ) му даде горня и долня Мизия и Дакия, укрѣпени мѣста (Ш.: страни цвѣтущи), които народътъ аварски бѣше опустошилъ отъ врѣмето на Анастасия, и тѣ се поселиха тамъ и бѣха като отбрана за Ромеитѣ. Тия скити наречени бѣха отъ ромеитѣ: българи.

---

[1]) Пакъ тамъ пропус.: „dessen — waren".

[2]) Пакъ тамъ вм. „welche — sich aus" се чете: „oder zu den Städten von Qaspia (Qapadoqia), welche die Bulgaren und Panguren „Thor der Türken" nennen, welche ehemals Christen waren und jetzt Chazaren genannt werden nach dem Namen ihres ältesten Bruders".

„Другитѣ двама братия (Ш. приб: скити) дойдоха въ страната аланска, която се нарича Барзалия (Ш.: Берзалия), чиито градове бѣха построени отъ римлянитѣ, които сѫ Каспия, наричана Порти Торайски. Българитѣ и Пугуритѣ, тѣхнитѣ жители, бѣха нѣкога-си християни; а когато единъ чуждъ народъ достигна господството (Ш.: зацарува) надъ оная страна, тѣ бѣха наречени хазари по името на по-стария братъ, който се казваше Хазаригъ. И стана тоя народъ силенъ и се разшири“.

Отъ първото още прочитане на това извѣстие, при всичко че събитията сѫ крайно объркани, не е мѫчно да се констатира, че тукъ се говори: 1. за прѣселението на българитѣ отъ Азия въ Европа, 2. за поселението на една часть отъ тѣхъ на Балканския полуостровъ и 3. за сѫдбата на ония българи, които останали да живѣятъ въ областьта на Меотида (Азовско море) и Кавказкитѣ планини, слѣдов. по съдържание посоченитѣ три точки ни прѣдставятъ три отдѣлни събития, които ние ще разгледаме тукъ отдѣлно, като се опитаме да опрѣдѣлимъ и тѣхното врѣме.

1. Въ първия откѫслекъ ние най-първо ще се спремъ върху географическитѣ имена, които сѫ тамъ дадени: вѫтрѣшна Скития и планина Имеонъ. Изразътъ Σκύθια ἡ ἐντὸς καὶ ἡ ἐκτὸς Ἰμάου се срѣща у Птолемея, който раздѣля Скития на двѣ: вѫтрѣшна и вънშна съ планина Имай (днеш. тур. Тенгри-дагъ, Тянъ-Шанъ въ Срѣдня Азия), т. е. Скития на западъ и Скития на истокъ отъ тая планина, която споредъ старитѣ писатели, се простирала далечъ на северъ къмъ Уралъ.[1]

Но планина Имай се привежда и отъ другъ писатель при опрѣдѣлението тъкмо първоначалнитѣ живѣлища на хуннобългаритѣ. Това е Агатий, който ето що пише: „Племето хунни отъ старо врѣме е населявало страната на истокъ отъ Меотийското езеро (соб. блато) и е достигало по-нататъкъ отъ рѣка Танаисъ (Донъ) къмъ сѣверъ, както и всички останали варварски племена, които се бѣха настанили отсамъ планина Имай въ Азия. Всички тия [племена] изобщо се наричали скити и хунни, а частно по племена — едни отъ тѣхъ котригури, други утигури“ и т. н.[2]) И тъй отъ текста у Агатия може ясно да се види, че подъ израза ἐντὸς Ἰμαίου ὄρους ще трѣба да разбираме страната на западъ отъ планина Имай, т. е. тамъ, дѣто по-сетнѣ възниква държавата на турцитѣ въ срѣдня Азия. За това ние мислимъ, че въ случая прѣводътъ на Шабо се явява по-вѣренъ и по-точенъ, отколкото оня на Маркварта.

---

[1] Τὸ Ἴμαον (или Ἰμαῖον) ὄρος старитѣ писатели сѫ наричали собствено западната часть отъ планинската верига на днеш. Хималаи. Вж. A. Pauly, Real-Encyclopadie der classischen Alterthumswissenschaft s. Scythia и Imaus.

Но Агатий е писатель отъ втората половина на VI вѣкъ, а пъкъ приведеното отъ него извѣстие рисува положението на страната на изтокъ отъ Меотида и Танаисъ къмъ врѣмето слѣдъ първото нашествие на хуннитѣ (376 г.), защото самото прѣселение на тия скити, именно на западнитѣ хунни, въ Европа се почнало отъ първата половина на V вѣкъ. Обаче съставительтъ на извѣстието у Михаила Сирийски ни съобщава, както се види отъ съдържанието на прѣдния текстъ[3]) и на втория откжслекъ, за тия събития като за съврѣменни на императора Маврикия (582—602), т. е. за такива, които сж станали прѣзъ втората половина на VI вѣкъ, слѣдов. той не ни прѣдставя общата картина на хунското движение въ Европа; очевидно той тукъ е ималъ прѣдъ видъ извѣстно частично движение на нѣкакви-си скити на брой 30 хиляди души, които се дѣлѣли на три орди, на чело на които стояли трима братия.

За едно изселване на такива три орди ни съобщава писательтъ отъ VII в. Теофилактъ Симоката слѣднето: „Въ сжщото врѣме [племето] Тарниахъ и Коцагиритѣ (и тия сж отъ Варъ и Хунни) побѣгватъ отъ турцитѣ и, като прѣминали въ Европа, тѣ се присъединили къмъ ония, които били при аварския хаганъ. Казватъ, че и [племето] Завендеръ е произлѣзло отъ рода на Варъ и Хунни. Прибавена тъй силата на аваритѣ се увеличила съ 10 хиляди."[1]) Теофилактъ Симоката разказва за това събитие между събитията отъ 598 г., но то въ сѫщность се отнася къмъ много по-ранне врѣме. На такова заключение ни навожда това обстоятелство, че тия три орди, които по произходъ сѫ принадлежали къмъ хунската група, когато сѫ напущали първоначалнитѣ си живѣлища, сѫ бѣгали отъ турцитѣ, т. е. тъй нареченитѣ западни турци, които въ срѣдата на VI вѣкъ бѣха почнали отъ днешнитѣ Бухара и Туркестанъ, дѣто се е намирало сѣдалището на тѣхния върховенъ или великъ хаганъ, да разширяватъ властьта си на западъ; особено при великия хаганъ Силзивула (ок. 568) тѣ успѣли да покорятъ цѣлата страна между Азовско море, Донъ, Волга и Кавказскитѣ планини.[2])

---

[2]) Agathias, V, 11, въ HGM ed. Dindorfii, vol. II, p. 365_{1-8}: οἱ Οὖννοι τὸ μὲν παλαιὸν κατῴκουν τῆς Μαιώτιδος λίμνης τὰ πρὸς ἀπηλιώτην ἄνεμον, καὶ ἦσαν τοῦ Ταναΐδος ποταμοῦ ἀρκτικώτεροι, καθάπερ καὶ τὰ ἄλλα βάρβαρα ἔθνη, ὁπόσα ἐντὸς Ἰμαίου ὄρους ἄνα τὴν Ἀσίαν ἐτύγχανον ἱδρυμένα. οὗτοι δὲ ἅπαντες κοινῇ μὲν Σκύθαι καὶ Οὖννοι ἐπωνομάζοντο. ἰδίᾳ δὲ κατὰ γένη, τὸ μέν τι αὐτῶν Κοτρίγουροι, τὸ δὲ Οὐτίγουροι κτλ. — Ср. прѣвода на Dieterich, Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde, Teil II, S. 2. въ Quellen und Forschungen zur Erd- und Kulturkunde von R. Stübe-Leipzig, Bd. V, Leipzig, 1912.

[3]) Тамъ между другото се говори за нахлуванията на славѣнитѣ по Балканския полуостровъ въ 586/7 г. Вж. Chabot, l. c. p. 362/3. — Подробно у L. Niederle, Slov. starž. D. II, str. 213—216.

Съпоставяйки слѣдъ тия обяснения извѣстието на Теоф. Симоката съ първия откѫслекъ на Михаиловото извѣстие, не е мѫчно да се забѣлѣжи тѣхното сходство по мѣсто и близость по врѣме на изселването на скитскитѣ орди, т. е. че тия орди сѫ бѣгали отъ Азия прѣдъ турското завоевание и то прѣди царуването на импер. Маврикия, защото при тоя императоръ е станало, както ще видимъ по-долу, поселението на една отъ тия скитски орди въ прѣдѣлитѣ на империята. Но тъкмо въ това послѣдното се и заключава разликата между Симокатовото и Михаиловото извѣстие, защото Симокатовитѣ орди повидимому не дълго се задържали при Меотида и Танаисъ, а веднага, като прѣминали въ Европа, се присъединили къмъ подчиненитѣ на аварския хаганъ племена, съ цѣль да избѣгнатъ властьта на турцитѣ. Ние обаче мислимъ, че съставительтъ на нашето извѣстие, който, по всичко се види, е ималъ не съвсѣмъ ясно понятие за истинския вървежъ на събитията отъ дадената епоха и малко е държалъ за вѣрното имъ изложение, едва ли е обърналъ внимание върху по-нататъшната сѫдба на изселилитѣ се Симокатови орди; за него е било достатъчно, дѣто е узналъ отъ Симоката,[1] че подобно изселване е станало въ VI вѣкъ, а отъ Агатия, че тия скити сѫ живѣли отсамъ планина Имай, която пъкъ, споредъ Птолемея, (чиято география, както се види, е била извѣстна на съставителя), отдѣляла вѫтрѣшна отъ външна Скития, и че тия скити сѫ се закрѣпили при Меотида и Танаисъ за извѣстно врѣме.

---

[1]) Theophylactus Simocatas, VII, 8, ed. de Boor, p. 260: κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον οἱ Ταρνιὰχ καὶ οἱ Κοτζαγηροὶ (καὶ οὗτοι δὲ ἐκ τῶν Οὐὰρ καὶ Χουννὶ) ἀπὸ τῶν Τούρκων ἀποδιδράσκουσι καὶ πρὸς τὴν Εὐρώπην γενόμενοι τοῖς περὶ τὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων συνάπτονται. λέγεται δὲ καὶ τοὺς Ζαβενδὲρ ἐκ τοῦ γένους πεφυκέναι τῶν Οὐὰρ καὶ Χουννί. ἡ δὲ γεγονυῖα ἐπίθετος δύναμις τοῖς Ἀβάροις εἰς δέκα χιλιάδας ἠκρίβωτο. — Ср. Marquart, Streifz. S. 488.

[2]) J. Marquart, Streifzüge, S. 504. — Отъ сѫщия, Die altbulgarischen Ausdrücke in der Inschrift von Čatalag und der altbulg. Fürstenliste, въ Извѣстія Рус. Арх. И-та въ Кон-полѣ, т. XV (1911), стр. 18.—Ю. Кулаковскій, Исторія Византіи, т. II, Кіевъ 1912, стр. 228—229 и 356.

2. Но съставительтъ на нашето извѣстие не се ограничилъ само съ това смѣшение на събитията отъ разни вѣкове. Той разказва, че като пропѫтували повече отъ два мѣсеца (соб. 65 дена) и то зимно врѣме, за да можали да намиратъ по-лесно вода по степнитѣ пространства, и достигнали до рѣката Танаисъ и Меотида, скитскитѣ орди не се запрѣли тамъ, както би трѣбвало да очакваме, а продължили пѫтя си, защото, само когато пристигнали на ромейскитѣ граници, единъ отъ братията се отдѣлилъ; отъ друга пъкъ страна, като имаме прѣдъ видъ, че сѫщиятъ тоя братъ, който билъ насочилъ пѫтя си къмъ Дунавъ, трѣбало отново да минава Танаисъ, явява се необходимо да признаемъ, че споредъ нашето извѣстие р. Танаисъ въ онова врѣме е била граница на ромейската държава, — нѣщо, което е недопустимо не само за VI вѣкъ, но и за други прѣди и слѣдъ него вѣкове, слѣдов. съставительтъ и тукъ не е ималъ ясна прѣдстава за послѣдователностьта на събитията, затова и свръзката между първия и втория откѫслекъ е слаба и неестествена.

По-нататъкъ отъ нашето извѣстие може да се разбере, че, когато братътъ на име Булгариосъ дошълъ до Дунавъ, той поискалъ отъ византийския императоръ земя, за да се посели на нея съ ордата си на условия да отбраня и защищава империята отъ варваритѣ. Императорътъ, който билъ Маврикий, се съгласилъ и му отстѫпилъ горня и долня Мизия и Дакия, дѣто той наистина се и поселилъ съ своитѣ българи на показанитѣ условия. Надали може да има съмнѣние, че тукъ се има прѣдъ видъ именно прѣселението на българитѣ на Балканския полуостровъ и основанието на българското царство тамъ. Съставительтъ на нашето извѣстие, както се види, е ималъ свѣдѣния, че основательтъ на царството е дошълъ съ ордата си отъ приазовскитѣ и заддонски краища, слѣдъ като миналъ Дунавъ, но като не е знаелъ, кога е станало това събитие, и като е мислилъ, че то се намира въ непосрѣдствена свръзка съ изселването на скитскитѣ орди отъ вжтрѣшна Скития, отнася го къмъ врѣмето на императора Маврикия. По тоя начинъ прѣселението на българитѣ на Балканския полуостровъ е било отнесено на 70—80 години по-рано. Че разказаното тукъ събитие не може да се отнесе къмъ втората половина на VI вѣкъ, а по-късно къмъ VII в., вече показва това обстоятелство, че българитѣ се поселили, споредъ нашия текстъ, въ горня и долня Мизия и Дакия, слѣдъ като тия страни били опустошени отъ аваритѣ отъ врѣмето на импер. Анастасия (погрѣшно вм. Юстиниана), т. е. слѣдъ като аваритѣ бѣха вече изиграли своята историческа роля, съ други думи, по никой начинъ не по-рано отъ 626 г.[1]).

---

[1] Че Михаилъ или неговиятъ изворъ се ползувалъ отъ съчинението на Теофилакта Симоката, вж. Marquart, Streifzüge, S. 486, който констатирва и за други факти твърдѣ голѣмо сходство между двамата автори.

Що се отнася до фактическата страна, то Михаиловото извѣстие напълно се схожда съ онова на Генесия, единъ отъ най-добритѣ византийски писатели-историци отъ първата половина на X вѣкъ. Като говори за отношенията на България къмъ Византия при княза Бориса, Генесий мимоходомъ забѣлѣзва, че българитѣ „сж произлизали отъ авари и хазари и то отъ единъ господарь на име Булгаръ, който билъ поселенъ отъ ромеитѣ въ Доростолъ и Мизия“.[2]) Безъ да се спираме върху очевидното сходство на тия двѣ извѣстия, ние тукъ ще посочимъ само, че едничкото различие между Генесиевото и Михаиловото извѣстие се заключава въ това, че, докато Генесий точно опрѣдѣля мѣстото на поселението — Доростолъ и Мизия, т. е. източната часть на долня Мизия (Добруджа) съ града Доростолъ — Дрѫсгъръ (Силистра), споредъ Михаила излиза, че на българитѣ били дадени горня и долня Мизия и Дакия. Ние мислимъ обаче, че тая разлика произлиза отъ това, че съставительтъ на Михаиловото извѣстие е означилъ територията, която сѫ заемали българитѣ не въ момента на тѣхното поселение на Балканския полуостровъ, а въ по-сетнѣшна епоха, когато българитѣ дѣйствително владѣеха вече горня и долня Мизия и Дакия, а това е било прѣзъ първата половина на IX вѣкъ. Този изводъ вече веднага ни подсѣща, че и самото извѣстие е било съставено отъ авторъ, съврѣменникъ именно на тая епоха,¹) съ други думи, това извѣстие не принадлежи на Михаила Сирийски, а той го е заимствувалъ отъ другъ по-старъ авторъ. Ако се сѫди по врѣмето тоя по-старъ авторъ може да бѫде само Дионисий Телмахрски (Dionysios von Telmahre), монофизитски патриархъ въ Антиохия отъ 818 —845 г., който е съчинилъ една сирийска хроника отъ създанието на свѣта до своето врѣме (до 775 г. сл. Хр.) възъ основа на добри по-стари, повечето гръцки извори.²) Впрочемъ това се подтвърдява и отъ прѣдговора на самаго Михаила, дѣто послѣдниятъ между другитѣ извори, отъ които се е ползувалъ за своята хроника, назовава и патриарха Дионисия Телмахрски, който писалъ за врѣмето „отъ Маврикия до Теофила, гръцкия императоръ, и Харуна, арабския емирь³)“, т. е. тъкмо за врѣмето, къмъ което се отнася и нашето извѣстие.

---

[1]) Маркв артъ, Streifzüge, S. 488, мисли, че въ това мѣсто на нашия текстъ неправилно аваритѣ се смѣтатъ вмѣсто българитѣ (и славянитѣ) „за оня народъ, който отъ царуването на Анастасия опустошавалъ Балканския полуостровъ, и противъ чиито нападения тоя императоръ бѣ построилъ наречената споредъ него стѣна“. Обаче въ нашия текстъ нийдѣ не се споменува за тая стѣна, затова ние мислимъ, че тукъ е една проста погрѣшка въ имената на императоритѣ.

[2]) Genesios, ed. Bon., p. 85: ὁ δὲ ἀρχηγὸς Βουλγαρίας (οἷς τὸ γένος ἐξ Ἀβάρων τε καὶ Χαζάρων, ἀπὸ Βουλγάρου κυρίου ὀνόματος, ὃς παρὰ Ῥωμαίων ἐν κατοικήσει Δορυστόλου καὶ τῆς Μυσίας γεγένητο) ἐπαχθῆ προΐησι ῥήματα ἐπιδρομὴν Ῥωμαίοις ἐπαπειλῶν κτλ. — Ср. Dieterich, l. c., стр. 10, забѣл. 2.

Дали Михаилъ го е заимствувалъ изцѣло, както е било то въ хрониката на Дионисия, или пъкъ го е съкратилъ, това не може да се констатира, понеже за сега, доколкото ни е извѣстно, нѣма още издадена оная часть отъ тая хроника, въ която се намира нашиятъ текстъ. Сѫщо така е мѫчно да се опрѣдѣли, въ какво отношение се намиратъ Генесиевото и Дионисиевото

---

¹) Марквартъ, Streifzüge S. 488, като посочва на нѣкои несъобразности въ нашето извѣстие въ сравнение съ историческитѣ събития, не се съмнѣва, че неговиятъ произходъ се отнася къмъ врѣмето слѣдъ 678 (вѣроят. вм. 679) г., т. е. слѣдъ основанието на българското царство.

²) K. Krumbacher, l. c., p. 404. — H. Gelzer, Sextus Julius Africanus etc. 2-te Teil, S. 396—401. — Споредъ Маркварта, Streifzüge, S. 488, Шабо е сѫщо на мнѣние, че тая „легенда“ (така Марквартъ нарича извѣстието на Михаила) произлиза отъ сѫщинската хроника на Дионисия Телмахрски, безъ да посочи основанията му.

³) Вж. изд. на Chabot, t. I, p. 1 и 2. Préface de l'auteur: „... Mais il est nécessaire de donner tout d'abord les noms des historiens dont nous nous proposons de tirer les matériaux de notre édifice... Denys la patriarche écrivit depuis Maurice jusqu'à Théophile, l'empereur des Grecs, et Haroun, l'émi des Arabes etc.

извѣстия помежду си: дали Генесий е черпилъ своето извѣстие направо отъ хрониката на Дионисия Телмахрски, или пъкъ и двамата сѫ се ползували отъ единъ общъ, по всѣка вѣроятность, грѫцки изворъ. Обаче посоченото по-горѣ различие между двѣтѣ извѣстия може да ни служи като достатъчно основание да приемемъ втората часть на горнята алтернатива и да констатираме независимостьта на двамата автори единъ отъ други. Отъ друга пъкъ страна съвсѣмъ близкото сходство на тия двѣ извѣстия въ съобщението, че първоначално българскиятъ вождъ се поселилъ съ ордата си на византийска почва съ знанието и съгласието на византийския императоръ, — съобщение, което и двамата автори сѫ почерпнали отъ общия си изворъ, ни дава не по-малко основание да приемемъ, че наистина българитѣ начело съ своя вождъ въ VII вѣкъ сѫ се настанили въ прѣдѣлитѣ на империята съ задължение да защищаватъ послѣднята отъ враговетѣ й, т. е. на федеративни начала. Тоя изводъ, който може би принадлежи само на Дионисия Телмахрски, понеже у Генесия не го намираме, вѣроятно, поради краткостьта и случайностьта на това му извѣстие, се явява като логическо и фактическо слѣдствие отъ условията, при които е станало самото поселение; защото, ако византийското правителство е отстѫпвало въ даденото врѣме на българитѣ земя за поселение въ една отъ покрайнинитѣ на империята, нѣма съмнѣние, че то отъ своя страна е поставило сѫщо такива условия, на каквито и въ прѣднитѣ вѣкове империята нерѣдко е приемала варваритѣ, при подобни отъ тѣхна страна прѣдложения за поселение.

3. Що се отнася до съдържанието на третия откѫслекъ, то съставительтъ си остава и тукъ послѣдователенъ, като кара другитѣ двама братия да отидатъ въ страната на аланитѣ, отъ което може да се заключи, че българитѣ сѫ завзели аланската страна за първъ пѫть прѣзъ втората половина на VI вѣкъ. Обаче отъ други извори е извѣстно, че българитѣ сѫ живѣли въ тѣзи мѣста много по-рано. Така, въ една сирийска историческа компилация, която неправилно се означава като „Църковна история на Захария Риторъ“[1]), въ края

---

[1]) Той е билъ епископъ на гр. Мелитина и е извѣстенъ още подъ името Схоластикъ. Въ началото на VI вѣкъ (ок. 518 г.) той е съставилъ на грѫцки езикъ една църковна история, която е прѣминала въ сирийската книжнина като часть (глави 3—6) на споменатата тукъ компилация, съставена отъ единъ сирийски монахъ около 569 г. — Вж. K. Krumbacher, l. c., p. 403.

е помѣстенъ единъ списъкъ на сѣверно- и южно-кавказкитѣ народи, написанъ въ 555 г.[1]). Въ тоя списъкъ подиръ страната Бацгунъ (Bazgun) или Абасгия (или Абхазия) въ широкъ смисълъ, която се простира чакъ до „Портитѣ на Каспийско море“, веднага се прѣминава къмъ народитѣ въ страната на хуннитѣ и отбѣлѣзва, че „отвѫтрѣ (т. е. къмъ сѣверъ) на „Портитѣ“ [се намиратъ] Бургаре (Burgârê) съ собственъ езикъ, единъ езически и варварски народъ, който има градове“; слѣдъ това като споменува „аланитѣ, които имали петь града“, и други планинци, списъкътъ изброява и други 13 хунски народи, между които сѫщо се споменува Бургаръ (или Bulgar)[2]). Съпоставяйки това извѣстие съ нашето извѣстие, не е мѫчно да забѣлѣжимъ, покрай тѣхната близость и сходство, може би и тѣхната зависимость едно отъ друго, още повече слѣдъ като Маркуартъ напослѣдъкъ доказа, 1) че подъ израза „Торайски порти“, въ които се крие арменското име на прохода Чоръ (днеш. Дербентъ), се разбиратъ тъкмо „Портитѣ на Каспийско море“ или просто „Каспийскитѣ порти“, и 2) че страната Барзалия се намирала въ сѣверни Кавказъ и се е простирала на югъ до Дербентъ, а на сѣверъ поне до долинитѣ на рр. Сулакъ и Терекъ, т. е. тъкмо страната, дѣто сѫ живѣли аланитѣ[3]); но въ сѫщото врѣме отъ извѣстието на компилацията не по-малко се доказва, че на сѣверъ отъ Кавказъ сѫ живѣли българи, прѣди още тамъ да се поселятъ двата братия на нашето извѣстие, а оттука става явно, че и свръзката между втория и третия откѫслекъ се явява сѫщо тъй слаба и изкуствена, както и оная между първия и втория, слѣдов. това сѫ елементи, може би, измислени отъ самия съставитель, билъ той Дионисий Телмахрски, или Михаилъ Сирийски, които поради това нѣматъ никаква историческа стойность.

По-нататъкъ нашето извѣстие ни съобщава, че мѣстнитѣ жители българитѣ и пугуритѣ били нѣкога-си християни. Кого обаче трѣбва да разбираме подъ „пугури“? Маркуартъ възъ основа на едно извѣстие у арабския историкъ Табари

---

[1]) Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Retor in deutscher Übersetzung herausgegeben von K. Ahrens und G. Krüger, Leipzig, 1899, S. 252 u. fol. — Marquart, Streifzüge, S. 355.

[2]) Ahrens u. Krüger, 1. c., S. 253 и 382. — Marquart, Streifzüge, S. 356, Am. 1.

[3]) Marquart, Streifzüge, S. 489—490, 505.

(+ 923), което гласи, че още при Хозроя I Анушарванъ (531—578) правили нахлувания прѣзъ прохода Чоръ хазари, българи, балангари и алани въ Армения, смѣта, че „българи“ и „пугури“ или „пангури“ (както Марквартъ прѣдлага още да се чете това име, спорѣдъ текста на Barhebraeus) у Михаила Сирийски сѫ поставени изобщо спрѣмо хазари и алани сѫщо тъй, както у Табари „българи“ и „балангари“[1]. Но ако тая идентификация е приемлива, ще трѣбва да признаемъ, че „пугури“ въ нашия текстъ сѫ били едно племе или народъ, който е живѣлъ въ VI вѣкъ на сѣвѣръ отъ Кавказъ редомъ съ българитѣ. [Впрочемъ, по-сетнѣ това име Балангаръ се явява у хазаритѣ като име на градъ и крѣпость[2].

Що се отнася до християнството на тия два народа, то едва ли ще може, както справедливо забѣлѣзва Маркъвартъ, къмъ тѣхъ да се отнесе съобщението, което намираме въ споменатата по-горѣ сирийска компилация, за мисионерството на епископъ Кардустъ (Qarduçt) отъ Арранъ прѣди 523 г. между хуннитѣ на сѣверъ отъ Кавказъ, защото, спорѣдъ списъка на народитѣ, българитѣ въ 555 г. сѫ били езичници[3]. Очевидно, че християнството на тия българи и пугури се отнася къмъ по-късно врѣме, именно, къмъ врѣмето на основателя на тъй наречената „велика и стара България“ въ областьта на Меотида (Азовско море), р. Куфисъ (Кубань) и сѣверни Кавказъ, — на българския ханъ Кубрата (585—643)[4], който е билъ, спорѣдъ еп. Ивана Никиуски, въ дѣтството си покръстенъ въ Цариградъ при императорския дворъ и, слѣдъ като станалъ господарь на българитѣ, насадилъ християнството въ своята държава; послѣднето обаче не могло да пусне дълбоки корени и да се закрѣпи между българитѣ за дълго врѣме[5]. Това заключение иде още веднажъ да подтвърди, че събитията, за които ни съобщава нашето извѣстие, се отнасятъ къмъ VII вѣкъ.

---

[1] Marquart, Streifzüge, S. 490—491. Първоначално Маркъвартъ подъ „пугури“ е разбиралъ „фанагорийцитѣ“, т. е. жителитѣ на стария градъ Фанагория на Таманския полуостровъ. Вж. l. c., S. 15 и 56.

[2] Вж. Marquart, l. c., S. 16 u. fol.

[3] Ahrens u Krüger, l. c., S. 254 u. fol.; ср. и бѣлѣжкитѣ на H. Gelzer, ibid. S. 383. — Marquart, Streifzüge, S. 302 и 489.

[4] За хронологията вж. В. Н. Златарски, Къмъ въпроса за българ. лѣтоброение, СБА, кн. X, 6, стр. 4—5, 18.

[5] За това вж. В. Н. Златарски, Нови извѣстия за най-древния периодъ на българската история, въ СбМ., кн. XI (1894), стр. 148 и сл.

Най-сетнѣ остава още единъ въпросъ, на който ще трѣбва да се поспремъ, то е именно въпросътъ: кой е билъ чуждиятъ народъ, за който става дума въ нашето извѣстие и който е господарувалъ надъ областьта Барзалия? Макаръ че текстътъ не дава никакъвъ отговоръ на тоя въпросъ, но и при все това Марквартъ прави слѣднитѣ бѣлѣжки по тоя поводъ: „тъй като хазаритѣ, които по-сетнѣ даватъ своето име на тая (область Барзалия), се извеждатъ отъ най-стария отъ тримата братия, при което, вѣроятно, е станало смѣсване на хазаритѣ съ οἱ Ἀκάτζιροι на Приска, то изглежда, че тѣ трѣбва да се различаватъ отъ оня чуждъ народъ. Всичката тукъ прѣдставяща се неясность обаче произтича отъ мѫчно понятната за западнитѣ страни разлика между (западнитѣ) турци и хазаритѣ, които (послѣднитѣ) сѫ образували една първоначално подчинена на първитѣ (турцитѣ) орда“[1]. Марквартъ е билъ принуденъ да дойде до такова заключение, защото той повидимому признава за истинско съобщението на нашето извѣстие, какво българитѣ и пугуритѣ били наречени хазари по името на най-стария братъ. Впрочемъ самата фраза: „когато единъ чуждъ народъ достигна господството надъ оная страна, тѣ бѣха наречени хазари по името на по-стария братъ, който се казваше Хазаригъ“, се явява не съвсѣмъ понятна. Не е ясно, напримѣръ, кой ги е нарекълъ хазари; ако се сѫди по това, че, споредъ втория откѫслекъ, ромеитѣ нарекли скититѣ отъ отдѣлилата се орда „българи“ ужъ по името на третия братъ, тѣхния вождъ Булгариосъ, то вече по аналогия ще трѣбва да приемемъ, че тѣ сѫ били тъй наречени отъ чуждия народъ-повелитель. Пита се тогава: защо съставительтъ е избѣгналъ да назове името на тоя чуждъ народъ?

Ние мислимъ, че въ дадения случай имаме работа съ единъ своеобразенъ манийеръ за обяснение произхода на имената на народитѣ. Нѣма съмнѣние, че както лицето Булгариосъ, отъ когото придунавскитѣ българи сѫ получили името си, тъй и Хазаригъ, по чието име били наречени хазари прикавказкитѣ българи и пугуритѣ, сѫ фиктивни, защото 1) името „българи“ е сѫществувало много по-рано отъ VI вѣкъ, въ който е живѣлъ, споредъ нащето извѣстие, Булгариосъ, и 2) народътъ „хазари“ става извѣстенъ като завоеватель само отъ срѣдата на

---

[1] Marquart, Streifzüge, S. 491.

VII вѣкъ, слѣдов. прѣзъ VI вѣкъ хазари не сѫ могли да владѣятъ на сѣверъ отъ Кавказъ;[1] но отъ друга пъкъ страна това послѣдното ни доказва, че, ако българитѣ и пугуритѣ били наречени хазари, то това е могло да стане само прѣзъ VII вѣкъ, а оттукъ очевидно става, че въ промѣната на имената имъ ще трѣба да видимъ реминисценция за изчезването имъ между хазаритѣ,[2] слѣдъ като били покорени отъ послѣднитѣ, за което ни говорятъ други извори, Теофанъ, Никифоръ и Арменската география[3]), слѣдов. споменуваниятъ чуждъ народъ не може да бѫде никой другъ, освѣнъ пакъ хазаритѣ.

И тъй възъ основа на направения тукъ разборъ върху съдържанието на интересуващето ни извѣстие нашитѣ заключения за него сѫ слѣднитѣ:

1. че въ 2-я и 3-я откѫслекъ то ни говори за събития, които сѫ станали не въ VI, а въ VII вѣкъ;

2. че то е могло да бѫде съставено въ IX вѣкъ, може би, отъ Дионисия Телмахрски, отъ когото го е заимствувалъ Михаилъ Сирийски;

3. че поради своето изкуствено построение, което не отговаря на истинския вървежъ на събитията, то не може да да има първостепенна историческа стойность, но въ сѫщото врѣме,

4. съгласувайки се съ извѣстието на Генесия, то иде да установи до извѣстна степень факта, че българитѣ наистина сѫ се поселили на Балканския полуостровъ първоначално съ съгласието на византийското правителство и съ задължение да защищаватъ сѣверо-източнитѣ граници на империята.

Ако искаме сега да приложимъ послѣдното общо заключение къмъ съотвѣтния конкретенъ фактъ, то ще трѣбва да приемемъ, че първоначално поселението на Испериха и ордата му на византийска територия въ сѣверна днешна Добруджа е станало 1. мирно, съ съгласието на византийското правителство, що се подтвърдява съ извѣстието на Теофила и Никифора, че Исперихъ, движейки се съ ордата си на западъ подъ натиска на хазаритѣ, търсилъ безопасно и недостѫпно мѣсто за поселение, и 2. възъ основа на извѣстенъ договоръ, който е опрѣдѣлялъ федеративнитѣ отношения на българитѣ и тѣхния вождъ къмъ империята, съ което е било свързано и признанието отъ тѣхна страна върховната власть на византийския императоръ.

---

[1] Наистина въ споменатата сирийска компилация, въ списъка на сѣверно-кавказкитѣ народи между другитѣ се споменува и народъ Казаръ (Khasar), който Гелцеръ въ бѣлѣжкитѣ си счита за хазаритѣ (вж. Ahrens u. Krüger, l. c. S. 253, 18 и 382); обаче Марквартъ посочи, че това име трѣбва да се чете Kas(i)r и го сближава съ Присковитѣ 'Ακατζιροι. — Вж. Streifz. S. 356.

[2] Marquart, Streifzüge, S. 155.

[3] Theophanes, ed. de Boor, I, p. 385. — Nicephorus, ed. de Boor. p. 34. — Паткановъ, Изъ новаго списка географіи, приписываемой Моисею Хоренскому, ЖМНПр. ч. 226 (1883). стр. 26. — Ср. Marquart, Die alttürk. Inschrif., S. 85—89. — Отъ сѫщия, Die altbulg. Ausdrücke usw., S. 16.

Скопската область останала българска и подъ духовното владичество на сръбската Ипекска патриаршия (1557—1766 год.).

Отъ **А. Иширковъ.**

Общата черковна и политическа история на българитѣ създала въ продължение на четири вѣка (10—13) въ границитѣ на България, Тракия и Македония славянски народъ, който се наричалъ български, чиято земя носила името българска земя, България. Когато сърбитѣ въ 13 вѣкъ завладѣли Македония1), тѣ тамъ заварили гѫсто българско население съ свой оформенъ езикъ, съ своя яка традиция и история. Много наивенъ би билъ този, който мисли, че сръбското владичество върху Македония, което траяло по-малко отъ 100 години2) би могло да докара посърбяването на българитѣ, които запазили отчасти своята Охридска архиепископия. Народнитѣ влияния въ срѣднитѣ вѣкове не трѣбва да си ги мислимъ тъй мощни както днешнитѣ, когато чрѣзъ училища, воинска служба, живо съобщение, богата литература, всѣкидневни вѣстници и други срѣдства се правятъ въ кѫсо врѣме чудеса. Сръбскитѣ колонисти, които отишли въ Македония било като прѣселенци, било като войници, управители и други, се прѣтопявали по-скоро тѣ самитѣ въ масата на македонскитѣ българи, отколкото да посърбятъ тия послѣднитѣ. Иначе ний не можемъ да разберемъ, защо краль Вълкашинъ (Вукашинъ), князетѣ Крали Марко и Константинъ Дѣяновъ и деспотътъ Иванъ Углешъ, които били

---

1) Сръбското разширение въ областьта на Вардаръ и Струма настѫпило тепърва отъ 1330 година, когато сърбитѣ разбили българитѣ при Кюстендилъ. По-рано краль Стефанъ Урошъ III Милутинъ завладѣлъ само Скопската область въ 1282 година.

2) Сърбитѣ владѣли Прилѣпъ отъ 1334 до 1394 година, всичко 60 години. Градоветѣ на югъ отъ Прилѣпъ още по-кѫсо врѣме. Срѣдно се приема, че сръбско господство върху срѣдна и южна Македония траело отъ 1345 до 1389 година, всичко 44 години. Н. П. Кондаковъ, Македонія, археологическое путешествіе. Спб. 1909, стр. 292.

сърби и владѣли различни части отъ Македония, подиръ смъртьта на Стефана Душана, сѫ наричани български царе и князе; защо македонскитѣ войници на Вълкашина и Углеша, които се били съ турцитѣ при Черменъ, се наричатъ отъ историцитѣ българи[1]). Когато турцитѣ покорили Македония, тя била тъй българска, както и въ врѣмето на Самуила, Иванъ Асѣня, Милутина и Стефана Душана. Отъ сръбското политическо господство въ Македония сѫ останали сега само културни бѣлѣзи. Затова къмъ израза на академика Кондакова: „отъ Охридъ до Скопие и Куманово живѣе единъ народъ, който и въ IX вѣкъ наричалъ себе си българи, когото въ XI вѣкъ наричали сѫщо тъй гърцитѣ и който сѫщо тъй нарекълъ себе си прѣдъ първитѣ европейски пѫтишественици“[2]), трѣбва да се прибави, че тозъ народъ така наричали и сърби, албанци, власи и турци, отъ както той живѣе въ Македония до днешенъ день.

* * *

Султанскиятъ великъ везиръ, потурнакътъ Мехмедъ Соколовичъ издѣйствувалъ въ 1557 година султански бератъ за възстановяване на сръбската Ипекска патриаршия и за патриархъ билъ назначенъ братъ му, калугера Макарий. Въ границитѣ на възобновената Ипекска патриаршия влезли освѣнъ сръбски земи и българскитѣ покрайнини по Българска Морава и епархиитѣ Скопска, Кюстендилска и Самоковска. Ипекскитѣ патриарси знаели добрѣ, че били духовни началници и на българското население, което живѣло въ тѣхни епархии и изразили това въ своя титулъ. Макарий билъ титулуванъ като „подрьжещоу Срьбскоје началство и Бльгарем и приморскым странам“. Патриархътъ Герасимъ носилъ вече въ 1580 година титультъ архиепископъ Пекски и патриархъ „вьсѣмь срьбліемь и бльгаромь и сѣвернимь странамъ“.[1]) Герасимовиятъ приемникъ Иеротей е нареченъ въ единъ записъ отъ 1589 година „отець и ꙋчитель срьблемь и бльгаромь“.[2]) Ипекскиятъ патриархъ Арсени Черноевичь, за да стигне въ 1686 година въ Осоговски монастиръ обиколилъ „всех Србских поморских и бльгарских землъ и пріидохъ зде въ монастиръ Осоговъ“.[3]) Въ една записка се срѣща слѣдното интересно съдържание: когато Скопскиятъ митрополитъ Атанасий въ 1747 година заелъ сръбския патриаршески прѣстолъ „биешь радость велика всімь сірбомь и болгаромь“.[4]) Дриновъ прѣдполага, че този Атанасий и Михалъ, митрополитъ Коласийски (Кюстендилски), Кратовски, Щипски и Радомирски, който въ 1657 година собственорѫчно писалъ на една черковна книга по чисто български, че ходилъ въ Ерусалимъ „съ братанца своего іеромонаха Дамаскина“ сѫ били българи[5]).

---

[1]) Гледай върху този въпросъ многочисленнитѣ данни и разяснения: Georgius Phranzes, Бонско издание, стр. 54. Мијаила Константиновиħа, србина из Островице, Историја или Летописи турски, списани око године 1490. Превео и с објасњавајуħим уводом издао Д-р Јанко Шафарик. Гласник, 18 (1865 г.) стр. 74—75, 80. Musachi, Breve memoria de li discendenti de nostra casa Musachi, 1510 год. (въ Ch. Hopf, Chronique Greco-Romaine. Berlin 1873, стр. 270, 273, 281, 282—283, 322 и други). Lewenclaw, Neuwe Chronica Türckischer Nation von Türcken selbst beschrieben. Franckfurt am Meyn. 1595, стр. 138. Јеромонахъ Паиси, Историја Славѣноболгарская. Стъкми за печатъ по първообраза Иор. Ивановъ. София, стр. 46, 48—50. Иларијон Руварац, О кнезе Лазару. У Новом Саду, 1888, стр. 414—422. Димколовъ, Сръбскитѣ претенции въ Западна България. Български Прѣгледъ, год. I, кн. V, 104—105, отдѣлно издание, 1897, стр, 11—12. А. Иширковъ, Крали Марко у старитѣ западни историци. Български Прѣгледъ, год. III, кн. XII, 163—164. В. Юрдановъ, Крали Марко въ българската народна епика. Сборникъ на Бълг. Книж. Дружество. I. 1901, XI—XII и други.

[2]) Н. П. Кондаковъ, Македонія, стр. 294.

До колко сръбскитѣ Ипекски патриарси сѫ държели за своя титулъ, личи отъ прѣписката въ руската Московска архива съ дата 15 юни 1664 година. Тамъ се казва, че пълната титла на патриарха Максима, съ която трѣбва да го титулуватъ рускитѣ господари и власти, е: „Максимъ Божіею Милостію архиепископъ Пекскій и патріархъ всѣмъ сербяномъ и болгаромъ, западнаго поморія и сѣвернымъ странамъ“[6]).

Отъ сръбска страна сѫ се старали винаги да умаловажатъ тѣзи важни факти за българщината на сѣверна Македония, като сѫ казва, че това сѫ само титли, които нѣматъ съдържание. Но недавна се осмѣли сърбинътъ Рад. М. Грујић въ своя приносъ „Писма Пећских патријарха из другог и трећеч деценија XVIII-го века, печатанъ въ Споменик, кн. LI (1913 г.), да направи слѣдното изявление: „Важни су и подаци, који нас уверавају, да додатак — у наслову наших патријараха — „**и Бльгарωмь**“, не беше само празна титула него да су заиста патријарси наши вршили јурисдикцију и над православном црквом у једном делу југо-западне Бугарске (писма XI и XIX). Писмото подъ номеръ XI е писано отъ **Мωѵсеи Божїею милостїю архїепископь пекскы и вьсем Срьблıем и Бльгарωм' Патрїарх'** въ Скопие на 4 октомври 1719 година. Въ това писмо за насъ най-важни сѫ слѣднитѣ редове: **По сих желанїе и любωвь имеетѣ о нашеи мернности ȣразȣмѣти и ω нашем светомȣ прѣстолȣ христовою благодатїю, їеще се ва мирнωсти обрѣтаемо зде ȣ местȣ Скоплю. Како смо се ваздвигнȣли ѿ своего нам прѣстолнаго места прежде ваздвиженнїа частнаго и живωт'ворѣщаго крьста, ва тим бо смо и братствȣ вашем ѿписали о нашем шаствїю пȣт Блгарские земли**[1]). Тѣзи редове ни ясно говорятъ, че патриархъ Мойсей тръгналъ отъ Ипекъ да посети българскитѣ земи. Въ писмото подъ номеръ XIX Рашкиятъ митрополитъ Арсеније Јовановић пише отъ Нови Пазаръ съ дата 19 октомври 1722 година на Карловачкия митрополитъ Вићентију Поповићу, че патриархътъ Мойсей е на каноническа визитация по Самоковската епархия[2]).

---

[1]) Св. Никетик, Историјски развитак српске цркве. Гласник, кн. 31, стр. 51.

[2]) Се́ тамъ, стр. 53.

[3]) И. С. Ястребов, Податци за историју српске цркве. Београд, 1879, стр. 83.

[4]) Се́ тамъ, стр. 70.

[5]) М. Дриновъ, Яковъ Трайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие (български книжари въ 16 вѣкъ). Юбилеенъ Сборникъ на Слав. Бесѣда. София. 1895, стр. 35. Съчинения М. С. Дринова, София, 1911, II, стр. 500.

[6]) Ст. Димитријевић, Прилози разправи „Одношај пећских патриарха с Русијом у XVII веку“ у Гласу LVIII и LX. Споменик, XXXVIII, стр. 67.

Отъ всички сръбски патриарси най-положителни данни за българщината на Скопската областъ ни е далъ Арсений Черноевичъ „архіепископъ Сербскій и Болгарскій, Словенскій и всего Иллирика западнія страны патріархъ“. Той разправилъ на руския посланикъ въ Виена, че, когато австрийскиятъ цезаръ прѣминалъ съ войскитѣ си Сава и Дунавъ, му писалъ много писма съ голѣми обещания да склони къмъ негово поданство „Сербовъ и Болгаръ и иныхъ народовъ, которые въ его епархіи“.— „И по тѣмъ де цесарскимъ грамотамъ, отъ святѣйшій обнадежась, чая тому быти во всякомъ соблюденій, Сербовъ и Болгаръ и Харватовъ въ подданство Цесарю наговорилъ; и пристало тогда ихъ съ пятдесятъ тысячъ и въ городахъ и въ мѣстахъ, гдѣ были Турки, всѣхъ выбили и высѣкли, и тѣ мѣста въ власть отдали Нѣмцамъ; и Нѣмци, а наипаче лютори и кальвини, великія насилія святимъ православнымъ церквамъ и монастырямъ починили, и жителемъ грабежи и неистовыя дѣла. И видя такия поруганія и грабежи, жители отъ Нѣмецъ остали и отъ разоренія разбрелисъ, и потомъ Турки, пришедъ съ Татары, въ Сербской и Болгарской землѣ у Нѣмцовъ городи и мѣста учали отбиратъ назадъ. И тогда онъ святѣишій со иными своими подвластными митрополиты и епископы, изъ епархіи своей ушелъ и на сю сторону, въ Венгерскую землю, боятся отъ бусурманъ за отступление отъ Турка и за подданіе Цесарю, мученія. А къкъ городы Турки и Нѣмецъ назадъ отобрали и Нѣмецъ де отпускали, а благочестивыхъ съ женами и дѣтьми, за то что Цесарю подавались, сѣкли. А когда подъ Семлиномъ, близко Петрьварадина, цесарскія войска везиря со всемъ войскомъ побили, и тогда на томъ бою Сербовъ и Болгаръ, выборнаго войска при Нѣмцахъ было съ двадцать тысячъ человѣкъ, и въ первыхъ на бой, какъ тогда такъ и нынѣ, противъ Турковъ бываютъ они Сербы и Болгары и Славяне"[1]).

---

[1]) Споменик, LI, стр. 120—121.
[2]) Сѐ тамъ, стр. 127—128.

За да се разбере добрѣ разказа на патриарха Арсения Черноевичъ прѣдъ руския посланикъ въ Виена, ще опиша съ нѣколко думи главнитѣ случки отъ австрийско-турската война прѣзъ 1689—90 год. въ Скопската область.

Покоренитѣ отъ турцитѣ балкански народи никога не прѣставали да мислятъ за освобождение отъ турското иго и се надявали да ги освободятъ задружно или по отдѣлно различни западноевропейски държави, очаквали помощь сѫщо отъ Полша и Русия. Историята на балканскитѣ народи ни разправя за много посолства отъ Сърбия, България, Гърция и Босна до царскитѣ дворове въ Австрия, Италия, Полша. Русия, та дори въ Испания, съ молба да ги освободятъ или само да ги подпомогнатъ въ гласената борба за свобода. Сѫщо и държавитѣ, които водили войни съ Турция и които искали да разширятъ своята власть и влияние въ Балканския полуостровъ, пращали агитатори да подигатъ християнското население въ Турция, за да причиняватъ мѫчнотия на послѣднята или да подпомогнатъ своята военна акция въ полуострова. Това сѫщото станало и въ 1689 година, когато Австрия водила война съ Турция. Въ края на августъ князъ Баденски разбилъ турцитѣ на Морава, а въ септември ги разбилъ и при Нишъ. Отъ тамъ той изпратилъ едно отдѣление войска подъ началството на генералъ Пиколомини на югъ прѣзъ Прокуплье за Косово, а самъ той съ останалата войска заминалъ за Видинъ. Австрийцитѣ успѣли да подбутнатъ сърбитѣ къмъ възтание и многочисленнитѣ сръбски чети много помогнали на австрийцитѣ, които настѫпили на югъ съ малко войска. Австрийското правителство положило особено голѣми грижи да привличе къмъ своя страна ипекския патриархъ Арсения Черноевичъ, който ималъ голѣмо влияние върху своето паство. Както самъ Арсений говорилъ на руския посланикъ въ Виена, щомъ австрийцитѣ прѣминали Дунавъ и Сава, австрийскиятъ императоръ му писалъ много писма съ голѣми обещания да склони сърбитѣ, българитѣ и другитѣ народи, които били въ неговитѣ епархии, да минатъ въ императорско поданство. Положението на патриарха Арсения било трудно, защото той се намиралъ въ това врѣме още подъ влиянието на Венеция, а турцитѣ, които схващали добрѣ неговото голѣмо значение въ смутнитѣ врѣмена, бдили за неговото поведение. За да не бѫде заловенъ отъ турската власть, когато възтанали много отъ жителитѣ въ неговитѣ епархии, той напусналъ Ипекъ. Въ октомври 1689 година генералъ Пиколомини дошелъ съ войската си въ Косово, завзелъ Качаникъ и Скопие (15 октомври), а послѣ и Ипекъ. Австрийскитѣ успѣхи въ Косово и Скопско подигнали духътъ у сърби, българи и албанци въ тѣзи краища и тѣ възтанали противъ турцитѣ. Самъ патриархътъ, когото Пиколомини накаралъ да се завърне въ Ипекъ, се отдалъ изцѣло въ ржцѣтѣ на австрийцитѣ и имъ помагалъ. На 28 октомври 1689 година ганералъ Пиколомини умрѣлъ, навѣрно отъ чума, която върлувала силно въ Скопската область по това врѣме. Наслѣдницитѣ на Пиколомини не умѣяли да се отнасятъ добрѣ съ православнитѣ възтаници, сърби и българи, които водили главно войната, и лошата обноска на друговѣрцитѣ австрийци, подѣйствувала да отпадне духа на възтаницитѣ, и тѣ захванали да напущатъ бойнитѣ редове. А въ сѫщото това врѣме турцитѣ се стягали за нова борба и енергичниятъ великъ везиръ Мустафа Кюпрюлия събралъ голѣми войски. Австрийцитѣ можле, наистина, и подиръ смъртьта на Пиколомини да напрѣднатъ на югъ, но това не било за дълго. Така Холщайнскиятъ херцогъ завзелъ на 15 ноември Щипъ, който билъ разграбенъ и изгоренъ, както и Скопие. Капитанъ Синоски ограбилъ Велесъ на 10 декември. Но подъ напора на голѣми турски сили австрийцитѣ и възтаницитѣ трѣбвало да се оттеглятъ на сѣверъ. Българитѣ отъ Скопската область, компрометирани прѣдъ турцитѣ въ врѣме на възтанието, трѣбвало да послѣдватъ отстѫпилата християнска войска или да се пръснатъ по горитѣ. Тия, които оставяли въ градове и села, били избивани безъ огледъ къмъ възрасть и полъ. Въ началото на януари 1690 год. турцитѣ разбили едно австрийско отдѣление при Качаникъ и австрийската войска се оттеглила къмъ Нови-Пазаръ и Нишъ. Когато турцитѣ навлезли въ Косово, патриархъ Арсенни събралъ цѣноститѣ на патриаршията и заедно съ мнозина митрополити, епископи и калугери повелъ своето бездомно паство прѣзъ Нови-Пазаръ, Студеница къмъ Бѣлградъ и отъ тамъ за Унгария. Думитѣ на патриархъ Арсени, изказани прѣдъ руския посланикъ въ Виена, сѫ много ясни. Отъ тѣхъ се научаваме, че въ 1689 година заедно съ сърбитѣ възтанали и българитѣ отъ македонскитѣ епархии на Ипекската патриаршия. Въ 1690 година заедно съ Арсения се изселили въ Унгария и българи отъ Скопско и Морава. За тѣзи прокудени българи имаме много свѣдения въ унгарскитѣ и австрийскитѣ държавни и градски архиви[1])

---

[1] Помятники дипломатическихъ сношенія древной Россіи и т. н., VIII, Спб. 1867, стр. 305—309. Споменик, XXXVIII, стр. 73.

Австрийцитѣ, като навлезли въ сѣверна Македония, се запознали съ българското население въ тая страна и въ добритѣ географски карти, които сѫ излезли подиръ 1690 година, градъ Скопие, който до тогасъ е смѣтанъ като македонски градъ, е поставенъ вече въ границитѣ на България. За примѣръ ще посоча слѣднитѣ карти:

1. Estats de l'Empmire des Turqs lu Europe отъ S. Sanson, geographe ordinaire du Roy. Paris 1692. Sanson е упражнилъ голѣмо влияние върху картографията на 18 вѣкъ и ний виждаме неговитѣ карти върху нашитѣ земи прѣпечатани въ много атлази, напр. въ атлаза на G. de Rossi, карта № 50, Stato del gran Turco, въ Harmonia Macrocosmica seu Atlas universalis et novus и т. н. отъ Andrea Cellarii apud G. Valk et Scheku, Amsterdami, 1708, т. II.

---

[1]) А. Иширковъ, Приносъ къмъ етнографията на Македонскитѣ Славѣни — София, 1907, стр. 58—59.

2. Le theatre de la Guerre sur les frontierres des deux empire depuis Vienne jusques à Constantinople. Tiré de plusieurs voyages et ambasades par N. de Fer, geograph. de sa Majesté Catolique etc. Paris 1717.

3. Atlas nouveau contenant toutes les parties du monde. Par Guil de l'Isle. Amsterdam, 1730, въ картата № 30: Le royaume de Hongrie et les pays qui en dependoient autrfois, работена споредъ много източници ржкописни и печатани, сжщо споредъ наблюоенията на Marsilii.

4. Hungaria par I. M. Hasius, 1744.

5. Carte de la Turquie d'Europe par le S-r Robert, Geogr. du Roi avec Privilege, 1748, № 159 dans l'Atlas Portatif Universel, par Robert. Paris.

6. Totius Danubii d'Augusto Gottlob Boehemio. Nurimbergae. Cura Humannianorum Heredum, 1766.

7. L'Europe divisée en ses Etats, Empires, Royaumes et Republiques per le S-te Robert de Vaugondy, geographe ordinaire, du Roy, 1767.

8. Mapa Geographica Graeciae Septentrionalis Hodiernae sive Provinciarum Macedoniae, Thessaliae et Albaniae etc. Norenbergae. Cura Homannianorum Heredum, 1770.

9. Kriegstheater oder Graenzkarte Oesterreichs, Rusland und Türkei, enthaltend des Königreich Ungarn, Siebenbürgen, Moldau, Bessarabien, Walachey, Bulgarien, Servien etc. Nach den besten Karten und Handzeichnungen von C. Schütz. 1788.

10. Der Lauf der Donau Stroms von Wien bis in das Schwarze Meer. F. Mûller, 1790.

11. General charte von Ungarn nebst den angrenzenden Provinzen des Osmanischen Reiches neu entworfen von F. C. Güssfeld. Nuruberg bei den Homannischen Erben, 1796.

12. Griechenland, der Archipelagus, Albanien, Macedonien, Romanien und ein Theil von Anadoli nach der Karte des de la Rochette, dem le Clereschen Atlas de Comerce, und vielen andern guten Hülfsmitteln entworfen und durgängig verbessert und vermehrt, herausgegeben v. S. Nürnberg, 1796.

13. Charte von Türkischen Reiche in Europa, nach den neusten astronomischen Ortsbestimungen entworfen und berichtiget auf der Sternwarte Seeberg bey Gotha, gezeichnet, von I. C. Reinecke, Weimar 1800.

Важни данни за българитѣ въ Скопската область отъ 1689 година биха се намѣрили изъ документитѣ на военната архива въ Виена, но тамъ не сж работили още българи, а за другоплеменни изслѣдвачи такива данни не сж прѣдставяли особенъ интересъ. В. Кжнчовъ цитира въ своята студия върху Скопие единъ документъ, издаденъ прѣзъ войната въ 1689 година, отъ който личи ясно, какъ сж схващали австрийцитѣ тогасъ земята, която завладѣлъ генералъ Пиколомини. Слѣдъ смъртьта на послѣдния на негово мѣсто билъ назначенъ генералъ Ветерани. Въ назначителното писмо, издадено отъ главнокомандующия Людвигъ Баденски, е казано между друго, че слѣдъ неочакваната смърть на Пиколомини, нему се повѣрява командата „на Нишъ и на всичкитѣ новозавоювани части отъ България“.[1]

Послѣденъ сръбски ипекски патриархъ билъ Василий Бркичъ. Той билъ въ свръзка съ руския адмиралъ князъ Орловъ, комуто Екатерина Велика възложила мисията да проучи Балканскитѣ народи и узнае, до колко тѣ биха могле да помогнатъ на руситѣ при една тѣхна военна акция противъ турцитѣ въ полуострова. Възъ основа на единъ въпросникъ, прѣдставенъ отъ князъ Орлова, патриархъ Бркичъ написалъ своитѣ интересни бѣлѣжки: **Потрѣбніѧ свѣдчвнии ѡ землѧхъ и народахъ лежащихъ какъ по берегꙋ такъ и далѣе внꙋтрь земли по адріатическомꙋ морю исповѣдающихъ христіанской православной Греко восточной законъ**, които издаде И. Руварац въ Споменк, X. стр. 45—66. Въ тѣзи бѣлѣжки на стр. 47 се казва, че всички турци въ Македония знаятъ български езикъ. Когато говори за третото княжество отъ областьта Дардания, което се казва „**Скоплѣ**“ Бркичъ пише: **По деревнѧмъ весма мало Тꙋрковъ но Болгари и Серби** (стр. 54). Като имаме прѣдъ очи, че Бркичъ споменува наредъ съ българитѣ сърби и въ четвъртото княжество на Дардания — „**Кюстендилъ Банѧ**“, може да се заключи, че той споменува сърби въ оная область на Македония, която спадала въ Ипекската патриаршия, повечето въ свръзка съ духовното владичество на сърбитѣ отколкото въ етнографска смисель.

---

[1] Mitteilungen des K. K. Kriegs — Archivs, Neue Folge, II Band 1888, стр. 159; Кжнчовъ, градъ Скопие. Спсп. LV—VI, отдѣленъ отпечатъкъ, стр. 100.

Сърбитѣ отъ врѣмето на тѣхното духовно господство върху Скопската область били много чувствителни къмъ особеноститѣ на българския езикъ. Слѣдниятъ примѣръ ни дава поразително доказателство за това. Прѣзъ врѣмето на австрийската окупация въ Сърбия се явилъ въ 1734 година въ Бѣлградската митрополия на провѣрка иереятъ Петъръ Кленски, попъ въ село Клене. Споредъ протоколитѣ на митрополията попъ Петъръ билъ роденъ въ село Баняне (въ Черногорията, на самата граница на Стара-Сърбия), билъ синъ на земледѣлецъ и получилъ въ селото си първо възпитание; училъ се послѣ на книга въ Ипекската патриаршия „ȣ Георгія ер'монаха Пеħанина“, свещенствувалъ 30 години (навѣрно въ сръбска область) и въпрѣки това заваляль на български (заноситъ іазикомь бл'гарскимъ)[1]). Каква разлика между тогавашнитѣ сърби и днешнитѣ, които смѣтатъ, че българитѣ и отъ Сѣръ и отъ долината на Струма, които говорятъ източно-българско наречие, говорятъ сѫщо тъй чисто сръбски както бѣлградчанетѣ![2])

Когато подъ турското владичество католическата пропаганда се разширила, въ Македония били създадени епархиитѣ Скопска и Охридска. Понеже отъ срѣдата на 16 до срѣдата на 18 вѣкъ Скопската епархия спадала въ областьта на сръбската Ипекска патриаршия, католическата пропаганда създала Скопската католическа епархия по такъвъ начинъ, че тя обхващала повече сръбски земи на сѣверъ отъ Шаръ-планина, отколкото български въ Македония, дѣто имало малко католици само въ Скопие и Кратово. Къмъ Скопската католическа епархия спадали Призренъ, Ново-Бърдо, Янево, Прокупльe и други селища отъ Стара-Сърбия. Катедралната католическа църква не била въ Скопие а въ Янево. Сѫщо такива отношения сѫществували и въ България. Софийскиятъ католически архиепископъ ималъ своето седалище въ Чипровецъ. Папа Инокетни X. (1644—1655) къмъ 1650 година въздигналъ Скопие въ архиепископия и скопскитѣ владици се назначавали вече направо отъ папата, а не както по-рано отъ австрийскитѣ императори въ качеството имъ на маджарски крале, които се смѣтали за наслѣдници на сръбскитѣ деспоти[1]) Като имаме прѣдъ очи, че Скопската православна епархия и католическа архиепископия спадали въ духовно отношение къмъ Сърбия (16—18 в.), че маджарскитѣ крале претендирали за Скопие като прѣстоленъ градъ на Душана, лесно би можле да си обяснимъ, защо нѣкои списатели случайно наричали Скопие и Кратово сръбски градове и често означавали Скопие дори като Metropola della Servia — сръбска столица.[2]) Но прѣдставителитѣ на католическата пропаганда, които познавали отблизо етнографскитѣ отношения на Скопската область, знаяли много добрѣ, че нейното население е българско, че Скопие е български градъ. Въ научната дисертация на Петра Богдана, дългогодишенъ Софийски архиепископъ и добъръ познавачъ на етнографскитѣ отношения въ Балкански полуостровъ, до Призренския епископъ отъ 10 февруари 1655 г. се казва, че южна граница на Сърбия образуватъ албанскитѣ или илирскитѣ планини и Македония (dal mezzogiorno la dividono il monti di Albania chiamaodosi anticamente monti Illirici, et la Macedonia[3]). Спорeдъ Томашека илирскитѣ планини, които споредъ Страбона заграждатъ Македония отъ сѣверъ, отговарятъ на днешна Шаръ-планина[4]). Сжщата южна граница на Сърбия опрѣдѣля (1671 г.) и визитаторътъ на Сърбия, Стефанъ Гаспари[5]). Скопскиятъ архиепископъ Андрей Богданъ въ едно писмо отъ Ново-Бърдо съ дата 10 августъ 1659 година до кардиналитѣ на конгрегацията de propagande fide, пише, че Сърбия свършва на югъ до Scardi (Шаръ) и Orbello при границата на Македония и Тракия.[6]) Петъръ Богданъ въ релацията си отъ 1667 година пише: „нѣкои автори поставятъ Скопското архиепископство между българитѣ; подъ неговата (на скопския архиепископъ) грижа се намира може би между българитѣ нѣкой католикъ; други обаче, на които той е глава, сѫ въ Сърбия“ [1]). Въ другъ единъ документъ отъ 1659 година, който е резюме на нѣкой по-обширенъ докладъ за състоянието на Скопската църква, е казано изрично: „въ градъ Скопие, градъ български, владика е монсинйоръ донъ Андреа“ [2])

---

[1]) Д. Руварац, Митрополија београдска око 1735 год., Споменик XLII, страница 114.

[2]) Ив. Иванић, Маћедоније и Маћедонци. Путописне белешке са географском, етнографском, статистичком и природно-трговичком грађом. Београд, 1906, стр. 16—56.

---

[1]) Н. И. Милевъ, Католишката пропаганда въ България прѣзъ XVII вѣкъ. София. 1914, стр. 22.

[2]) Коста Н. Костић, Трговински Центри и Друмови по Српској у среднњм и новом веку. Београд 1900, стр. 379.

[3]) E. Fermendžin, Izprave god 1579—1671 tičuçe se Crne gore i Stare Srbije, въ Starine, кн. XXV (1892) стр 187—192.

[4]) W. Tomaschek, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Wien, 1882, стр. 4 (438).

[5]) E. Fermendžin, цит. съч., стр. 195. Сравни А. Ишырковъ, Приносъ къмъ етнографията и т. н., стр. 21—24.

[6]) Jllirico, Bulgaria, I, f 153--154 Haus — Hof und Staatsarchiv (Виена). Тая бѣлѣжка длъжа на г. Милева.

Турцитѣ въ своитѣ книги и официални документи наричали християнитѣ най-често съ името невѣрници, рая или съ името на народа, подъ чието църковно управление тѣ се намирали. Но просвѣтенитѣ турци различивали добрѣ различнитѣ народности въ пространната турска империя. Особено добъръ познавачъ на своето отечество билъ именития географъ и пѫтешественикъ Хаджи Калфа, който пѫтувалъ изъ Балкански полуостровъ къмъ срѣдата на 17 вѣкъ (+ 1658 г.) Въ съчинението на Хаджи Калфа-Джуханъ-Нума (земеописание), печатано въ Цариградъ, 1731 г. на стр. 695, като се описва похода на Кара-Мустафа противъ поляцитѣ, се казва, че раята християни въ Скопско били отъ българско племе, и раята християни, които вървѣли съ войската отъ Монастиръ (Битоля), Кичево и Калкандели (Тетово) били отъ сѫщото българско племе. Въ съчинението Кратки описания, рѫкописъ въ Софийската народна библиотека, хубаво прѣписанъ 1698 година, на стр. 185 Хаджи Калфа прѣвежда биографията на скопския потурнакъ мюфтия Пиръ-Мухамедъ, писана отъ знатния турски юристъ Махмедъ Беха (1608 г.), и тамъ се казва, че въ санджака и казата Скопие живѣятъ рая християни отъ българско племе. [3])

Другъ знаменитъ турски географъ и пѫтешественикъ е Евлия Челеби, който пѫтувалъ въ Македония прѣзъ 1660 година. Въ своето съчинение Сияхатъ-наме, томъ V, говори често за българи въ Македония, а когато описва Прилѣпъ, казва: „изобщо тукъ се говори български езикъ, защото всички християни сж сърби и българи.“ Когато говори за Скопие той споменува българска и сръбска църква, но прибавя за втората, че въ нея се черкували и литини[1]), което показва, че сръбската църква била католическа и въ нея се черкували дубровничани търговци.

---

[1]) Staatsarchiv (Виена), Bulgaria, II, f. 259—260: Scupen. quoque Archieptum nonulli authores inter Bulgaros constituunt, et sub ipsius cura furtassis inter Bulgaros aliquis catholicus reperitur, alij tamen quibus ipse praeest, sunt in Servia. Сравни Н. Милевъ, Католическата пропаганда и т. н. стр. 151—152.

[2]) Се'тамъ, I, f. 184—187: Nella città di Scopie però città di Bulgaria è Mons. D. Andrea Arciv. Сравни Н. Милевъ, Католическата пропаганда и т. н. стр. 152.

[3]) Тѣзи извадки ми съобщи покойния Ихчиевъ, който редѣше отдѣла на турски книги въ Софийската народна библиотека.

Въ Султански фермани отъ 1679 година се пише за оплакване на раята отъ българското племе (българъ-тайфаса) изъ нахиитѣ Кумановска и Кочанска[2])

Тъкмо турскитѣ архиви, па дори и печатни книги не сж още проучвани, а отъ тамъ може да се черпи извънредно много достовѣренъ материалъ за разпространението на българитѣ въ Турската империя отъ покорението на българскитѣ земи отъ турцитѣ до врѣмато на тѣхното освобождение.

Пжтешественици и географии отъ врѣмето на сръбското духовно господство върху Скопската область, пишатъ за българи въ тая область или наричатъ областьта България.

Philippe du Fresne-Canaye миналъ прѣзъ Скопие въ 1573 година и пише въ своя пжтьописъ, че нѣкои смѣтатъ, какво този градъ лежи въ България, но споредъ неговото мнѣние той е въ Македония, ако се спазватъ старитѣ граници. — На пжть отъ Скопие за Кюстендилъ той споменува Seríssa, Seritza(?), търговско градче въ България, която наричатъ обикновенно Долна Мизия [é nella Bulgaria o che vogliam dire Mysia Inferior[3])].

Iacques de Lavardin, който написалъ (1579 година) хубаво изслѣдване върху борбата на Скендербегъ съ турцитѣ възъ основа на много съчинения, като говори за Пологъ (Тетовско), нарича го часть отъ Македония и България[4]).

---

[1]) А. Шоповъ, Евлия Челеби, Спсп. LXII, стр. 175. Споменик XLII, страница 30.

[2]) Гледай официалнитѣ регистри на турското сждилище въ София № 85, стр. 168.

[3]) Philippe du Fresne-Canay, Le Voyage du Levant, publié et annoté par M. H. Hauser. Въ Recueil de voyages et documents pour servir à l'histoire de la géographie, Paris. 1897, t. 16, стр. 223—224.

[4]) Histoire de George Castriot surnomme Scanderbeg, roy d'Albanie. Par Iacques de Lavardin, Seegneur du Plessis-Bourrot. Paris 1621. Стр. 1 и 2 „Pologue qui est partie de Macedoine et Bulgarie“. — „Debreas, la plus part de la Bulgarie transchee, auoit atteint Pologue, c'est vn endroit ou contree de Bulgarie“, стр. 269.

Въ Левантското пжтеописание на Luis des Hayes (1621 год.) е казано, че р. Морава извира отъ високитѣ планини на България[1]).

Въ втората половина на 17 вѣкъ единъ руски плѣникъ пропжтувалъ по-голѣмата часть отъ Европейска Турция и въ своя пжтьописъ, като описва Скопие, прибавя „а окресть тага мѣста Скопи съ трехъ странъ уѣздньи люди все болгарскіе“[2]).

Дубровничанинътъ Маринъ Кабога на пжть отъ Скопие за Кюстендилъ (1706 година) говори за български кжщи (casi di Bulgari) около разваления ханъ на Страцинъ[3])

Гъркътъ Мелети въ своята география, печатана въ Венеция 1728 година, поставя Призренъ и Косово поле на граница съ България[4]).

Отъ врѣмето на сръбското духовно владичество върху Скопската область имаме слѣдното важно извѣстие за града Кратово. Велко Поповичъ билъ родомъ отъ Кратово. Той избѣгалъ заедно съ патриарха Арсений Черноевичъ прѣзъ 1690 година въ Унгария и живѣлъ първо въ Буда-Пеща, а послѣ като свѣщеникъ въ Фрушка-гора, Срѣмско. Тамъ той се занимавалъ между другото и съ списателство. Прѣзъ лѣтото на 1912 година господинъ Иорданъ Ивановъ бѣ посетилъ Фружка-гора и можалъ да прѣгледа ржкописи на Велка Поповичъ отъ 1704 и 1706 година. Тамъ Велко се подписалъ: „дякъ Вѣлко Поповичъ отечествомъ же отъ Блъгарскіе земли, отъ места Кратово“[5]).

Най-добъръ свидѣтель за българщината на Скопската область и на цѣла Македония къмъ срѣдата на 18 вѣкъ билъ иеромонахъ Паиси (роденъ на 1722 година), който споредъ неговото казване билъ „ѿ єпархїи Самоковскиє“; а тази епархия се намирала въ негово врѣме подъ властьта на сръбския Ипекски патриархъ. Цѣлата история на Паиси, писана въ 1~~8~~762 година, е надъхана съ високо българско родолюбие, въ всѣки неинъ листъ личи неговата голѣма любовь къмъ български родъ, български езикъ; той се гордѣе съ славното минало на български народъ, съ отличнитѣ български царе, светци и светици. Паисиевата Исторія Славѣноболгарская, която била епохално откровение за българитѣ отъ негово врѣме и по-късно, била прѣписвана отъ много лица изъ различни крайща на Българската земя. Въ свързка съ темата, която развивамъ тукъ, интересенъ е прѣписа на Паисиевата история отъ попъ Алекси Велковичъ Поповичъ, направенъ прѣзъ 1771 година въ градъ Самоковъ, който билъ до 1766 година подъ сръбска духовна власть. И попъ Алекси, както и много други прѣписвачи, билъ трогнатъ отъ родолюбивитѣ разкази на Паисиевата история и за да продължи благородното дѣло на Паисия, прѣписалъ историята му. „Тóго рáди желанїемъ воз'желехъ по своєго рода болгарскагѡ и҆ преписахъ го да се не и҆з'гꙋбитъ . . .“ [1])

---

[1]) Voyage de Levant fait par le Comendement du roy en l'année 1621. Par le S. D. C. Paris 1624, стр. 64, Споменик, XXXVII, стр. 72.

[2]) Описаніе турецкой имперіи, составеное рускимъ бившимъ въ плѣну у турокъ второй половинѣ XVII вѣка. Издадено отъ II. А Сырку въ Православній Палестинскій Сборникъ, т. X. вып. III. Спб. 1890, стр. 22.

[3]) Giornale del Nobile Marino di Maroizza C. Caboga въ Споменик, XXXIV, стр 221—222.

[4]) Μελετίος, Γεωγραφία παλιά καὶ νέα 1728, стр. 414—415.

[5]) Иорданъ Ивановъ, Старитѣ българи за Македония. В. „Миръ“, Год. XIX, 1913, брой 3873. М. Дриновъ, Първа българска типография въ Солунъ и нѣкои отъ напечатанитѣ въ нея книги. Спсп. XXXI, 17. Съчинения, II, 441. Starine I, 4.

Отецъ Паиси, който чрѣзъ пѫтуване по Балкански полуостровъ и вънъ отъ него и чрѣзъ срѣщи съ свои сънотечественици поклоници въ Света-гора изъ различнитѣ крайща на Българската земя познавалъ добрѣ своето отечество, пише слѣднитѣ редове важни за етнографията на Балкански полуостровъ въ негово врѣме.

И по мало како ишли ѡни (болгари) и силили и ѡдолевали много крати грцехъ и римлановъ, и ꙋзимали ѿ нихъ земла и место и тако до после оꙋзели сва Тракиа и Македониа ї Илирикъ некоѫ часть и населили се болгари на таѫ земла и до ниннѣ како се видитъ[2]) . . . .
. . . .

Батоѫ кралъ силни и храбри на бранехъ възелъ земла ѿ Нишкаѫ єпархиѫ Скопска и сва Ѡхридска земла и патриаршиа колико заповеда и поставилъ прѣстолъ въ Ѡхридъ градъ Їꙋстиниановъ. Паки светы кралъ Тривелиа билъ ѹзелъ сва Маџарска земла и заповѣдали ю болгари за много лѣта и имежали мацари себе даниковъ. Паки царь Крѹмъ и Михаилъ ѹзели ѿ грци епархиа Софийска Филибеліска Самоковска Щипска Стрѹмичка Єдрене и населили по тиѧ страни и епархии народъ болгарски. Последи Їѡанъ Калиманъ синъ Ꙗсѣна цара стараго взелъ ѿ грци епархии Драмска Сереска Мелничка Солѹнска, и изгналъ ѿ тамо грчки народъ и населилъ болгари тако и ва Єдренелискаѧ страна ѡнъ поселилъ болгаровъ. Тиѧ петь цари нам распространили и разширили землю болгаромъ и населили ихъ по тиѧ епархии ıакоже рече се. И до днесъ болгари сѣдатъ и живеютъ на таѧ земла[1]).

---

[1]) Исторія Славѣноболгарская собрана и нареждена Паисіемъ Іеромонахомъ в'лѣто 1762. Стъкми за печатъ по първообраза Йор. Ивановъ, София, 1914, X.

[2]) Исторіа Славѣноболгарская, стр. 13.

* * *

Въ 1766 година била унищожена сръбската Ипекска патриаршия и Скопската область подпаднала подъ гръцката Цариградска патриаршия. Славянската книжнина, която била гонена и унищожавана отъ ония области на България, които се намирали подъ духовната власть на гръцката Цариградска и българската (отчасти само по име) Охридска патриаршия, била запазена и се развивала свободно у българскитѣ земи на сръбската Ипекска патраршия. Многочисленнитѣ славянски ръкописни и печатни книги, които сѫ намѣрени въ Скопската область свидѣтелствуватъ за развитъ духовенъ животъ у тамкашното българско население. Търговията съ славянски печатни книги е била толкозъ голѣма въ Скопската область, че въ срѣдата на 16 вѣкъ (1569 год.) Кара-Трифунъ билъ притежатель на славянска или поправо българска книжарница въ Скопие, която се намирала въ тѣсна връзка съ книжарницата на Яковъ Трайковъ въ София[2]). Въ Скопската область имало въ градове, села и монастири келии, дѣто учението на славянска книга не сѣкнало. Българи и сърби отъ епархиитѣ на сръбската Ипекска патриаршия си служели въ черква и въ писмо съ еднакъ въ черковнославянски езикъ и рѣдко поличава въ нѣкои изрази и думи родния говоръ на прѣписвача. Сръбскитѣ патриарси и митрополити признавали народностьта на българитѣ въ сѣверна

---

[1]) Исторіа Славѣноболгарская, стр. 14.

[2]) М. Дриновъ, Яковъ Трайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие. (Юбилеенъ Сборникъ на Славянска Бесѣда, стр. 33—34. Съчинения II, 497— 498.

Македония и не единъ пѫть черковни служители отъ българска народность достигали най-високи стѫпени въ духовното управление на патриаршията. Сръбското духовно господство не само не попрѣчило на народното съзнание у българитѣ, но го подкрѣпяло, засилвало. Иначе ний не можемъ да си обяснимъ, защо тъкмо въ македонската область на Ипекската патриаршия започва най-рано българското възраждание. Послѣ Паисий и Алекси Велковичъ Поповичъ, заслужава да се спомене Марко Теодоровичъ, „болгара родомъ изъ Разлога", който прѣзъ 1792 година напечатилъ въ Виена букварь на черковнославянски езикъ за сръбски дѣца. Нѣма съмнѣние, че по този букварь сѫ се учили и българчета¹). Въ началото на 19 вѣкъ, 40—50 години подиръ закриването на Ипекската патриаршия се явяватъ тъкмо въ Скопската область прочутитѣ радетели за българска книга Хаджи Якимъ и Кирилъ Пейчиновичъ, които заематъ първо мѣсто между възродителитѣ на цѣлокупния български народъ. Хаджи Якимъ съ своитѣ книги на новобългарски езикъ отъ 1814, 1817 и 1819 год. и тетовецътъ Кирилъ Пейчиновичъ, който въ 1816 година напечатилъ въ Пеща своето „Огледало" — **„прѣписано на прости ѧзыкъ болгарскій долніѧ Мѵссіѧ, скопскій и тетовскій"**, както казва въ прѣдговора, сѫ първитѣ български писатели, които печатали поучителни книги на простонароденъ, общедостѫпенъ и говоримъ български езикъ²). И сѣверомакедонскитѣ просвѣтители Хаджи Якимъ и Кириль Пейчиновичъ не сѫ били изолирани дѣйци, тѣхното дѣло намирало отзивъ и широка подкрѣпа въ мѣстното неселение. Това личи отъ имената на издателитѣ и многобройнитѣ спомоществователи отъ Егри-Паланка, Кочане, Кратово, Щипъ, Струмица, Велесъ, Битоля, Скопие, Галичникъ, Гостиварь, Нишъ, Лѣсковецъ и други градове и села. На българското възраждане се радвали дори и сърбитѣ. Огледалото на Пейчиновича е печатано на **„препростѣишымъ не книжнымъ ıазикωмъ Болгарскимъ долніѧ Мѵссій"** въ **Бꙋдинѣ грáдѣ**, съ иждивението на Призренския попъ Косте Стошић³) А за кого и на какъвъ езикъ сѫ писали първитѣ сѣверо-

---

[1]) Иор. Ивановъ, Сѣверна Македония. София. 1906, стр. 365.

[2]) Се'тамъ.

[3]) **И издасѧ на тѵ́пъ иждивéніемъ и потщáніемъ Благовѣ́йнагѡ во Свѧщéницѣхъ г҃дна Кóсте Стóшића, Пóпа ѿ Призрена грáда.**

македонски ратница на литературното поле личи ясно отъ слѣднитѣ думи на Хаджи Якима: „**иждивеніємъ православныхъ христіанъ штипскихъ и прочихъ градѡвъ болгарскихъ за дꙋшевноє ихъ спасеніє напечатисѧ**. . . (Митарствата, печатани въ 1817 година въ Будинъ градѣ). — **Повѣсть ра́ди страшнагѡ и вторагѡ пришествіѧ Христова** . . . .

. . . .

Преведена на простѣйшій ıазыкъ Болга́рскій. . . **Въ Бꙋдинѣ гра́дѣ**. 1814[1]). — **Чꙋдеса̀ прес҃тыѧ Бг҃оро́дицы, преведѐны ѿ кни́га Ѧмартоло̀нъ Сотиріѧ, на Болга́рскій ѧзыкъ** . . . (книгата е печатана на 1817 год. въ Будинѣ градѣ)[2]).

---

[1]) Йорданъ Ивановъ, Български старини изъ Македония. София 1908, стр. 258.

[2]) Ефремъ Карановъ, Материали по Етнографията на нѣкои мѣстности въ сѣверна Македония, които сж смежни съ България и Сърбия. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. кн. IV, стр. 296.

Царь-Срацимировото писмо до Брашовяни.

Отъ **С. С. Бобчевъ.**

I.

Хрисовулитѣ на българскитѣ царе все още продължаватъ да сѫ почти terra incognita за мнозина, даже за специалиститѣ. И до сега не е установенъ броятъ на познатитѣ поне и писани на бълѓарски хрисовули на наши стари държавни владѣтели. Ако за Иречекъ, който гледа на тѣхъ отъ исторórическо-културно гледище и поставя въ реда имъ даже писмото на князь Якова Светослава, изпроводено отъ него до киевския архиепископъ Кирилъ, изкарва тѣзи хрисовули седемь, то е защото къмъ тѣхъ той прибавя и договора на Михаила-Асѣня съ Дубровникъ противъ сърбитѣ[1]). Иречекъ дава на тѣзи документи общото название грамоти, писма. Като отстранимъ Светославовото писмо и Дубровнишкия договоръ, броятъ на познатитѣ хрисовули, споредъ Иречека, остава само петь.

Споредъ нашето опрѣдѣление[2]), хрисовули, отъ държавно-право гледище, сѫ ония царски актове, издадени и давани на частни или колективни лица, — актове законодателни, чрѣзъ които сѫ подарявани извѣстни административни, сѫдебни и имотни права, привилегии и иммунитети. Това — по съдържание. По форма, хрисовулитѣ сѫ актове, които носятъ златенъ печатъ и въ самитѣ тѣхъ сѫ обозначени названията имъ. Другитѣ владѣтелски писма, каквито има и би могли още да се откриятъ, могатъ да се наричатъ съ широкия терминъ грамоти, писма; защото хрисовулъ собствено не е грамота, а особена жалованная грамота, както казватъ руситѣ.

Хрисовулътъ не е билъ обикновено или даже каквото и да било квалифицирано царско писмо. Той е ималъ характеръ на това, което ние днесъ наричаме указъ съ наредби, които прѣдвиждатъ подаряване имоти, даване нѣкои привилегии. Такъвъ е билъ въ византийско врѣме документътъ нареченъ χρυσόβουλλον λογος (златопечатно слово); такива сѫ били истинскитѣ хрисовули, издавани отъ влашкитѣ и богданскитѣ владѣтели; такива, най-сетнѣ, сѫ биле бератитѣ, издавани отъ султанитѣ и давани на колективности, на войницитѣ, на патриарситѣ, на епархийскитѣ митрополити и пр. За писането на тѣзи тържествени документи е имало особенъ формуляръ въ Византия, отдѣто той е прѣминалъ у насъ, у ромѫни, сърби и у турци.

---

[1]) Иречекъ. Исторія болгаръ, стр. 485.

[2]) Бобчевъ. История на староб. право стр. 178—179.

Като тръгваме отъ туй гледище, ние можемъ да кажемъ, че у насъ до сега сѫ издирени само седемь хрисовули, а именно: 1) на Асѣня I (даденъ на Дубровникъ въ 1230); 2) на Константина Тихъ (даденъ на Вирпинския манастиръ, 1278 год.); 3) на Ивана Александра (даденъ на Зографския манастиръ 1349); 4) пакъ на Ивана Александра (даденъ на Орѣховския мънастиръ, 1348 г.), 5) на Иоана Шишмана, даденъ на Витошкия мънастиръ[1]), 6) на сѫщия Иоанъ Шишманъ, даденъ на Рилския мънастиръ, 1378 г., 7) въ „История на старобългарското право“ ние сме посочили и хрисовула на Калиманъ, даденъ на Зографския манастиръ. Тоя документъ е нарѣченъ, както у насъ, така и у Ире̌чека, „компиляция[2])“; споредъ най-новитѣ издирвания, и, както впрочемъ се вижда отъ самото му четене, той може да се приеме за една доста груба подѣлка.

Безспорно е, че не сѫ само тѣзи крисовулитѣ, издадени и дадени отъ българскитѣ царе на частни или колективни лица, на манастири и черкови. Има нѣколко, писани не на старобългарски езикъ. Отъ хрисовула, даденъ на Вирп. м-ръ, ние знаемъ, че Константину Тиху игуменътъ на тоя мънастиръ Св. Георги, е прѣдставилъ „правила и хрисовули светихъ и правовѣрныхъ царей, прѣжде мене бывшихъ и кралей“[3]). И тукъ се поменува между друго и за хрисовули, издадени отъ Царь Петра, Калояна, Царь Калимана и пр.

---

[1]) Безъ опрѣдѣлена дата, но не по-късно отъ 1382 година, когато София бѣ завоевана отъ турцитѣ.

[2]) Иречекъ. ц. с. 485.

[3]) Бобчевъ. Старобъл. пр. паметници, стр. 149.

Въпрѣки обстоятелството, че за нашитѣ хрисовули е почнато да се пише и да се правятъ изслѣдвания още отъ 1840 година, когато незабравимиятъ Юрий Венелинъ издаде своитѣ „Влахо-болгарскія или дакославянскія грамоти“, къмъ нашето хрисовуловѣдѣние е прибавено въ ново врѣме съвсѣмъ малко[1]). Сравнително, най-удовлетворителенъ въ научно отношение е послѣдниятъ трудъ на Г. А. Ильинскій: „Грамоты болгарскихъ царей“, издадено въ Москва на 1911 година[2]). Въ този свой трудъ Ильинскій приема броя седемь за българскитѣ хрисовули и, като привежда горѣпоменатитѣ шесть, а отхърля Калимановия хрисовулъ като „фалсификатъ“, прибавя къмъ тѣхъ и писмото на Иоана Срацимира до брашовянитѣ. Ильинскій нарича това писмо хрисовулъ и, въ една специална глава, той се старае да докаже, че тоя документъ съ нищо не се отличава отъ другитѣ договорни хрисовули „и въ отношение на форма и въ отношение на стилъ“.

II.

Можемъ ли дѣйствително да приемемъ, че писмото на Царь Срацимира до брашовянитѣ е христовулъ — такъвъ, какъвто е хрисовулътъ даденъ на Дубровникъ? За да се отговори на този въпросъ, ние даваме тукъ мѣсто на текстоветѣ и на двата документа:

---

[1]) Литературата на българскитѣ хрисовули не е твърдѣ голѣма, но все пакъ могатъ да се посочатъ десетина трудове и изслѣдвания, въ които или се говори за тѣхъ, или сѫ вмѣстени нѣкои отъ тѣзи старобългарски правни паметници. Подробно, тази литература е изложена въ моята „История на старобълг. право“, стр. 176—177. Тукъ ще поменемъ въ кратко, безъ да прѣписваме цѣлитѣ заглавия на трудоветѣ, — по-главнитѣ отъ тѣхъ: Юрій Венелинъ, Влахоболгарскія или дакославянскія грамоты, 1840; В. Априловъ, Болгарскія грамоты. 1849; Павелъ Иосифъ Шафарикъ, Pamatki drevniho pisemnéctvi jihoslavanüv. 1858; Миклошичъ, Monumenta Serbica, 1858; С. Н. Палаузовъ, За хрисовула на Асѣня II, 1853; Порфирій Успенскій, Аѳонскіе акты, 1880; Г. С Раковски, Нѣколико рѣчи о царю Асѣнѣ, 1873; И. Срезневскій, Свѣдѣния и замѣтки, 1889; П. А. Сырку, Археологическія замѣтки о Болгаріи; Б. Цоневъ, и Л. Милетичъ, За Царь-Шишмановия хрисовулъ на Рилския Мънастиръ, 1900 и 1902; Д. Агура и Л. Милетичъ, Нови влахобългарски грамоти въ Брашовъ, М. Сб. кн. IX и XIII; Ю. Ивановъ, Старини въ Македония, 1908; Баласчевъ, Рилския хрисовулъ, въ „Миналото“, 1911 г.

[2]) Грамоты болгарскихъ царей. Трудъ Г. А. Ильинскаго, съ приложеніемъ семь фотографическихъ снимокъ. Москва: Синодальння типографія 1911. Стр. 159. (Изъ пятаго тома Трудовъ славянской комиссіи Императорскаго Московскаго Археологическаго Общества).

Хрисовулътъ на Иоана Асѣня на гр. Дубровникъ [1]).

† Дава царствѡми: ѡризмѡ́ си: хѡрѣ все́н Дѫбровнишстѣн· любѡвным: и всевѣрнымъ гѡстемъ царствами: да ѩдȣ хѡдѧтъ пѡ всен хѡрѣ царствами: с кȣпнѫ каквѫ либѡ: или нѡсѧт: или женѧ или кȣпнѫ каквѫ либѡ нѡсѫт: и дѡ кѡѩ либѡ земѣ или хѡры· дѡндѫт: или дѡ Бъдынѣ. или Браничова и Бѣлграда дѡндѫт: или дѡ Трънѡво и пѡ всемȣ Загѡриȣ хѡдѧт: или дѡ Прѧслава: или Карвȣнъскыѣ хѡры придѫт: или Крънстѣи хѡрѣ: или Бѡрȣистѣи: или в Ѡдрин и в Димѡт . . . или в Єкѡпскѫѫ хорѫ: или Прилѣпскѫѫ: или в Дѣвѡлскѫѫ хѡрѫ· или в земѧ Ꙗрбанаскѫѫ: или в Єѡлȣнъ: идѫтъ: пѡвсѧдȣ: да си кȣпѡ́ваѫ: и прѡдаваѫтъ: свѡбѡднѡ: бесъ всѣкѡѫ пакѡсти: да нє имаѫтъ пѡ всѣхъ хѡ́рах царствами и градѡвѣхъ: и клисȣрахъ· запрѣтенна: нѫ да си хѡдѧт· и кȣпȣѫтъ: и прѡдаваѫнтъ бес печѣли: ѣкѡ н все вѣрнии. н любѡвнии гѡсте царства̀ми: ктѡ ли имъ спакѡсти: ѡ щѡм либѡ: или на клисȣрѣ: или на фѡрѡсѣхъ. или где либѡ прѣзъ закѡн: о кȣмерки тѡ да Є вѣстъ: тои е прѡтивникъ царствамн: и милости не́ ще имѣти нѫ великѫ имае ѡргнѫ патити ѿ царствами †

† асѣн цр блъгарѡм и гръком †

Писмото на царь Срацимира [2]).

† Ѡт господина царѣ Єрацимира. жȣпанȣ Ꙗковȣ Херъманȣ Фолногю и Петрȣ Фаннъглю и всемъ пȣргаромъ. що мн стє писали и порȣчали. да ви людиє ходѧ свободно· тако ми Бога волно и свободно да идѫ господина крала люд. ȣ господина крала град. и да тръгȣѫ· що имъ є драго. а ѣ давамъ мою верȣ. царствȣ. и ѩ ихъ ȣзимамъ на мою дȣшю, како да сȣ от царства ми. съблюдени· да нмъ· нє бȣдє пакоста нєкоѩ. до ни єднога влас. како сами да видитє. И ѡщє да сȣ почтани и полюбени ѡт царства ми, кои донесє листъ ѡт вас.

† иѡанъ срацимиръ царъ блъгаромъ.

Да разгледаме аргументацията на Ильинскій за еднаквостьта на тия два документи приети отъ него за хрисовули:

---

[1]) Глед. изданието на Ильински.
[2]) Глед. изданието на проф. Милетичъ.

1. Той мисли, че и двѣтѣ „грамоти“ се почватъ еднакво съ бѣлѣжка на „царя-грамотодатель“, но имало само една разлика: въ първия царьтъ говори въ първо лице „царство ми“, а въ втория е казано „отъ г-на царѣ Срацимира“. Обаче Ильински пропуска да каже най-сѫщественото нѣщо, а именно че вторият̆ъ документъ е просто и чисто отговоръ на едно писмо отъ брашовянитѣ, — отговоръ на онова: „що ми сте писали и поручали“. Хрисовулитѣ не сѫ отговори. Тѣ сѫ между това, самостоятелни, публично-правни и законодателни актове, които държавнитѣ владѣтели сѫ издавали moto proprio, безъ никакво отъ когото и да било прѣдложение или провокация.

2) Въ Дубровнишкия христовулъ изрично е квалифицирань документътъ „оризмо“, което ще каже повелѣние, каквото е хрисовулътъ[1]). Другитѣ хрисовули сѫ квалифицирани сѫщо така въ самия имъ текстъ, или съ прѣводното на български „златопечатлѣнное слово“. Въ писмото на Срацимира нѣма никака квалификация, защото то е едно обикновено отвѣтно писмо, една обикновена грамота.

3. Въ дѣловната часть, въ първия документъ се даватъ извѣстни привилегии по търговията и се изреждатъ подробно всички хори, области и градове, но които могатъ да ходятъ всички „гости“ (търговци) отъ Дубровникъ за да купуватъ и продаватъ, бидейки освобождавани отъ всѣкакви косвени данъци и берии. Вториятъ документъ се касае до удовлетворението на едно писмено ходатайство да могатъ да се явятъ извѣстни търговци, носители на писмо отъ Брашовъ въ Видинъ, дѣто „да тръгȣѫ. що имъ є драго“.

4. За изпълнението на договора си Иоанъ Асѣнь се обръща къмъ всички, сега и въ бѫдеще, да пазятъ туй оризмо; инакъ, всѣки ще се счита за противникъ на неговатя воля и не само нѣма да има за него милость, но се заплашва съ проклятия. Въ втория документъ Срацимиръ лично обѣщава извѣстно покровителство на онѣзъ брашовски търговци, които биха донесли писмо отъ авторитѣ на писмото, на което той

---

[1]) Раннитѣ влашки хрисовули сѫщо така сѫ се наричали въ самия текстъ „оризмо господства ми“ или „повелѣние господства ми“ Венелинъ, стр. 22, 26, 91, 92, 95. 118 гдр. Въ нѣкои хрисовули, но рѣдко, употрѣбенъ е и сѫщия терминъ: „хрисовулъ“. Вж. стр. 125, 228.

отговаря „и ѡщє да сȣ почтани и полюбєни ѿ царства ми, кои донєсє листъ ѿ вас.

Срацимировото писмо прочее не е написано по формуляра на хрисовулитѣ. То не съдържа никакви привилегии, давани въобще на извѣстно съсловие или извѣстна колективность. Брашовяни пишатъ Срацимиру и го молятъ за мирно, безбѣдно и свободно търгуване въ Видинъ и той имъ отговаря, че носителитѣ на писмо отъ Брашовъ ще могатъ свободно да се явятъ и търгуватъ въ Видинъ. За никаква привилегия дума не става; а хрисовулитѣ сѫ актове, които даватъ привилегии, както е явно отъ дубровнишкия хрисовулъ, който освобождава търговцитѣ отъ коумеркъ и всѣкакви берии „на градовѣхъ, клисурѣхъ или на форосѣхъ, или гдѣ либо през законъ о коумерки“.

Отъ всичко горѣизложено, ние можемъ съ голѣмо основание до заключимъ, че отъ държавно-правно гледище писмото на Иоана Срацимира до Брашовяне не само не е хрисовулъ въобще, но и не може и да се сравни съ договорния хрисовулъ на Иоана Асѣня, даденъ на Дубровникъ.

III.

Срацимировото писмо е открито най-напрѣдъ отъ ромѫнския проф. Богданъ въ Брашовъ, дѣто малко по-късно го е забѣлѣжилъ и снелъ отъ него прѣписъ проф. Л. Милетичъ. Професоръ Богданъ направи своитѣ бѣлѣжки въ Ягичевия „Архивъ“ (17 томъ, кн. 3-а и 4-а), дѣто е нанечатана на стр. 546 точна снимка отъ документа. Професоръ Богданъ не може да опрѣдѣли точно датата на документа, но мисли че е писанъ между 1369 и 1398 година. Професоръ Милетичъ напечата първата си бѣлѣжка „Едно писмо отъ българския царь Срацимиръ“ въ „Бълг. Прѣгледъ“, година II кн. 11 стр. 308—310, като обнародва и самия текстъ на писмото. Споредъ него, нѣма съмнѣние че писмото трѣбва да е писано слѣдъ 1369 година, понеже въ него се говори „за крала“ — сир. за унгарския краль, спрѣмо когото Срацимиръ, слѣдъ тая дата, се е намиралъ въ васални отношения. Той намѣрва, че писмото свидѣтелствува за нѣкогашнитѣ живи връзки и сношения на България съ съсѣдната ней Влахия заедно съ Трансилвания. Откъмъ езикъ писмото е извънредно характеристично поради сърбизмитѣ, които твърдѣ биятъ въ очи. Причината на това е, че въ Западна България, вече въ XIV вѣкъ, твърдѣ много се е разпространявала черковната литература, писана въ сръбска редакция на старобългарския езикъ. Не е чудно, казва проф. Милетичъ, че и въ царската канцелария въ Видинъ, писцитѣ сѫ считали за елеганция на стила да примѣсватъ въ писмата, които сѫ съчинявали по царска заповѣдь за чуждестранни лица, колкото е възможно повече „литературни“ и езикови форми споредъ, тогавашното черковно четене[1]).

Юридическиятъ характеръ на Срацимировото писмо не отнема нищо отъ неговото културно-историческо значение. Грамоти отъ този родъ на българскитѣ царе би били истински съкровищници, изъ които бихме могли да черпимъ данни, обяснения и освѣтления за вжтрѣшния животъ на старата Българска държава. За голѣма жалость такива документи въ достатъченъ брой до сега не сѫ се открили. А хрисовулитѣ, изобщо грамотитѣ и договоритѣ на българскитѣ царе — това сѫ ключоветѣ, съ които ние можемъ да си служимъ, за да разкриемъ и разберемъ невѣдомитѣ кѫтове въ старитѣ български уредби и наредби, чрѣзъ реставрацията на които ще можемъ да възстановимъ и цѣлата наша вѫтрѣшна стара история.

Въ писмото на Срацимира, както въ хрисовула даденъ на Дубровникъ, ние се срѣщаме съ данни, доста важни за старата българска търговия. Ако въ Дубровнишкия хрисовулъ търговцитѣ сѫ наречени гости, „любовни и всевѣрни гости царьства ми“, тукъ, въ Срацимировото писмо е казано, че „людитѣ“ могатъ да ходятъ и „да тръгужтъ що имъ е драго“. При това, въ Срацимировото писмо е казано, че тѣ ще бѫдатъ „**съблюдєни да имъ нє имъ нє бѹдє пакоста нєкога**“.

Брашовъ, въ градската библиотека на който е открито писмото на Срацимира, е сегашниятъ седмиградски Кронщадъ основанъ въ началото на XIII столѣтие отъ рицари на нѣмски орденъ. Въ XVI в. той е служилъ за изходенъ пунктъ на реформационното движение въ Седмиградско. Брашовъ (по маджарски Brasso, рум. Brasiovu, лат. Corona Stephanopolis) е билъ до скоро най-богатия и най-промишленъ градъ въ Трансилвания, въ политѣ на Трансилванскитѣ Високи Алпи, на пжтя на унгарскитѣ желѣзници за Плоещъ—Букурещъ Въ 1890, той ималъ 30,739 жители, повечето протестанти евангелисти (православни 9733): 10444 маджари, 9578 нѣмци, 9758 румжни. Тукъ има нѣколко учебни заведения, търговска академия, висше женско училище. Отличава се по промишленитѣ си заводи и фабрики: за сукна, кожи, свѣщи, обуща, мѣднолитейни, керасинови, циментови и пр.

---

[1]) Пр. Милетичъ обнародва Срацимировото писмо и въ статията: Д. Агура и Л. Милетичъ, Дако ромѫнитѣ и тѣхната славянска писменость. Нови влахобългарски грамоти въ Брашовъ. IX кн. на М Сб. О.

Търговията между България и Брашовъ е била твърдѣ много развита; и затова Брашовъ е служилъ като пазарище, отъ което сж доставяни стоки за България и, обратно, — служилъ е за износъ на стоки, изъ България. Знае се че изъ Свищовъ и др. за кожарскитѣ фабрики въ Брашовъ се изнасяло постоянно въ голѣми количества смрадлика.

⁂

Историко-филологическото разработване на нашитѣ хрисовули още чака. То отдавна вика на работа младитѣ ни сили въ тая комахай непокжтвана цѣлина. Нека се надѣваме, че съ засилването на нашитѣ всестранно почнати издирвания въ науката, и тая область не ще бжде прѣнебрегната.

Франция и съединението на България.[*]

Отъ **К. Крачуновъ.**

Южна България, споредъ Берлинския договоръ, оставаше подъ прѣката политическа и военна власть на султана; а получаваше само административна автономия и генераль-губернаторъ християнинъ[1]. Този грозенъ полуробски режимъ начело съ Кръстевичъ паша бѣше съборенъ отъ една смѣла освободителна революция, която избухна въ Пловдивъ на 6 септември 1885 г., която екзалтирано провъзгласи съединението на двѣтѣ сестри Българии, и на която главнитѣ герои бѣха Захари Стояновъ, майоръ Николаевъ, д-ръ Странски, Чардофонъ и др.[2] Българскиятъ князъ Александъръ въ съгласие съ своя тогавашенъ мин.-президентъ Каравеловъ призна съединението за станало и прие да бѫде князъ на сѣверна и южна България[3]. Слѣдъ това въ Цариградъ се събра конференция отъ тамкашнитѣ посланици на шестѣхъ велики сили и двама турски делегати, която да разрѣши деликатния румелийски въпросъ, обаче тя, поради възникналитѣ разногласия, не можа да вземе окончателна резолюция[4]. Най-послѣ турското и българското правителства влѣзоха въ прѣко споразумѣние, и, чрѣзъ посрѣдничеството на турския комисарь Гадбанъ и българския министъръ Цановъ, сключиха прочутото турско-българско съглашение, споредъ което главното управление на Източна Румелия се повѣряваше на българския князъ възъ основа на Берлинския договоръ,[5] и което официално се санкционира отъ респективнитѣ посланици на великитѣ сили въ Цариградъ. Прѣзъ врѣме на румелийската криза републиканска Франция постепенно засилваше своята роля въ свѣтовната политика; нейнъ министъръ на външнитѣ дѣла бѣше знаменитиятъ инженеръ, академикъ и държавникъ Фрейсине,[6]) който съ живъ интересъ слѣдеше развоя на събитията на Балканския полуостровъ; нейнъ генераленъ консулъ въ София бѣше Флешъ, който проявяваше извѣстно приятелско разположение къмъ българитѣ. А каква бѣше ролята на Франция относително това сѫдбоносно събитие за българската нация — съединението на сѣверна и южна България? Съединението произведе голѣма паника въ Сърбия, правителството на Гарашанинъ, вдъхновено отъ краль Милана, мобилизира войската, и фанатично претендираше или да се възстанови нарушеното statu quo, установено отъ Берлинския трактатъ, за да се запази прѣдполагаемото балканско равновѣсие, или да получи съотвѣтна териториална компенсация; френското правителство най-категорически настояваше, щото Сърбия, заради общия миръ и заради собствения си интересъ, да не се залавя за орѫжието и да не напада съсѣднитѣ ней страни[7]), обаче тя не послуша този мѫдъръ съвѣтъ и безумно се хвърли въ катастрофалната за нея кървава авантюра. Пловдивския прѣвратъ не разтревожи управляващитѣ крѫгове на Румѫния; румѫнскиятъ краль Кароль и кабинетътъ Братияно схващаха, че съединението не накърняваше интереситѣ на румѫнския народъ и прѣзъ всичко врѣме на румелийската криза пазеха лояленъ и дружественъ неутралитетъ къмъ България; френската дипломация сѫщо съвѣтваше Румѫния, щото последната въ името на своето добро да държи едно поведение на благоразумие и въздържаность[8]). Слѣдъ съединението изпѫкнаха нѣкои факти, които свидѣтелствуваха, че бѣше възможно прѣнасянието на революционния огънь въ поробена Македония, което нѣщо стрѣсна политицитѣ на европейския концертъ и вслѣдствие на това започна да се упражнява натискъ върху България да ограничи движението само въ Румелия; правителството на Каравелова взе строги мѣрки да не се пускатъ въорѫжени чети въ Македония, за да не се компрометира деликатната кауза на съединениетн; тогава френското министерство на външнитѣ дѣла чрѣзъ своя дипломатически агентъ въ София Флешъ настояваше енергично прѣдъ българското правителство да се въздържа отъ всѣка акция, която би причинила вълнение въ Македония и естественно би усложнила сѫществуващата румелийска криза[9]). Гърция счете съединението като смъртенъ ударъ за елинизма; едно буйно антибългарско брожение завладѣ духоветѣ, краль Георги и правителството на Делиянисъ по примѣра на Сърбия искаха или да се възвърне събореното въображаемо statu quo, или да получатъ за своята държава съотвѣтна териториална компенсация въ Македония, и прѣдвидъ на тѣзи дръзки претенции започнаха да се готвятъ за война съ Турци, обаче, подъ давленинто на великитѣ сили, не се дойде до въоржжена борба, която щѣше да бѫде рискувана за гърцитѣ; тогава Франция отправи своята авторитетна и строга дума къмъ Гърция и я прѣдупрѣди да не вади меча си срѣщу Отоманската империя, защото ще комплицира още повече балканската проблема, и защото имаше изгледи да бѫде разгромена самата Гърция.[10]) Естественно пловдивската революция направи много лошо впечатление въ Цариградъ; султанъ Абдулъ Хамидъ заедно съ своя примирителенъ великъ везиръ Кямилъ паша, подъ давлението на великитѣ сили, се резервира да употрѣби военна сила за възвръщането на нарушеното statu quo въ Румелия; европейскитѣ канцлерства започнаха да размѣняватъ мисли досежно уреждането на румелийския въпросъ; френската дипломация изкочи на сцената и респективниятъ министъръ на външнитѣ работи Фрейсине и френскиятъ посланикъ въ Цариградъ Ноай развиваха дипломатическа дѣйность, въ която изобилствуваха факти благоприятни за националния идеалъ на българитѣ. Дѣйствително, въ отношенията на френската дипломация къмъ румелийската криза се илюстрираха слѣднитѣ по-сѫществени моменти: Франция бѣше наклонна да признае fait accompli (съединението) доколкото това зависише отъ нея;[11]) противопоставяше се на идеята, щото цариградската конференция да прибѣгне до военна екзекуция за възтановяване на румелийския режимъ отъ прѣди 6 септември;[12]) показваше се готова да разисква върху едно

---

[*] Това е извадка отъ работата ми „Франция и България“.

[1] Congrès de Berlin, Paris, p. 280.

[2] С. Радевъ. Строителитѣ на съврѣменна България, София, т. 1, с. 485—629.

[3] Архивъ на възраждането, София, 1908, с. 336.

[4] Protocoles de la conférence de Constantinople, protocoles № 1—7.

[5] Кореспонденция по въпроса за съединението, София 1886, с. 22.

---

[6]) J. Labusquière. La Troisième République, Paris, 1900, p. 247 — 248.
[7]) Affaires de Roumélie et de Grèce, Paris, 1886, p. 19.
[8]) A. de R., p. 29.

---

9) A. de R., p. 31.
10) A. de R., p. 68.
11) A. de R., p. 54.
12) A. de R., p. 132.

евентуално измѣнение на Берлинския договоръ касателно Румелия;[13]) не се съгласяваше да се подлага на разискване въпроса за замѣстванието на князъ Александра, а напротивъ искаше щото князътъ, натоваренъ съ управлението, да има необходимата независимость въ своитѣ сношения съ различнитѣ велики сили; съвѣтваше Турция да направи нужднитѣ отстѫпки, за да се отстранятъ за въ бѫдаще възможнитѣ политически кризи;[14]) полагаше голѣми усилия да се ликвидира колкото се може по-скоро румелийския въпросъ, да се прѣдпази Балканския полуостровъ отъ единъ общъ пожаръ и да се спаси застрашения европейски миръ; не призна сѫществуването на нѣкакви рѣшения на цариградската конференция и благодарение на това отказа се да подкрѣпи мисията на двамата турски делегати Гадбанъ и Лебибъ, които бѣха пратени отъ Цариградъ въ Румелия, за да съобщятъ на властитѣ и населенията на провинцията „рѣшенията" (въ дѣйствителность такива нѣмаше) на конференцията и да ги поканятъ да се съобразяватъ съ Берлинския договоръ;[15]) подкрѣпяше постѫпкитѣ спрѣмо Портата, които имаха за цѣль да я накаратъ да се откаже отъ клаузата въ турско-българското съглашение касателно военния съюзъ между България и Турция;[16]) изказа мнѣние, щото Турция сама да подновява петгодишния мандатъ на българския князъ като генераль-губернаторъ на Румелия възъ основа на едно пълномощие, което великитѣ сили биха ѝ дали единъ пѫть за винаги;[17]) съгласи се да одобри турско-българското съглашение съ резерва, че турско-румелийската митница ще бѫде врѣменно прѣмахната поне за френскитѣ произведения;[18]) въ името на своята благосклоность къмъ личностьта на князъ Александра и на своята грижа за запазванието застрашения европейския миръ апелира най-настоятелно къмъ Александра да приеме сключеното турско-българско съглашение — той опонираше да признае въпросното съглашение, което го плашеше съ петгодишното подновявание властьта на княза върлу Румелия;[19]) изобщо стараеше се

---

13) A. de R., p. 134.
14) A. de R., p. 146.
15) A. de R., p. 279.
16) A. de R., p. 455.
17) A. de R., p. 481.
18) A. de R., p. 524.
19) A. de R., p. 554.

да играе една помирителна роля и работѣше съ извѣстни симпатии къмъ съединението. Особена интересна за случая е слѣдната телеграма на тогавашния френски министъръ на външнитѣ работи Фрейсине до неговия цариградски посланикъ Ноай: „Азъ ви адресирамъ чрѣзъ настоящата телеграма, за да не рискувате да закъсните отварянието на разискванията, които вие трѣбва да имате съ вашитѣ колеги, резюмето на нашитѣ възгледи върху въпроса който изниква сега на Балканитѣ. Азъ нѣма да настоявамъ върху съжалението, съ което ние сме посрѣщнали станалата революция въ Румелия. Убѣдени партизани на подържането Отоманската империя, ние сме прѣдварително враждебни на всичко това, което може да я отслаби. Но, не по-малко желающи запазванието на европейския миръ, ние трѣбва да се попитаме, дали днесъ е възможно едно насилствено повръщание на по-раншното състояние на нѣщата безъ да причинимъ на този миръ сериозни опасности, изтеклитѣ дни отъ първото извѣстие за възстанието, врѣмето, което му бѣше оставено да залови корени и да придобие опори отвънъ, всичко съдѣйствува, щото да стане съмнителенъ мирния успѣхъ, който би ималъ единъ опитъ стрѣмящъ се да анулира послѣдствията на послѣднитѣ събития. При тѣзи условия и, безъ вие самъ да вземете нѣкаква инициатива, която интересътъ на Франция въ този въпросъ не изисква, вие ще се присъединитѣ къмъ болшинството отъ вашитѣ колеги, ако това болшинство изкаже мнѣние да признае свършения фактъ. Но, вие ще придружите вашето съгласие съ формалната резерва, че новиятъ режимъ ще има всички необходими гаранции за сигурностьта на Отоманската империя. При това, изглежда справедливо, щото двѣтѣ провинции да платятъ единъ данъкъ на Портата и ние бихме желали даже, щото изплащанието на този данъкъ да бѫде осигурено съ една дѣйствителна санкция. Въ случая, когато вопрѣки моето очакване, болшинството отъ вашитѣ колеги би се произнесло още отъ начало противъ принципа за съединението на Румелия къмъ България, вие ще ми докладвате това прѣди да се присъедините окончателно. Азъ разчитамъ при това на вашия тактъ и на вашата голѣма опитность, че ще знаете да пазите въ тѣзи разисквания срѣдно мѣсто между една пасивность, която не би могла да ни подобава и една инициатива, която не се очаква отъ насъ и която би могла въ извѣстни случаи да докара нови елементи на усложнения. Такива сѫ общитѣ идеи, които споредъ мене трѣбва да рѫководятъ вашето поведение. Ако тѣ прѣдизвикатъ възражение въ вашето разбиране, благоволете да ми съобщите незабавно, за да имаме врѣме да дойдемъ до съгласие.“[20]

Въ това врѣме, когато българскиятъ народъ триумфираше за извършения отъ него патриотически подвигъ — съединението, Сърбия се хвърли подло върху него и въ името на нѣкакво си въображаемо балканско равновѣсие искаше да попрѣчи за създаванието на съединена България. Обаче българското побѣдоносно орѫжие ѝ даде заслуженото наказание заради нейната прѣстѫпна авантюра. Няистина, Сърбия, рѫководена отъ фаталния краль Милана и амбициозния премиеръ Гарашанинъ, на 2 ноември 1885 г. започна гибелната за нея братоубийственна война; но храбрата българска армия подъ началството на легендарния князъ Александъръ, слѣдъ като героично спечели военната си слава при Сливница, побѣдоносно достигна въ Пиротъ, и разгромена Сърбия бѣше спасена отъ намѣсата на нейната тогавашна покровителка Австро-Унгария, като австрийскиятъ пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ Кевенхюлеръ по инструкции отъ Виена се яви въ българската главна квартира и заяви на главнокомандающия князъ Александъръ, че ако послѣдниятъ напрѣдва по-нататъкъ съ армията си, то ще срѣщне вече войскитѣ на Австро-Унгария. Въ резултатъ на това се сключи примирие между воюващитѣ и слѣдъ извѣстно врѣме въ Букурещъ се събраха делегатитѣ за сключване на миръ — отъ страна на Сърбия бѣше Миятовичъ, а отъ страна на България бѣха Маджидъ и Гешовъ.[21] Най-послѣ, слѣдъ упорити дипломатически маневри, на 19 февруари 1886 год. се подписа прочутия Букурещки договоръ, споредъ който мирътъ между кралство Сърбия и княжество България се възстановяваше отъ деня на подпнсването поменития договоръ.[22] Френскиятъ министъръ на външнитѣ дѣла Фрейсине, още когато узна за сръбската мобилизация — насочена срѣщу България, заяви на сръбския пълномощенъ министъръ въ Парижъ

---

[20] A. de R., p. 54.

[21] Капитанъ Бендеревъ. Сребско-болгарская война 1885 года, С.-Петербургъ, 1892, с. 1—415.

[22] Кореспонденция по сръбско-българската война, София 1886, с. 42.

Мариновичъ, че въ интереса на Сърбия е да мирува въ дадения моментъ.23) Правителството на френската република, като научи за обявяванието война на България отъ страна на Сърбия, категорически заяви на сръбското правителство, че то е неприятно изненадано отъ тази новина и високо осѫжда прѣдприетата война срѣщу княжеството.24) Слѣдъ нѣколко дни, когато войната бѣше посѣяла вече достатъчно смърть на бойнитѣ полета, френското външно министерство въодушавено отъ хуманностьта пакъ побърза да въздѣйствува въ София и Бѣлградъ за прѣкратяване на безполезното проливание кръвь между България и Сърбия, като, разбира се, не взе страната на никоя отъ воюващитѣ държави.25) Когато въ Букурещъ се водѣха прѣговоритѣ за сключване миръ, авантюристътъ краль Миланъ се бѣше запрѣтналъ да прави военни приготовления съ цѣль да денонсира примирието и да подкачи военнитѣ дѣйствия; тогава френската дипломация веднага даде своето сътрудничество на всѣка акция, която цѣлѣше да упражни давление върху Сърбия, за да не се наруши примирието.26) Франция желаеше въ интереса на воюващитѣ да се сключи миръ въ Букурещъ, колкото се може поскоро, и съжеляваше, за гдѣто сръбското правителство отхвърли думата „приятелство“ въ прѣдложения проекто-договоръ.27) Твърдѣ уяснителна за третираната тема е тукпосочената телеграма на министъръ Фрейсине до неговия бѣлградски пълномощенъ министъръ Реверсо: „Г. Мариновичъ ми съобщава една депеша, чрѣзъ която неговото Правителство, основавайки се на нападенията, които били извършени отъ българскитѣ аванпостове срѣщу кралскитѣ войски, извѣстява че е нотифицирало въ София, какво то се счита въ състояние на война съ княжество България начиная отъ тази сутринъ шесть часа. Азъ ви моля да съобщите на Г. Министра на външнитѣ рабоги на Краль Милана скърбното впечатление, което ни причини тази новина. Ние съжеляваме и осѫждаме високо бързинета съ която Сърбия обявява война на една васална държава на султана, безъ да направи апелъ до

---

23) A. de R., p. 19.
24) A. de R., p. 172.
25) A. de R., p, 210.
26) A. de R., p. 451.
27) A. de R., p. 497.

върховното разрѣшение на Сюзерена, и въ момента даже, когато великитѣ сили, подписавши Берлинския Договоръ, който осветява нейната независимость, разискватъ върху разрѣшението, което изискватъ избухналитѣ събития напослѣдъкъ на Балканитѣ. Азъ ви опълномощавамъ при това да му съобщите съдържанието на слѣдната телеграма, която азъ токущо пратихъ на нашия посланикъ въ Цариградъ."[28])

По силата на Органическия уставъ никакви митници не сѫществуваха между източна Румелия и Турция.[29]) Обаче правителството на Каравелова, слѣдъ свѣтлата дата на съединението и считайки съединението на сѣверна и южна Бълглрия за свършенъ фактъ, прѣмѣсти митническия кордонъ отъ българо-румелийската граница на турско-румелийската, и вслѣдствие на това френскитѣ стоки, внасяни въ Румелия откъмъ Турция, трѣбваше да плащатъ двойно мито, отколкото плащаното по-рано, понеже поради неуреденото още положение на Румелия, както Турция тъй и България вземаха мито на една и сѫща стока.[30]) Тогава френскиятъ кабинетъ на Фрейсине възъ основа на Берлинския договоръ и Органическия уставъ направи енергични постѫпки прѣдъ българското правителство за прѣмахванието на турско-румелийската митница поне врѣменно, докато се уредѣше този висящъ въпросъ, защото тя създаваше извѣстно неудобство на френскитѣ стоки, които влизаха въ Румелия откъмъ Империята, като тази сѫщата рекламация бѣше прѣдставена като резерва на Франция при нейното одобрѣние на турко-българското съглашение[31]). Най-сетнѣ, България удовлетвори настоятелното желание на Франция: българското правителство нотифицира, че българскитѣ митници на турко-румелийската граница не ще вриематъ мито на френскитѣ стоки, внасяни отъ Турция въ Румелия, а само ще изискватъ особенни бързи и безплатни тескерета за удостовѣрение, какво за стокитѣ е платено веднажъ мито въ Турция[32]). Така се изглади този митнически споръ между Франция и България. Много характерна за разгледвания въпросъ е долуцитираната телеграма на министъръ Фрейсине до неговия цариградски посланикъ Ноай: „Установяванието на мнтническа линия на турко-румелийската граница е абсолютно противно на членъ 197 отъ Органическия уставъ на Източна Румелия. Слѣдователно, този Уставъ, изработенъ отъ европейската комисия, която силитѣ сѫ учрѣдили за изпълнение на членъ 18 отъ Берлинския Договоръ, не може да бѫде измѣненъ освѣнъ съ тѣхното съгласие. Ние не признаваме валидностьта на въпросната мѣрка. Благоволете да го съобщите на Порта и да рекламирате незабавното възстановяването на свободната циркулация на стокитѣ между източна Румелия и другитѣ провинции на Отоманската империя. Вие ще прибавите, че нашето удобрение на турко-българското съглашение остава подчинено на удовлетворението, което ние искаме. Вие ще се погрижете да информирате вашитѣ колеги и да ги попитате дали тѣ не намиратъ за нужно въ случая да направятъ сѫщата поттжпка прѣдъ Портата[33]).

---

[28]) A. de R., p. 172.
[29]) Органический уставъ, Пловдивъ, 1879, с. 59.
[30]) A. de R., p. 494.
[31]) A. de R., p. 681.
[32]) A. de R., p. 726.

Разбира се, дипломатическитѣ документи краснорѣчиво доказватъ, че прѣзъ врѣме на румелийската криза Франция, обикновено дѣйствуваше въ споразумѣние съ други велики държави, членове на европейския концертъ — фактически господарь на сѫдбата на Европа.[34])

---

[33]) A. de R., p. 681.

[34]) Affairs of Eastern Roumelia and Bulgaria, London, 1886.

Единъ неизданенъ документъ за българската история (1597 год.)

Отъ **Никола И. Милевъ.**

Мракътъ, който покрива миналото на нашия народъ и който полека-лека се разпръсва благодарение търпеливитѣ издирвания на наши и чужди учени, ще се разсѣе съвсѣмъ, когато и у насъ се прѣдприеме една систематична работа за събиране документи по българската история. Тия документи сѫ пръснати по всички голѣми библиотеки, музеи и архиви въ Европа; съ хора проникнати отъ любовь къмъ науката и съ срѣдствата необходими за всѣко голѣмо научно прѣдприятие, България може да се сдобие съ единъ голѣмъ сборникъ, какъвто е напримѣръ ромѫнскиятъ Documente privitoare la Istoria Romanilor, извѣстенъ подъ името на основателя му Hurmuzaki. Но въ очакване на тия честити дни, всѣки приносъ, който има извѣстна цѣна, трѣбва да стане достояние на българскитѣ учени и на всички, у които сѫществува интересъ къмъ родната ни история.

Такъвъ приносъ е и документътъ, който слѣдва по-долу въ прѣводъ. Това е единъ мемоаръ отъ дубровчанина Павелъ Джорджичъ прѣдназначенъ до императоръ Рудолфъ II и отправенъ до ерцхерцогъ Максимилиянъ съ едно писмо, въ което Джорджичъ излага цѣльта на мемоара и загатва за мисията си въ България. Тоя документъ до сега не е билъ изданенъ; намира се въ Инсбрукъ, въ k. k. Statthalterei-Archiv, подъ сигнатура Amraser Akten 1597. Einkommene Schriften. Februar. Съвсѣмъ кратко резюме отъ него дава ромѫнскиятъ професоръ Йорга въ Hurmuzaki, t. XII, № CCCCXXXIII, стр. 289 сл., но отъ това резюме едва може да се долови важностьта на съдържанието му. При послѣдното ми прѣбивание въ Виена, благодарение любезностьта на дирекцията на императорско-кралския държавенъ архивъ (k. k. Haus,-Hof-und Staatsarchiv), удаде ми се да получа оригиналния ржкописъ въ Виена и да снема отъ него фотографически прѣписъ, за което тукъ изказвамъ благодарность на директора Hofrat D-r Schlitter, на Sektionsrat D-r Kratochwill и на архивара D-r Szekfü, както и на управлението на инсбрукския Statthalterei-Archiv.

За пълното разбиране и правилната оцѣнка на тоя исторически паметникъ необходими сж нѣколко пояснителни бѣлѣжки.

Въ края на XVI вѣкъ Турция, която до тогава бѣ водила въ Европа само настжпателни войни, биде заплетена въ дълга и кървава борба съ императора; въ тая борба били въвлечени и турскитѣ васали — седмиградския, влашкия и молдованския князе, които сключили съюзъ съ Австрия и прѣзъ 1594 г. възстанали. Тази война намѣрила широкъ откликъ въ България, дѣто населението чувствувало болезнено растещия гнетъ на турцитѣ и дебнѣло случая да отхвърли отъ себе си турското робство. Това разположение било извѣстно на враговетѣ на Турция, които поискали да го използуватъ; пъкъ и самитѣ българи виждали възможность да се освободятъ съ помощьта на християнскитѣ държави и побързали да влѣзатъ въ сношения съ тѣхнитѣ владѣтели. Посрѣдници въ тия политически прѣговори се явили нѣкои дубровчани, които сж живѣли въ България като търговци, познавали сж страната и народа, неговитѣ стремежи, желанието му да се освободи и готовностьта му да се бори срѣщу турцитѣ. Такъвъ посрѣдникъ е билъ и съставительтъ на нашия мемоаръ, Паоло Джиорджи или Павелъ Джорджичъ; такъвъ е билъ и сънародникътъ му Джиовани Марини или Иванъ Мариничъ, за когото става дума въ писмото на Джорджичъ и за дѣйностьта на когото у Hurmuzaki се срѣщатъ доста документи.

Името на Павелъ Джорджичъ е извѣстно. Той е авторъ на обнародвания отъ Макушевъ документъ, discorso, въ сръбския Гласник[1]); въ цитувания томъ на Hurmuzaki има и други негови писма, отъ които ясно се очертава ролята му като политически емисаръ и агитаторъ въ България къмъ 1595—1597 г. Издадениятъ отъ Макушевъ мемоаръ е писанъ прѣзъ 1595 г. до възстаналия седмиградски князь Сигизмундъ

---

[1]) Makouschew, Monuments historiques des Slaves méridionaux, Гласник 14 (1882), p. 241—252.

Батори; въ него Джорджичъ описва тогавашното лошо състояние на България и посочва на възможностьта за лесно прѣвземане на страната, стига християнскитѣ князе да пратятъ войскитѣ си отсамъ Дунава. Мемоарътъ съхраняванъ въ Инсбрукъ дължи сѫществуването си на сѫщитѣ мотиви.

Благодарение на революционното настроение на българитѣ отъ онова врѣме, Джорджичъ успѣлъ да устрои въ България единъ обширенъ политически заговоръ, дѣто главна роля играло висшето духовенство, но въ който и свѣтскиятъ елементъ е билъ широко застѫпенъ. Водители на движението сѫ били търновскиятъ митрополитъ Дионисий Рали, отъ видно гръцко сѣмейство изъ Цариградъ, потомъкъ по майка на Кантакузенитѣ, и никополския първенецъ българинъ Теодоръ Балина, за когото Джорджичъ пише, че е „първиятъ благородникъ въ никополския санджакъ“ и съ най-голѣмъ авторитетъ между своитѣ сънародници, поради своето благородно потекло и своето достойнство. За това политическо съзаклятие, за което говори още Иречекъ въ своята История на българитѣ, азъ изнасямъ нѣкои нови подробности въ книгата си Католишката пропаганда въ България прѣзъ XVII вѣкъ;[1]) новиятъ документъ отъ Инсбрукъ допълва историята на този далеченъ български революционенъ опитъ съ твърдѣ важни данни, както по участието на лицата, тъй и по разпространението на заговора. Отъ него се установява ясно, че българскитѣ делегати, които въ началото на 1597 г. сѫ прѣговаряли съ императора въ Прага за възстание сѫ били Теодоръ Балина и Павелъ Джорджичъ; именно въ свръзка съ тия прѣговори е билъ съставенъ мемоарътъ, тъй като е трѣбвало да се изложатъ на императора, както причинитѣ на царуващето недоволство въ България, така и сериозностьта на бунтовническото движение, ръководители на което сѫ били най-уважаванитѣ народни първенци. Наблюдателниятъ дубровчанинъ, отличенъ познавачъ на България, споменува въ това изложение за мемоара си до Сигизмундъ Батори, но не повтаря нито една почти отъ даннитѣ съдържащи се въ него; прѣдъ императора той изнася нови факти за несносното положение на българитѣ и говори за развитието на съзаклятието, за което нѣма никакъвъ намекъ въ писмото му до Сигизмунда. Въ това се състои именно цѣнностьта на новия източникъ.

---

[1]) Вж. тамъ стр. 169 сл.

Мемоарътъ отъ 22 февруарий 1597 г., както и оня отъ 1595 г., е писанъ на италиянски, съ много хубавъ и четливъ почеркъ, но не отъ ржката на автора, а отъ друга ржка, върху петь страници и половина, голѣмъ канцеларски форматъ; придружаващето го писмо до ерцхерцогъ Максимилияна е само отъ една страница и половина, така щото цѣлиятъ документъ брои седемь страници. Въ текста заслужава да се отбѣлѣжи, че като се изброяватъ владицитѣ, които участвували въ заговора, титлата на русенския митрополитъ Иеремия е писана и въ италиянския оригиналъ Rusenschi (русенски), а другитѣ сж означени съ имената на градоветѣ и съ частицата di: di Tarnova (търновски), di Sumgnia (шуменски), di Lovucia (ловчански), di Romania (вѣроятно пловдивския); по тоя случай нека кажемъ, че въ документитѣ отъ 16 и 17 вѣкъ градътъ Русе се явява най-често въ формата Rusi, Russi и твърдѣ рѣдко Rusciuc.

Една друга особеность има въ подписа на мемоара. Въ текста Джорджичъ говори само отъ свое име, обаче къмъ края той намѣсва и Теодоръ Балина и говори отъ името на двамата; заключителната формула е: „На Ваше Императорско Величество най-покорни и най-прѣданни слуги“, но подиръ това е сложенъ само подписа Paulo Giorgy Raguseo. Българскиятъ първенецъ и пратеникъ Балина не се е подписалъ. Защо? Тоя въпросъ може само да се постави; нѣма никакви указания, които би ни позволили да направимъ едно приемливо прѣдположение. Можемъ само да съжаляваме, че това опущение ни лишава отъ възможностьта да знаемъ поне подписа — може би въ сжщинската му българска форма — на единъ далеченъ прѣдтеча на българскитѣ родолюбци отъ възраждането, който въ ония мрачни врѣмена напусналъ домъ, почести и богатства и е ходилъ чакъ въ централна Европа да работи за освобождението на своята родина. Неговата дѣйность, обаче, ясно изпжква въ разказа на Джорджичъ.

Ето по редъ прѣводътъ на писмото и на мемора, на гърба на които стои слѣдниятъ надписъ: Ser(enissi)mo Principi Maximiliano Electo Regi Poloniae Archiduce Austriae Duce Burgundiae... Carinthiae Carniolae Comite Tirolis etc. D(omi)no D(omi)no meo Coll(endissi)mo[1]).

---

[1]) На г. К. Д. Батоловъ, който ми услужи при прѣвеждането на текста, изказвамъ сърдечна благодарность.

I.

Свѣтлѣйши Кралю и милостиви
мой Господарю,

Внезапното заминаване на Ваша Свѣтлость и малкото опитъ, който имамъ въ тоя градъ, дѣто съмъ новакъ сѫ причина, дѣто азъ не дойдохъ да цѣлуна рѫка на Ваша Свѣтлость и да стана най-прѣданъ и най-привързанъ слуга какъвто съмъ, като Ви помоля да се омилостивите и ме приемете за такъвъ. Но тъй като щастието не ми даде такова благоволение и такава милость, то не ми прѣчи вече да дойда чрѣзъ настоящето ми писмо да се поклоня най-смирено на Ваша Свѣтлость и да Ви помоля да ме приемете за свой покорнѣйши слуга, за какъвто се прѣдлагамъ и обричамъ. И понеже Господинъ Джиовани Марини ми каза, че Ваша Свѣтлость желаела да бѫде освѣдомена за нѣкои подробности отъ Царство България, за да удовлетворя желанието на Ваша Свѣтлость и за да се подчиня на Вашата заповѣдь, веднага седнахъ да стъкмя едно кратко изложение (discorso) върху душевното разположение на християнитѣ, които се намиратъ подъ турска власть, а сѫщо и за причината на рѣшението, което сѫ взели, и за начина, по който се е дѣйствувало за да възприематъ това мнѣние почти всички царства и области; това малко изложение изпращамъ на Ваша Свѣтлость и Ви моля да остане при Васъ, тъй като ми се налага да не разисквамъ съ никого по тоя въпросъ; прочее оставамъ моята честь въ Вашитѣ рѫцѣ. Ще имамъ случай да разбера, че сте го получили, макаръ да съмъ увѣренъ, че нѣма да Ви задоволи. Свѣтлѣйши мой Господарю, цѣлата тая работа азъ съмъ я създалъ и ръководилъ, както и много други, които сѫ останали безъ слѣда (non hanno havuto effetto); азъ жаля за рѣдкитѣ случаи, които сѫ изгубени; а ако бѣхъ ималъ възможность да споделя толкова свои мисли съ Ваша Свѣтлость, увѣренъ съмъ, че Вие би спечелили вѣчна слава, а азъ не бихъ изгубилъ толкова трудъ и врѣме, нито придобитиятъ отъ мене опитъ би останалъ безъ почести. Като не ми остава друго да кажа, цѣлувамъ (baso) съ всѣка обичь и прѣданость [ржката] на Ваша Свѣтлость и моля Господа да Ви даде вѣчна слава, която прѣдвиждамъ, че прѣдлежи да се спечели тая година срѣщу неприятеля.

Отъ Прага, 22 (12) февруарий 1597 г.

На Ваша Свѣтлость най-привързанъ
и най-прѣданъ слуга

Паоло Джиорджи.

II.

Ваше Свещенно Императорско Величество,

Прѣди да кажа на Ваше Императорско Величество това, което съмъ направилъ съ християнитѣ въ Царство България, считамъ за нужно да забѣлѣжа прѣди всичко какво е било тѣхното минало положение, т. е. откато тѣхното Царство биде завзето отъ турцитѣ и какво е настоящето; това ще направя за да може Ваше Императорско Величество по-ясно да разбере, че тия злочести християни иматъ причина да отмахнатъ отъ гърба си сегашното иго и да получатъ желателно спасението си и онова на отечеството, — нѣщо което вършатъ много прилежно, принудени отъ много необходимости.

И така казвамъ, че миналото състояние на християнитѣ, които сж подъ турското владичество винаги е било до толкова честито, че тѣ самитѣ не сж могли да желаятъ по-добро. Защото справедливостьта, състраданието и милостьта у турцитѣ сж били такива, щото тѣ самитѣ не сж могли да желаятъ повече. Тѣ самитѣ сж били господари на себе си, на женитѣ, на синоветѣ и на дъщеритѣ си, а така сжщо и на кжщитѣ си и на правата, които сж имали, водейки подъ турското владичество единъ съвсѣмъ сигуренъ и спокоенъ животъ. Това състояние е продължавало до врѣмето на Мехмедъ паша, който е билъ великъ везиръ на Сюлеймана[2]), Селима[3]) и Мурада[4]); и азъ видѣхъ това тѣхно добро състояние въ врѣмето на казания Мехмедъ паша; въ негово врѣме четири години по редъ продължавахъ да обикалямъ не само Царство България, но и другитѣ области; безъ съмнѣние, да-

---

[1]) Мохамедъ Соколовичъ, убитъ прѣзъ 1579 г.

[2]) Сюлейманъ Законодателя (1520—1566. [3]) Селимъ II (1566—1574).

[4]) Мурадъ III (1574—1595).

же съ положителность, мога да кажа, че тамошнитѣ християни бѣха въ такова добро положение, въ каквото бѣха и сега сж поданницитѣ на ония християнски владѣтели, които се боятъ отъ Господа Бога и иматъ милость къмъ своитѣ подчинени; че това е истина могатъ да свидѣтелствуватъ Свѣтлѣйшиятъ Господинъ Бартоломей Пецъ, съвѣтникъ на Ваше Императорско Величество, и Господинъ Джиовани Марини, дубровчанинъ, и всички тия, които отъ двадесеть години насамъ сж ходили изъ турската страна (hanno praticato il Paesi turchescho). Обаче, подиръ смъртьта на Мехмедъ паша, на отоманската империя почна да липсва всѣко добро, а особено правосждието, което е подпора на монархията и съхранение на царствата и империитѣ. За да може Ваше Императорско Величество да узнае подробно настжпилата промѣна въ казаната империя, въ врѣда на християнитѣ, трѣбва да кажа, че подиръ смъртьта на Мехмедъ паша не продължаваха вече да се даватъ административнитѣ служби (li governi) на беговетѣ и сждебнитѣ длъжности на кадиитѣ споредъ достойнствата и заслугитѣ имъ, както е било винаги обичай отъ самото начало на турската империя, — а съ пари; така щото продажбата на сждийскитѣ мѣста е била и е причина, че отъ тогава насамъ кадиитѣ присжждатъ въ полза на ония, отъ които получаватъ по-голѣма сума пари, и тия лошавини извършватъ безъ никакъвъ свѣнъ. Съ това не се свършва злото причинено отъ несправедливостьта, която почна да засега тия бѣдни християни, а напротивъ откри се по-широкъ пжть на тѣхнитѣ злочестини; защото, освѣнъ че тая несправедливость бѣше и е причина да бждатъ тѣ лишени отъ женитѣ и дѣцата си, но още и единиятъ и другиятъ полъ сж принудени да се подлагатъ на гнусното сладострастие на спахиогланитѣ и йеничеритѣ, които още при това насила имъ отнематъ разнитѣ имущества като пари, жито, вино и всички други нѣща, които имъ се попадатъ. Освѣнъ това много сж измжчени още и отъ данъцитѣ, като оставимъ на страна другитѣ тегоби. Тамъ, дѣто по-рано се плащаше шестдесеть аспри на глава, т. е. на всѣки единъ човѣкъ,прѣди три години, когато се намирахъ въ България, започнаха да плащатъ всѣки единъ по четиристотинъ и петстотинъ аспри, а сега слушамъ, че сж достигнали до осемстотинъ и хиляда аспри. Къмъ тази неволя трѣбва да се прибави и лихварството, което е такова, че всички сѫ погребани безъ надежда да могатъ да се освободятъ отъ него, даже ако си продадатъ всичкото имание заедно съ дѣцата си; и ако не би ми било страхъ да причиня на Ваше Величество отвращение, бихъ разправилъ по-голѣми безобразия и неправди, които турцитѣ вършатъ противъ подвластнитѣ имъ християни и спрямо самитѣ турци, които обитаватъ селата. Нито противъ тия мѫчения, на които сѫ подложени, има спокойствие, нито пъкъ противъ ония, които имъ се правятъ отъ частни лица; кадията нито смѣе, нито може да ги възпрѣ. Така, прѣди четири години азъ видѣхъ какъ кадията, заседавайки въ провадийското сѫдилище, биде заплашенъ съ смърть отъ единъ йеничеринъ, който би прибѣгналъ и къмъ дѣйствие, ако да не бѣха спахиитѣ, хора по-спокойни и почтени отъ другитѣ, да му възпрѣпятствуватъ. Така щото настоящата война и причинитѣ на горѣказанитѣ мѫчения и на много други подобни, които азъ прѣминахъ съ мълчание и които сѫ още по-непоносими за тѣхъ [българитѣ] ги каратъ не само да мислятъ, но и да се грижатъ за собственото си избавление и онова на отечеството си, — както и правятъ и молятъ Господа Бога съ изобилни сълзи да имъ даде тая милость и тоя даръ.

Има двѣ години откакъ азъ прѣдложихъ услугитѣ си на Свѣтлѣйшия Трансилвански Князь да привлека всички християни отъ българското Царство да му бѫдатъ прѣданни, както това става явно отъ направеното отъ мене тогава изложение[1]); и макаръ Негово Свѣтло Височество да желаеше и да се стрѣмеше щото това добро дѣло да успѣе, не можа да го осѫществи, понеже попрѣчиха много мѫчнотии, и особено поради татаритѣ; освѣнъ това не била такава и волята божия.

Но миналата година, слѣдъ като Негово Свѣтлѣйше Величество се завърна отъ тоя дворъ, наново тази работа, съ благосклонностьта на Прѣсвѣтлия Нунций и на Великия Канцлеръ на казания Князь, доби своето значение и се постави началото ѝ, което се състоеше въ това, че Свѣтлѣйшиятъ Князь написа едно писмо на Прѣосвещенния Търновски Архиепископъ отъ сѣмейството Рали, шурей на Господинъ Одоардо Гаяни и племеникъ на Кантакузенитѣ; сѫщото направи и Прѣсвѣтлия Нунций, което бѣше направено; по сѫщия начинъ се постжпи отъ Негово Височество и отъ Прѣсвѣтлия Легатъ съ Господинъ Теодоръ Балина, първъ благородникъ въ никополския санджакъ, който се ползува съ много голѣмо влияние прѣдъ християнитѣ отъ тая страна поради благородния си произходъ и своето достойнство; тия писма азъ му изпратихъ въ Никополъ по нарочно избрания за тая цѣль мой човѣкъ. Слѣдъ получването на тия писма казаниятъ Господинъ Теодоръ се отправилъ за Търново за да вржчи на Прѣосвещенния Архиепископъ писмото на Негово Свѣтлѣйше Височество и на Прѣсвѣтлия Нунций и за да му съобщи желанието на Свѣтлѣйшия Князь, както и начина, по който трѣбва да се дѣйствува въ такава една важна работа, — която работа, слѣдъ като мислили и обсждили, взели рѣшение, за слава на Господа Бога, за спасението на християнския свѣтъ (della Republica Cristiana) и на тѣхното отечество, да я пригърнатъ съ истинска прѣданность и искрена вѣра. И при това се заели да наложатъ сжщото това мнѣние на четирима владици, сирѣчь първиятъ Прѣосвещенния Иеремия Русенски владика, вториятъ Спиридонъ Шуменски владика, третиятъ Ловчанския нареченъ Теофанъ и четвъртиятъ отъ Романия,[1]) назованъ Методий и дванадесеть търновски свещеници и осемнадесеть миряни отъ първенцитѣ и виднитѣ хора на тоя градъ, които всички, заедно съ Архиепископа, отишли въ черква, дѣто съ голѣмо благоговѣние положили клетва прѣдъ евангелието, че до смърть ще останатъ съгласни въ тая работа и че ще се стараятъ да я изкаратъ на добъръ край, съ помощьта, която ще имъ се даде отъ християнскитѣ владѣтели.

---

[1]) Това е мемоарътъ изданенъ отъ Макушева.

Слѣдъ като направили това, рѣшили да изпратятъ Господинъ Теодоръ Балина въ Трансилвания до Свѣтлѣйшия Князь; за това сжщото азъ го бѣхъ убѣдилъ, като при това обаче (му бѣхъ говорилъ) да обиколи лично цѣла България, като човѣкъ почитанъ и уважаванъ отъ всички българи; това той стори въ продължение на цѣли двадесеть и единъ день, като въ това врѣме не остави християнско село непосѣтено и безъ да закълне поповетѣ и по-първитѣ и богати хора, особено ония села, които сж въ подножието на Стара-Планина, заселени отъ хора храбри, мнозина отъ които иматъ пушки (li archibuso). Всички тия прѣдложили да завзематъ проходитѣ на тая планина, за да не може да избѣга нито единъ турчинъ.

---

[1]) Тракия; касае се вѣроятно за пловдивския митрополитъ.

Като свършилъ това, което му е било възложено отъ Прѣосвещенния Архиепископъ и което той счелъ за удобно да направи при такава обиколка,[1]) върналъ се въ Никополъ у дома си, кждѣто положилъ клетва за сжщото нѣщо заедно съ двадесеть и трима свещеници и съ четирдесеть други първенци миряни отъ сжщия градъ, който градъ, макаръ да е укрѣпенъ съ стѣни, прѣдложили да прѣдадатъ вжтрѣ въ три дни, понеже знаятъ кждѣ му е слабото мѣсто.

И така дѣлото за завладѣването на българското Царство, както виждате, Ваше Императорско Величество, е толкова назрѣло, че не може да се желае повече; това се потвърдява отъ писмото на Прѣосвещенния търновски Архиепископъ до Свѣтлѣйшия Князь и до Прѣсвѣтлия Нунций, написано слѣдъ пристигането на Господинъ Теодоръ въ Трансилвания, и отъ ония, които постоянно пишатъ никополскитѣ свещеници въ съгласие съ други попове отъ други мѣста и села; така щото, Ваше Свещенно Императорско Величество, и Прѣосвещенниятъ (търновски) Архиепископъ, и Господинъ Теодоръ и азъ, който поставихъ началото и съмъ авторъ на това тъй славно дѣло, толкова присърце вършихме тази работа и този дългъ колкото трѣбваше. За да има това прѣдприятие щастливъ край не остава друго, освѣнъ Ваше Императорско Величество и Свѣтлѣйшиятъ Князь да ни дадете помощь; тая помощь трѣбва да бжде такава каквато изисква това велико дѣло; ако, както се надѣя съ помощьта на Бога, това се свърши благополучно, убѣденъ съмъ, че ще послѣдва не само прѣвземането на Царство България и изтрѣблението на турцитѣ тамъ, но и чакъ до Одринъ; това ще причини такъвъ страхъ у тѣхъ, щото тѣ ще хванатъ пжтя за Азия безъ да се обърнатъ.

По начина за завладѣването оставамъ други да говорятъ, а относително врѣмето за това, азъ казахъ мнѣнието си, дѣто трѣбва; ако се опрѣдѣли врѣмето, прѣдприятието ще бжде най-лесно, защото това е, което повдига всичкитѣ мжчнотии.

---

[1]) Въ текста стои simil maggio, очевидно вмѣсто simil viaggio. Такива грѣшки има нѣколко, което се дължи безъ съмнѣние на обстоятелството, че прѣписвачътъ не е знаялъ добрѣ италиянски или не е могълъ да чете почерка на Джорджичъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Нека Ваше Императорско Величество погледне окаяното положение на тия нещастни християни, което единствено е причина да вематъ тѣ горѣказаното рѣшение; нека вземете подъ внимание и идването на Г-нъ Теодоръ, който заради християнския свѣтъ и за освобождението на своето отечество е оставилъ жена, синове, дъщери, братя и роднини; и това никакъ не е сторилъ за своя нужда или необходимость, защото, ако се касае за почести, той имаше въ отечеството си колкото искаше: беятъ и кадията на Никополъ толкова го обичаха, щото гледаха чрѣзъ неговитѣ очи. А що се отнася до охолностьта въ поминъка, той има прѣдостатъчно и за себе си и за да поддържа други; за това негово качество може да свидѣтелствува Господинъ Джиовани Марини, който се познаваше съ него въ ония мѣста на Турция. Ако той не познаваше настроението на християнитѣ за леснината на прѣдприятието и за закрѣпването му, никога не би влѣзълъ въ тоя заговоръ (in questo maneggio) и не би оставилъ сѣмейството си, което никога вече нѣма да види, ако прѣдприятието не се осѫществи. И азъ сѫщо не бихъ го убѣдилъ въ това рѣшение, ако не знаехъ и ако не виждахъ, че е лесно това прѣдприятие, чрѣзъ което се отстранява идването на татаритѣ въ тия страни, нѣщо което ще бѫде много изгодно и много полезно за земитѣ на Ваше Императорско Величество и за Вашата войска, и при това дава сигурна надежда за побѣда противъ Вашия неприятель. Прочее, той и азъ, отъ името на всички християни въ Царство България, най-смирено молимъ Ваше Императорско Величество да благоволи и се трогне отъ милость къмъ тия народи и да имъ даде онази помощь, която ще счете достатъчна за такова едно прѣдприятие, — дѣло, което ще бѫде възнаградено отъ Господа Бога, освѣнъ облагитѣ и ползата, която ще принесе; при това донасяме до знание, че на десеть българи едва се пада единъ турчинъ — толкова тѣ (българитѣ) сѫ много. На край най-смирено молимъ Господа Бога да Ви дарува дълъгъ животъ и най-честито положение.

На Ваше Императорско Величество
най-покорни и най-прѣданни слуги

Паоло Джиорджи дубровчанинъ.

Лондонски исторически конгресъ.*)

Отъ **К. Крачуновъ.**

Историята вече може да се гордѣе съ своя огроменъ напрѣдъкъ, който е дѣло на много неуморни труженици на мисъльта. Двадесетиятъ вѣкъ донесе на историята една цѣнна придобивка: международнитѣ исторически конгреси, които прѣдставляватъ единъ видъ огледало на еволюцията на историческата наука. Първиятъ международенъ исторически конгресъ бѣше въ Римъ прѣзъ 1903 г., вториятъ — въ Берлинъ прѣзъ 1908 г., и третиятъ — въ Лондонъ прѣзъ 1913 г.

Лондонскиятъ международенъ исторически конгресъ траялъ тъкмо една седмица, отъ 3 до 9 априлъ новъ стилъ прѣзъ 1913 г.

За патронъ на конгреса се провъзгласилъ английскиятъ краль Георги V. Дѣйствителенъ прѣдседатель на конгреса билъ професорътъ отъ Кембриджиския университетъ и президентътъ на Британската Академия А. В. Уордъ Въ качеството на подпрѣдседатели на конгреса фигурирали между другитѣ и слѣднитѣ знаменитости: министрътъ на народното просвѣщение Пизъ, министрътъ на външнитѣ дѣла сэръ Едуардъ Грей, прѣдседательтъ на Кралското Историческо дружество Кенингемъ, прѣдседательтъ на Археологическото дружества Ридъ, прѣдседательтъ на Кралското дружество Геки, лондонскиятъ лордъ-меръ Бурнетъ, архиепископъ Кентерберийски. Участието въ конгреса на краля, архиепископа, министри и лордоре доказва краснорѣчиво необиконвеното уважение на англичанитѣ къмъ науката и ученитѣ.

Организационната работа на лондонския исторически конгресъ била възложена на слѣднитѣ петь комитети: Генераленъ комитетъ, Изпълнителенъ комитетъ, Финансовъ комитетъ, Гостоприеменъ комитетъ и Дамски комитетъ.

---

*) Вижъ: Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1913, сентябрь—октябрь; Revue Historique, 1913, mai — juin.

За изслушване на прѣдставенитѣ въ конгреса реферати били образувани слѣднитѣ деветь секции: 1) История на Изтокъ съ Египтология; 2) История на Гърция, Римъ и Византия; 3) Срѣдневѣковна история; 4) Нова история (нова, колониялна, военна и морска история); 5) Църковна история; 6) История на правото и економическа история; 7) Културна история на срѣднитѣ вѣкове и новото врѣме (философия, езиковѣдение, литература, изкуство, естествознание, медицина, педагогия, социология); 8) Археология; 9) Родствени и спомагателни науки (етнология, география, топография, философия на историята, историгеска методология, палеография, дипломатика, библиография, нумизматика, генеалогия, хералдика, сфрагистика).

Делегатитѣ на лондонския исторически конгресъ възлизали до внушителната цифра кръгло около 997 души По държави делегатитѣ се разпрѣдѣляли приблизително така: Англия — 750 человѣка, Германия — 70, Русия — 30, Франция — 25, Австро-Унгария — 25, Италия — 15, Швеция — 8, Белгия — 8, Холандия — 7, Норвегия — 6, Швейцария — 3, Испания — 3, Гърция — 2, Дания — 1, Португалия — 1, Ромъния — 1, Америка — 35, Азия — 7. Въ състава на конгреса влизали около 200 дами, които му придавали особенъ блѣсъкъ и жизнерадость. Специалноститѣ на делегатитѣ били чудно разнообразни: историци, географи, социолози, економисти, юристи, политици, археолози, филолози, естественици, медици, военни, публицисти, литератори, артисти и др.

Лондоскиятъ исторически конгресъ ималъ всичко 68 заседания, отъ които 4 общи и 64 секционни. На всичкитѣ тѣзи заседания се докладвали и разгледвали най-разновидни съкровища на човѣшкото знание.

На лондонския исторически конгресъ рефератитѣ се четели задължително на единъ отъ слѣднитѣ четири езици, които по традиция единствени се ползували съ тази привилегия: английски — 147 реферати, френски — 31, нѣмски — 28, италиански — 2.

На лондонскиятъ исторически конгресъ били прочетени 208 реферати, които споредъ националностьта на тѣхнитѣ автори се разпрѣдѣляли така: 112 реферати прочетени отъ англичани, 28 отъ германци, 18 отъ руси, 12 отъ французи, 8 отъ австрийци, 2 отъ чехи, 1 отъ хърватинъ, 1 отъ маджаринъ, 7 отъ американци, 4 отъ италианци, 4 отъ белгийци, 3 отъ холандци, 2 отъ норвежци, 2 отъ швейцарци, 2 отъ ромѫни, 1 отъ шведъ и 1 отъ испанецъ. Главнитѣ реферати, прочетени въ общи заседания, били слѣднитѣ шесть. Професорътъ отъ Грейфсвалдския университетъ Ернстъ Бернхаймъ прочелъ рефератъ на тема Die historische Interpretation aus den Zeitanschauungen (Историческо обяснение съобразно мировъзрѣнието на епохата), въ който той посочилъ, какъ постепенно се развивала въ новѣйшата историография мисъльта за това, че всѣка епоха е отбѣлѣзана съ особенъ индивидуаленъ печатъ, старалъ се да уясни важностьта на и до сега далечъ недостатъчно изпълнената отъ историцитѣ трудна задача — да се вникне въ духа, идеитѣ и настроенията на отдалеченитѣ епохи. Професорътъ отъ Гентския университетъ Пироннъ прочелъ рефератъ на тема Les étapes sociales de l'évolution du capitalisme de XII au XIX siècle (Социалнитѣ етапи на развитието на капитализма отъ XII до XIX вѣкъ), въ който той прѣдставилъ обобщающъ очеркъ на социално-економическата еволюция на Европа отъ дванадесетото столѣтие до най-ново врѣме, прокаралъ мисъльта, че въ послѣдователното нарастване на капитализма, отъ XII до XIX вѣкъ, изиграло роля не само стремлението къмъ обогатяване, но тъй сѫщо и жадностьта за власть, която постепенно прѣминава къмъ повдигающитѣ се економически слоево на населението, при което, споредъ мѣрката на разбогатяванието, послѣднитѣ се проникватъ отъ консервативно настроение. Професорътъ отъ Берлинския университетъ фонъ-Гирке прочелъ рефератъ на тема Zur Geschichte des Majoritätsprinzips (За историята на принципа на болшинството), въ който той излагалъ, че принципа на болшинството, който се ползува въ сегашно врѣме съ общо признание, далечъ не се явява самоочевиденъ, и било е врѣме, когато този принципъ дѣйствително не се е ползувалъ съ такова признавание; спрѣлъ се за илюстрация на този възгледъ върху древнитѣ германци, у които господствувалъ принципа на единогласието, и ако послѣдниятъ не е могълъ да бѫде достигнатъ по пѫтя на убѣждениети, то получавали го чрѣзъ насилие, само отъ втората половина на срѣднитѣ вѣкове, заедно съ развитието на корпоративния животъ, стариятъ принципъ на единогласието постепенно започналъ да отстѫпва мѣсто на принципа на болшинството, при което, въ идейната область, този прѣходъ ставалъ при помощьта на фикцията, че болшинството може да се разглежда като едно цѣло. Професорътъ отъ Берлинския университетъ Едуардъ Майеръ говорилъ на тема Ancient History and Historical Research inthe last Generation (Стара история и история и историческо изслѣдване въ послѣднитѣ години), като нарисувалъ майсторска картина на блѣстящитѣ успѣхи на историческата разработка на древностьта прѣзъ послѣднитѣ тридесеть голини. Академикътъ А. С. Лаппо-Данилевски прочелъ реферата си L'idée de l'Etat et son évolution en Russie depuis le temps de troubles jusqu'au temps des réformes (Идеята за държавата и нейното развитие въ Русия отъ смутното врѣме до епохата на рефомитѣ). Професорътъ отъ Лайпцигския университетъ Карлъ Лампрехтъ говорилъ на тема Jüngste geistige Strömungen in Deutschland (Най-новитѣ идейни стремежи на Германия).

По прѣдложение на рускитѣ делегати лондонскиятъ исторически конгресъ единогласно и съ акламация приелъ, щото да се признае по принципъ допустимостьта въ бѫдащитѣ международни исторически конгреси тъй сѫщо и на други езици, освѣнъ вече допустнатитѣ четири; да се признае въ частности допустимостьта на руския езикъ, и въ случай положителното рѣшение на този въпросъ, да се прѣдаде неговата детайлна разработка на организационния комитетъ на най-близкия бѫдащъ конгресъ (въ 1918 г). При това, конгресътъ въ сѫщото послѣдно общо заседание единогласно и съ аплодисменти приелъ друго прѣдложение на рускитѣ делегати — идущиятъ международенъ исторически конгресъ въ 1918 год. да се събере въ Петроградъ.

Лондонскиятъ международенъ исторически конгресъ прѣдставлявалъ грамадно културно-социално явление, което илюстрирало триумфа на историческата наука въ сегашния вѣкъ. На този конгресъ се събрали служители на перото отъ разнитѣ крайща на цивилизования свѣтъ, за да размѣнятъ мисли относително историческото знание, и то въ името на общочовѣшкия интелектуаленъ прогресъ. Освѣнъ това, добро впечатление правѣлъ фактътъ, че английскиятъ дворецъ, правителство, аристокрация, интелигенция и преса се отнесли съ внимание и симпатия къмъ въпросния конгресъ.

България прѣзъ IX вѣкъ и покръщането на славянитѣ и българитѣ.[*]

От̀ъ проф. J. B. Bury.

Прѣведе отъ английски К. Стефановъ.

§ 1. Българското царство.

Шуменското хълмище, което се простира отъ сѣверо-западъ къмъ юго-изтокъ, служи като раздѣлъ между Абобското и Прѣславското полета. Тѣзи полета сѫ били тѣсно свързани съ ранната българска история. Скоро слѣдъ като завоевателитѣ установили своята власть надъ Мизия, отъ Дунава до Балканитѣ, тѣ ще да сѫ прѣмѣстили своята столица и седалището на своитѣ князе отъ крѣпостьта въ блатиста Добруджа въ едно по-вѫтрѣшно поселище. Изборътъ имъ падналъ върху Плиска, която се намира на сѣверо-изтокъ отъ Шуменъ, въ Абобското поле и близу до днешното село съ сѫщото име[1]. Пѫтешественици отдавна сѫ считали тази мѣстность за староврѣмско селище, но се мислѣло, че старинитѣ, които се криели тамъ, били отъ римско произхождение. Съвсѣмъ недавна биде установено чрѣзъ разкопки, че тамъ се намиралъ укрѣпениятъ станъ и царскиятъ палатъ на прѣжнитѣ български ханове.

Станътъ или градецътъ образувалъ неправиленъ четверожгълникъ. За неговата величина може да се сѫди отъ факта, че най-голѣмата му дължина отъ сѣверъ къмъ югъ била четире мили (6,436 метра), а ширината му вариирала между двѣ и половина мили (4,043 метра) и една и три четвърти (2146 метра). Той билъ заобиколенъ отъ укрѣпления, състоящи се отъ насипанъ окопъ съ трапъ отпрѣдъ, и изглежда, че окопътъ е билъ прикритъ съ дървена ограда. Въпрѣки че разрушителното дѣйствие на вѣковетѣ отъ една страна, (333) а отъ друга обработването на земята прѣзъ по-новитѣ врѣмена, сѫ спомогнали да се заравни и унищожи градеца, все пакъ контурата му може да се види ясно, отъ което се установило, че той ималъ единадесеть врати. Близу до центъра на оградено мѣсто имало вѫтрѣшна крѣпость, и вѫтрѣ въ нея билъ палатътъ на griхановетѣ. Крѣпостьта, издигната въ видъ на трапеция, била обхваната отъ дебели стѣни, които били съборени още въ старо врѣме и днесъ прѣдставляватъ единъ насипъ около десеть фута високъ. Четире валчести кули прикривали четиретѣ ѫгли, и двѣ двойни правоѫгълни кули запазвали всѣка отъ четиретѣ порти, едни отъ които минавали прѣзъ четиретѣ стѣни. Стѣнитѣ още били заякчени отъ осемь петоѫгълни кули. Главниятъ входъ се намиралъ на източната страна.

---

[*] Подъ тоя надсловъ прѣдлагаме тукъ въ прѣводъ двѣ статии отъ J. B. Bury, професоръ въ Кембричкия университетъ, взети отъ излѣзлата недавна негова книга A History of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I (A. D. 802—867), London, 1912, XV+530, която прѣдставя продължение (като т. 3) на издаденитѣ по-рано отъ него два тома подъ надсловъ A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A. D. to 800 A. D.) vol I—II, London, 1889. Първата статия носи надсловъ „Bulgaria“ и съставя гл. XI (стр. 332—374), а втората подъ надсловъ The conversion of the Slavs and Bulgarians – гл. XII (стр. 375—401).

[1] Туй описание на Плиска е основано върху публикациитѣ на разкопкитѣ, направени отъ Рускиятъ археологически институтъ въ Цариградъ подъ заглавието Абоба-Плиска. Вж. Извѣстія Рус. Археол. Института въ Кон-полѣ, т. X, Софія, 1905 година.

Вѫтрѣ въ крѣпостьта се издигала група здания, които несъмнѣнно трѣбва да се считатъ за дворцовата резиденция на хановетѣ. Главната постройка, която изглежда да е била тронниятъ палатъ, е чудновато съзидана. Една голѣма зала въ подземието, която нѣмала никакви входове извънъ, съ изключение на една тѣсна пролука, направена подъ една стълба, свѣдочи, че подниятъ етажъ билъ една подземна основа за единъ горенъ етажъ. Този етажъ се състоялъ отъ продомосъ или прѣдзалие отъ южната страна, дѣто водѣла главната стълба, и още отъ приеменъ салонъ. Салонътъ билъ почти четвъртитъ и билъ раздѣленъ чрѣзъ стълпове на три части въ видъ на черковенъ корабъ съ крилѣтѣ. Тронътъ се намиралъ въ една крѫгла апсида или сводъ въ срѣдата на сѣверната стѣна. Наблизу до това здание стоялъ единъ правоѫгъленъ храмъ, който прѣзъ врѣмето на Крума и Омуртага билъ посветенъ на езическия културъ на българитѣ, но по-послѣ, слѣдъ приемането на християнството, билъ прѣобърнатъ въ черкова.

Крѣпостьта и палатътъ, които, явно е, сѫ били съградени около сѫщото врѣме, сигурно не датиратъ по-късно отъ първата половина на IX. вѣкъ. Архитектурата на тронния палатъ носи отпечатъкъ отъ византийско влияние и има извѣстно сходство съ Триконха на Теофила, сѫщо както и на Магнаура[1]). Безсъмнѣно той е билъ зиданъ отъ гръцки мастори. Колонитѣ, вѣроятно, сѫ били докарани отъ Цариградъ; сѫществуватъ данни, че, когато Крумъ (334) нападналъ този градъ, той отвлѣкълъ нѣкои художествени издѣлия отъ прѣдградието.

Титлата на управителитѣ на България била канасъ ювиги, „върховенъ ханъ“[2]), но даже още като езичници тѣ не се стѣснявали да се зоватъ наврѣмени въ официалнитѣ си документи „съ Божия воля князе“[3]). Досежно политическата организация на царството малко може да се узнае. Социалното устройство на управляващата класа било основано върху кланова или племенна[4]) система, и главатарътъ на всѣко племе билъ извѣстенъ подъ името жупанъ. Отъ ранни врѣмена монархията е била наслѣдствена въ племето Дуло, но въ срѣдата на VIII. вѣкъ, Кормисошъ, който принадлежалъ на другъ кланъ, се възкачилъ на прѣстола, и подиръ смъртьта му България била разстроена за години чрѣзъ борби за царската власть. Тукъ ние можемъ да съзремъ едно кланово възставане противъ наслѣдствения принципъ, и единъ опитъ за прѣвращане държавата въ избирателна монархия. Имало два класа благородство, бойлади и багайни[1]), и между бойладитѣ имало шестима или дванадесеть души, които заемали видно положение въ двореца. При пристигането на българския пратеникъ въ Цариградъ, етикецията изисквала, щото външниятъ министъръ да запита съ особена важность първо за „шестимата (335)велики боилади", и послѣ за другитѣ боилади, „вжтрѣшнитѣ и външнитѣ"[2]). Така че имало три степени въ този рангъ. Не знаемъ, дали високитѣ военни служби тарканъ и кавканъ[3]) сж били ограничени между бойладитѣ. Самиятъ ханъ е ималъ своя собствена свита,[4]) която изглежда да съотвѣтствува на нѣмската comitatus. Царството се дѣлило на на десеть административни окржзи, управлявани отъ офицери, чиято титла ние знаемъ само подъ равнозначущата титла графъ.[5])

---

[1]) Той прилича на Триклина Магнаурски по тронната си апсида и по начина, по който стълповетѣ сѫ наредени въ главния салонъ; той прилича на Триконха въ това, че е горенъ етажъ, въ който се влиза чрѣзъ продоми, както се влиза въ Триконха прѣзъ Сигмата, свързана извънъ съ стълба.

[2]) κάνας ὑβηγή, прѣдшествуваще името (често въ надписитѣ). ὑβηγή е била задоволително пояснена (отъ Томашекъ) съ кумано-турската öwegnü = „високъ, славенъ“; ср. Marquart, Streifzüge, 495; Chron. 40.

[3]) Омуртагъ въ чаталарския надписъ (821—822), ἐκ θεοῦ ἄρχων, Абоба, 545; и Маламиръ, ὁ ἐκ θ. ἄ., ib. 230 (= C.I.G. 8691). Употрѣблението на титлата отъ Омуртага оборва прѣдположението на Успенски (ib. 197—198), че ромейското правителство наградило Маламира съ нея, понеже християнството било разпространено въ неговото царуване. Мнѣнието на Marquart'a е (Chron. 41—42), че съ титлата се е означавало въ прѣводъ турското: Тенгриде болмъшъ ханъ, „ханъ отъ небето сътворенъ“. Туй билъ обичаятъ на християнскитѣ князе, ср. Constantine, Cer. 681.

[4]) Тъй между маджаритѣ (ἔχει δὲ ἑκάστη γενεὰ ἄρχοντα, Const. De adm. imp. 174). Освѣнъ клановетѣ: Дуло, Укилъ и Угайнъ, споменати въ Именника, ние имаме разни γενεαί, показани въ надписи отъ IX. вѣкъ, напр., Κυριγήρ, Κουβιάρης (Абоба, 190—192). Оксунъ, отъ клана Киригиръ, е прѣдставенъ като ὁ ζουπάν (190); Окорсисъ като ὁ κοπανός (дѣто κ изглежда да е погрѣшено вм. ζ, ib.); въ другъ надписъ (№ 7, стр. 192) въ честь на нѣкой си γενεᾶς Ἐρ...άρης азъ бихъ турналъ въ началото ζουπαν]ος. Тъй като титлата жупанъ е била употрѣбявана отъ южно-славянскитѣ народи за главатаря на едно племе, това е едно понятно прѣдположение, че тя е означавала племененъ князъ между българитѣ. Вижъ Успенски, ib. 199. Думата се прѣдполага да я има въ формата ζοαπαν въ раннитѣ надписи на Марошъ въ Унгария, за която се вѣрва, че се отнася къмъ Гепидитѣ (ib.).

---

[1]) Ср. C.I.G. 8691 b., καὶ τοὺς βοιλάδας καὶ βαγαίνους ἔδωκεν μεγάλα ξένια. Ср. Успенски, Абоба, 201—202. Борласъ, у Mansi, XVI. 158, е била справедливо поправена въ боиласъ (βοηλᾶς, обикновенна форма въ надписитѣ) отъ Marquart'а (Chron. 41). Вагантусъ или ваганлусъ, въ сжщия цитатъ, е безсъмнѣнно вагаинусъ (βαγαΐνος), ср. Успенски. op. cit. 204. Βοηλᾶς прѣминала въ славянски подъ названието болярииъ, руското бояринъ.

[2]) У Constantine, Cer. 681, намираме шесть велики боилади (X. вѣкъ), но въ De adm. imp. 154, виждаме прѣдадено, какъ „дванадесеть велики боилади" били плѣнени отъ сърбитѣ (IX. вѣкъ). Явствува, какво вжтрѣшенъ и вънщенъ просто означавало по-горенъ и по-доленъ служебенъ рангъ. Затова ние намираме тъкмо сжщитѣ термини, великъ, вжтрѣшенъ и вънщенъ, приложими и къмъ тритѣ Българии. Имало Велики българи на Дунавъ, Вжтрѣшни българи на Азовско море, и Външни българи на Волга. Вижъ по-долу на стр. 410 sq.

[3]) Ταρκάνος (надписи) безсъмнѣнно билъ военоначалникъ. Ние срѣщаме тази турска титла въ Менандровото описание на едно посолство до турския ханъ Дизабула при Юстина II (fr. 20). Името на пратеника било Тагма ἀξίωμα δὲ αὐτῷ Ταρχάν. Тоже вижъ Cont. Th. 413, καλουτερκάνος (чет. Καλοῦ τερκάνος), и Const. Cer. 681, ὁ βουλίας ταρκάνος. Вижъ Успенски, op. cit. 199—200; Marquart, Chron. 43—44. Досежно καυχάνος вижъ надписитѣ, Абоба. 220, 233, и Simeon (Cont. Geoeg. ed Muralt, 819, ed Bonn 893), ἅμα καυκάνῳ. Други високи служби били βαγατουρ или βογοτορ (надписи); тоже Const. Porph. De adm. imp. 158$_{17}$, ἀλο-βογοτούρ, което Marquart поправя съ ἀλογοβοτούρ, турското багадуръ, отъ която дума произлиза руската богатыръ (герой); и ζουργου (zerco, у Mansi, XVI. 158; вижъ Успенски, ib. 204). κολοβρος (κουλουβρος) изглежда да е била титла на рангъ, не на постъ или служба. Томашекъ я сравнява съ колагузъ, пазитель, и Marquart (Chron. 41) съ βουκολαβρᾶς у Theoph. Simocatta, I. 8. 2, който я пояснява съ μάγος или ἱερεύς.

[4]) θρεπτοὶ ἄνθρωποι, често се срѣщатъ въ надписитѣ. Вижъ Успенски, който разисква надълго ib. 204 sqq.

[5]) Ann. Bert., sub. an. 866 (p. 85), „intra decem comitatus". Силистра била главното мѣсто на едно отъ графствата: надписъ, Simeon, Извѣстія Кон-поль. III, 186, κόμης Δρίστρου. Ср. тоже Theophylactus, Hist. mart., P.G., 126, 201, 213. Вижъ Абоба, 212.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Българитѣ употрѣбявали гръцки езикъ въ своитѣ официални документи,[1] и, подобно на старитѣ гърци, запазвали регистритѣ на своитѣ държавни работи чрѣзъ надписи върху камъни. Намѣрени сѫ откѫслечни договори и лѣтописи на важни събития. Тѣ сѫ написани на общоговоримъ и щърбатъ гръцки езикъ, не въ дипломатически стилъ на византийската канцелария, и ние можемъ да кажемъ, че тѣ сѫ били писани отъ българи или славяни, които сѫ имали слабо познание по гръцки езикъ. Между тѣзи документи се намиратъ нѣколко каменни надписи, направени по заповѣдь на разни ханове, въ паметь на оцѣними заслуги, извършени отъ тѣхни подвѣдомствени. Напримѣръ, единъ такъвъ намира своята смърть въ водитѣ на Днѣпъръ, другъ се удавя въ рѣка Тайсъ[2] (Тиса). Употрѣблението на гръцкия езикъ (336) за вписване общественитѣ дѣла е най-видниятъ знакъ за влиянието, което цариградската цивилизация е упражнявала върху българитѣ. Това влияние ние можемъ да забѣлѣжимъ е въ тѣхнитѣ здания, а пъкъ ни е извѣстно, че тѣ сѫ имали на служба гръцки инжинери, и че се научили да употрѣбяватъ за обсаждане на градове сѫщитѣ военни машини, които били измислени отъ гърцитѣ и римлянитѣ. Въпрѣки постояннитѣ борби, които тѣ водили срѣщу империята, тѣ гледали на Цариградъ, както старитѣ германци на Римъ. Тервель станалъ кесаръ чрѣзъ признателното благоволение на Юстиниана II, и двама отъ неговитѣ наслѣдници намѣрили почетенъ приемъ въ византийската столица, когато били изгонени изъ отечеството си отъ своитѣ съперници. Церигъ избѣгалъ въ двореца на Лъва IV (777), покръстилъ се и приелъ титлата патриций, като при туй билъ ощастливенъ сѫ рѫката на една отъ императорскитѣ принцеси[3]). Би се очаквало, че българитѣ за леснина ще използуватъ ромейската система за отбѣлѣзване хронологията чрѣзъ индикти или даже ще въведатъ ромейския календарь отъ създанието на свѣта, и дѣйствително ние констатираме, че тѣ сѫ прибѣгвали къмъ тѣзи методи за зарегистрирване на врѣмето въ тѣхнитѣ държавни актове.[4]) Но тѣ си имали и своя собствена хронологическа система. Тѣ прѣсмѣтали врѣмето чрѣзъ цикли отъ 60 лунни години, начиная отъ 659 година, паметна въ историята имъ поради годишнината, въ която тѣ прѣминали Дунава и се установили за вѣчни врѣмена въ Мизия.1) За исторически цѣли тази система криела сѫщитѣ мѫчнотии както и индиктитѣ, макаръ не до такава степень. Така, напримѣръ, когато нѣкое събитие било отбѣлѣзано въ годината шегоръ алемъ или 48, то било тоже необходимо да се знае, къмъ кой цикълъ се отнасяла годината. За практически цѣли не се чувствувало мѫчнотия, и до като българскитѣ анали не били станали многочислени поради растещитѣ вѣкове, дори въ историческитѣ регистри малко двусмислие би се причинило. Възможно е, щото българскитѣ лунни години да сѫ съотвѣтствували на годинитѣ отъ Хиджра, и ако е тъй, това би силно свѣдочило за мохамеданското влияние, което се подозира и въ други доводи. Извѣстно е, че въ IX. вѣкъ е имало българи, които сѫ били запознати съ арабската литература.2) (337)

---

[1]) Нѣколко чудновати епиграфически фрагменти сѫ били намѣрени, написани намѣсти съ гръцки букви, но не и на гръцки езикъ. Тѣ сѫ много нищожни и много малко могатъ да се използватъ. Вижъ Абоба гл. VIII.

[2]) Абоба, 190—194.

[3]) Крумовата сестра се оженила за единъ гръцки дезертьоръ.

[4]) Вж. Абоба, 227 и 546.

Но българитѣ имали други съсѣди и неприятели освѣнъ ромеитѣ, както и политически интереси по други посоки, освѣнъ къмъ Цариградъ. Знае се, че сѫщиятъ князъ, който прѣминалъ Дунава и създалъ нова епоха въ българската история, прогонилъ аваритѣ на западъ3), и установенъ е сѫщо този важенъ фактъ, че въ VII. вѣкъ българитѣ успѣли да наслѣдятъ владичеството, което аварскитѣ ханове упражнявали надъ Дакия въ царуването на Маврикия и Ираклия. Това влияние се простирало до рѣката Тиса или по-далечъ. На изтокъ тѣхната мощь се простирала до царството на хазаритѣ, но не може се опрѣдѣли точната граница на нейното протежение. Нѣма никакво съмнѣние, че въ VII. и VIII. вѣкъ България включвала странитѣ по-послѣ извѣстни подъ имената Валахия и Бесарабия,4) и суверенитетътъ на хановетѣ може да е билъ

---

1) Вж. Bury, Chronol. Cycle.

2) Responsa Nicolai, § 103, „libri profani quos a Saracenis vos abstulisse ac apud vos habere perhibetis". Ср. Иречекъ, Geschichte, 134.

3) [Моисей Хоренски], География (VII. вѣкъ) cit. у Вестберга, Beiträge, II, 312; Marquart, Chron, 88.

4) Scr. Incertus, 345. Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ (= Pseudo-Simeon, 616). Нѣма причина да се прѣдполага, че, когато Аспарухъ се установилъ въ Добруджа, той напусналъ Бесарабия. До IX. вѣкъ не сѫществувало никое друго владичество освѣнъ хазарското, което да граничи съ българитѣ отъ изтокъ, и не сѫществувала никаква вѣроятность, щото хазаритѣ да сѫ упражнявали своята власть по-далечъ отъ Днѣстъръ, ако е било възможно и до тамъ.

признатъ дори задъ Днѣстъръ. Въ всѣкой случай явствува, че прѣзъ този периодъ български племена владѣли крайбрѣжията отъ тая рѣка почти до Донъ, и тая българска свръзка не била разкжсана до IX. вѣкъ. По-източната часть отъ народа била позната като Вжтрѣшни българи, които, вѣроятно, били считани като часть отъ Хазарското царство. Ние, обаче, не можемъ да кажемъ, дали съ Днѣстъръ или съ Днѣпъръ е граничила властьта на хазаритѣ, и че отъ тамъ пакъ сж започвали претезанията на мизийскитѣ Велики българи.

На югъ отъ Дунавъ царството се простирало до Тимокъ, която рѣка образувала сръбската граница.[1] Българитѣ живѣли въ непрѣкжснато приятелство съ сърбитѣ, и това до нѣкждѣ може да се поясни отъ факта, че между тѣхнитѣ прѣдѣли империята притежавала важна крѣпость въ града „Сардика“.

За да обезпечатъ своята страна отъ нападения, българитѣ поправили и разширили естественитѣ планински и рѣчни отбрани (338) чрѣзъ изработени фортификациони и окопни системи[2]. Тѣхното царство, почти опасано отъ изкуствени окопи, може да се уподоби на единъ укрѣпенъ лагеръ, и послѣдователни насипи отбѣлѣзвали разнитѣ периоди на неговото териториално увеличение. Оттатъкъ Дунавъ единъ трапъ съ земленъ насипъ свързвалъ Прутъ съ Днѣстъръ въ сѣверна Бесарабия, и подобна ограда запазвала завоя между устията на Серетъ, Дунавъ и Прутъ.[3] Първоначалното владѣние на Аспаруха въ Малки-Прѣславъ, близу до устието на Дунавъ, било защитено отъ единъ окопъ, който минава прѣзъ Добруджа,[4] по диритѣ на древнитѣ римски насипи отъ камъкъ и пръсть, и билъ обърнатъ срѣщу южни нападения, когато пъкъ римскитѣ укрѣпления били насочени срѣщу възможни варварски нападения отъ сѣверъ. Когато царскиятъ дворецъ билъ прѣнесенъ въ Плиска, цѣлъ редъ укрѣпления били издигнати надлъжъ по височинитѣ на Стара Планина, а пъкъ единъ окопъ и насипъ, простиращи се между планинитѣ и Дунавъ означавали западната граница. Когато успѣхитѣ на българитѣ за смѣтка на империята дали възможность на побѣдителитѣ да прѣхвърлятъ планинитѣ, нова ограда, прѣкосваща Тракия, отбѣлѣжила прѣдѣлитѣ на тѣхното напрѣдване на югъ.¹) Тѣхното западно разпростиране било по сѫщия начинъ разграничено отъ още два окопа, които скачвала Стара-Планина и Дунавъ, а десниятъ брѣгъ на тази рѣка билъ защитенъ отъ редъ укрѣпления и окопи, отъ Малки-Прѣславъ до околностьта на Никополъ.

---

[1] Единъ пограниченъ пунктъ (Constantine, De adm. imp., 155), изглежда да е билъ Раса (Нови-пазаръ, Иречекъ, Geschichte, 150).

[2] Слѣдващето кжсо описание се базира върху Шкорпиловото, въ Абоба гл. XX, 503 sqq.; тоже Прилож. II 566—569. Масуди описва „владѣнието“ на българитѣ обиколено съ трънливъ плетъ, съ отвори наумяващи дървени прозорци, на изгледъ като насипъ съ трапъ (Гаркави, Сказанія, 126). Успенски (Абоба, 15) мисли, че „владѣнието“ означавало царската aula и е свързано съ описанието на Абоба. Туй е прѣсилено пояснение; вѣроятното е, че източникътъ на Масуди споменвалъ както за окопитѣ на царството, тъй и за укрѣпленията на Плиска, които Масуди погрѣшно смѣсилъ.

[3] Имало било тоже и единъ окопъ въ южна Бесарабия между Прутъ и езерото Кундукъ: ib. 524. Вижъ Schuchhardt, Arch.—ep. Mittheilungen IX.216 sqq. (1885).

[4] Schuchhardt, ib. 87 sqq.; Tocilesco, Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie, 1900 (Bucharest).

Главниятъ пѫть отъ Цариградъ за столицата на българскитѣ царе минавалъ границата източно отъ Тунджа, близу до стърчащитѣ височини на Милеона,²) които до днесъ сѫ още покрити (339) съ развалини отъ български укрѣпления. Тѣзи върхове образували важенъ пограниченъ постъ, понеже застрашавали пѫтя. На сѣверъ отъ Милеона българитѣ притежавали Диамнолисъ, който днесъ е извѣстенъ подъ името Ямболъ, разположенъ на Тунджа. Правиятъ пѫть за Плиска не водѣлъ прѣзъ Диамполисъ, но се измъквалъ на сѣверъ право къмъ крѣпостьта Маркелли (Marcellae), сегашния Карнобатъ.³) Тази

---

¹) Вижъ по-долу, р. 361.

²) Абоба, 564—565, 514, височинитѣ на Бакаджикъ. Шкорпилъ бѣлѣжи, тѣ „биха могли да служатъ за естествена граница, до издигането на Еркесията“. Извѣстно е, че най-късно до срѣдата на VIII вѣкъ българската граница се се прѣмѣстила южно отъ Стара-Планина. Текстътъ, относящъ се къмъ тоя въпросъ е у Theoph. 497, който пояснава, че Крумъ искалъ да поднови съ Михаилъ I (вижъ по-долу) договора, сключенъ „въ царуването на Теодосия Адрамитецъ и въ патриархуването на Германа“ съ Кормисоша, тогава „български владѣтель“. Сѫществува една грѣшка тука, тъй като Тервель билъ български царь прѣзъ царуването на Теодосия III, а Констатинъ V билъ императоръ прѣзъ царуването на Кормисоша (743—760). Ако приемемъ Теодосия, договорътъ билъ сключенъ въ 716; ако приемемъ Кормисоша, той е билъ едно поколѣние по-послѣ. Моето мнѣние е, че договорътъ, върху който Крумъ обосновавалъ своитѣ прѣговори, билъ сключенъ между Кормисоша и Константинъ V, но въ текста на този договоръ се говори за единъ по-старъ договоръ между Теодосия и Тервеля. Разрѣшението на този въпросъ, разбира се, не опрѣдѣля датата на Еркесия, тъй като Милеона (τοὺς ὅρους ἀπὸ Μηλεώνων τῆς Θρᾴκης, ib.) може да е била граница прѣди нейното съграждане. Златарски я поставя въ царуването на Тервеля, Шкорпилъ въ царуването на Кормисоша, Иречекъ въ IX. вѣкъ (ср. Абоба, 568), вижъ по-долѣ стр. 361.

³) Абоба 564, ср. 562. Ирчекъ (Arch.-ep. Mitth. X. 158) прѣдпочита да постави Маркелли въ Каябашъ. Неговата идентификация се основава

крѣпость притежавала голѣма стратегическа важность прѣзъ първия периодъ на българската история, понеже е пазила южния край на прохода Верегава,[1]) който отивалъ до портитѣ на българския царь. Недалечъ отъ западната страна на Верегава се намира Върбишкиятъ проходъ, прѣзъ който минавалъ пѫтьтъ отъ Плиска за Диамполисъ. Цѣлото протежение отъ Маркелли до Плиска било защитено отъ редъ укрѣпления, построени отъ камъкъ и пръсть.

§ 2. Крумъ и Никифоръ.

Въ войнитѣ прѣзъ царуването на Ирина и Константинъ VI, българитѣ имали прѣвъзходство. Царь Кардамъ постоянно разбивалъ ромейскитѣ армии, и най-послѣ императрицата се подчинила да плаща годишенъ данъкъ на владѣтеля на Плиска. Тогава настѫпилъ единъ периодъ на миръ за около десеть години (797—807). Ние можемъ да прѣдполагаме, (340) че вниманието на българския царь по това врѣме било насочено къмъ политичското положение, настанало въ съсѣднитѣ на срѣдния Дунавъ области поради напрѣдването на франкската мощь и съкрушението на Аваритѣ. Отъ друга страна, Никифоръ, който наскоро слѣдъ своето възкачване на прѣстола билъ вовлѣченъ въ война съ сарацинитѣ, може да се е старалъ да избѣгне всѣкакви конфликти отъ къмъ сѣверната си граница. Много е чудно, въ всѣкой случай, дѣто той влѣзълъ въ война съ България прѣди свършъка на източната му кампания. Ние не знаемъ, коя е била причината за конфликта, обаче, до колкото се простиратъ нашитѣ свѣдения, ромейскиятъ императоръ започналъ враждебнитѣ дѣйствия. По това врѣме Кардама наслѣдилъ Крумъ[2]), единъ силенъ, ловъкъ и амби-

---

върху Ана Комнина, 1, 244 и 11, 71 (ed. Reifferscheid), и той туря Лардеа (Lardeas) до Карнобатъ. Но Шкорпилъ намира Лардеа до Марашски проходъ (565). И двамата фиксиратъ Голое (Goloe), (тоже споменатъ отъ Ана) близу до Кадърфакли. Кадърфаклийското, Каябашското и Марашското дефилета се намиратъ въ линия по южния пѫть отъ Върбишкия проходъ до Ямболъ.

[1]) Иденфицирането на κλεισοῦρα Βερεγάβων съ Ришкия проходъ е несъмнѣнно неправилно. Ср. Абоба, 564; Иречекъ, Heerstrasse, 149—150. Иречекъ тоже свързва Верегава съ πύλαι σιδηραῖ или Σιδηρᾶ на гръцкитѣ историци, но Шкорпилъ (Абоба, 565) счита Σιδηρᾶ Върбишкия проходъ. Азъ се съгласявамъ съ Иречекъ. Двата съсѣдни прохода заедно сѫ извѣстни подъ името Гърловски проходъ.

[2]) Нищо не знаемъ за вѫтрѣшнитѣ работи на България отъ 797 г. до 807 г., както и досежно годината на Крумовото покачване на прѣстола, нито дали той е билъ прямиятъ наслѣдникъ на Кардама. Иречекъ туря да-

циозенъ варваринъ, чието кратко царуване е едно важно събитие въ историята на страната му.

Въ 807 год. Никифоръ тръгналъ на чело на своята армия, за да навлѣзе въ България1). Но когато стигналъ до Одринъ, вдигналъ се бунтъ и той билъ принуденъ да изостави похода. Близкото неприятелско движение, за което слушаме — не можемъ да кажемъ, което се случило, — било появата на една българска армия въ Македония, по долината на Струма, къмъ края на слѣдната година.2) Много полкове отъ гарнизона на провинцията съ самия стратигъ и офицеритѣ били избити, и съкровището на хана било обогатено съ 1100 фунта злато (47,520 лири стирлинги), която сума била отредена за плащане на войницитѣ. Изглежда, че ромеитѣ не очаквали нападението толкова късно(341) прѣзъ годината, но присѫтствието на едно голѣмо количество войска около Струма показва, че българитѣ не били успѣли да прикриятъ своитѣ намѣрения спрѣмо Македония. Прѣзъ пролѣтьта на слѣдната (809) година Крумъ продължилъ своитѣ успѣхи по рѣка Струма, като нападналъ града Сардика, който изглежда да е билъ най-сѣверния аванпостъ на империята откъмъ Дунава. Той го прѣвзелъ не съ груба сила, но чрѣзъ хитрость, и турилъ подъ ножъ гарнизона му отъ шесть хиляди войници и, мисли се, и самото му население. Не е ясно, дали той е прѣднамѣрявалъ да присъедини Сардикското поле къмъ своята земя. Той съборилъ укрѣпленията и, може би, изгорилъ града, който единъ день щѣлъ да стане българска столица. Когато

тата на неговото възцаряване 802—807 година (Geschichte, 143). Досежно различнитѣ форми на Крумовото име, споредъ гръцки, латински и славянски източници, ср. Лопаревъ, Двѣ замѣтки, 341, заб. 1. Че Крумъ е правилната форма, се вижда отъ шуменския надписъ (Κροῦμος: Абоба, 233; ср. Шкорпилъ, Arch. — ep. Mitth. XIX, 243). Върху споменатото законодателство на Крума (Suidas, s. v. Βούλγαροι) вижъ Г. Кацаровъ, B. Z. 254—257 (1907).

1) Theoph., A. M. 6299 = 806 — 807.

2) Theoph., A. M. 6301. Туй събитие се поставя отъ всички историци въ 809 (Иречекъ, Geschichte, 144). Но менъ се чини, че изложението на Теофана повече клони къмъ послѣднитѣ мѣсеци на 808 (C. M. 6301 = септ. 808 — августъ 809), понеже слѣдъ своето описание на случката при Струма, хронистътъ продължава съ думитѣ: τῷ δ' αὐτῷ ἔτει πρὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα Κροῦμμος κτλ. Сега, ако българитѣ сѫ заминали тутакси срѣщу Сардика, Теофанъ едва ли билъ писалъ: τῷ δ' αὐτῷ ἔτει, което значи, че двѣтѣ събития сѫ независими или отдѣлени по врѣме; и явно е, че тъй като прѣвземането на Сардика станало прѣдъ Великъ-день 809 год., то току що трѣбва да е било прѣдшествувано отъ побѣдата при Струма, въ случай че поражението е станало прѣзъ сѫщата пролѣть. Слѣдователно, азъ мисля, че 808 е точната дата, и изглежда много естествено, дѣто войницитѣ сѫ очаквали да имъ се плати прѣди зимата.

извѣстието за това нещастие стигнало до Никифора, той тутакси напусналъ Цариградъ. Това било въ вторникъ прѣдъ Великъ-день (априлъ 3-й). Макаръ монахътъ, който описва тѣзи събития, и да не говори нищо досежно пѫтя му, ние не се съмнѣваме, че той се спусналъ направо къмъ планинитѣ прѣзъ Милеона и Маркелли и стигналъ въ Плиска прѣзъ Верегавския проходъ. А отъ Плиска той изпратилъ обратно царско писмо, въ което казвалъ, че Великъ-день той прѣкаралъ въ палата на българския царь.1) Ограбването на Плиска било отплата за разрушението на Сардика, къмъ която той побързалъ, за да я възобнови. Не е установено, кой пѫть той прѣдприелъ, обаче той избѣгвалъ срѣща съ побѣдоносния неприятель. Казва се, че нѣкои отъ неговитѣ офицери, които избѣгали отъ клането, напразно се молили на Никифора да имъ се обѣщае, че нѣма да ги накаже, затова тѣ били принудени да бѣгатъ при българитѣ.

Императорътъ желаелъ отново да съгради Сардика по възможность по-скоро и по-ефтино, и като се опасявалъ, че войницитѣ му нѣма охотно да се отдадатъ на едно прѣдприятие, за което тѣ биха казали, че не било работа на единъ войникъ, той накаралъ генералитѣ и офицеритѣ да принудятъ своитѣ войници да отправятъ единодушна молба за възобновлението на града. Но армията разбрала тая хитрость и била изпълнена съ негодуване. Тѣ свалили и разкѫсали палаткитѣ на своитѣ началници и, като обиколили павилиона на императора, викали и заявили, че не могатъ повече да понасятъ (342) неговата хищность. Това било по обѣдъ, и Никифоръ се хранѣлъ. Той заповѣдалъ на двама патриции да се потрудятъ да уталожатъ духоветѣ на войницитѣ. Шумътъ утихналъ, и послѣднитѣ се събрали върху близкия хълмъ, дѣто, „като забравили всичко за оплакването си, продължавали да викатъ: „Боже, смили се“! Този неорганизиранъ бунтъ билъ скоро потушенъ чрѣзъ царски обѣщания.2) Офицеритѣ били

---

1) Теофанъ зломишлено пуска съмнѣние досежно истинностьта въ думитѣ на императора: σάκραις ἐνόρκοις τὴν βασιλίδα πόλιν πείθειν ἐσπούδαζεν. ὅτι κτλ. 485_{14}).

2) На слѣдния день Никифоръ държалъ рѣчь пълна съ увѣрения въ неговото благоволение спрѣмо войницитѣ и тѣхнитѣ дѣца. Слѣдъ това се завърналъ въ Цариградъ, като оставилъ Теодосия Салибрасъ да открие водителитѣ. Теофанъ твърди, че „повечето“ били наказани съ бой, заточение, или принудително подстригване, а останалитѣ били изпратени въ Хризополъ (486).

всички откъмъ императора. Обаче водителитѣ на бунта били по-послѣ наказани.

Никифоръ билъ много загриженъ за сѫдбата на западнитѣ провинции на империята си въ Македония и Тесалия. Славянитѣ, на чиято вѣрность той не е могълъ да разчита, били въ подавляеще мнозинство тамъ, и цѣльта на българитѣ била да подведатъ македонскитѣ славяни подъ властьта си. За да прѣдупрѣди тѣзи опасности въ тази страна, императорътъ рѣшилъ да докара едно голѣмо количество свои поданици отъ другитѣ части на империята и да ги настани като ромейски колонисти въ тази, то се вика, чисто славянска земя. Тѣ щѣли да могатъ да обуздаватъ славянитѣ и да помагатъ при отстояването срѣщу български нападения. Прѣселването започнало въ септ. 809 год. и продължавало до Великъ-день 810. Изглежда, че тази мѣрка не била популярна. Неговитѣ поданици отъ другитѣ страни не желаели да напуснатъ жилищата, къмъ които тѣ били привързани, да продаватъ имуществото си и да се раздѣлятъ отъ огнищата на своитѣ прадѣди. Бѣднитѣ се противопоставяли по-силно противъ изселването, отколкото богатитѣ, но главно противъ бѣднитѣ земледѣлци била насочена и мѣрката. Казва се, че едни отъ тѣхъ били докарни до отчаяние и се самоубивали по-скоро, отколкото да отидатъ въ една чужда и далечна страна. Тѣхнитѣ по-заможни братия имъ съчувствували. Наистина, работата била прѣдставена като сѫщинско „плѣнство“. Но, ако и да било жестоко за отдѣлни личности, то било една разумна политика, и тѣзи, които поради други причини лошо били разположени къмъ правителството, прѣувеличавали умразата, която тя възбуждала. Никифоръ, който, както знаемъ, се гордѣлъ не малко съ този актъ[1]), изглежа да е съзиралъ опасностьта, че славянскитѣ колонии въ Македония и Гърция биха слѣдъ врѣме се съплатили въ една Българска държава. Неговитѣ нови поселения, слѣдователно, имали за цѣль да попрѣчатъ на такава възможность (343).

Въ промежутъка императорътъ готвѣлъ грамадна експедиция срѣщу България, за да си отмъсти на Крума за неговитѣ жестокости и успѣхи. Въ май 811 год. приготовленията били свършени, и Никифоръ тръгналъ прѣзъ Тракия на чело на една голѣма армия. Войскитѣ отъ азиатскитѣ теми били прѣнесени отъ отвѫдъ Босфора. Романъ, генералъ на анатолийцитѣ, и Львъ, генералъ на арменцитѣ, били повикани да нападнатъ България, тъй като тѣхното присѫтствие не било вече нужно въ Азия срѣщу сарацинитѣ. Когато той стигналъ до Маркелли при подножието на планинитѣ, дѣто разнитѣ контингенти на неговата армия се съединили, тамъ се явили пратеници отъ Крума, който се билъ слисалъ отъ многобройностьта на ромеитѣ[1]). Но този Августъ, който прѣдвождалъ своитѣ легиони, нѣмалъ намѣрение да напуска прѣдприятието, затова отхвърлилъ всѣко прѣдложение за миръ. Той знаелъ добрѣ, че единъ унизителенъ договоръ би се нарушилъ отъ неприятеля, щомъ като той разпустнѣлъ войскитѣ си; а пъкъ нищо друго освѣнъ едно тържествено унижение би могло да отплати за кланетата въ Сардика и при Струма. Походътъ прѣзъ Верегавския проходъ, труденъ за една голѣма армия, изисквалъ доста врѣме, и на 20-й юлий ромеитѣ наближили столицата на Крума. Една врѣменна уплаха била причинена поради изчезването на единъ вѣренъ императорски прислужникъ, който избѣгалъ при неприятеля съ царскитѣ одежди и 2,500 лева въ злато.

---

[1]) Теофанъ (496).

Никаква съпротива не посрѣщнала неприятеля, и ромейскитѣ войници не пощадили жителитѣ. Като стигнали въ Плиска, Никифоръ намѣрилъ, че царьтъ билъ избѣгалъ. Той заключилъ и запечатилъ съ своя печатъ царскитѣ съкровища, като негова часть отъ заграбеното, и заповѣдаль да изгорятъ палата. Тогава Крумъ казалъ: „Ето, ти побѣди, вземи каквото ти сърдце желае, и си иди (344) съ миръ“. Но побѣдительтъ надмѣнно отказалъ да слуша. Възможно е, че той се надѣвалъ да си отнеме Мизия и да съкруши българската мощь окончателно. Но ако цѣльта му е била такава, тя не можà да се изпълни. Не било опрѣдѣлено за Никифора да извърши подвизитѣ на Цимисхия и Василия Българоубиеца. Той се полъгалъ и се натъкналъ въ планината, дѣто Крумъ съ своята армия го очаквалъ. Изобщо се прѣдполага, че обикновенитѣ прѣдпазителни мѣрки били прѣнебрѣгнати, и че ромеитѣ не се погрижили да прикриятъ своето отстжпление, като оставятъ войска да запази прохода подиръ тѣхъ. Но изглежда вѣроятно, че Верегавскиятъ проходъ не е билъ мѣстностьта, дѣто се случила настаналата катастрофа, и че неосторожностьта на Никифора не се състояла въ незапазването на прохода. До колкото ние можемъ да сждимъ, той се поддалъ на примамката на неприятеля, който го въвлѣкълъ въ близкия Върбишки проходъ, тѣсно дефиле задръстено отъ дървени укрѣпления, които малки гарнизони били въ състояние да защищаватъ срѣщу множества. На това мѣсто, може би, днесъ извѣстно подъ името Гръцки долъ[1], дѣто, споредъ прѣданието, много гърци еднажъ намѣрили смъртьта си, армията се видѣла хваната като въ клѣтка, и императорътъ извикалъ: „Ние сме изгубени, и крилѣ да имаме, не можемъ се спаси“. Българитѣ можаха да се криятъ въ планинитѣ и да чакатъ, докато тѣхниятъ неприятель се застрашавалъ отъ гладъ, и понеже ромейскитѣ войски били много, българитѣ не чакали дълго. При това катастрофата била ускорена чрѣзъ едно енергично нощно нападение. Дефилетата били укрѣпени въ вторникъ и срѣда, и въ недѣля заранъ тъкмо при зори шатърътъ, въ който Никифоръ и неговитѣ патриции си почивали, билъ атакуванъ отъ езичницитѣ. Подробности за сражението липсватъ, може би никога не сж били изнесени, но ние трѣбва да допустнемъ, че въ разпоредбитѣ на ромейския станъ е сжществувала крайна небрѣжность. Ромейскитѣ войници изненадани, види се, били парализирани и се оставили да бждатъ изклани безъ съпротива. Самиятъ Никифоръ билъ убитъ, и почти всичкитѣ генерали и висши офицери, които били съ него, между които се намирали и генералътъ на Тракия и този на Анатолия.[2]

---

[1]) Прѣдполага се отъ Успенски, че Каджкьойскиятъ надписъ (Абоба, 228) може да се отнася до войната между Никифора и Крума поради думитѣ: καὶ εἰσῆλθεν ὁ Νικηφ[όρος (р. 3.). Въ р. 2. имаме τοὺς Γρικοὺς εἰς Μαρκ[έλλας и рр. 6—10 се отнасятъ до дѣйствията на нѣкой си Ekusoos, когото „гърцитѣ срѣщнали“ и който „отишелъ въ Одринъ“. Не може да се възстанови свързанъ смисълъ безъ вънкашни пояснения, и прибавкитѣ на Успенски сѫ съвсѣмъ повърхностни. Въ сѫщность по-вѣроятно е, че Никифоръ е императорътъ, отколкото, напримѣръ, че Никифоръ е инжинерътъ, който билъ на служба при българския царь (вижъ Теоф. 498), Ако се е имало прѣдъ видъ императора, азъ прѣдполагамъ, че събитията тамъ описани сѫ скачени съ неговата несполучлива експедиция въ 807 и военния бунтъ. Това се внушава отъ рр. 5, 6, ἐκ πικρίας αὐτοῦ (явно посочвайки Никифора — „въ своята ярость“) μὴ σωρεύ[σωσιν δυνάμεις?]. . οἱ Γραικοὶ καὶ πάλιν ἐσώρευ[σαν.

---

[1] Грьшки-Долъ, между височинитѣ на Кжсъ-тепе и Разбойна: Шкорпилъ Абоба, 564 и 536, чийто възгледъ досежно мѣстоположението на боя азъ съмъ възприелъ.

[2] Другитѣ специално споменати сж патрициитѣ: Аеций, Петъръ, Сисиний, Трифилий, Теодосий Салибарасъ и префектътъ (чудно е да се намѣри и црефектътъ на столицата — за когото само може да се мисли — да взима

Туй (345) злощастие се случило на 26 юлий. То се показвало още по-позорно отъ всички други погроми, причинени отъ нахлуванията на хуннитѣ и аваритѣ, по-лошо отъ всѣко поражение слѣдъ фаталния день при Одринъ. Подиръ смъртьта на Валента въ онзи великъ триумфъ на визиготитѣ, никой другъ римски августъ не билъ станалъ жертва на варваритѣ. Въ V. и VI. вѣкъ императоритѣ нѣмали обичай да вееmатъ участие въ войнитѣ, но откакъ храбростьта на Ираклия даде новъ примѣръ, повечето отъ ромейскитѣ владѣтели почнали сами да прѣдвождатъ армиитѣ си въ бой, и ако да не били тѣ винаги побѣдители, поне успѣвали да спасатъ живота си. Никифоровиятъ погромъ е билъ, слѣдователно, едно събитие, което нѣмало паралелъ даже отъ четиристотинъ години насамъ. За ромейския свѣтъ това бѣше единъ ударъ.

Крумъ изложилъ главата на императора издигната на копие, и това траяло нѣколко врѣме. Послѣ той заповѣдалъ да изработятъ отъ черепа една голѣма чаша[1], посребрена извжтрѣ, и въ голѣмитѣ угощение той обичалъ да пие, споредъ славянската формула, „здравица“[2] съ нея въ честь на своитѣ славянски боилади.

Единъ паметникъ отъ това нещастие се запазилъ до скорошни врѣмена при Ески-баба въ Тракия, дѣто единъ сръбски патриархъ отъ XVII. вѣкъ видѣлъ гроба на нѣкой си Никола, единъ войникъ, който придружавалъ фаталната експедиция на Никифора, и който (войникъ) сънувалъ чудноватъ и зловѣщъ сънъ. Турцитѣ били обвили главата на тѣлото съ чалма.[3]

§ 3. Крумъ и Михаилъ I.

Наситени отъ своята славна побѣда, българитѣ не желали да прѣслѣдватъ сина и зетя на императора, които се изплашили отъ сѣчьта, и дали на ромеитѣ изобилно врѣме да се погрижатъ за новия приемникъ на прѣстола, въпросътъ за

участие въ една война); тоже и доместикътъ на екскубиторитѣ, друнгария на стражата, и много други офицери. Теофанъ 491. Не е извѣстно, какъ е билъ убитъ самиятъ Никифоръ. Единъ отъ неговитѣ другари били живи изгорени въ огънь, издигнатъ отъ дървенитѣ палисади (τῷ τῆς σούδας πυρί).

[1] Ср. Херодотъ IV. 65 и 26. Вижъ Blasel, Die Wanderzüge der Langobarden, 112 sq.

[2] σδράβιτζα

[3] Въ дневника на едно пжтешсствие до Иерусалимъ отъ Арсения Черноевичъ (1683), публикувано въ „Гласник“ (33, 189); вижъ Иречекъ op. cit. 144.

който (346) билъ крайно заплетенъ. Но едвамъ се минали нѣколко мѣсеци, откакъ Михаилъ I се настанилъ на прѣстола, когато дошло извѣстие за нападението на Тракия отъ неприятеля (812 г.). Първиятъ градъ, който Крумъ нападналъ, билъ близу до границата. Въ завоя на заливитѣ, върху чийто сѣверенъ и южень ѫгли лежали градоветѣ Анхиалъ и Аполония единъ срѣщу другъ, билъ разположенъ градътъ Девелтъ. Той се гордѣелъ съ това, че билъ епископско сѣдалище и че билъ силно укрѣпенъ градъ. Но този пѫть не могли да му помогнатъ нито укрѣпленията, нито епископътъ. Крумъ покорилъ и откаралъ жителитѣ и епископа отвѫдъ планинитѣ, въ България. Въ туй врѣме императорътъ се приготвялъ да се противопостави на неприятеля. На 7-й юний, той заминалъ отъ столицата си, и императрица Прокопия го придружила до Цурулонъ[1]), градецъ, който дори до днесъ се е запазилъ подъ името Чорлу, и който се намира по права линия между Силимврия и Одринъ.

Не е вѣроятно, че Михаилъ отишелъ по-далечъ отъ Цурулонъ. Извѣстието за сѫдбата на Девелтъ достигнала и до тамъ, и въ армията избухналъ мятежъ. Убѣждението било, че императорътъ показалъ своята неспособность или пъкъ далъ ухо на неразумни съвѣти. Но, при всичко че намъ става понятно малкото довѣрие, чувствувано къмъ този слабодушенъ и неопитенъ военачалникъ, трѣбва да се има прѣдъ видъ и този фактъ, именно, че сѫществувало въ армията едно иконоборческо движение, враждебно настроено спрѣмо правителството. Опсикийската и Тракисийската теми играли най-голѣма роля въ бунта, който билъ послѣдванъ отъ съзаклятничество, насочено въ полза на слѣпитѣ братя на Константина V. Михаилъ билъ принуденъ да се върне въ столицата си. Полесражението било прѣдоставено на българитѣ, които станали побѣдители както въ Тракия, тъй и въ Македония. Но тревогата, която бѣ обзела жителитѣ, причинила по-голѣмъ хаосъ, отколкото самитѣ дѣйствия на нападателитѣ. Въ дѣйствителность не се оказва, че прѣзъ тази година българитѣ извършили нѣкакви поразителни жестокости, или че имали нѣкои извънредни успѣхи. Но злощастната случка съ ромейския императоръ въ прѣдната година произвела пълния си ефектъ. Тракийскитѣ жители били съвсѣмъ изплашени и, когато този пжть не видѣли никакви ромейски войски (347) наблизу, тѣ нѣмали куражъ да защищаватъ градоветѣ си. Прѣвземането на Девелтъ всѣло страхъ даже на съсѣдния приморски градъ Анхиалъ. Този градъ е бивалъ винаги единъ отъ най-якитѣ и силни отпори срѣщу варваритѣ — срѣщу аваритѣ въ старо врѣме и срѣщу българитѣ по-послѣ. Прѣди петдесеть години жителитѣ тука били свидѣтели за поражението на българскитѣ войски на ближното поле отъ войскитѣ на Константина V. Но Михаилъ не билъ като него, което анхиалчани добрѣ знаели, и сега, ако градскитѣ укрѣпления и да били наскоро поправени и и усилени отъ Ирина, хората избѣгали отъ жилищата си, безъ нѣкой да ги е гонилъ. Сжщото сторили и другитѣ градове, не само малки паланки, като Никея и Проватъ, но дори такива, като Вероя, голѣмиятъ градъ въ западна Тракия, Пловдивъ. За тракийска Никея малко се знае въ историята. Изглежда, че този градецъ е билъ разположенъ на юго-изтокъ отъ Одринъ. Проватъ или Овча-крѣпость, който трѣбва да се смѣта за сегашна Провадия, на сѣверо-изтокъ отъ Одринъ, е билъ виждалъ сражение между ромейски и български войски въ похода, прѣдприетъ отъ Константинъ VI (791 г.). Вѣрва се, че Стара-Загора днесъ покрива основитѣ на Вероя тамъ, дѣто се кръстосватъ старитѣ римски пжтища, които свързвали Пловдивъ съ Анхиалъ и Одринъ съ Никополъ на Дунавъ. Тукъ нѣкждѣ наблизу е билъ сразенъ императоръ Деций отъ готитѣ. Градътъ билъ подновенъ отъ императрица Ирина която го почела, като го прѣкръстила Иринополисъ;[1]) но старото име продължавало да се запазва, както билъ случая съ по-славнитѣ градове Антиохия и Иерусалимъ. Македонскиятъ градъ Филиппи се държалъ подобно на тракийския Филипполисъ (Пловдивъ), и незадоволнитѣ колонисти, които Никифоръ бѣ прѣселилъ въ областьта на Струма, сега използували удобния случай да се върнатъ въ своитѣ прѣдишни малоазиатски селища.[2])

---

[1]) Това билъ градецъ, разположенъ върху единъ хълмъ, близу до притока на рѣката Ергинъ, която се нарича Чорлу-су. Вижъ Иречекъ Heerstrasse, 51, 101. Въ врѣмето на Юстинияна, Цирулонъ билъ прѣвзетъ съ пристѫпъ отъ ордитѣ на Завергана, и въ царуването на Маврикия, храбриятъ генералъ Прискъ билъ тукъ обсажданъ отъ аваритѣ.

---

[1]) Досежно реставрирането на Анхиало и Вероя, вижъ Теоф. 457; досежно Константинъ VI при Προβάτου κάστρον, ib. 467.

[2]) Вижъ по-горѣ стр. 342.

По-късно въ сѫщата година (812) Крумъ изпратилъ прѣдставитель до ромейския императоръ да прѣговаря за миръ.1) Пратеникътъ, когото той избралъ, билъ славянинъ, както се види отъ името му, Даргамиръ.2) Българитѣ искали да се поднови единъ старъ търговски договоръ, който изглежда да е билъ сключенъ нѣщо половинъ вѣкъ по-рано между царь Кормисоша и Константинъ V.3) Крумъ заплашвалъ, (348) че ще атакува Месемврия, ако неговитѣ прѣдложения не се приемѣли незабавно. Въпросниятъ договоръ 1. опрѣдѣлялъ границата отъ хълмоветѣ на Милеона; 2. осигурявалъ за българския монархъ единъ подаръкъ въ дрехи и шарени кожи, на стойность около 34,000 лева; 3. уреждалъ въпроса за възвращането на дезертьоритѣ, и 4. установявалъ свободно сношение за търговцитѣ между двѣтѣ страни, ако тѣ били снабдени съ печати и паспорти;4) имотътъ на онѣзи отъ тѣхъ, които нѣмали паспорти, трѣбвало да се конфискува въ полза на съкровището.5)

Слѣдъ извѣстно обсѫждане, прѣдложенията за подновяване на тая конвенция били отхвърлени главно поради клаузата за бѣжанцитѣ. Вѣренъ на своята закана, Крумъ турналъ своитѣ сили въ движение и потеглилъ къмъ Месемврия, който градъ той обсадилъ къмъ срѣдата на октомври (812 г.). Понавънъ въ залива, носещъ името на самия градъ Анхиалъ, дѣто брѣгътъ завива въ сѣверна посока, се намиралъ този важенъ градъ (Месемврия), разположенъ върху едно полуостровче, свързано съ сушата чрѣзъ единъ низъкъ и тѣсенъ провлакъ дългъ около 460 метра, който често бивалъ обливанъ отъ бурното море.6) Той билъ прочутъ по своитѣ курортни води, както и поради грамаднитѣ си укрѣпления. Тука живѣли родителитѣ на великия Лъвъ, основателя на Исаврийската династия. Тука билъ избѣгалъ, търсейки закрила, единъ български царь, изгоненъ отъ отечеството си отъ бунтовници, въ врѣмето на Константина V. Крумъ билъ спомогнатъ отъ изкуството на единъ арабски инжинеръ, който нѣкое врѣме билъ на служба при Никифора, но поради край-

---

1) Въ октомврий; ср. Теофанъ 497, 498.

2) Т. е. Драгомиръ.

3) Вижъ по-горѣ стр. 339.

4) διὰ σιγιλλίων καὶ σφραγίδων

5) Тази клауза не се намира въ сѫществующитѣ рѫкописи, но е запазена въ латинския прѣводъ на Анастасия.

6) Ср. Иречекъ, Fürstenthum, 526.

ното скжперничество на императора избѣгалъ въ България.1) Никаква помощь не дошла, и Месемврия падналъ вжтрѣ въ двѣ-три седмици. Бързината на Крумовото нападение принудила Михаила да обсжди повторно своето рѣшение. Патриархътъ силно настоявалъ за сключвкнето на прѣдложения миръ; но нему се възпротивилъ Теодоръ, Студийскиятъ игуменъ, който билъ много ближенъ съ Теоктиста, главния съвѣтникъ на императора. Разискванията, станали по този случай (ноемврий 1), поясняватъ, до каква степень съврѣменната богословска атмосфера (349) е влияла въ подобни спорове. Военната партия казала: „Ние не можемъ да приемемъ единъ миръ, който би изопачилъ Божията заповѣдь; защото Богъ е казалъ, който дойде при мене, нѣма да го испждя,“ като имали прѣдъ видъ клаузата досежно възвръщането на бѣжанцитѣ. Партизанитѣ на мира, отъ своя страна, посочвали на това, че, първо, въ сжщность нѣмало бѣжанци, и, второ, даже ако е имало, спасението на по-голѣмото число било по-благоугодно Богу, отколкото спасението на по-малкото; тѣ понататъкъ заявили, че сжщинскиятъ мотивъ на ония, които отхвърляли договора, билъ кжсогледо скжперничество,2) и че тѣ се грижили повече за запазване на нѣкакви-си кожи на стойность 750 лева, отколкото за спасението на дезертьоритѣ. Тѣзи противници тоже могли да възразяватъ съ свои опониращи мѣста отъ св. писание въ полза на мира. Военната партия побѣдила.

Слѣдъ четири дни пристигнало извѣстието за прѣвземането на Месемврия. Варваритѣ намѣрили града добрѣ снабденъ съ жизнени блага, пъленъ съ злато и сребро. Между другитѣ нѣща тѣ се добрали до единъ арсеналъ, съдържащъ едно голѣмо количество „Ромейски огънь“ заедно съ 36 машини

---

1) Никифоръ го настанилъ въ Одринъ и единъ день, когато той възнегодувалъ поради малката си заплата, той (Никифоръ) го ударилъ силно (споредъ Теофана). Той научилъ българитѣ на всѣкакво обсадно изкуство (πάσαν μαγγανικὴν τέχνην). Теофанъ тоже споменува за нѣкой си Евматий по име, който билъ μηχανικῆς ἔμπειρος, въ година 809; но нѣма причина да се вѣрва, че тѣзи двама сж едно и сжщо лице.

2) Тъй азъ разбирамъ Теофана πλουτεῖν и μικρὸν κέρδος (498). Болшинството поне отъ Сената били противъ мира, ἄτοπον ἐφάνη τὸ τῶν προσφύγων τοῖς τῆς συκλήτον βουλῆς (Cont. Theoph. 13); мнѣнието на Теоктиста, вѣроятно, имало голѣма тяжесть. Самъ Михаилъ билъ въ полза на мира и този примѣръ е високопоучителенъ, понеже показва, какъ автократътъ бива подчиненъ на рѣшението на Сената. Ср. Bury. Constitution of L. R. E. 31. Продължительтъ на Теофана бѣлѣжи, че българскитѣ царе се опасявали да не би населението да емигрира постепенно въ ромейска територия (ib).

(голѣми тржби) за изстрѣлването на това смъртоносно вещество. Но тѣ не окупирали мѣстото, а го оставили, подобно на Сардика, съборено и развалено. Види се, понеже нѣмали флота, тѣ смѣтали, че Месемврия би имъ причинилъ по-голѣмо затруднение, отколкото полза.

Всѣка мисъль за миръ сега изчезнала, и императорьтъ се приготвилъ да поведе втора експедиция срѣщу българитѣ на слѣдната година. Прѣзъ февруари (813 г.) двама християни, избѣгали отъ ржцѣтѣ на Крума, извѣстили, какво той се готвилъ да разори Тракия. Императорътъ тръгналъ тутакси, и Крумъ билъ принуденъ да се оттегли не безъ нѣкои загуби. Въ май приготовленията били завършени. Азиатскитѣ войски били съсрѣдоточени въ Тракия, даже гарнизонитѣ, отредени да пазятъ клисуритѣ, които водѣли къмъ Сирия, били докарани да се биятъ срѣщу единъ неприятель, по-страшенъ отъ самия халифъ. Ликаонци, (350) исаврийци, киликийци, кападокийци и галатийци били принудени да потеглятъ на сѣверъ. Това станало съвсѣмъ противъ тѣхното желание, и армениакци и каподокийци отъ всички други най-много негодували. Когато Михаилъ и генералитѣ му излизали отъ града, тѣ били придружени отъ всичкитѣ жители дори до Кидуктъ.1) Подаръци и спомени се сипѣли върху офицеритѣ. Самата императрица Прокопия била тамъ, увѣщавайки царския щабъ да се грижи добрѣ за Михаила и да се бие храбро за „християнитѣ“.

Михаилъ, комуто липсвали генералски способности повече, отколкото боева опитность, прѣдпочиталъ да слуша съвѣтитѣ на своитѣ министри, които го влияели, а не потърсилъ мнѣнето на двама дѣйствително вѣщи военни отъ неговия лагеръ. Такива били Лъвъ, генералътъ на анатолийцитѣ, когото той бѣше повикалъ отъ заточение, и Иванъ Аплакесъ, македонски генералъ. Прѣзъ мѣсецъ май армията се движела по Тракия, дѣто тя била малко нѣщо по-малко отегчителна за жителитѣ, отколкото присжтствието на неприятеля.

---

1) За мѣстото на Кидуктъ (A-quaeductus) има значителенъ пасажъ у Никифора Вриения, 135 (ed. Bonn.) = Ана Комнина I, 18—19 (ed Reifferscheid), въ описанието на сражението между Алексия Комнинъ и Вриения ἐν τοῖς κατὰ τοῦ Κηδούκτου πεδίοις, близу до крѣпостьта Калаврия и рѣка Алмиръ. Halmyros изглежда да е потокътъ на зап. отъ Ерекли (Хераклеа), а името Калаврия (Γαλαβρία у Attaleiates, 289, ed. Bonn) е запазено въ Джеливре близу до Силимврия (Tomaschek, Zur Kunde der H.-h. 331). — Ср. Иречекъ Geschichte, 101. Вижъ у Bury, стр. 101, забѣл. 5.

На съврѣменнитѣ писатели направилъ особено впечатление фактътъ, че никакви усилия не били направени за възвръщането на Месемврия. Рано прѣзъ пролѣтьта Крумъ навлѣзълъ въ ромейска територия, и двѣтѣ армии се разположили въ околностьта на Версиникия,[1]) недалечъ отъ Одринъ. При Версиникия прѣди близу двадесеть години другъ единъ императоръ се срѣщналъ съ единъ другъ ханъ. Тогава Кардамъ се скрилъ въ гората, защото не се рѣшилъ да се опълчи противъ Константина. Крумъ, обаче, билъ по-смѣлъ отъ своя прѣдшественикъ и, въ противоположность на българския обичай, не се побоялъ да излѣзе на отворенъ бой. Прѣзъ петнадесеть дни тѣ се гледали лице съ лице, безъ нѣкоя отъ странитѣ да се рѣши да атакува, и непрѣкжснатото бдѣние прѣзъ голѣмата лѣтна горѣщина се отразило много злѣ и върху хора, и върху коне. Най-послѣ Иванъ Аплакесъ, който командувалъ едното крило, състояще се отъ македонци и тракийци, изгубили търпѣние и изпратили на императора слѣдньото категорично заявление: „До кога ще стоимъ и мремъ тука? Въ името Божие, азъ пръвъ издигамъ меча си противъ неприятеля, и, ако вие ме послѣдвате храбро, побѣдата е наша, понеже ние сме десеторно повече отъ него.“ (351) Българитѣ, които заемали по-низко разположение въ долината, се отдръпнали прѣдъ атаката на Аплакеса, чиято армия се нахвърлила изъ високо. Храбриятъ стратигъ, обаче, не билъ подкрѣпенъ отъ центра и другото крило.[2]) Общо бѣгство послѣдвало безъ видима причина, въ което анатолийцитѣ били първи между бѣгащитѣ. Аплакесъ изоставенъ самъ не могълъ да издържи прѣдъ неприятелския напоръ, и той самъ падналъ убитъ. Българитѣ били очудени и даже били изпълнени съ опасения прѣдъ това непонятно поведение на една армия, толкова по-многочислена отъ тѣхната и прочута по своята дисциплина. Като подозирали нѣкаква засада или хитрость, тѣ не се рѣшавали да прѣслѣдватъ неприятеля. Скоро, обаче, узнали, че битката била водена сериозно, и хукнали да прѣслѣдватъ неприятелскитѣ войски. Ромеитѣ хвърлятъ орѫжието си и не спрѣли да бѣгатъ, до като не стигнали вратитѣ на самата столица.

---

[1]) Теоф. 500. По този въпросъ притежаваме двѣ независими описания, едното отъ Теофана, другото въ откжслека отъ Scriptor Incertus. Второто е по-пълно, и отъ тука ние се учимъ за смѣлостьтн на Иванъ Аплакесъ (337 sqq.). Иречекъ (Geschichte, 145) погрѣшно поставя боя въ юли мѣсецъ.

[2]) Нашитѣ източници не описватъ, какъ е craналъ боятъ, обаче ние можемъ да вѣрваме, че Михаилъ прѣдвождалъ центра, а Лъвъ двѣтѣ крила; едното отъ които се състояло отъ анатолийци, и, вѣроятно, кападокийци, опсикийци, арлениакци и други трѣбва да сж заемали центра.

Такъвъ билъ чудноватиятъ бой, awstаналъ на 22-й юлий 813 год. между Одринъ и Версиникия. Той е интересенъ за насъ по това, че билъ едно отъ нѣколкото сражения, въ които една армия, състояща се главно отъ славяни, се опълчила лице съ лице срѣщу ромеитѣ. Като общо правило славянитѣ и българитѣ избѣгвали открититѣ сражения на поле и прѣдпочитали да се биятъ въ планински мѣстности, дѣто тѣхното орѫжие и опитность били мощно изпозувани. Крумъ, изглежда, е билъ очарованъ отъ редица успѣхи, които спечелилъ, и билъ изпълненъ съ прѣзрѣние къмъ своя неприятель, и това го накарало да напусне стария български начинъ на воюване. Неговата смѣлость била възнаградена, но побѣдата не се дължи на нѣкакво негово стратегическо или тактическо прѣдимство. Историцитѣ още не сѫ могли да си прѣдставятъ мѫчнотиитѣ, които окрѫжавали Версиникийския бой, или пъкъ да пояснятъ това необикновенно зрѣлище, — какъ една ромейска армия въ пълния си съставъ е могла да бѫде съкрушена на отворено поле отъ една далечъ по-слаба войска отъ славяни и българи. Бѣше вече всеизвѣстно, че, макаръ българитѣ да били почти сигурни въ своята побѣда въ планинскитѣ сражения, на отворено поле тѣ не могли да се опълчватъ срѣщу ромеитѣ, даже срѣщу сили много по-малки отъ тѣхнитѣ. Самитѣ войници знаели това твърдѣ добрѣ1), затова ни се явява неимовѣрно, дѣто (352) анатолийцитѣ, които сѫ били дисциплинирани и калени въ походитѣ срѣщу много по-страшнитѣ сарацини, сега могли да се боятъ отъ неприятеля, съ когото тѣ се сблъскали въ Тракия.

Едничкото приемливо обяснение на това поражение е прѣдателство, и дѣйствително причината е посочена отъ съврѣменни разкази2). Анатолийцитѣ дали да се разбере, че из-

---

1) Scr. Incertus, 338, ἔξωθεν δὲ ἐπὶ κάμπου νικῆσαι αὐτοὺς ἔχομεν.

2) Въпросътъ въ сѫщность е, до колко самиятъ Лъвъ е билъ замѣсенъ въ комплота. Хиршъ го освобождава отъ ἐθελοκακία (стр. 125). Слѣдни сѫ даннитѣ: (1) Теофанъ не дава да се разбира, че нѣкои отъ генералитѣ или войницитѣ били съучастници въ нагласената паника. Но трѣбва да се помни, че той свърши своята история тъкмо около врѣмето на Лъвовото възшествие, и не пише нищо неблагоприятно за монарха. (2) Scriptor Incer-

бѣгали въ панически страхъ, и тѣхниятъ примѣръ билъ скоро послѣдванъ и отъ другитѣ части. Може би и други освѣнъ анатолийцитѣ да сж били въ съзаклетието, но войската на Лъва Арменца безсъмнѣно е била главната двигателка въ това дѣло. Политическитѣ събития слѣдъ битката показватъ, че азиатскитѣ войници сж желали сражението. Императоръ Михаилъ изгубилъ всѣко довѣрие и билъ замѣстенъ отъ Лъва. Това се искало отъ азиатцитѣ. Религиозниятъ характеръ на Михаиловото управление било съвсѣмъ не по вкуса на фригийцитѣ и на жителитѣ на планина Тавръ, а Михаилъ навѣрно билъ или тракиецъ, или македонецъ. Съперничеството между европейскитѣ и азиатскитѣ велможи, което играло такава голѣма роля по-послѣ, тъкмо започнало да се събужда; и забѣлежително е, че само тракийцитѣ и македонцитѣ подъ Аплакесъ не се отдали на бѣгство. Като веземемъ прѣдъ видъ всичкитѣ обстоятелства, до колкото ги имаме, ние не можемъ да заключаваме друго, освѣнъ че тази версия е права, която намира полка на Лъва и даже самаго Лъва за виновници въ умишлено създадената уплаха на полето при Версиникия. Имало се е за прицѣлна точка свалянето на Михаила и замѣстянето му съ Лъва, и планътъ излѣзълъ много сполучливъ.

§ 4. Обсадата на Цариградъ отъ българитѣ (813) (353).

Слѣдъ своята побѣда надъ Михаила, българскиятъ царь се рѣшилъ да приеме обсадата на два голѣми града сжщеврѣменно. Той ималъ причина да се възхищава отъ своитѣ нови побѣди надъ ромейската империя, и защо да не мисли

---

tus обвинява θέμα τῶν ἀνατολικῶν, безъ да споменува военачалника. Понеже авторътъ е много враждебенъ спрѣмо Лъва, това замълчаване е въ полза на Лъва. (3) Игнатий, Vita Nicephori, с. 31, обвинява Лъва като авторъ на катастрофата (стр. 163): τῆς ἥττης Λέων πρωτεργάτης γενόμενος παντὶ τῷ στρατοπέδῳ τὴν μετ' αἰσχύνης φυγὴν ἐμαιεύσατο. (4) Генесий казва, че имало двѣ версии досежно поведението на Лъва, едната за, а другата противъ него: (α) че отстжплението на Лъва било измѣна; (β) че той билъ поставенъ отъ Михаила далечъ отъ армията и че му било заповѣдано да не взема участие въ боя — това поне се разбира. Хиршъ мисли, че (α) се добивало отъ нѣкаква-си пасквинада или Spottgedicht. (5) У Cont. Th. (14), се намиратъ тоже двѣ течения: (α) Лъвъ водилъ бѣгството τὴν βασιλείαν ἀεί πως ἐπιζητῶν. Авторътъ заявява, че е добилъ това свѣдение отъ нѣкакво писание ἐγγράφως (отъ Игнатия?). (β) Лъвъ и войницитѣ му се били храбро; прѣдвожданата отъ императора войска била, която избѣгала. Моето заключение отъ всичко туй е, че Лъвъ е билъ дѣйствително въ съзаклятието, но, че той съумѣлъ да играе картитѣ си тъй изкусно, че никой не могълъ да докаже нѣщо противъ него, макаръ че имало голѣмо подозрѣние въ него.

за други още по-славни! Той билъ извършилъ подвизи, съ които малцина неприятели на империята могатъ да се похвалятъ. Той докаралъ смъртьта на двама императори и станалъ причина за падането на трети, понеже той могълъ да припише свалянето на Михаила на своята побѣда; въ разстояние на двѣ години той унищожилъ една ромейска армия и славно разбилъ трета. Въ сѫщность, тѣзи успѣхи се дължали по-скоро на нещастие, отколкото на заслуга. Българскиятъ царь притежавалъ хитрость, но не и извънредни военачалнически способности; неговитѣ битки не били спечелени чрѣзъ нѣкакво тактическо прѣвъзходство или чрѣзъ необикновена храбрость. Фактитѣ, обаче, не могли да не бѫдатъ признати; главата на ромейския императоръ служела за чаша въ палата на Плиска, и че една голѣма ромейска армия била разбита близу до Одринъ.

Амбицията на Лъва Арменецъ, както вече загатнахме, била да подражава славнитѣ исаврийски императори отъ прѣдния вѣкъ, и сѫдбата го ощастливила съ възможностьта, щото още отъ самото си възкачване на прѣстола да може да достигне въ военната доблесть самия Константинъ V, когото българитѣ намирали толкова неуязвимъ. Крумъ оставилъ брата си да обсажда Одринъ, а самъ потеглилъ срѣщу Цариградъ, за да го обсади. Той се явилъ тамъ шесть деня слѣдъ възцаряването на новия императоръ. Прѣдъ стѣнитѣ той тържествено показалъ своята мощь и въ парка вънъ отъ Златнитѣ врата тоя далъ заповѣдь да се приготвятъ жертвоприношения отъ човѣци и животни. Ромеитѣ можели да наблюдаватъ отъ самия градъ, какъ „новиятъ Сенахеримъ“ си миелъ нозѣтѣ на морския брѣгъ и поръсвалъ войницитѣ си. Тѣ могли да чуватъ акламациитѣ на варваритѣ и да виждатъ шествието на монарха между цѣлъ редъ отъ негови наложници, които се кланяли и славословѣли своя господарь¹). Тогава Крумъ поискалъ отъ императора да му позволи да забие копието си въ Златнитѣ врата като знакъ на побѣда, и слѣдъ като му било отказано, (354) той се оттеглилъ въ своята шатра²). Понеже не могълъ да наддѣлѣе чрѣзъ своя езически парадъ и

---

¹) Тѣзи подробности се даватъ отъ Scriptor Incertus (342). Крумовата главна квартира била близу до черквата свв. Козма и Дамянъ (ib. 343).

²) Теоф. 503. Симеонъ прѣписва Теофана съ незначителни вербални измѣнения (Leo Gr. 207).

да всѣе страхъ въ новия Римъ, той разрушилъ единъ насипъ и за нѣколко дни се отдалъ на грабежъ изъ околностьта. Но нѣмало надежда да се прѣвземе царицата на всички градове, която бѣ вече осуетявала опита и на други още поведики отъ Крума, и затова той скоро прѣдложилъ своитѣ условия за миръ, като поискалъ за компенсация много злато и дрехи, и извѣстно число отборъ дѣвойки1). Новиятъ императоръ Львъ съзрѣлъ въ прѣдложенията на неприятеля добъръ случай, за да изпълни своя планъ, който днесь човѣчеството би осѫдило като актъ на позорна изневѣра, но което дѣло се счело за славенъ подвигъ отъ най-религиознитѣ съврѣменни монаси, инъкъ остри критици на Лъва. Хронистъ Теофанъ, когото Львъ по-послѣ прѣслѣдвалъ, казалъ, че неуспѣхътъ се дължи на тѣхнитѣ грѣхове.2)

Императорътъ изпратилъ писмо до Крума, въ което било писано: „Дойди при брѣга съ нѣколцина невъорѫжени придружници, и ние тоже невъорѫжени ще излѣземъ съ лодка да те посрѣщнемъ. Тогава ще можемъ да говоримъ и разискваме върху условията за миръ“. Мѣстото било опрѣдѣлено близу до Златния Рогъ, точно на сѣверъ отъ морската стѣна. Прѣзъ нощьта трима ворѫжени войници се скрили въ една кѫща3) извънъ Влахернскитѣ врата, на които войници било заповѣдано да се нахвърлятъ и убиятъ Крума, когато имъ се дадѣлъ единъ извѣстенъ сигналъ отъ единъ отъ Львовитѣ придружници.

На другия день българскиятъ царь въ опрѣдѣленото врѣме се отправилъ на конь къмъ брѣга, придруженъ отъ трима души, а именно, неговия ковчежникъ4), единъ грѫцки дезертьоръ, Константинъ Пачикъ, жененъ за Крумовата сестра, и сина на този Константинъ. Крумъ слѣзълъ отъ коня си и седналъ на земята; внукътъ му държалъ коня готовъ, „осѣдланъ и заюзданъ“.5) Львъ съ свитата си се явилъ скоро въ своята

---

1) *Καὶ κοράσια ἐπίλεκτα ποσότητά τινα.* Тѣзи факти и подробности по покушението противъ Крума се даватъ отъ Scriptor Incertus. Лопаревъ (op. cit. 345) се досѣща, че Крумъ настоявалъ за изпълнението на договора съ Кормисоша, или, както той мисли, съ Тервеля.

2) Теофанъ, обаче, явно е, писалъ тѣзи страници въ първитѣ години на Львовсто царуване.

3) ἐν δωματίοις τισὶν τῶν Γάλλης.

4) λογοθέτης.

5) στρωμένον χαλινωμένον (Scr. Inc. 343).

царска ладия. Като се разговаряли, Хексабулий,[1]) единъ отъ свитата, внезапно покрилъ лицето си съ ржцѣ. Това движение доказало чувствителностьта на варварина, който силно обиденъ рипналъ и се хвърлилъ на коня си. Това той сторилъ тъкмо на минутата, защото жестътъ на Хексабулия билъ уговорения знакъ (355) за въоржженитѣ войници да изкочатъ изъ своята засада. Тѣлохранителитѣ на Крума го закривали отъ двѣтѣ страни на коня и се трудили да го упазятъ и избѣгатъ съ него. Но тъй като тѣ били пѣши, гърцитѣ могли да ги заловятъ. Ония, които наблюдавали сцената отъ стѣнитѣ и видѣли, както тѣ мислили, че гибельта на езичника била прѣдстояща, извикали: „Кръстътъ побѣди“. Стрѣлитѣ на засадницитѣ били изстрѣляни подиръ бѣгащия яздачъ, но макаръ че го улучили, тѣ не го ранили смъртоносно[2]), и той сполучилъ да избѣга сега много по-страшенъ, отколкото по-напрѣдъ, и неговата жестокость сега била възпламенена съ жажда за отмъщение. Ковчежникътъ му билъ убитъ, а зетъ му и внукъ му били заловени живи.

На другия день яростьта на измамения български царь заговорила съ истински огънь. Жителитѣ на града, гледайки прѣзъ Златния Рогъ, забѣлѣзали, какъ се опожарявали съсѣднитѣ квартали, черкви, монастири и палати, които неприятельтъ ограбвалъ и разрушавалъ[3]). Той не се задоволилъ съ опустошаването на мѣстноститѣ около устието на Златния Рогъ. Той изгорилъ палата на Св. Маманта, намиращъ се срѣщу Скутари, сега Бешикъ-ташъ, на югъ отъ Орта-кьой[4]). Българитѣ съборили декоративнитѣ колони и отнесли, за да украсятъ палата на своя царь, скулптурнитѣ изображения на животни, които се намирали на дворцовия Хиподромъ, и ги откарали въ коля[5]). Всичко живо било изклано. Разорението обхващало пространството на сѣверъ покрай Босфора, както и задната по-вѫтрѣшна часть.[1]) Това, обаче, било само началото на ужасната мъсть. Околноститѣ вънъ отъ Златнитѣ врата, дори до Регионъ, били осѫдени на пламъци, и ние не можемъ да мислимъ, че опустошителниятъ гнѣвъ на българитѣ е пощадилъ (356) Хебдомонския дворецъ. Укрѣплението Атиръ и единъ извънредно голѣмъ и солиденъ мостъ[2]), поставенъ надъ рѣката, носеща сѫщото име, която се влива въ Пропонтида, били разрушени. По западния пѫть отмъстительтъ достигналъ дори до Силимврия, дѣто той съборилъ черквитѣ и укрѣплението. Даонийското[3]) укрѣпление било сравнено съ земята и първата прѣчка за неговото разрушително дѣло била Хераклийската стѣна, която останала неуязвима отъ Филипа Македонски. Като не могли да минатъ прѣзъ нея, българитѣ изгорили прѣдградията и кѫщитѣ въ пристанището. По-нататъкъ тѣ дошли до Родосто[4]), чието пристанище било тоже съсипано. Унищоженъ билъ и Апрскиятъ замъкъ. Тукъ тѣ прѣстояли десеть деня, отдѣто се спуснали на югъ къмъ хълмоветѣ на Ганъ[5]), въ които много хора и животни намирали убѣжище. Бѣжанцитѣ били лесно изгонени изъ тѣхнитѣ скривалища отъ каленитѣ планинци. Мѫжетѣ били изклани, а женитѣ, дѣцата и животнитѣ откарани въ България. Слѣдъ едно разорително нашествие по брѣга на Хелеспонтъ, опустошительтъ, като пѫтемъ прѣвземалъ всичкитѣ укрѣпления, се отправилъ назадъ къмъ Одринъ, въ воденето на чиято обсада братъ му нѣмалъ никакъвъ успѣхъ. Обсадни машини били употрѣбени този пѫть; гладътъ билъ въ своя разгаръ, и понеже нѣмало никаква помощь отъ нийдѣ, градътъ трѣбвало да се прѣдаде. Всичкитѣ жители, включая митрополита Мануила, били отведени въ отвѫддунавска „България“[6]), дѣто тѣ били оставени да живѣятъ въ едно поселение, което се управлявало отъ единъ измежду тѣхъ самитѣ и е извѣстно подъ името „Македония“[1]).

---

[1]) Навѣрно Иванъ Хексабулий (вижъ по-горѣ стр. 27).

[2]) Ann. r. F., 813. „graviter vulneratum.“ Свѣденията въ тѣзи анали досежно българската война и възкачването на Лъва сж добити отъ гръцкитѣ посланници, които посѣтили двореца на Людовика въ 814 год. Ср. Neues Archiv, 21, 55.

[3]) Scriptor Inc. 344, ясно очертава мѣстностьта съ ἀντιπέραν τῆς πόλεως. Едни отъ най-голѣмитѣ черкви били реставрирани отъ Ирина, Никифора и Михаила.

[4]) Положението на палата е било много погрѣшно схващано, (едни го поставяли близу до Влахернитѣ, както е доказалъ Паргоаръ, S. Mamas.

[5]) Scr. Inc. ib. τά ζωδία. Теофанъ 503, дава подробности: единъ бронзовъ лъвъ, мечка, змия, и други μάρμαροι ἐπίλεκτοι. Шкорпилъ твърди (Абоба, 116), че споредъ наши източници, Крумъ откаралъ съ себе си нѣколко мраморни колони. Това може да е станало, но не се вижда отъ нашитѣ извори. Scr. Inc. казва, че българитѣ τοὺς κίονας κατέκλασαν.

---

[1]) Scr. Inc. ib. καὶ τὴν ἄνω.

[2]) παράξενον οὖσαν καὶ πάνυ ὀχυρωτάτην. Досежно мѣстоположението вижъ по-горѣ стр. 102.

[3]) Старата Даонийска стѣна по пѫтя отъ Силимврия за Хераклея.

[4]) Тукъ пѫтьтъ се отклонявалъ отъ брѣга и стигалъ до укрѣплението Апросъ, повече отъ двадесеть римски мили западно отъ Родосто (Византе). Вижъ картата на Илирия и Тракия отъ Kiepert.

[5]) На брѣга на Пропонтида срѣщу Проконисосъ.

[6]) Scr. Inc. 345, εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου παταμοῦ. Симеонъ (Cont. Georg. 765), καὶ μετὰ λαοῦ πλείστου διαπεράσας τῶν τε εὐγενῶν Μακεδόνων, κατεσκήνωσεν ἐν τῷ Δανουβίῳ ποταμῷ. Симеонъ (ib. 817) изчислява плѣнницитѣ на 10,000 мѫже и жени. Хронографията на Теофанъ се свършва съ падането на Одринъ — καὶ ταύτην ἑλών. Плѣняването на митрополита Мануила се описва

Сега пъкъ дошълъ редъ на императорското правителство да търси миръ и да получи отказъ отъ побѣдоносния и обиденъ българинъ. Тогава самъ Лъвъ тръгналъ въ походъ[2]), (357) и чрѣзъ една изкусно изпълнена хитрость той нанесълъ силно поражение на неприятелскитѣ сили, или на часть отъ тѣхъ, които оперирали въ околностьта на Месемврия. Като се окопалъ близу до тоя градъ и не далечъ отъ лагера на българитѣ, той чакалъ тамъ нѣколко дни. Ромейскитѣ войски имали на разположение изобилна храна, а българитѣ заплашвалъ гладъ, за което Лъвъ се скоро научилъ. Той съобщилъ за плана си само на единъ отъ своитѣ офицери и заедно съ нѣколко опитни войници напусналъ лагера прѣзъ нощь и се загнѣздилъ на една съсѣдна могила. Като се разсъмнало, и ромеитѣ видѣли, че нѣма императора, тѣ помислили, че билъ избѣгалъ. Мълвата стигнала до стана на неприятелитѣ, прѣди да се мръкне, и варваритѣ помислили, че тѣхнитѣ противници

отъ Константина Порфирогенетъ, въ историята му на Василия I, въ петата книга отъ Continuatio Theophanis, 216. Родителитѣ на Василия живѣли въ Одринъ и били по тоя случай откарани въ плѣнъ.

[1]) Вижъ по-долу стр. 370.

[2]) Този походъ не се споменува отъ Георгия или отъ Scriptor Incertus. Нашитѣ основания за това сж комбиниранитѣ свидѣтелства на Cont. Theoph. (24—25) и на Genesios (12—13), които сж черпили отъ единъ общъ източникъ, който е най-пълно изложенъ у Cont. Th. Врѣмето на похода трѣбва да е билъ късно прѣзъ есеньта въ 813, слѣдъ прѣвземането на Одринъ, който фактъ, вѣроятно, принудилъ Лъва да иска миръ. Иречекъ дава датата 814 г. (Geschichte, 146), като туря смъртьта на Крума въ 815 г. Но явно е отъ описанието на Scr. Inc., че само една година се изминала между възкачването на Лъва и Крумовата смърть (346 sq). Хиршъ (125—126) счита този епизодъ за легенда, прѣдполагайки, че тя е била измислена, за да поясни името βουνὸς Λέοντος. Неговитѣ основания за това сж мълчанието на Теофана и Симеона по този въпросъ, думитѣ на Scr. Inc. „über den ungünstigen Verlauf des Feldzuges“, и обвинението въ бездѣйность, отправено срѣщу Лъва у Игнатия, Vit Niceph, c. 34. Но тѣзи аргументи нѣматъ значение. Мълчанието на Теофана нѣма нищо общо съ този въпросъ, тъй като неговиятъ лѣтописъ свършва съ прѣвземането на Одринъ, а Лъвовиятъ походъ, навѣрно, билъ прѣдприетъ по-късно. Бѣлѣжкитѣ на Георгия досежно военнитѣ събития сж толкова откжслечни и оскждни, че неговото мълчание не доказва нищо. Scr. Inc. казва, че прѣзъ врѣме на опустошенията отъ българитѣ, описани отъ него, Лъвъ си билъ въ столицата (346 καὶ τούτων γενομένων ὁ Λέον τῆς πόλεως οὐκ ἐξῆλθεν). Буквално това било вѣрно, но авторътъ, бидейки крайно враждебно настроенъ срѣщу Лъва, може да се счита способенъ умишлено да потули послѣдвалия успѣхъ, така че и тука мълчанието не е убѣдителенъ доводъ. Натѣкването на Игнатия тоже произлиза отъ неприятелския лагеръ, който използувалъ всѣко срѣдство за опозоряването на иконобореца. Подробноститѣ у Cont. Th. не даватъ да се подразбира нѣкаква легенда, и извѣстието тука се е възприело отъ всички историци (включая, Finlay, Hopf и Hertzberg).

вече сѫ паднали като лесна жертва въ рѫцѣтѣ имъ. Тѣ, като възнамѣрявали да атакуватъ ромейскитѣ позиции на утрото и тогава да си поотдѫхнатъ, сега захвърлили орѫжията си и се отдали на сънь. Посрѣдъ нощь Лъвъ повелъ своитѣ хора срѣщу тѣхъ и извършилъ ужасна сѣчь. Войскитѣ въ ромейския лагеръ били наврѣменно увѣдомени за тази хитрость, за да се притекатъ на помощь и да не се даде случай на малодушнитѣ да дезертиратъ. Българитѣ били унищожени, даже нито огненоситель, споредъ персийската пословица, не се спасилъ. Тоя успѣхъ билъ послѣдванъ отъ едно нашествие въ България. Лъвъ далъ заповѣдь, щото възрастнитѣ да бѫдатъ (358) пощадени, а дѣцата имъ избити, като имъ пръскали черепитѣ о камънитѣ.

Оттогава насамъ могилата, задъ която Лъвъ се бѣ разположилъ въ засада, „се знаела като Лъвова могила[1]), и българитѣ, като минавали покрая нея, кимвали съ глава и я посочвали съ пръстъ, до такава степень това нещастие било втълпено въ умоветѣ имъ“.

Настѫпващата зима била толкова лека, и рѣкитѣ толкова спаднали, че една 30 хилядна българска армия минала границитѣ и се отправила за Аркадиополъ. Тѣ прѣбродили рѣката Еркене (Erginus), и взели много плѣнници. Но когато се завърнали, поради седемдневни дъждове, рѣката била опасна за прѣминаване, и тѣ били принудени да чакатъ двѣ седмици около нея. Водитѣ постепенно спадали, мостъ билъ поставенъ и 50,000 роби били прѣнесени въ България, послѣдвани отъ коля, пълни съ скѫпи арменски килими, одѣяла, покривала, разни дрехи и бронзови сѫдове[2]). Взискателнитѣ критици на императора го обвинявали въ небрѣжение, за дѣто не се възползувалъ отъ случая да нападне неприятеля, когато билъ задържанъ отъ рѣката.

Скоро слѣдъ това нахлуване, пръсналъ се въ Цариградъ слухъ, че столицата скоро щѣла да бѫде прѣдметъ на една голѣма българска експедиция. Самъ Крумъ се заловилъ да събира голѣма армия; „цѣла Славиния“ давала войници, и, отъ царството му отвѫдъ Дунавъ, аваритѣ, както и славянитѣ били повикани да взематъ участие въ разграбването на най-голѣмия градъ въ свѣта. Обсадни машини отъ всѣкакъвъ видъ, съ каквито самиятъ новъ Римъ могълъ да разполага, били приготвени за похода, прѣдприетъ отъ българитѣ. Изучването на машини, чието описание е запазено, трѣбва да се прѣдостави на специалиститѣ по обсадното изкуство. Имало: „тройнометни“, „четверометни“, костенурки, огнеметни и каменометни машини, овни, малки скорпиони и „ракли за стрѣли“, („dart-stands“) както и голѣмо количество каменни топки, прашки, дълги стълби, лостове, вѫжета (ὄρυας) и неизбѣжнитѣ „градоплѣнители“ (ἑλεπόλεις)[1]). Въ оборитѣ на царя се държели хиляда волове за прѣвозване на машинитѣ. Петь хиляди обковани коля били приготвени за цѣльта. Атентатътъ противъ живота на Крума (359) още прѣдизвиквалъ силна мъсть въ сердцето му, затова той рѣшилъ да насочи главнитѣ си сили противъ Влахернитѣ, оная градска часть, дѣто стрѣлата го бѣ наранила.

---

[1]) ὁ βουνὸς Λέοντος.

[2]) Scriptor Incertus, стр. 347 'Αρμενιατικὰ στραγλομαλωτάρια καὶ νακοτάπητα ἀνώτερα καὶ ἱματισμὸν πολὺν καὶ χαλκώματα ἐφόρτωσαν πάντα εἰς ἁμάξας. Той нарача Erginos Ρηγῖνα.

Лъвъ взелъ мѣрки за защитата на града. Той турналъ много работници да съзидатъ една нова стѣна[2]) задъ Хераклиевата и заповѣдалъ да се изкопае единъ широкъ трапъ. Но, както се оказало, нѣмало нужда отъ такава прѣдпазливость, защото работата още не била свършена, и Крумъ умрѣлъ, слѣдъ което положението се измѣнило. Най-страшниятъ български монархъ, съ когото империята имала важни въпроси да рѣшава, починалъ внезапно отъ пукване на една вѣна, въ априлъ 14, 814 г.[3]) и плановетѣ му загинали заедно съ него.

§ 5. **Царуването на Омуртага.**

Подиръ смъртьта на Крума, България била обзета и вълнувана отъ вѫтрѣшни борби за прѣстола. Досежно тази политическа криза нѣмаме положителни данни[4]), обаче, явствува, че тя се свършила съ възтържествуването на нѣкой си Цокъ надъ единъ или двама отъ съперницитѣ му. Управлението на Цока било безчовѣчно. За него се казва, че той изисквалъ, щото всичкитѣ християни-роби, били тѣ свещеници или миряни, да се откажатъ отъ религията си, и онѣзи отъ тѣхъ, които се противопоставяли на тая заповѣдь, били наказани съ смърть. Но неговото царуване било кратковрѣменно. Възможно е, щото (360) той да е билъ убитъ прѣди края на годината (814 г.), а тогава наслѣдванъ отъ Омуртага, синътъ Крумовъ[1]).

---

[1]) Ib.

[2]) Вижъ по-горѣ стр. 94.

[3]) ἀοράτως, σφαγιασθεὶς, ручеи отъ кръвь бликнали изъ уста, носъ и уши (Scr. Inc. 348). Атила умрѣлъ по сѫщия начинъ. Врѣмето, споредъ ромейскитѣ плѣници, които се завърнали отъ България, било „велики пети день отъ Пасха“), т. е. четвъртъкъ отъ свѣтлата света седмица, апр. 14, 814 г. (Кругъ, Kritischer Versuch, 156; Лопаревъ, Двѣ Замѣтки, 348). Датата 815 г., опрѣдѣлена отъ Шафарика и Иречека, е неприемлива поради датата у Scr. Inc. (вижъ по-горѣ, стр. 357, бѣл. 8).

[4]) Въ славянския прологъ (изд. Москв. 1877, подъ януарий 2, стр. 42) се казва, че слѣдъ Крумовата смърть, Дукумъ се добралъ до прѣстола, но умрѣлъ и

Първиятъ важенъ актъ на великия ханъ Омуртагъ[2]) билъ сключването на формаленъ миръ съ Ромейската империя (815 — 816). Има причина да се вѣрва, че примирие или прелиминарно съглашение е било установено тутакси слѣдъ смъртьта на Крума[3]), и че, когато Крумовиятъ синъ се възкачилъ на прѣстола, тогава се започнали прѣговоритѣ, които доведоха до траенъ миръ.[4]) Двѣтѣ страни се съгласили, щото договорътъ

билъ замѣстенъ отъ Диценгъ, който отсѣкълъ ржцѣтѣ на митрополита Мануила (вижъ по-горѣ, стр. 356), и който билъ наслѣденъ на прѣстола отъ Омуртага. Въ Менология на Василия II., Τζόκος ὁ ἀθεώτατος, се казва, да е билъ наслѣдникътъ на Крума, гдѣто е отбѣлѣзано и неговото прѣслѣдване на християнскитѣ роби (Pars II., Jan. 22, у Migne. P. G. 117, 276—277). Лопаревъ (op. cit. 348—349) мисли, че Дукумъ, Диценгъ и Цокъ били само военачалници, които играли важна роля. Азъ съмъ на мнѣние, ~~че Диценгъ~~ (характеризиранъ като жестокъ, послѣ убитъ) и Цокъ сж единъ и сжщъ човѣкъ. Тѣзи прѣходни царувания не се споменаватъ въ грѣцкитѣ лѣтописи, и Теофилактъ (както и Cont. Th. 217) прѣдставя Омуртага за Крумовъ наслѣдникъ (Hist. XV mart. 192). Името Цокъ се явява въ думата Τζυκος въ единъ надписъ, намѣренъ на сѣверъ отъ Абоба, съ дата 6328=819—820, обаче е толкова изтритъ, че не може да се отгадае (Абоба, 226—227). Споредъ Menol. Bas. митрополитъ Мануилъ билъ обезобразенъ отъ самия Крумъ, а (споредъ Cont Th. 217) погубенъ отъ Омуртага.

[1]) Че Омуртагъ билъ Крумовъ синъ, се ясно потвърждава отъ Теофилакта (loc. cit.); и изглежда правдоподобно отъ това, че Маламиръ, Омуртаговиятъ синъ, нарича Крума „мой дѣдо“ (надписъ въ Абоба, 233) — другата възможность, че Омуртагъ е билъ Крумовъ зеть.

[2]) Правото име, споредъ неговитѣ надписи (Ωμουρτάγ), е запазено въ латинскитѣ източници (Omortag), Теофилактъ (Hist. XV. mart. 192) го дава Ὀμβρίταγος, гръцкитѣ лѣтописи, Μορτάγων или Μουτράγων.

[3]) Азъ прѣдположихъ, (Bulgarian Treaty of. A. D. 814, p. 286—287), че единъ откжслекъ отъ подобно съглашение може да е запазенъ въ Ески-Джумайския надписъ (Aboba, 226).

[4]) Cont. Th. явно приписва договора на Омуртага (658 πρὸς αὐτόν) Genesios (41 πρὸς αὐτούς) оставя въпроса откритъ. За по-обширни свѣдения досежно Маламировия надписъ, вижъ моята статия върху договора (op. cit). Въ 823 г. първата десетница отъ тридесеть-годишния миръ се привършвала (συνεπλήρουν σχεδόν Gen. loc. cit.). Иречекъ датира договора въ 815, а Златарски въ 816. Азъ съмъ наклоненъ да вѣрвамъ, че 815—816 е правата дата (не 814, както азъ твърдѣхъ, op. cit.). Не бива да насилваме думата σχεδόν у Genesios; и споредъ други доказателства явствува, че двадесетата година отъ периода опрѣдѣляла ок. 836, и тридесетата ок. 846.

да трае за тридесеть години[1]). Една случайность е запазила единъ фрагментъ, отъ който става явно, че това е едно официално извлѣчение отъ договора, написано върху една мраморна колона и поставена по заповѣдь на българския царь въ околноститѣ на резиденцията при Плиска[2]). Прѣдварително съглашение било направено за размѣна и откупъ на плѣнници[3]), и въпросътъ за прѣдаването на дезертьоритѣ, който станалъ причината за конфликта между Крума и Михаила, билъ сега разрѣшенъ по начинъ приемливъ за Омуртага. Всички славяни, които несъмнѣнно сж били подчинени на българитѣ прѣзъ врѣмето прѣди войната и послѣ избѣгали въ империята, трѣбвало да бждатъ възвърнати обратно въ роднитѣ имъ мѣста. Най-важнитѣ членове се отнасятъ до опрѣдѣлянето на границитѣ, които (361) раздѣлятъ Тракия между двамата суверени[4]). Новитѣ прѣдѣли започвали на западъ отъ Девелтъ до Макроливада, една крѣпость, разположена между Одринъ и Пловдивъ, близу до сливането на Марица (Herbus) и притока и́ Арза (Arzus). При Макроливада границата завивала сѣверно и стигала до Стара-планина (Haemus). Българитѣ, които отдавали важность на землени окопи и укрѣпления, имали намѣрение да защитятъ границата си и да й дадатъ една видима форма, съ насипъ и трапъ. Императорското правителство, безъ чието съгласие изпълнението на този планъ било невъзможно, се съгласило да оттегли своитѣ гарнизони отъ пограничнитѣ укрѣпления, докато се правѣли фортификациитѣ, съ цѣль да се избѣгнатъ враждебни стълкновения.

Остатъцитѣ отъ голѣмия окопъ[5]), който означавалъ южната граница на Българското царство прѣзъ IX. и X. вѣкъ, още се вижда ясно въ Тракия, и тамъ сж извѣстни подъ името

---

[1]) Това изглежда да се подразбира отъ пасажа у Genesios.

[2]) Сюлейманъ-кьойскиятъ надписъ (Абоба, 220 sqq.). Успенски прѣднамѣрявалъ да го смѣта свързанъ съ събитията, които се случили въ началото отъ царуването на Михаила II. Азъ споменахъ, какво той съдържа изводъ отъ тридесеть-годишния договоръ.

[3]) Простиятъ народъ (обикновенитѣ войници) трѣбвало да се размѣнятъ, човѣкъ за човѣкъ. Откупъ отъ толкова една глава трѣбвало да се плаща за ромейскитѣ офицери. Особно споразумѣние било направено за откупването на гърци, които били намѣрени въ крѣпости дезертирали отъ своитѣ началници.

[4]) Възможно е, щото нѣкои нови земи да били отстжпени на българитѣ. Михаилъ Сирийски твърди, че Левъ сключилъ миръ, като имъ отстжпилъ блатото, за което тѣ воювали.

[5]) μεγάλη σοῦδα, Cedrenus, II, 372.

Еркесия[1]). На нѣкои мѣста той може да се забѣлѣжи отъ окото на неопитенъ наблюдатель, когато на други линията е изчезнала и трѣба да се изнамѣрва отъ внимателното око на археолога. Източниятъ и́ край е близу до развалинитѣ на Девелтъ[2]), на онзи завой на Черно море, чиито издадени страни били запазени отъ градоветѣ Анхиалъ и Аполония. Той може лесно да се прослѣди въ западното си протежение, покрай Русокастро, дори до рѣка Тунджа, нѣщо за около 65 километра; задъ тая рѣка той се едвамъ вижда[3]), но западниятъ му край, изглежда да е билъ изнамѣренъ при Макроливада, близу до днешното село Търново-Сейменъ[4]). Линията до нѣкждѣ (362) съотвѣтствува на сегашната турско-българска граница. Насипътъ билъ на сѣверъ, а трапътъ на югъ, отъ което явствува, че той билъ прѣдназначенъ за защита срѣщу империята. Насипътъ е билъ, по всѣка вѣроятность, обиколенъ подобно на оня около Плиска, съ дървени палисади[5]), и българитѣ поддържали постоянна стража и защита около пограничнитѣ огради[6]). Въ източния секторъ, близу до Милеонскитѣ висини, отбранителната линия била укрѣпена отъ втори окопъ къмъ югъ, който завива въ видъ на дѫга около единъ километъръ и е извѣстенъ на населението тамъ подъ името „Циганската Еркесия“; намъ, обаче, не ни е извѣстенъ произходътъ или датата на това укрѣпление[1]. Чини ми се, че българитѣ се задоволили само съ тази ограда понеже никакви дири отъ подобна работа не сѫ били намѣрени на западната граница между Макроливада и планинитѣ.

---

[1]) Така назованъ отъ турското йеркесенъ, врѣзване въ земята. Източната часть на неговото протежение се описва отъ Иречекъ, Fürstenthum, 505, sq. Оцѣлѣли легенди досежно произхода на оградата се прѣдаватъ отъ Иречека (Archi ep. Mitth. X. 137) и Шкорпиля (Aboba, 542). Иречекъ чулъ въ Русокастро да се разказва, че окопътъ билъ синоръ (σύνορον)—межда (между владѣнията на двама братя: Шкорпилъ); че той билъ направенъ по царска заповѣдь, отъ мжже и жени, и толкова бърза била работа, че само една жена била останала у дома си, за да се грижи за деветь дѣца. Сжщата приказка сжществува и другадѣ между славянитѣ, свързана съ издигането на голѣми постройки.

[2]) Colonia Flavia Pacis Deultensium, или Deultum, основанъ отъ Веспасиана, се наричалъ въ византийски врѣмена Δεβελτός. Диритѣ на „окопа" започватъ отъ западния край на Мандренската лагуна.

[3]) Дължината на западната часть отъ Тунджа е 64 километра, малко по-малко отъ източната.

[4]) Близу до сливането на рѣкитѣ Марица (Hebrus) и Арза (Arzus), днесь позната подъ името Сазлж-дере. Римската станция Arzus по всѣка вѣроятность трѣбва да има нѣщо общо съ развалинитѣ при Теке-Мусачево, и тука насипътъ билъ прѣсеченъ отъ голѣмиятъ воененъ пжть отъ Одринъ до Пловдивъ. Западната часть била прѣкосена отъ другъ пжть, който се отклонявалъ отъ военият пжть при Лефке и прѣзъ Балканитѣ стигналъ до Никополъ на Янтра, а тоже и отъ пжтя между Одринъ и Кабиле (Сливенъ?), който слѣдвалъ десния брѣгъ на Тунджа (Aboba, 539—540). Шкорплъ мисли, че границата отивала западно (никакви дири отъ окопа не се намиратъ задъ Теке-Мусачево) до Constantia (Костенецъ) въ сѣверното подножие на Родопитѣ, и отъ тамъ къмъ прохода Сукси (Succi, Βουλγαρικὴ κλεῖσις, близу до Ихтиманъ), дѣто оттатъкъ планинитѣ тя (границата) слѣдвала линията на срѣдния окопъ на Западна България (отъ Хайрединъ до Килеръ-баиръкале на Дунава). Но Констанция, която въ надписитѣ се подразбира да е била на границата, е билъ вѣроятно другъ градъ.

[5]) Ср. Теофанъ 490, употрѣбата на ξύλινα ὀχυρώματα.

[6]) Nicolaus, Responsa, 25.

Договорътъ билъ осветенъ чрѣзъ тържествени суевѣрни обреди. Омуртагъ се съгласилъ да се закълне споредъ християнскитѣ формалности, когато Лъвъ, отъ своя страна, като показалъ една религиозна толерантность, само достойна за единъ езичникъ, не се посвѣнилъ да се съобрази съ езическитѣ обичаи на варваритѣ. Голѣмъ е билъ съблазнътъ, произведенъ между благочестивитѣ членове на черквата, когато ромейскиятъ императоръ, „единъ равноапостолъ“, излѣлъ вода на земята, заклелъ се върху мечъ, принесалъ кучета въ жертва и изпълнилъ и други нечестиви обреди. Още по-голѣмо било тѣхното отвращение, когато (363) пратеницитѣ на българския царь били поканени да се допратъ и осквернятъ Свещенното Писание; на тѣзи нечестия[2] се отдавали земletресенията и епидемиитѣ, които сполетѣли страната по-послѣ.[3]

Този миръ, който българитѣ намирали задоволителенъ за много години,[4] далъ възможность на Омуртага да си концентрира енергията въ отбраната на западнитѣ владѣния срѣщу великата Германска империя, която почнала да заплашва владичеството му даже въ южно-дунавскитѣ области. Славянскитѣ народи негодували подъ тежкия хомотъ на великия ханъ, и се искушавали отъ близостьта на франкитѣ, чиято мощь се бѣ простърѣла върху Хърватско, да се обърнатъ за закрила към императора Людовика. Тимошкитѣ славяни на сръбскитѣ граници, които били подъ българско управление, наскоро били напуснали своитѣ жилища и потърсили покровъ въ държавата на Людовика.[1] Тѣхнитѣ пратеници се прѣдставили въ неговия дворецъ въ 818 г., но нищо не произлѣзло отъ тази мисия, понеже тимочанитѣ били поведени[2] да прѣдадатъ сѫдбата си на Людевита, хърватския жупанъ, който се билъ опълчилъ противъ франкитѣ и се стремилъ да утвърди независимостьта на Хърватско. По едно врѣме изглеждало, като че ли хърватскиятъ вождъ щѣлъ да успѣе да създаде едно славянско царство, подобно на стария Илирийския диоцезъ, и да застраши Италия и Бавария; но звѣздата на Людевита изгрѣла и залѣзла въ едно кѫсо врѣме. Той не билъ въ състояние да се бори съ по-голѣмитѣ сили на Людовика и наскоро слѣдъ бѣгството си той умрѣлъ (823 г.).[3] Франкитѣ установили своята власть въ Хърватско, и скоро български пратеници се явили въ Германия, чиято мисия била да се срѣщнатъ съ императора (824 г.).[4] За пръвъ пѫть тогава единъ франкски монархъ приелъ депутация отъ единъ български ханъ. Пратеницитѣ носѣли писмо отъ Омуртага, който прѣдлагалъ миролюбиво разрѣшение (364) на пограничния върпосъ между Германия и България.[5] Тѣхнитѣ държави се допирали при Сингидунумъ, който сега билъ хърватски градъ,[6] подъ новото си славянско име, Бѣлградъ, „бѣлия градъ“, а българскиятъ повелителъ вѣроятно е претендиралъ да владѣе на сѣверъ отъ Бѣлградъ, може би до Буда-Пеща, по брѣговетѣ на Дунавъ. Императоръ Людовикъ рѣшилъ въ себе си да се запознае по-добрѣ съ България и нейния царь, прѣди да даде своя отговоръ, и той изпратилъ депутацията обратно заедно съ единъ свой пратеникъ.[1] Тѣ се върнали въ Бавария въ края на годината. Прѣзъ туй врѣме пристигнала друга мисия отъ единъ славянски народъ, чието наименование германскитѣ хронисти прикривали подъ името преденеценти (Praedenecenti).[2] Тѣ били извѣстни като народъ, или клонъ отъ единъ народъ, подъ името абодрити, които трѣбва да различаваме отъ сѣвернитѣ абодрити, които живѣли на долня Елба. Това племе, което изглежда да е обитавало сѣверното дунавско крайбрѣжие, на изтокъ отъ Бѣлградъ, подобно на тимочанитѣ, се чувствували потиснати подъ българското владичество, и като тѣхъ се надѣвали, чрѣзъ нашествието на франкитѣ да се избавятъ. Людовикъ, при когото тѣ дохождали да се молятъ нѣколко пѫти[3] и по-рано, приелъ на ауденция тѣхнитѣ пратеници, а задържалъ българитѣ въ очакване около шесть мѣсеца. Най-послѣ той ги приелъ въ Ахенъ и ги испратилъ съ едно двусмислено писмо до тѣхния господарь[4].

---

[1] Абоба, 542—543. Прѣданието казва, че царскитѣ войници били повикани най-първо да свършатъ главния окопъ, и заповѣдано било на циганитѣ да го доискаратъ. Циганитѣ отклонили линията на югъ и, когато се върнали войницитѣ, тѣ продължили окопа въ по-първото му направление.

[2] Игнатий, Vit. Nic., стр. 206. Този пасажъ се отминава отъ българскитѣ историци, макаръ че той свѣдочи за едни чудновати неизвѣстни обичаи. ἐν αἷς (συμβάσεσι) ἦν ὁρᾶν τὸν βασιλέα Ῥωμαίων χερσὶν ἐκ κύλικος ὕδωρ κατὰ γῆς ἐπιλείβοντα, ἐπισάγματα ἵππων αὐτουργῶς ἀναστρέφοντα, ἱμάντων ἐντρίτων ἀπτόμενον, καὶ χόρτον εἰς ὕψος αἴροντα καὶ διὰ πάντων τούτων ἑαυτὸν ἐπαρώμενον. Досежно жертвоприношението на кучета, вижъ Cont. Th. стр. 31; Иречекъ, Geschischte, стр. 132.

[3] Genesios, 28.

[4] Той, безсъмнѣнно, билъ подновенъ въ края на десетогодишнината и двадесетогодишнината. Михаилъ Сирийски, 50 (ср. 73) казва, че българитѣ отстѫпили на Теофила. Туй ако има нѣкаква важность, значи, че при покачствието на Теофила мирътъ билъ утвърденъ. Колкото за нѣкакви враждебни планове насочени отъ Лъва противъ България слѣдъ договора, за това липсва доказателство. Анекдотътъ, че Саватий (вижъ по-горѣ, стр. 59) се обѣщалъ, какво щѣлъ да забоде меча си εἰς τὴν χαλκῆν ἅλωνα τῆς αὐλῆς αὐτῶν — даже ако има нѣкаква важность — очевидно е, че се отнася до положението прѣди мира. (Epist. Synod. ad Theoph, 368).

---

[1] Ann. r. Fr. 818, стр. 149.

[2] Ib. 819, стр. 150.

[3] Ib. стр. 161.

[4] Ib. стр. 164. Мисията пристигнала въ началото на годината и се завърнала около коледа (стр. 165).

[5] Ib. „velut pacis faciendae“; 167, „de terminis ac finibus Bulgaros ac Francos constituendis.“

[6] Constantine, De adm. imp. 151, изброява τὸ Βελόγραδον между хърватскитѣ градове. Ср. 153_8.

Става явно, че Людовикъ е считалъ още рано да изложи своята политика за едно окончателно установяване границитѣ на юго-източната марка, или да даде едно формално признаване българскитѣ претенции надъ границитѣ на Панония и Хърватско; но той се поколебалъ да отвърли окончателно прѣдложенията (365) на хана. Омуртагъ, изпълненъ съ нетърпение поради бавянето, което поощрявало метежния духъ въ неговитѣ славянски владѣния, написалъ друго писмо и го испратилъ по сѫщия офицеръ, който бѣше носителя и на първото послание (826 г.).[5] Той замолвалъ императора да се съгласи за по-скорошното регулиране на границата; и, въ случай че това прѣдложение бѫде неприемливо, той проси, щото безъ нѣкакъсъ формаленъ договоръ, всѣка страна да пази своитѣ собствени прѣдѣли. Условията на това писмо показватъ, че главната цѣль на Омуртага била сключването на едно съглашение, което би забранило на франкитѣ да се мѣсятъ въ неговитѣ отношения спрѣмо славянскитѣ му поданици. Людовикъ намѣрилъ причина за ново отлагане. Извѣстие достигнало до него, какво ханътъ билъ убитъ или сваленъ отъ прѣстола отъ единъ свой велможа, и изпратилъ единъ разузнавачъ въ източната марка да раскрие, дали извѣстието било вѣрно. Слѣдъ като не могло да се добие положително свѣдение,[1] той върналъ пратеника безъ писмо.

---

[1] Ann. r. Fr. стр. 164, „ad explorandam diligentius insolitae et nunquam prius in Franciam venientis legationis causam“.

[2] Ib. 165, „Abodritorum qui vulgo Praedenecenti vocantur et contermini Bulgaris Daciam Danubio adjacentem incolunt“. Прѣдполага се, че Praedenecenti е изопачение на име, свързано съ Браничево, който лежи на Дунавъ, дѣто се влива Млава и съотвѣтствува на стария Viminacium. Мѣстото е затрупано отъ развалинитѣ на Браничево и Костолацъ. Вижъ Шафарикъ II, 209; Dümmler, Slawen in Dalm. 376; Simson, Ludwig der Fr. I, 139.

[3] Въ 818 (Ann. r. Fr. 149), и 822 (ib. 159). Ср. Dümmler, Südöstl. Marken, 28.

[4] Ib. 167. Astronomus, Vita Hludovici, c. 39 (M. G. H., Scr. 11).

[5] Ib. 168.

Великиятъ ханъ не пожелалъ да чака благоволението на императора по-дълго. Обстоятелствата, както и обидата го тикнали дa почне нападението, понеже, ако той се би показалъ страхливъ спрѣмо франкитѣ, неговото влияние между задунавскитѣ славяни би се застрашило. Властьта на България била възстановена чрѣзъ едно нашествие въ Панония (827 г.). Отъ Дунава по Драва отплувала една флота отъ лодки, натоварени съ българска войска, която унищожила съ огънь и мечъ славянитѣ и аваритѣ въ източна Панония. Главатаритѣ на разнитѣ славянски племена били изгонени и били замѣстени съ българи управители.[2] Прѣзъ цѣлия IX. вѣкъ българитѣ били съсѣди на франкитѣ въ тѣзи страни, и изглежда да сѫ владѣли и Сирмиумъ (Срѣмъ) и Сингидунумъ (Бѣлградъ).[3] Ние можемъ да бѫдемъ сигурни, че Омуртагъ не пропусналъ жестоко да накаже дакийскитѣ непокорни славяни.

Операциитѣ на Омуртага въ тази часть на царството му сѫ накратко пояснени отъ единъ случайно намѣренъ паметникъ върху камъкъ, който отбѣлѣзва (recording) смъртьта на Онегавонъ. Тоя офицеръ, който билъ единъ отъ царскитѣ „хора“, и заемалъ длъжностьта тарханъ, билъ на (366 г.) пѫть за българския лагеръ и се удавилъ като минавалъ рѣка Тиса.[4]

---

[1] Това било рано прѣзъ годината. Даже до юний нищо положително не могло да се узнае (ib. 170). Това пояснява липсата на бързи сношения между България и Западъ.

[2] Ib. 173. Този походъ, очевидно, се случилъ прѣзъ лѣтото.

[3] Ср. Dümmler, Südöstl. Marken 28—29, и Slawen in Dalm. 46 sqq.; Шафарикъ II 176. Досежно Singidunum (Бѣлградъ) ср. Папа Иванъ VIII. Писмо до Бориса, Mansi, XVII, 64; Vita Clementis, изд. Миклошича, с. 16, стр. 22.

[4] Aboba, 191 Ὠνεγαβον... [ἀπ]ελθὼν [εἰς] τὸ φουσᾶτον ἐπνίγην εἰς τή[ν] Τήσαν τὸν ποταμόν.

Подобенъ паметникъ въ честь на Окорсисъ, който се удавилъ въ Днѣпъръ[1]), като отивалъ за бойното поле, показва, че военнитѣ дѣйствия на Омуртага били сѫщо успѣшни на изтокъ. Положението на Понтийскитѣ страни, дѣто Българското царство се срѣщало съ Хазарското царство, по туй врѣме е покрито съ тъмнина. Маджарскитѣ шатри се простирали между Донъ и Днѣпъръ[2]). Областитѣ на западъ били изложени на тѣхнитѣ опустошения, и не слѣдъ много години ние виждаме тѣхнитѣ орди близу до Дунавъ. Ефектътъ отъ маджарското движение би било въ края на краищата отблъсването границитѣ на Велика България назадъ къмъ Дунавъ, но тѣ вече бѣха отблъснали Вѫтрѣшнитѣ българи, въ една по-тѣсна територия сѣверно отъ Азовско море, и по този начинъ, чрѣзъ единъ чуждъ и враждебенъ клинъ раздѣляли непрѣкѫснатата българска ивица, която се простирала покрай сѣверния брѣгъ на Евксина (Черно море). Макаръ че нищо почти не се знае за пѫтя, по който се движили и напрѣдвали маджаритѣ, нѣма никакво съмнѣние, че тѣ не срѣщнали съпротива отъ страна на владѣтелитѣ (the lords) на Плиска, и човѣкъ е наклоненъ да прѣполага, че военниятъ лагеръ, за който се билъ запѫтилъ нещастниятъ Окорсисъ, когато днѣпърскитѣ води го погълнали, е билъ свързанъ съ нѣкакви дѣйствия противъ маджаритѣ.

Само отъ осксѫднитѣ и случайни бѣлѣжки досежно Омуртага, които се даватъ въ грѫцкитѣ и латински лѣтописи, ние не бихме могли да сѫдимъ за мѣстото, що неговото царуване заема въ вѫтрѣшната история на България. За щастие, врѣмето и разрушението пощадили нѣколко отъ неговитѣ записи, които показватъ, че той е билъ великъ строитель. Той съградилъ два нови палата или палатни крѣпости, единия на Дунавския брѣгъ, другия при входа на Балканитѣ, и двата имали стратегическо разположение. Тутраканъ, древниятъ Трансмариска (на изтокъ отъ Русчукъ), посочва единъ пунктъ, дѣто Дунавъ, като раздѣлялъ тука съ единъ островъ срѣдата на течеиието, открива едно очевидно удобно мѣсто, за да мине една армия. Тукъ императоръ Валентъ направилъ бѣ мостъ отъ лодки, и въ миналото столѣтие руситѣ често пѫти сѫ избирали това мѣсто, за да прѣхвърлятъ войскитѣ си отвѫдъ (367) рѣката1). Развалинитѣ на една българска крѣпость, при съсѣдноно село Кадѫкьой2), отъ камъни и земя, вѣроятно сѫ остатъци отъ сѫщата крѣпость, която Омуртагъ издигналъ, за да може да владѣе прѣминаването при Трансмариска3). Отъ написаното върху единъ стълпъ4), който ние и сега виждаме въ една отъ търновскитѣ черкви, дѣто езическиятъ паметникъ билъ закаранъ, за да послужи въ постройката, могатъ да се прочетатъ слѣднитѣ исторически данни: „Великиятъ ханъ Омуртагъ, живѣейки въ стария си домъ (въ Плиска), съградилъ единъ много славенъ домъ на Дунавъ“. Цѣльта на този надписъ, обаче, не е да прослави постройката на тази резиденция, а да оповѣсти изграждането на една гробница, която Омуртагъ заповѣдалъ да се издигне на половина пѫть между „двата славни дома“, и, вѣроятно, да послужи за негово собствено упокоение. Измѣрванията, които сѫ отбѣлѣзани внимателно въ надписа, сѫ дали възможность на изслѣдователи да разпознаятъ Омуртаговия гробъ въ голѣмата и коническа изкуствена могила или курганъ близу при селото Мумджиларъ5). Паметникътъ свършва съ слѣднето морално сѫждение: „Човѣкъ умира, даже и когато живѣе добрѣ, и другъ се ражда, и нека онзи, който се роди най-послѣ, разгледвайки тоя надписъ, помни, кой го е направилъ. Името на властителя Омуртагъ, канасъ ювиги. Да даде Богъ той да живѣе сто години“.

---

[1]) Ib. 190 'Ωκορσῆς ὁ κοπανός.

[2]) Досежно унгаритѣ вижъ по-долѣ стр. 423 и Appendix XII.

Ако славниятъ домъ на Дунава билъ една отбрана срѣщу случайни нападения на славяни или на други неприятели, идещи отъ сѣверъ, Омуртагъ, макаръ че живѣлъ въ миръ съ Ромейската империя, все пакъ намѣрилъ за разумно да се запази и срѣщу южнитѣ си съсѣди, съ огледъ къмъ бѫдещи случайности.

---

1) Ср. Абоба, 562.

2) Успенски, ib. 552, идентифицира Кадж-кьой съ римското Nigrinianae. Подъ развалинитѣ на българската крѣпость тамъ има останки отъ римска работа.

3) Надписътъ (вижъ слѣдната бѣлѣжка) дава 40,000 ὀργυῖαι за разстоянието между стария и новия палатъ. Това (45 километра) съотвѣтствува на разстоянието отъ Силистра и Кадж-кьой до Плиска. Българската крѣпость въ послѣднето мѣсто и изнамирането на единъ официаленъ надписъ тамъ (Абоба, 228) потвърдяватъ идентификацията на Успенски. Вижъ ib, 519, 551 - 552.

4) Печатанъ отъ Иречекъ, Geschichte, 148; отъ Успенски, съ поправенъ текстъ, въ О древн. гор. Тырнова, 5. Прѣводътъ на Иречекъ на нѣколко мѣста е погрѣшенъ.

5) Абоба, 553.

Убиването на Лъва и възкачването на Михаилъ II, чиято политика той не могълъ да прѣдвиди, може да сѫ били важни мотиви. Въ всѣки случай въ годината слѣдъ тая династическа[1]) промѣна Омуртагъ съградилъ новъ палатъ и крѣпость въ планинитѣ, на рѣка Туца[2]), която доминирала (368) Верегавския проходъ, прѣзъ който, както и прѣзъ съсѣдния Върбишки ромейскитѣ армии често се спускали срѣщу Плиска. Не ни е извѣстно, какъ новиятъ градъ, който царьтъ основалъ прѣдъ планинскитѣ устия, билъ нареченъ на собствения му езикъ, обаче славянитѣ го зовѣли Прѣславъ, „славни“, име, което първоначално е било давано на всичкитѣ палати, принадлежащи на българскитѣ царе[3]). Не изглежда, щото Омуртагъ да е желалъ да прѣнесе главната си резиденция отъ полето въ могилитѣ[4]), но неговото ново съоружение, като Велики Прѣславъ, било прѣдназначено да стане вѫтрѣ въ сто години, столица на България.

Основанието на града е записано върху единъ стълпъ отъ бѣлъ камъкъ, който билъ изровенъ прѣди нѣколко години при с. Чаталаръ[5]), около шесть километра отъ прѣславскитѣ развалини. „Великиятъ ханъ Омуртагъ е божественъ властитель въ земята, дѣто се е родилъ. Като оставаше да живѣе въ равнината[6]) на Плиска, той издигналъ единъ палатъ (ауле) на рѣка Туца и доказалъ своята сила на гърци и славяни[7]). Той поставилъ единъ изкусно направенъ мостъ надъ Туца. И той издигналъ въ крѣпостьта си[1] четири колони, а между колонитѣ постави четири лъва[2]. Богъ да даде, щото божествениятъ властитель да държи подъ нозѣтѣ си императора, до тогава, до като Туца прѣстане да тече[3], да добие (369) много роби за Българитѣ[4] и, слѣдъ като покори неприятелитѣ си, да живѣе весело и щастливо сто години. Годината на основанието била българската шегоръ алемъ, или петнадесети гръцки индиктионъ" (821—822 г.). Въ този цѣненъ документъ за основанието на Прѣславъ, интересно е да се забѣлѣжи неприязненото натѣкване срѣщу ромейския императоръ, като главенъ и вѣченъ български неприятель, макаръ че прѣзъ това врѣме България и империята бѣха въ приятелски отношения. Възможно е, щото това да е било общеприета формула, която е била първоначално усвоена въ царуването на нѣкой прѣдишенъ царь, когато двѣтѣ страни сж били въ война една срѣщу друга.

---

[1]) 821—822. Вижъ надписа даденъ по-долѣ въ прѣводъ.

[2]) Сега се нарича Голѣма Камчия. Тя се споменува отъ Теофанъ (436г), дѣто текстоветѣ даватъ εἰσῆλθεν (sc. Constantnie V.) εἰς Βουλγαρίαν ἕως τοῦ Τζίκας, но единъ рѫкописъ го има Τούνζας.. У Anna Comnena (7, 3) тя се нарича Βιτζίνα. Вижъ Абоба, 547.

[3]) Прѣславъ отговаря на πάνφημος, прилагателно употрѣбявано за домътъ на Дунавъ и за Плиска въ Търновския надписъ (τον δυο υκο τον πανφημον, родиделенъ множ. погрѣшено за οἶκον τὸν π. отъ Иречекъ; вижъ Bury, App. 10 у Гибона VI.). Дунавскиятъ палатъ се тоже нарича ὑπέρφημος (ib). Ср. τὸ ἀρχαιότατον ὑπέρφημον и [ὑπὲρ] ἅπασαν φήμην въ Маламировия надписъ (Абоба, 233). Тази дума, нѣщо като прѣславенъ, очевидно, е буквалень прѣводъ на нѣкое българско нарицателно.

[4]) Успенски мисли, че употрѣблението на думата αὐλή въ надписа означава „прѣмѣстване на столицата“. (Абоба, 547). Но защо ханътъ да нѣма двѣ αὐλαί?

[5]) Вижъ Абоба, 546 sqq., за надписа и какъ се е намѣрилъ. Чаталаръ е близу до желѣзопѫтната станция Прѣславъ—Крумово.

[6]) ις τις Πλσκας τον κα[μ]πον. Безсъмнѣнно κάμπος означава не цѣлото πεδίον Абобско, но укрѣпената ограда около Плиска.

[7]) καὶ [. . .] τὴν δύναμίν του [ἰς] Γραικοὺς καὶ Σκλάβους. Успенски притуря ἐπῆγε. Но Омуртагъ живѣлъ въ миръ съ гърцитѣ. Азъ бихъ попълнилъ ἔδειξε (ἔδιξε) или нѣкоя подобна дума, и възстановявамъ ις = εἰς (Успенски ἐπί).

Вече се каза, какъ Омуртагъ се намѣсилъ въ гражданската борба между Михаилъ и Тома, какъ той разбилъ бунтовника на Кедуктското поле, и се завърналъ богато възнаграденъ съ грабежъ (823). Туй е било едничкиятъ неговъ походъ въ ромейска земя; тридесетгодишниятъ миръ билъ запазенъ ненарушенъ прѣзъ неговото царуване. Датата на смъртьта му е неизвѣстна.[5]

§ 6. Царуването на Маламира и Бориса.

Омуртагъ билъ наслѣденъ отъ най-младия си синъ, Пресиама[6], макаръ че поне единъ отъ неговитѣ по-стари синове билъ още живъ. Пресиамъ обикновено е извѣстенъ като Маламиръ, едно славянско име, което той приелъ, може би, къмъ края на царуването си. Това е вече една стжпка напрѣдъ въ постепенното наддѣляване на славянското влияние въ българското царство. Тука може да се прѣдполага, че по политически съображения ханътъ билъ принуденъ да търси помощьта на своитѣ славянски поданници срѣщу българскитѣ велможи.

---

[1] μετ[ήνεγκεν] καὶ ἔστη[σεν] εἰς αὐτὸ τ[ὸ κάστ]ρον (Успенски). κάστρον, споредъ мене, е право, но μετήνεγκεν много съмнително.

[2] Азъ чета καὶ [μέσ]α [τῶ]ν στύλων. Четиритѣ колони ограждали едно мѣсто въ центра, на което стояли двата лъва, или, може би, двѣ колони се издигали отъ двѣтѣ страни на нѣкакъвъ-си входъ, и лъвоветѣ били между тѣхъ. Успенски попълва καὶ [εἰς ἕν]α („и поставилъ два лъва на една отъ колонитѣ"), една наредба, която се явява крайно неартистична, за да бжде повѣрвана.

[3] μὲ τὸν πό[δα] αὐτοῦ τὸν βασιλέα κά[μφειν ἕως τρε]χ[ῃ] ἡ Τοῦτζα. Азъ чета κάμφιν (бждеще се изисква); Успенски дава κάμτειν. καταβαλεῖν тоже може да се има прѣдъ видъ.

[4] καὶ [δ]όσ[ῃ αἰχμαλώ]τους πολλοὺς βουλγά[ρ]ις. Прѣвеждамъ туй крайно съмнително реставриране на Успенски, като само давамъ δόσιν, т. е. δώσειν за неговата δώσῃ.

[5] По-късно отъ 827. Вижъ по-горѣ, стр. 365. Златарски дава царуването въ 814—831/2 (Вижъ Абоба, 236).

[6] Доказателството, азъ настоявамъ, сочи на Преснама и Маламира като на едно и сжщо лице; вижъ Appendix X. Енравота, тоже нареченъ Βοίνος

Сжществуватъ нѣколко официални документи досежно великия ханъ Маламира[1]), ако и да не сж толкова много и толкова важни, както тѣзи (370) на баща му. Единъ отъ тѣхъ се намира прѣдаденъ върху надгробния паметникъ на нѣкой си Цепа, боиладъ и царски васалъ (liegeman), който умрѣлъ отъ болесть.[2]) Отъ надписа върху другъ единъ камъкъ ние се учимъ, че кавханъ Исвулъ, който билъ единъ отъ старитѣ царски боилади, построилъ единъ водопроводъ за Маламира на свои разноски. Маламиръ отпразднувалъ събитието като устроилъ угощение на българитѣ и раздалъ много подаръци на боиладитѣ и багайнитѣ.[3])

Имало донѣйдѣ опасность, че договорътъ съ империята щѣлъ да се денонсира прѣзъ царуването на Теофила.

Тракийскитѣ и македонски плѣнници, откарани отъ Крума отвждъ Дунава[4]), си приготвили планъ за завръщането по

(не е ли това българското Баянъ или славянското воинъ?), билъ най-стариятъ синъ и прѣживѣлъ Омуртага, споредъ свѣденията на Теофилакта, op. cit, 192. Вижъ по-долу, стр. 382.

[1]) Ние знаемъ, че Маламиръ билъ български владѣтель въ царуването на Теофила, отъ Симеона (Cont. Geogr. 818). Славян. прѣводъ 101 го нарича Владимиръ, така и Cod. Par. 854 и Vatic. 1807; печат. текстъ на Cont. Geogr., Leo Gr., и Theod. Mel. го даватъ Βαλδίμερ. Грѣшката може да е станала поради смѣсването името на единъ по-послѣшенъ ханъ Владимиръ, който наслѣдилъ Бориса, и Златарски се досѣща, че разказътъ билъ взетъ отъ Симеона изъ нѣкоя агиографическа работа, (гдѣто подобна бъркотия е възможна). Но може да се каже, че Симеонъ или неговиятъ източникъ сж го писвали Μαλιμέρ; формата съ μ въ X. вѣкъ се често смѣсвала съ β, и ако думата се е чела Βαλιμερ, едно по-нататъшно изопачение било неизбѣжно. Въ всѣкой случай идентификацията е вѣрна. Симеонъ твърди, че Валдимиръ билъ внукъ на Крума, а Маламиръ билъ Омуртаговъ синъ. Въ надписитѣ името му се дава Μαλαμηρ и Μαλαμιρ. Златарски, (който прави разлика между Пресиама и Маламира), мисли, че М. царувалъ отъ 831/2 до 836/7. Ср. Appendix X.

[2]) Абоба, 191.

[3]) Ib. 230—231. ἀνάβρυτον е думата, която азъ вземамъ, споредъ Златарски и Успенски, за „aqueduct“. Надписътъ свършва съ молитвата, щото „божествениятъ властитель да живѣе сто години заедно съ кавханъ Исвула“.

[4]) Симеонъ (Cont. Geogr. 818; Салв. прѣв. 101—102. Разказътъ за възвръщането на плѣнницитѣ въ този лѣтописъ е замотано, обаче, то не съдържа легендарни подробности, и сигурно се основава на факти. Положението на Кордила прѣдставя една мжчнотия: за него се пише, че билъ στρατηλάτης ἐν Μακεδονίᾳ, и той оставилъ сина си „да управлява македонцитѣ отвждъ Дунавъ“ вмѣсто него. Тогава, слѣдъ несполуката имъ да избѣгатъ

домоветѣ си. Тази колония отъ заточеници, чието число се смѣта да е било 12,000 души безъ женитѣ, била оставена да си избере изъ помежду си управитель, и Кордила, който изпълнявалъ тази длъжность, успѣлъ да избѣга тайно въ Цариградъ и убѣдилъ Теофила да изпрати кораби, за да ги избави и прѣнесе въ отечеството имъ. Този актъ, безъ съмнѣние, билъ нарушение на тридесеть-годишния миръ, и въ сжщото това врѣме българскиятъ владѣтель билъ прѣдприелъ (371) една враждебна акция срѣщу империята, като се спусналъ къмъ Солунъ. Едвамъ ли може да се вземе за случайно, че датата, посочена отъ нашитѣ данни за тѣхнитѣ прѣговори, (ок. 836 г.) съвпада съ края на втората декада на мира, и, ако едно отъ условията било, щото той да бива подновяванъ при свършване на всѣко десетолѣтие, това е билъ единъ естественъ моментъ за едина отъ двамата владѣтели, да си избере начинъ за постигане на една цѣль, съ която другиятъ не би билъ съгласенъ. Не можемъ точно да опрѣдѣлимъ хронологическия редъ на събитията, или да разберемъ особнитѣ обстоятелства, при които плѣнницитѣ сполучили да избѣгатъ. Знаемъ, че цѣлото население почнало да минава една рѣка[1], за да дойде до мѣстото, дѣто го чакали императорски кораби. Българскиятъ графъ на окржга[2] се спусналъ на другата страна, за да ги спре, но билъ разбитъ съ голѣми загуби, та билъ принуденъ да потърси помощь отъ маджаритѣ, които сега били господари на сѣверния Евксински брѣгъ до българската граница. Прѣзъ това врѣме гърцитѣ прѣминали рѣката и се готвили да се качатъ на корабитѣ, когато една маджарска войска се явила и имъ заповѣдала да прѣдадатъ цѣлия си имотъ. Гърцитѣ се опъл-

---

прѣзъ България, плѣнницитѣ, които всждѣ се наричатъ „македонци“ избиратъ Кордила и Цанца за свои водители. Изглежда явно, че трѣбва да има едно объркване на Македония и „македонската“ колония въ България, и че Кордила не билъ стратигъ на Македония, но управитель на македонскитѣ заточеници. Това се вижда отъ твърдението, че Кордила трѣбвало да прибѣгне до хитрость (μετὰ μεχανῆς τινός), за да дойде при Теофила; ако е билъ македонски стратигъ, това би било необяснимо. Това, което ние можемъ да извлѣчемъ, е интересниятъ фактъ, че отъ плѣнницитѣ било образувано едно поселение съ тѣхенъ управитель, а тъй като много отъ тѣхъ били македонци, страната, въ която били настанени, станала извѣстна като Македония.

[1] διαπερᾶν, Simeon (Leo Gr. 232). Хронистътъ, вѣроятно, ималъ прѣдъ видъ Дунава (едничката рѣка спомената въ разказа), и ако това е тъй, плѣнницитѣ сж минали отѣ лѣвия на десния брѣгъ.

[2] Може би офицерътъ, който се наричалъ графъ на Дуросторумъ (Δροτρου). Ср. Успенски, Старобол. надпись, 230.

чили противъ хищния неприятель, побѣдили го въ двѣ сражения, и отплували за Цариградъ, дѣто тѣ били посрѣщнати отъ императора и разпратени по домоветѣ си.[1]

Не ни е извѣстна цѣльта на похода къмъ Солунъ, обаче прѣдположено бѣ[2], че македонскитѣ славяни, повлияни отъ бунтоветѣ на славянитѣ, живущи въ Гърция[3], били се развълнували, и българскиятъ монархъ се възползувалъ отъ случая да си присъедини по миренъ начинъ тѣзи поданници на империята. Въ подкрѣпа на това прѣдположение може да се посочи факта, че не слѣдъ много години по-послѣ неговата мощь изглежда да се е простирала дори до Охридъ[4]. И движението въ това направление би могло да поясни причината за войната, (372) която избухнала между България и Сърбия въ послѣднитѣ години на Теофила.

Около туй врѣме сърбитѣ, които до тогава живѣли въ разединени групи на независими племена, признавайки номиналната власть на императора, били събрани подъ управлението на Властимира и образували единъ видъ държава. Ако е вѣрно, че разширението на българското владичество надъ славянитѣ на югъ отъ Сърбия било станало прѣзъ тази епоха, ние можемъ да отдадемъ съединението на сръбскитѣ племена на инстинкта за самозащита. Дотогава тѣ винаги живѣли като добри съсѣди съ българитѣ, обаче присъединяването на западна Македония измѣнило политическото положение. Амбицията на Властимира да обедини Сърбия може да е било важенъ мотивъ за Маламира да побърза да съкруши силата, която единъ день би станала опасна за него, затова той рѣшилъ да я покори. Но е възможно, щото императорътъ да е ималъ пръстъ въ това дѣло. Умаломощенъ поради активната намѣса въ войната срѣщу мусулманитѣ, той може да е прибѣгналъ до дипломацията и турналъ въ дѣйствие сърбитѣ, неговитѣ номинални съюзници (clients), които въ усилията си да отбиятъ опасностьта, която заплашвала тѣхъ самитѣ, сѫщеврѣменно щѣли да спомогнатъ за изгонването на българитѣ отъ западна Македония. Възможностьта за общо дѣйствие между империята и сърбитѣ би доказала ясно агресивностьта на Маламира спрѣмо Сърбия[1]). Войната траяла три години и се свършила катастрофално за българитѣ[2]).

---

[1] Приблизителната дата може да се прѣдположи отъ даннитѣ за възрастьта на Василия I, който билъ единъ отъ плѣнницитѣ. Годината на рождението му е фиксирана на 812/3 г., тъй като той билъ роденъ прѣзъ царуването на Михаила I (Cont. Geogr. 817) и билъ пеленаче, когато родителитѣ му били откарани отъ Одринъ въ 813 (Cont. Th. 216). Той билъ на 25 години, когато се върнали плѣнницитѣ (Cont. Geogr. 819), което дава 837/8 г., като година на избавлението.

[2] Златарски, op. cit. 38.

[3] Вижъ по-долѣ, стр. 379.

[4] Ср. Златарски, 40, и по-долѣ, стр. 384.

Тѣзи съображения досежно политическото положение на Балканския полуостровъ прѣзъ послѣднитѣ години на Теофила зависятъ отъ хипотезата, която не може да се докаже, че българитѣ успѣли да анексиратъ славянскитѣ племена на западъ отъ Солунъ. Въ всѣки случай, каквото и да се е случило, тридесетгодишниятъ миръ билъ утвърденъ и оцѣлѣлъ ненарушенъ дори до опрѣдѣленото си врѣме 845—846. Той не билъ подновенъ, и наскоро слѣдъ това една българска армия подъ генерала Исвула изглежда да е навлѣзла въ Македония и е дѣйствувала по долинитѣ на рѣкитѣ Струма и Места[3]); между това императорското (373) правителство отплатило, като усилило гарнизонитѣ на пограничнитѣ тракийски крѣпости, за да може систематически да разори тракийска България[4]). Този планъ освободилъ Македония отъ неприятеля; Исвулъ билъ повиканъ да защищава своето отечество. Отсѫтствието на тракийскитѣ и македонски войски, което се подразбира отъ тѣзи събития, се обяснява, ако тѣ по това врѣме сѫ били завзети съ покоряването на пелопонескитѣ славяни[5]).

---

[1]) За тѣзи прѣдположения, вижъ Иречекъ, Archiv für slavische Philologie, XXI, 609 sq.; Златарски op. cit 40 sqq. Златарски мисли, че Теофилъ обѣщалъ на сърбитѣ да признае тѣхната пълна независимость.

[2]) Източникътъ за войната е Константинъ, De adm. imp., 154; той нарича българския царь, Πρεσιάμ, едничкото доказателство за името. За Властимира Шафарикъ дава дата 836—843 (II h., 250).

[3]) Азъ приемамъ тълкуването на Златарски (49 sq) досежно Вилоазоновия надписъ (C. I. G. IV. 8691 b) намѣренъ близу до Филипи. Неговиятъ ясенъ смисъль е, че българскиятъ царь пратилъ Исвула съ една армия и че той е опериралъ въ територията на Смоленцитѣ, които, извѣстно е, населявали срѣднето течение на Места. Ср. Appendix X.

[4]) Симеонъ (Cont. Geogr. 821). Тази бѣлѣжка слѣдва тутакси слѣдъ оная за смъртьта на Методия, която се случила въ юни 847. Златарски, 43sq., е изложилъ много ясно, какво Симеонъ посочва тука на по-други събития отъ онѣзи, прѣдадени отъ Генесия, 85sq. (вижъ до-долу). Той е почти несъмнѣнно правъ, като свързва важния шуменски надписъ съ (Абоба, 233) съ тогавашнитѣ операции въ Тракия (51sq), макаръ че другояче азъ не се съгласявамъ съ неговитѣ обяснения (вижъ Aeppendix X). Крѣпоститѣ Провать и Бурдизосъ, които се споменуватъ въ него, би трѣбвало да сѫ двѣ отъ κάστρα-та, споменати отъ Симеона, съ които очевидно се съгласяватъ думитѣ υ γρυκυ ερημοσα (οἱ Γραικοὶ ἐρήμοσαν).

[5]) Нѣма самостоятелни доказателства досежно датата на пелопонеската война, (вижъ по-долу, стр. 379).

Тѣзи враждебни дѣйствия изглежда да сѫ били послѣдвани отъ едно примирие,[1] и скоро слѣдъ това Маламиръ билъ замѣстенъ отъ своя внукъ Бориса (ок. 852 г,)[2]). Този царь, чието царуване отбѣлѣзва една важна епоха въ развитието на България, билъ скоро въвлеченъ въ война съ сърбитѣ и хърватитѣ. Той се надѣвалъ да да отмъсти за пораженията, които чича му прѣтърпѣлъ въ Сърбия[3]). Но сърбитѣ повторно ставатъ побѣдители и сполучили да заловятъ Владимира, Борисовия синъ, заедно съ дванадесеть велики боилади. Българскиятъ царь билъ прируденъ да се подчини на условия за миръ, за да избави плѣнницитѣ, и, като се опасявалъ да не бѫде нападнатъ изъ засада по пѫтя во своя си, той поискалъ стража. Той билъ придуженъ отъ двама сръбски (374) князе до границата при Раса, дѣто той ги възнаградилъ за тѣхнитѣ услуги, съ щедри подаръци, и получилъ отъ тѣхъ, като знакъ на приятелство, двамина роби, два сокола, двѣ хрътки и деветдесеть кожи[4]). Това приятелство дало своитѣ политически резултати. Двамата князе били синове на Мунтимира, единъ отъ тримата братия, които скоро слѣдъ българското нашествие, се заловили въ борба за върховната власть, и когато Мунтимиръ взелъ надмощие, той изпратилъ своитѣ съперници въ България да се държатъ подъ стража отъ Бориса.

Въ царуването на Бориса мирътъ между България и империята билъ поддържанъ, въпрѣки случайнитѣ заплашвания[5]), и прѣди да се свърши властвуването на Михаила III, двѣтѣ държави били се сприятелили наново, когато царьтъ се покръстилъ. Но обстоятелствата около това събитие, което е тѣсно свързано съ по-крупни въпроси на европейски политици, ще бѫдатъ разгледани въ друга глава.

---

[1]) Златарски, op. cit. 53.

[2]) Датата за възшествието на Бориса е опрѣдѣлена отъ Златарски, 47—48. Той царувалъ тридесеть и шесть години (Теофилактъ, Mart. 201), неговиятъ наслѣдникъ, Владимиръ, четири години (ib. 213). Владимиръ билъ още живъ въ 892 (Ann. Fuld., s. a.), но билъ замѣстенъ отъ Симеона не покъсно отъ 893. Това дава 852—853 за покачването на Бориса (Голубински и Иречекъ бѣха вече дали врѣмето 852—856). 852 г. е вече остановена за вѣроятна чрѣзъ изпращането въ сѫщата година на българската мисия до Людовика Нѣмски. (Ann. Fuld., s. a.), чиято цѣль, навѣрно, е била да оповѣстятъ за въцаряването и да потвърдятъ договора отъ 845 (ib. s. a.)

[3]) Константинъ, De adm. imp. 154—155 (сръбската война), 150 (хърватската война: неуспѣшна и послѣдвана съ миръ). Златарски туря тѣзи въ 854—860 (55). Dümmler (Slawen in Dalm. 97) прѣдполага, че хърватската война била сполучлива и че хърватитѣ отстѫпили Босна на Бориса. Той обосновава това върху очевидния фактъ, че около туй врѣме хърватската сила била сериозно западнала. Той мисли, че скоро слѣдъ побѣдата Борисъ билъ разбитъ въ войната съ сърбитѣ и принуденъ да отстѫпи Босна тѣмъ.

[4]) γοῦνας.

[5]) Genesios, 85—86, казва, че българскиятъ владѣтель (нѣма име) заплашвалъ, че ще нахлуе въ ромейска територия, но Теодора заявила, че тя

§ 7. **Славянитѣ въ Гърция.***) (375)

Деветиятъ вѣкъ билъ критически периодъ въ историята на славянството: ако нѣкой политически пророкъ въ 800 год. е притежавалъ една карта на Европа, каквато ние сега можемъ да възпроизведемъ, той би си подвелъ да прѣдскаже, че цѣлата източна половина отъ континента, отъ Данския полуостровъ до Пелопонесъ, е билъ прѣдназначенъ да образува една славянска империя, или поне една група отъ славянски царства. Отъ устието на Елба до Йоническо море сѫществувала една редица славянски народи — абодрити, вилзи (винди или велети?), сорби, лужичани, чехи, словени, хървати, и славянскитѣ поселения въ Македония и Гърция. Задъ тѣхъ били полскитѣ лехи, велико-моравското кралство, Сърбия и силно организираното българско царство. Още по-нагорѣ живѣели племената, които трѣбвало да образуватъ ядката на още не сѫществуваща Русия. Така че една вертикална линия отъ Дания до Адриатическо море означавала границитѣ на тевтонския свѣтъ, задъ която линия се мислило невъзможно за германцитѣ да правятъ постояненъ натискъ върху сключения строй на славянитѣ; а на Балканския полуостровъ би се очаквало, щото българската мощь, която вече се оказала единъ силенъ противникъ къмъ Византия, да се простре надъ Илирия и Гърция, и въ края на крайщата да изгони гърцитѣ отъ Цариградъ. Такъвъ е билъ хороскопътъ на народитѣ, който би могълъ да се извади отъ картата на Европа,

---

лично би повела една армия срѣщу него. „Да побѣдишъ една жена, не би ти донесло нѣкаква слава, но ако тя те побѣди, ти ще станешъ посмѣшище“. Българинътъ обмислилъ сериозно плана си, и си останалъ спокоенъ въ страната си. Cont. Th. 162 казва, (1) че царьтъ билъ Борисъ (Βώγωρις), и (2) че той възнамѣрявалъ да наруши договора, но го подновилъ; (3) свързва събитието съ покръстването на българитѣ. Златарски (54 sq) възприема името на царя отъ Cont. Th., и дава мотиви за датирането случката въ 852 г. Той мисли, че авторътъ е смѣсилъ пасажа на Генесия съ нѣкой другъ източникъ — сѫщия, отъ който той е черпилъ приказкитѣ за Теодора, Куфара, Борисовата сестра, живописеца Методия. Съмнѣвамъ се, дали анекдотътъ има нѣкоя стойность; обаче той може да е основанъ върху обстоятелството, че Борисъ, при покачването си на прѣстола, подновилъ примирието съ Византия.

*) Тия слѣдващи три параграфа съставятъ XII глава въ съчинението на Bury.

и който историята на слѣдващитѣ два вѣка трѣбваше да прѣиначи и осуети. Въ (376) началото на XI вѣкъ западната империя на германцитѣ бѣ разширила властьта си далечъ и невъзвратно оттатъкъ Елба, когато източната империя на гърцитѣ бѣ потъпкала българската мощь. По туй врѣме маджаритѣ се бѣха вмъкнали като клинъ между сѣвернитѣ и южнитѣ славяни. Отъ друга страна, двѣ нѣща се случили, които имали голѣмо значение за бѫдещето на славянската раса, а именно, религията на гърцитѣ и тевтонитѣ се бѣ разпрострала между славянитѣ, и руското царство бѣ основано. Началото на тѣзи двѣ бавни и постепенни движения впада въ периода, когато аморейската династия царуваше въ новия Римъ.[1]

То било подъ покровителството на Михаила III, когато упорититѣ славянски племена, населяващи Пелопонесъ, били окончателно подчинени подъ контрола на правителството, и славата на това подчинение трѣба да се припише на Теодора и на нейнитѣ сърегенти. Славянитѣ били пръснати по цѣлия полуостровъ, обаче имената на градове, села, мѣста и пр. ясно показватъ, че тѣхнитѣ поселения били най-гѫсти въ Аркадия и Елида, Месения, Лакония и Ахайя.[2] Въ елидскитѣ полета, тайгетскитѣ долини и въ обширнитѣ блатисти равнини на долня Еврота тѣ били почти измѣстили древнитѣ жители. Нѣкѫдѣ между Спарта и Мегалополисъ се намиралъ голѣмиятъ славянски градъ Велигости, отъ който никакви слѣди не сѫ останали. Отъ племената ни сѫ познати само милинги и езерци. Милингитѣ се били установили въ Тайгетскитѣ закрити подножия, а езерцитѣ, или езерни жители, обитавали съсѣдната земя Хелосъ, или блатиста страна, отдѣто произлѣзло и тѣхното име.[3] Тѣ живѣели независимо подъ своитѣ жупани и се отдавали на грабежи и обири. Въ царуването на Никифора (807 год.) тѣ образували едно съзаклетие съ африканскитѣ сарацини,[1]) за (377) да нападнатъ града Патри. Стратигътъ на провинцията, чиято резиденция билъ Коринтъ, закъснѣлъ да прати помощь на обсадения градъ, и жителитѣ пострадали поради липса на храна и вода. Историята на тѣхното освобождение е тѣсно свързана съ една легенда за свръхестествена помощь, изпратена тѣмъ отъ тѣхния патронъ светия. Единъ разузнавачъ билъ изпратенъ до една висина на изтокъ отъ града, за да разгледа крайбрѣжния пѫть отъ Коринтъ, съ наставление, щото, ако забѣлѣжи, че иде войска, да увѣдоми жителитѣ, когато тя наближи стѣнитѣ, като сниши флагчето; въ случай, че той го държалъ все издигнато, това щѣло да означава, че нѣмало надежда за помощь, която била нетърпеливо очаквана. Той се завърналъ разочарованъ, съ издигнато знаме, но случайно коньтъ му се прѣпъва и флагчето било снишено при падането на яздача. Това приключение послѣ било приписвано на прѣката подкрѣпа Божия, измолена въ тази форма чрѣзъ ходатайството на св. Андрея, закрилника на Патри. Гражданитѣ въ туй врѣме, като видѣли изчезването на знамето, и прѣдполагайки, че идѣла помощь, тутакси разтворили портитѣ и нападнали сарацинитѣ и славянитѣ. Най-напрѣдъ вървѣлъ единъ голѣмъ конникъ, чието небесно сияние стрѣснало варваритѣ. Окуражени отъ присѫтствието на тозиваждъ, който не билъ никой другъ, а самиятъ св. Андрей, гърцитѣ разбили неприятеля и заловили много припаси и роби. Слѣдъ два дни пристигналъ стратигътъ, който изпратилъ на императора пълно описание за това чудновато явление. Послѣдниятъ издалъ на черквата св. Андрей единъ актъ, споредъ който побѣденитѣ славяни, сѣмействата имъ и всичко, което имали, ставало притежание на черквата, „тъй като (378) възтържествуването и побѣдата се дължали на съдѣйствието на апостола.“ Единъ особенъ данъкъ билъ наложенъ върху тѣзи славяни, който вѣроятно е билъ едно бреме върху града. Тѣ били задължени да посрѣщатъ разноскитѣ по храната и приема на всички императорски чиновници, които посѣщавали Патри, както и на всички чужди прѣдставители, които спирали тамъ на пжть за Италия, Цариградъ и обратно. За тази цѣль тѣ трѣбвало да поддържатъ въ града едно извѣстно число слуги и готвачи.[1] Императорътъ тоже издигналъ Патри отъ епископски въ митрополитски центъръ, като подчинилъ нему епархиитѣ Метонска, Лакедемонска и Коронска.[2] Възможно е, щото той да е изпращалъ военни колонисти отъ други части на империята въ Пелопонесъ, както и въ Струмската область и въ други славянски страни,[3] и ако това е тъй, тѣзи трѣбва да сж мардаититѣ (Mardaites), които ние срѣщаме къмъ края на IX вѣкъ, и които сж играли важна роля дежду морскитѣ контингенти на империята.[4] Ние тоже можемъ да заключаваме съ доста положителность, че това поселение било тутакси послѣдвано отъ отцѣпването на Пелопонесъ отъ Елада като отдѣлна тема.[5]

---

[1] Въвеждането на християнството между хърватитѣ и сърбитѣ станало по-рано.

[2] Вижъ Philippson. I. 3—4; Gregorovius, Athen, I, 113 sqq.; G. Meyer, Aufsätze und Studien (1885), 140. Мѣстонаименованията изискватъ повече изслѣдвания. Доста отъ тѣхъ, взети за славянски, може да сѫ гръцки или албански. Така, Малево, името на Парнонъ и други планини, било взето за славянско отъ Fallmerayer и Gregorovius, обаче, то безсъмнѣнно е албанско, отъ думата μαλλj, „планина“, както самъ Филипсонъ посочва (ib. 8). Горица се често числи между славянскитѣ имена, но думата може да иде отъ А-горица (ἀγορά). Обаче има много имена, за които не може да сѫществува съмнѣние (такива, като Кривица, Гардица, Каменица).

[3] Отъ славянската дума езеро.

---

[1]) Изворътъ е Константинъ Богренородни, De adm. imp. c. 49. Той казва, че приказката била прѣдавана устно (ἀγράφως) приживѣ отъ съврѣменици на по-младото поколѣние. Но вѣрниятъ източникъ билъ σίγιλλον (печата) грамотата на Никифора, която той споменва, и която сѫществувала въ XI вѣкъ. За нея се натѣква въ едно синодално писмо на патриарха Николая въ царуването на Алексия I; вижъ Leunclavius, jus Graeco-Romanum, стр. 278 (1596), или Migne, P. G. 119, 877. Тукъ случката се описва накратко, съ дата 218 година слѣдъ окупацията на Пелопонесъ, която патриархътъ свързвалъ съ нашествието въ 589 г., (Evagrius, VI. 10). Слѣдователно, добиваме датата 807 г. за обсадата на Патри (ср. Fallmerayer, Morea, I, 185). Но патриархътъ говори за авари, не за славяни. Трѣбва ли да се заключава, че имало аварско поселение въ Пелопонесъ, че аваритѣ заедно съ славянитѣ вземали участие въ нападението и че за тѣхъ се говорило въ Никифоровия хрисовулъ? Азъ доказахъ такова нѣщо въ една моя статия върху Наваринъ (Hermathena XXXI. 430 sqq., 1905), като свързвахъ фактитѣ съ тълкуванията на Авариносъ — първоначалното име на Наваринъ — като аварско поселение. Вижъ тоже Miller въ Eng. Hist. Review, 20, 307, sqq (1905). Но възможно е, щото думата да иде отъ българското „яворъ“ (maple) и името би означавало „яворакъ“ (maplewood); ср. Ἀβαρίτσα въ Епиръ, Ἄβορος въ Фокида; G. Mayer, Analecta Graeciensia, 12 (1893).

---

[1] ἔχοντες ἰδίους καὶ τραπεζοποιοὺς καὶ μαγείρους κτλ. Славянитѣ посрѣщали разноскитѣ ἄπο διανομῆς καὶ συνδοσίας τῆς ὁμάδος αὐτῶν. Пасажътъ е интересенъ, понеже случайно той ни пояснява, че, както бихме прѣдполагали, обикновениятъ пжть за пжтници отъ Италия за Цариградъ билъ прѣзъ Патри и Коринтъ.

[2] Nucolaus, Synodal Letter, cit. supra.

[3] Thephan. 486 τὰ στρατεύματα πάντῃ ταπεινῶσαι σκεφάμενος Χριστιανοὺς ἀποικίσας ἐκ παντὸς θέματος ἐπὶ τὰς Σκλαυινίας γενέσθαι προσέταξεν (809—10 г.); 496 οἱ τὸν Στρυμῶνα οἰκοῦντες μέτοικοι προφάσεως δραξάμενοι ἐν τοῖς ἰδίοις φεύγοντες ἐπανῆλθον (ср. Hopf. 98, 126). Вижъ слѣдната бѣлѣжка.

[4] Западнитѣ мардаити (οἱ Μ. τῆς δύσεως) взели участие въ критския походъ въ 902 г., и били заедно съ офицеритѣ си 4087 души (Констан. Порф. Cer. II, 44, стр. 655). Тѣ се били срѣщу сарацинитѣ въ Сицилия въ царуването на Василия I; Cont. Theoph. 304 τῶν κατὰ Πελοπόννησον στρατιωτῶν καὶ Μαρδαιτῶν, 311 τῶν κατὰ Πελ. Μαρδαιτῶν καὶ Ταξατῶν. Тъй като принадлежали къмъ морската часть, тѣ, вѣроятно, били заселени въ крайбрѣжнитѣ градове. Вижъ Bury, Naval Policy, 29, дѣто тѣхното заселване въ Гърция се свързва съ тѣхното покорение отъ Теоктиста, и това ми се вижда правдоподобно.

[5] Вижъ по-горѣ, стр. 224. Михаилъ I назначилъ Лъва Склира за стратигъ въ Пелопонесъ. Scr. Inc. 336. Можемъ съ доста сигурность да припишемъ на Лъва V съграждането на една наблюдателна кула нѣкждѣ въ Пелопонесъ, за да прѣдизвѣстява града за приближаването на неприятелитѣ, по

Било би прѣсилено да се мисли, че отъ този разказъ се подразбира, какво славянскитѣ колонии въ Ахайя и Елида, които безсъмнѣнно сѫ били участници въ атаката противъ Патри, сѫ били съвършенно подчинени и усмирени слѣдъ това събитие, и че по-къснитѣ опустошения, станали въ Пелопонесъ (379) въ царуването на Теофила и Михаила III, били извършени отъ лаконскитѣ и аркадскитѣ славяни. Но е за вѣрване, че нападението върху Патри не било дѣло само на отдѣлна областъ, и че всичкитѣ славяни на полуострова се сдружили за още единъ пѫть да закрѣпятъ своята независимость прѣди смъртьта на Теофила. Тѣхното възстание, което означавало подновяването на тѣхнитѣ грабителски обичаи, не било потушено до възшедствието на сина му, и не ни е знайно колко скоро. Обаче, ние можемъ въ всѣки случай да прѣдполагаме, че императрица Теодора[1]) е била оная, която е назначила Теоктиста Вриения — първиятъ споменатъ членъ отъ една фамилия, която по-послѣ била отредена да играе бѣлѣжита роля въ историята — за стратигъ на Пелопонеската тема, и поставила подъ негова команда голѣми отреди отъ Тракийската и Македонската теми за прѣкратяване грабежитѣ и разбойничеството на варваритѣ. Теоктистъ изпълнилъ успѣшно мисията, която му била възложена. Той окончателно покорилъ славянитѣ отъ единия край до другия край на страната и ги прѣвърналъ въ сѫщински провинциални поданници[2]). Изключение било направено само съ двѣ отъ племената, съ които той счелъ за благоразумно да сключи особни и извънредни условия. Тѣзи пле-

---

всѣка вѣроятность, сарацинитѣ, за които е рѣчь въ надписа (Corp. Inscr. Gr. IV, № 8620:

ἄναξ Λέων ἔστησε πύργον ἐνθάδε
λύχνῳ προφαίνειν τοὺς λόχους τῶν βαρβάρων.

Ср. Hopf, 105.

[1]) Главниятъ източникъ е Константинъ, op. cit. 220—221. Разказътъ, което не загатва, че бунтуването траяло дълго, е въ полза на прѣдположението, че славянитѣ били покорени въ началото на царуването на Теодора и Михаила. Повече отъ това не можемъ да отидемъ. Датата (ок. 849) дадена отъ Muralt и Hopf (Geschichte, 127) почива върху погрѣшно смѣсване Теоктиста Вриения съ Теоктиста Логотета (ср. Hirch, 220); но има и друга причина, която прави приблизителното врѣме 847—850 вѣроятно; вижъ по-горѣ, стр. 337.

[2]) Тѣ запазили земята и обичаитѣ си, но тѣхната социална организация подъ управлението на жупанитѣ изглежда да е била прѣмахната (ср. Hopf. 127). Думата жупанъ сѫществува и въ модерния гръцки подъ формата τζουπάνις, съ значение, „чарда“.

мена били милингитѣ, които обитавали високитѣ и непрѣвзимаеми височини въ планина Тайгетъ, и езерцитѣ на югъ въ Лакония. Върху тѣхъ той се задоволилъ да наложи единъ налогъ, отъ 60 номисмата (около 900 лева) върху милингитѣ и 300 (около 4,500 лева) върху езерцитѣ. Тѣ продължавали да плащатъ този данъкъ поне, до като Теоктистъ управлявалъ провинцията, но по-послѣ се противопоставили срѣщу управителнитѣ, и сто години по-късно тѣхната независимость била станала общественъ скандалъ.

Подчинението на пелопонескитѣ славяни въ царуването на Михаила подготвило пѫтя за тѣхното покръстване и елинизиране[1]). Цивилизаторскиятъ процесъ (380) и прѣтопяването изисквали за своето реализиране четири или петь вѣка. Успѣхътъ билъ различенъ въ разнитѣ части на полуострова. Милингитѣ крѣпили своята самостойность най-късно, може би, дори до надвечерието на отоманското нашествие. Но даже въ XIII вѣкъ едни славянски племена още живѣли отдѣлно отъ гърцитѣ, и въ областьта Скорта, въ планинскитѣ околности на Елида и Аркадия[2]), тѣ запазили своитѣ стари обичаи. Докждѣ XV вѣкъ, може да се каже, славянитѣ прѣстанали да сжществуватъ като отдѣлна народность. Тѣ станали часть на една смѣсена гръцки говоряща раса, осждена на още по-голѣма регенерация или западане подъ турското робство чрѣзъ поглъщането на албанцитѣ, които започнали да нахлуватъ въ Пелопонесъ въ XIV вѣкъ. Че смѣсването на славянска съ гръцка кръвь започнало въ IX вѣкъ, се вижда отъ анекдота за единъ пелопонески магнатъ, Никита Рентакий, чиято дъщеря имала честьта да се ожени за единъ отъ синоветѣ на императора Романа I. Той обичалъ да се гордѣе съ своя гръцки произходъ и прѣдизвикалъ острото перо на единъ прочутъ граматикъ, който сатиризиралъ въ ямбически стихове неговата личность и черти[1]). Обаче елинизирането отивало бавно и въ X вѣкъ Пелопонесъ и сѣверна Гърция били още сматрѣни, подобно на Македония, прѣдимно славянски[2]).

---

[1]) Основаването на монастири и черкви било едно отъ главнитѣ срѣдства за осжществението на тая промѣна. Покръстването растѣло успѣшно при Василия I и неговитѣ приемници.

[2]) Вижъ Finlay, IV 21, 22. Чудновато е, че въ лѣтописа досежно Морея думата δρόγγος, „дефиле“, се употрѣбява само въ свръзка съ славянски страни; ὁ δ. τῶν Σκλαβῶν 4605, ὁ δ. τοῦ Μελιγγοῦ 4531, ср. 2993, ὁ δ. τῶν Σκορτῶν 5026. Въпрѣки това, етимологията не е свързана съ славянската дума драгъ, „гора“, както G. Meyer иска това (op. cit. 135); δρόγγος е сжщата дума както δροῦγγος, drungus, византийски военен терминъ, който е земенъ отъ нѣмския езикъ (англ. throng). Вижъ Морейския лѣтописъ, изд. на J. Schmitt, стр. 605. Много малко славянски думи се намиратъ въ модерния гръцки. Миклошичъ ни изброява до 129 („Die. slavische Elemente in Neugriechischen“, S. B. на Виенската академия LXIII, 1869).

Ние (381) можемъ да посочимъ само една часть на Пелопонесъ — пограничната зона между Лакония и Арголида, дѣто славянскиятъ елементъ не е могълъ да проникне. Тука старото население изглежда да е продължавало да си живѣе непромѣнливо, и древниятъ дорически езикъ се прѣвърналъ въ цаконски диалектъ, който е още въ употрѣбление въ сегашната область Кинурия[3]).

Интересно е да се забѣлѣжи, че на провлака Тенаронъ въ Лакония се запазило едно малко елинско поселение, едвамъ засегнато отъ политическитѣ и социални промѣни, които прѣвърнали Гърция въ византийска страна. Заобиколени отъ славяни, тѣзи елини живѣли въ крѣпостьта Майна, и по врѣмето на Теофила и неговия синъ, още се покланяли на старитѣ гръцки богове. Но днитѣ на това непокварено езическо кѫтче били изброени; олимпийцитѣ били скоро прогонени отъ послѣдното имъ убѣжище. До свършъка на вѣка майнотитѣ били покръстени[1].

---

[1]) Const. Porph. Them. 53 Εὐφήμιον ἐκεῖνον τὸν περιβόητον γραμματικὸν ἀποσκῶψαι εἰς αὐτὸν τουτοῖ τὸ θρυλούμενον ἰαμβεῖον

γαρασδοειδὴς ὄφις ἐσθλαβωμένη —

е очевидно единъ стихъ отъ една епиграма за Никита. Значението на γαρασδοειδὴς е извѣстна вече загадка. Финлейовото прѣдложение, γαδαροειδὴς (отъ γαΐδαρος, магаре), е неприемливо, и пояснението на Sathas (вижъ Gregorovius, op. cit. 150), „съ лице подобно на Зороастра“ (Ζαράσδας), отива много далече. Азъ се досѣщамъ, че славянското собственно име Гораздъ може да е породило γαρασδο (Гораздъ е било, напр., името на единъ отъ ученицитѣ на апостола Методия); туй би хармонирало съ съдържанието (English Historical Review. VI., Jan, 1891, стр. 152).

[2]) Вижъ схолиаста отъ X вѣкъ върху Страбона 7, стр. 1251 (изд. Амстердамъ, 1707), и за Елида, 8, стр. 1261 (ἅπαντα γὰρ ταῦτα Σκύθαι νέμονται). Сплетениятъ въпросъ за расовото прѣтопяване въ Гърция още подлежи на основно изслѣдване, както отбѣлѣзва Krumbacher (B. Z. 10, 368). Тоже вижъ A. Philippson, „Zur Ethnographie des Peloponnes“, I и II, въ Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt, vol. XXXVI, 1890.

[3]) Цаконскиятъ диалектъ е озадачвалъ филолозитѣ и е билъ считанъ отъ едни за славянски (Kopitar, Hopf, Philippson) и албански (Sathas). Но изучванията на Deffner (ср. неговата Zakonische grammatik, 1881) и Thumb („Die ethnographische Stellung der Zakonen“, въ Indogermanische Forschungen, IV, 195 sqq, 1894) сѫ доказали, че лаконитѣ и езикътъ имъ сѫ гръцки. Името е мѫчно отгадаемо. Thumb твърди, че пропускането на буквата *l* било обикновенно въ цаконския диалектъ, и се досѣща по тази етимология: εἰς Λακωνίαν, ʼς Ακωνία(ν), Σακωνία, Τσακωνία (сравни σέρβουλον: τσέρβουλε). Главниятъ градъ на цаконитѣ билъ Леониди. Обсегътъ му се дава въ етнографическата карта на Филипсона, op. cit. Τζέκωνες се споменватъ у Константина Cer. 696.

§ 8. Покръстването на България.

Християнството било доста напрѣднало въ България прѣди възцаряването на Бориса. Не е вѣроятно, че ромейскитѣ жители на Мизия, които били подчинени отъ българскитѣ царе сѫ правили голѣми усилия за разпространението на вѣрата си. Обаче ние не можемъ да се съмнѣваме въ покръстването на доста българи, и християнскитѣ плѣнници използували своето заточение, като се трудили да прозелитизиратъ господаритѣ си. Въвеждането на християнството чрѣзъ плѣнници е едно явление, което се срѣща и въ други мѣста[2], и ние (382) не сме изненадани, като узнаваме, че едни отъ многото плѣнници, които били откарани отъ Крума, успѣшно работѣли за напрѣдването на своята религия между българитѣ. Омуртагъ останалъ много недоволенъ и се оплашилъ, когато билъ увѣдоменъ за пропагандата, и, когато съ прѣдупрѣждения не могълъ да повлияе върху нарушителитѣ на тѣхната бащинска вѣра, той заповѣдалъ да се прѣслѣдватъ, както падналитѣ, тъй и тѣхнитѣ покварители[3]. Между мѫченицитѣ билъ и Мануилъ, одринскиятъ архиепископъ[4]. Най-достойния прозелитъ билъ най-стариятъ синъ на самия Омуртагъ[1]), който, поради своето отстѫпничество билъ наказанъ съ смърть отъ брата си Маламира.

---

[1] Въ царуването на Василия I. Вижъ Константинъ, De adm. imp. 224; Hopf, 129.

[2] Напр., у готитѣ (Wulfilas) и ивeритѣ.

[3] Теодоръ Студитъ (Parva Cat. LXIII. стр. 220 sqq) разправя, че българскиятъ владѣтель, чието име, за нещастие, той замълчава (и датата на този катихизисъ е неизвѣстна), издалъ заповѣдь, щото всички християни да ядатъ месо прѣзъ велики пости, подъ страхъ на смърть. Четиринадесеть души не изпълнили заповѣдьта. Единиятъ билъ наказанъ съ смърть, жена му и дѣцата му били дадени за роби на български господари да служатъ за примѣръ. Другитѣ устояли до край и били погубени. Прѣдполагало се, че ханътъ билъ Крумъ; ср. забѣлѣжката на Auvray, стр. 647. Теофилактъ (Hist. mart. 192) разказва, че единъ отъ крумовитѣ плѣнници, на име Кинамонъ, билъ прѣдаденъ на Омуртага, който го много обикналъ, за туй се помѫчилъ да го отвърне отъ християнството. Понеже плѣнникътъ упорствувалъ, той билъ хвърленъ въ затворъ, дѣто останалъ до смъртьта на Омуртага.

[4] Cont. Th. 217. Споредъ Menologion Basilii, Pars, II., януарий 22, Migne, P. G. 117, 276, Крумъ погубилъ Мануила, като му отрѣзалъ рѫцѣтѣ до раменѣтѣ, разсѣкълъ го на двѣ, и послѣ го хвърлилъ на дивитѣ звѣрове. Още се казва, че това Крумово дѣло произвело такова отвръщение у българитѣ, че тѣ го одушили съ вѫже. Всичко туй е, разбира се, просташка измислица. Досежно гонението противъ Цока, вж. по-горѣ стр. 359.

Приемането на християнството отъ езически владѣтели, като общо правило, е било подтикнато отъ политически съображения, и, безъ изключение, е имало политическа страна. Покръстването на България е много добъръ примѣръ за това. Тя била забъркана въ политическитѣ сплетни, въ които били свързани интереситѣ и на двѣтѣ империи, източната и западната. Виновникътъ за това били франкитѣ, които имали за цѣль разширяването на своята мощь надъ славянскитѣ страни, разположени покрай тѣхната юго-източната граница. Стълкновението имъ съ България на срѣдни Дунавъ, въ царуването на Омуртага, било послѣдвано отъ дълъгъ миръ, увѣнчанъ съ съюзенъ договоръ въ 845 год.. Усилията на кралъ Лудовика Нѣмски по (383) туй врѣме били съсрѣдоточени въ унищожението независимостьта на Велико-моравското царство, на сѣверъ отъ Карпатитѣ. Князъ Ростиславъ се борилъ юнашки срѣщу домогванията на своитѣ тевтонски съсѣди, но той ималъ голѣма нужда отъ съюзници, и затова се обърналъ къмъ България. Той сполучилъ да спечели съдѣйствието на Бориса, който, макаръ че билъ пратилъ мисия до Людовика скоро слѣдъ възцаряването си, сключилъ съ Ростислава нападателенъ съюзъ на другата година (853 год.). Съюзницитѣ водили задружно борбата, но били побѣдени[2]). Съображенията, които накарали Бориса да възприеме този обратъ на нѣщата, сѫ неизвѣстни, но това било врѣменно. Подиръ деветь години той се обърналъ на другата страна. Когато Карломанъ, който815 станалъ управитель на Източната марка, се възбунтувалъ противъ баща си Людовика, той билъ подкрѣпенъ отъ Ростислава, но Борисъ взелъ страната на Людовика, и новъ съюзенъ договоръ билъ сключенъ между германския и българския царь (въ 862 година)[3]).

---

[1]) Теофилактъ op. cit. 193 sqq. Маламиръ освободилъ плѣнника Кинамона отъ затвора по молбата на брата си Енравота. Кинамонъ обърналъ Енравота, който билъ убитъ отъ Маламира като отстѫпникъ. Маламиръ, споредъ тоя разказъ (197), умрѣлъ три години по-късно; туй ще постави датата за смъртьта на Енравота 848—849. Ние имаме и другъ примѣръ на вѣроотстѫпничество отъ страна на единъ членъ отъ българското царско сѣмейство въ лицето на Телерига, бѣглецъ, който се покръстилъ въ двореца на Лъва IV (Theoph. 451).

[2]) Ann. Bert. s. a.

[3]) Ср. Златарска, 59.

Моравия имала нужда отъ помощь срѣщу коалицията отъ България и нейния германски неприятель, затова Ростиславъ пратилъ една мисия до византийския дворъ. Цѣльта на неговитѣ пратеници трѣбва да е била, да убѣдятъ императора въ опасностьта отъ българо-германския съюзъ, който застрашавалъ цѣлия Илирийски полуостровъ, и да го принудятъ да нападне България[1]).

Византийското правителство трѣбва да е знаело повече за характера на прѣговоритѣ между Бориса и Людовика, отколкото намъ е извѣстно. Ние нѣмаме положителни свѣдения особено за компенсациитѣ, които германцитѣ прѣдложили на българитѣ за тѣхната явна подкрѣпа въ потушването на възстанието. Притежаваме ясно доказателство, че при прѣговоритѣ се е разисквалъ и въпроса за покръстването на българитѣ[2]). Въ желанието да увеличи своето политическо влияние при българския дворъ тоя въпросъ билъ отъ голѣма важность за Людовика, и Борисъ не отказалъ да възприеме прѣдложението. Интереситѣ на източната империя били прѣко засегнати. България била грозяща опасность, но тази опасность би се значително увеличила, ако България минѣла подъ римското духовно върховенство и се сдружила съ латинското християнство. Счело се за висша необходимость да се откѫсне Борисъ отъ неговитѣ връзки съ Людовика, и прѣдставителитѣ на (384) Ростислава може да сѫ помогнали на Михаила и неговитѣ съвѣтници да схванатъ критическото положение на работитѣ. Рѣшило се българитѣ да се възпратъ принудително, и прѣзъ лѣтото 863 година Михаилъ навлѣзалъ въ тѣхна територия начело на една армия, а въ сѫщото врѣме флотата му се появила прѣдъ тѣхнитѣ брѣгове при Черно море[3]). Моментътъ билъ благоприятенъ. Българскитѣ войски отсѫтствували, понеже участвували въ войната противъ Карломана, а и гладъ върлувалъ по цѣлата страна. Поради тѣзи обстоятелства императорътъ постигналъ цѣльта си безъ ударъ. Доказателството на неговата мощь било достатъчно, за да застави Бориса да приеме неговитѣ условия. Уговорено било, щото България да приеме християнството отъ гърцитѣ и да стане въ църковно отношение зависима отъ Цариградъ[1]; Борисъ да се оттегли отъ нападателния съюзъ съ Людовика и самъ сключилъ миренъ договоръ[2]. Въ отплата за тази промѣна въ неговата политика, императорътъ се съгласилъ да го компенсира териториално. Той отстѫпилъ на България една область, която била ненаселена и която служела за прѣходенъ пунктъ между двѣтѣ държави отъ Демиръ-капу, единъ проходъ въ Странджа-планина до Девелтъ[3] на сѣверъ. Прѣдполагало се е, че въ сѫщото врѣме западната граница тоже била урегулирана и че правото надъ земята, окупирана отъ българитѣ при тѣхното нашествие къмъ Адриатика, било формално признато[4].

---

[1]) Златарски, 61.

[2]) Ср. Ann. Bert., s. a. 864. Златарски, 60.

[3]) Значението на този походъ е било за пръвъ пѫть смислено пояснено отъ Златарски 62 sqq. Източникътъ е Симеонъ (Cont. Georg. 824).

Смѣтало се, че славната побѣда, одържана надъ сарацинитѣ (385) прѣзъ есеньта на сѫщата година при Посонъ, щѣла да примири българитѣ съ новото измѣнение на тѣхнитѣ планове,[5] и въ края на зимата подробноститѣ на договора били установени. Пратеницитѣ на Бориса въ Цариградъ били покръстени тамъ;[1] туй е било гаранция за честнитѣ намѣрения на господаря имъ. Когато договорътъ билъ окончателно сключенъ (864—5), самиятъ царь се покръстилъ.[2] Императорътъ билъ кръстникътъ, и царскиятъ кръщелникъ приелъ името Михаилъ. Младата българска цървка била присъединена къмъ Цариградския прѣстолъ[3].

---

[1] Съгласието за приемането на християнството може би не е било очаквано. Фотий, Ер. 4, стр. 168 εἰς τὴν τῶν χριστιανῶν παραδόξως μετενεκεντρίσθησαν πίστιν.

[2] Този миръ билъ запазенъ за много години.

[3] Cont. Theoph. 165 δέδωκεν ἐρήμην οὖσαν τηνικαῦτα τὴν ἀπὸ Σιδηρᾶς, ταύτης δὲ τότε ὅριον τυγχανούσης Ῥωμαίων τε καὶ αὐτῶν ἄχρι τῆς Δεβέλτου, ἥτις οὕτω καλεῖται Ζάγορα παρ' αὐτοῖς (къмъ ἐρήμη се отнася ἥτις). Честьта за протълкуването на този пасажъ принадлежи на Златарски, op. cit 65 sqq. До сега Σιδηρᾶ се е земала за балканския проходъ съ сѫщето име (Верегава, вижъ по-горѣ, стр. 339, бѣл. 2), но земята, която се простира отъ Балканитѣ до Девелтъ, била вече българска. Златарски е видѣлъ, че Σιδηρᾶ отбѣлѣзва южния край на въпросната територия, и го изнамира да е проходътъ Демиръ-капу, намиращъ се въ сѣверозападнитѣ върхове на Странджа-планина, близу до Лозенградъ, който е недалечъ отъ Ковчазъ. Той помѣстя западния пунктъ на отстѫпената земя при Сакаръ-планина. Другата область между източния Балканъ и Еркезия се тоже наричала Загора.

[4] Златарски, 70sqq. Охридъ и Главиница били български въ врѣмето на Бориса Vita Clementis, c. 17, стр. 24, изд. Миклошича: Кефаления = Главиница). Златарски внимателно обсѫжда въпроса за истинската мѣстность, като заключава, че (освѣнъ мѣстностьта Носъ Глоса, на Авлонския заливъ, който се наричалъ Главиница), сѫществувала вѫтрѣшна крѣпость Главиница, между рѣкитѣ Воюса (древната Aous) и Озумъ (древнята Apsus) близу до планина Томоръ; и той би очерталъ западната граница на България въ царуването на Бориса съ една линия, теглена отъ Островското езеро юго-западно отъ Костуръ, включая Грамосъ-планина, която минава покрай срѣдното течение на рѣка Воюса, тогава завива сѣверно, прѣзъ Озумъ и по течението на притока ѝ Дѣволъ, прѣсича Шкумба западно отъ Елбасанъ, послѣ се обръща на сѣверъ до Черния Дринъ, който тя слѣдва до сръбската граница. Тѣзи мѣстности ще се намѣрятъ въ всѣка сериозна карта на Балканския полуостровъ днесъ (напр. въ атласа на Times, карти 69—70).

[5] Ср. Genesios, 97.

Откъмъ обществено и религиозно гледище повече важность се отдало върху личния характеръ на покръстването, отколкото на политическия, и случаятъ билъ благоприятенъ за измислюването на поучителни приказки. Споредъ една отъ тѣхъ, Борисъ се билъ запозналъ съ принципитѣ на християнството чрѣзъ разговори, които ималъ съ единъ плѣненъ монахъ, на име Теодоръ Куфара. Императрица Теодора му прѣдложила да откупи монаха, слѣдъ което тя се разпоредила да му се възвърне сестра му, която била отведена въ плѣнъ отъ гърцитѣ и била задържана въ императорския дворецъ, дѣто приела християнската вѣра. Когато сестрата се завърнала въ отечеството си, тя работила непрѣстанно за покръщането на брата си. Той останалъ вѣренъ на своята религия, до като България не била сполетена отъ ужасния гладъ, когато той билъ принуденъ да се обърне за помощь къмъ Бога, когото Теодоръ Куфара и собствената негова сестра желаели той самъ да послѣдва.[4] Двѣ (386) нѣща ни интересуватъ въ тази приказка. Въ нея проглежда отчасти женско влияние, което е играло роля въ покръстването на доста варварски вождове, и което, не е за чудене, може да е способствувало за рѣшението на Бориса. Тя тоже прѣдставя глада, който върлувалъ въ България при нахлуването на Михаила, като божие наказание, чиято цѣль била да покаже на страната истинската религия.[1] Друга една приказка, която носи монашески отпечатъкъ, е отъ още по-сензационенъ характеръ.[2] Борисъ билъ голѣмъ любитель на лова, и еднажъ, прѣзъ врѣме на нощната си почивка, когато не могълъ да гони дивеча, той пожелалъ да се понаслаждава на изображения отъ този видъ. Той пратилъ да повикатъ единъ грьцки монахъ, на име Методий, който се занимавалъ съ живописство, но намѣсто да му заповѣда да нарисува ловджийски картини, както прѣднамѣрявалъ, царьтъ билъ внезапно подбуденъ по внушение свише да му даде други насоки. „Не желая отъ тебе да изобразишъ нѣкаква сѣчь на човѣци изъ бойното поле, нито на животни въ гонитбата; изрисувай каквото ти е угодно, стига то да вселява ужасъ въ сърдцата на зрителитѣ“. Методий не могълъ да помисли за нѣщо по-страшно, отколкото за второто пришествие на Бога, и той нарисувалъ една сцена отъ страшния сѫдъ, въ която било прѣдставено какъ праведнитѣ получавали своята награда, а нечестивитѣ били позорно карани къмъ своето вѣчно мѫчение. Поради трепета, който картината произвела у него, Борисъ поискалъ да се запознае съ християнското учение, и билъ тайно нощемъ покръстенъ.

---

[1] Златарски, 80 sq.

[2] Въ България (ib.). Ср. Gen. ib., Cont. Th. 163.

[3] Разказътъ опрѣдѣля годината 864 като най-ранната дата за покръстването на Бориса. Има и друго доказателство за това. Фотий, който пише прѣзъ 867 (Ep. 4, стр. 168), като говори за латинскитѣ свещенници изпратени отъ Римъ къмъ края на 866 год., отбѣлѣзва, че Българитѣ по туй врѣме били вече християни за по-малко отъ двѣ години (οὐδ' εἰς δύο ἐνιαυτούς). Това дава дата 864—865. Досежно годината 865 вижъ моя Chronological Cycle, p. 142, дѣто азъ посочвамъ, че българската дата за покръстването, дадена въ Послѣсловието на Тудора (у Калайдовича, Јоаннъ Ексархъ, стр. 98), трѣбва да съотвѣтствува на tokh vechem, което споредъ прѣсмѣтането на моята хронологическа система = 865. Годината 6377 = 869 се даде въ Vita S. Clementis, c. 4, стр. 7, за „призванието“ (κλῆσις) на българитѣ.

[4] Cont. Th. 162—163. Плѣнството на нѣкаква Борисова сестра изглежда много невѣроятно, но, разбира се, твърдѣ е възможно, щото той да е ималъ сестра, която се бѣ обърнала въ християнството.

За да промѣни своитѣ убѣждеиия, Борисъ трѣбвало да се справи съ народа си, и това обстоятелство опитало силата му като царь.[3] Той заповѣдалъ на своитѣ поданници да се подчинятъ на кръщелния обредъ,[4] и това му рѣшение докарало бунтъ. Велможитѣ, изпълнени съ гнѣвъ поради неговото отстѫпничество, подбудили народа да го убие, и българитѣ отъ десетьтѣ области на царството се събрали (387) около палата му, около Плиска, може би. Не можемъ да установимъ, доколко той успѣлъ да задуши това метежно движение, понеже другата часть на разказа, както е била стигнала до ушитѣ на реймския епископъ Хинкмара, има чудотворно съдържание. Борисъ ималъ само четиридесеть и осемь вѣрни послѣдователи, които като него били покръстени. Като призовалъ името Христово[1], той излѣзълъ изъ палата си и се запѫтилъ къмъ разгнѣвения народъ, и когато портитѣ били отворени, седемь свещеници съ запалени свѣщи въ рѫка се появили тутакси и застанали на чело на царското шествие. Разбунтувалото множество въ тази минута било поразено отъ едно чудно видѣние. Тѣмъ имъ се присторило, че палатътъ горѣлъ и щѣлъ да падне върху главитѣ имъ, и че конетѣ на царя и свитата му ходили на заднитѣ си крака и ги удряли съ прѣднитѣ. Поразени отъ единъ смъртоносенъ ужасъ, тѣ не могли нито да бѣгатъ, нито да се приготвятъ за бой, а били повалени на земята. Когато ни се казва, че царьтъ заповѣдалъ да убиятъ петдесеть и двама велможи, които били главнитѣ подстрекатели на възстанието, и че той пощадилъ другитѣ, ние се връщаме въ областьта на сериозни факти. Борисъ не само погубилъ магнатитѣ, които се били заклели да го прѣмахнатъ, но той убилъ и дѣцата имъ.[2] Тази прѣдпазителна мѣрка срѣщу бѫдащи съзаклетничества, подбуждани отъ синове, изпълнени отъ духъ на отмъщение за бащитѣ си, има тоже и политическо значение. Тя ни дава да разберемъ, че билъ даденъ единъ ударъ срѣщу прѣодоляващата раса, и събитието трѣбва да се свързва съ постепенното пославянване на българското царство[3].

---

[1] Cont. Th. 163—164, Методий, живописецътъ, билъ понѣкога смѣсванъ съ Методия, славянския апостолъ.

[2] Доста е вѣроятно, щото гладътъ да е ималъ своето психологическо влияние. Ср. Ann. Bert. 85, „Deo . . . signis atque afflictionibus in populo regni sui monente“.

[3] Източницитѣ за бунта сѫ: 1) Nicolaus, Responsa, 17; 2) Ann. Bert. (i. e. Hincmar) A. D. 866, стр. 85, който дава подробноститѣ; и 3) кратката забѣлѣжка въ Cont. Th. 164. Въ тая забѣлѣжка нѣма нищо чудотворно, но въ думитѣ οὓς καὶ μετὰ τινῶν ὀλίγων καταπολεμήσας тя изобщо се съгласява съ мнѣнието на Хинкмара.

[4] Nicolaus, Responsa, ib. „postquam baptisati fuere“. Въ Cont. Th. покръщането като да е послѣдвало потушаването на бунта.

Грѫцкото духовенство сега изпълнило България, за да кръщава и поучава народа, и да организира черквата. Патриархъ Фотий изпратилъ едно писмо до своя „славенъ и възлюбенъ синъ,“ Михаила, архонъ български, когото нарича „прѣкрасна драгоцѣнность на своитѣ трудове.“[4] Въ единъ гладъкъ стилъ, който би могълъ да се оцѣнява и разбира само отъ високообразованитѣ, патриархътъ излага принципитѣ на християнската вѣра. Слѣдъ като цитира текста на Никейския (388) и Цариградския символъ на вѣрата, той излага надълго, макаръ въ съкратена форма, историята на седемтѣ Вселенски Събори, съ цѣль да запази своя новъ послѣдователь отъ възможно падение въ ямитѣ на езичеството, които окрѫжаватъ пѫтя на православната вѣра. Втората часть на писмото е посветена на нравствени поучения и прѣдупрѣждения. Той се опитва да докаже, че всемирнитѣ принципи на нравствеността произлизатъ отъ двѣтѣ заповѣди, да любишъ Бога и ближния си като себе си, и съ това Фотий очертава характера на идеалния князъ. Исократъ билъ прѣдставилъ подобенъ образецъ за поучение на Никокла, кипърския принцъ, и патриархътъ използувалъ както разумнитѣ съвѣти на атинския учитель, тъй и мѫдростьта на Соломоновитѣ притчи и на Исуса, сина Сираховъ.[1] Философътъ се интересува отъ факта, че Фотий привежда не християнска, но прѣдихристиянски трудове за подкрѣпа на своята практическа нравственость. Рѣдко е бивала отправена подобна лекция къмъ единъ варварски неофитъ, и би било интересно да се знае, какво впечатление тя трѣбва да е произвела въ сърдцето на българския царь въ прѣводъ на български или славянски. Богословското съчинение на патриарха едва ли би могло да прѣдстави на Бориса и на неговия народъ въ опростенъ видъ онѣзи отвлечени метафизически догми на религията, които се изискватъ отъ единъ християнинъ, и възвишениятъ и образцовъ животъ, който той описвалъ, сигурно малко имъ е спомогналъ при опита да съгласуватъ тѣхнитѣ народни обичаи съ правилата на новата вѣра.

---

[1] Тъй Хинкмаръ; споредъ Cont. Th. той носѣлъ кръстъ на гърдитѣ си.

[2] Nicolaus, Responsa, ib. „omnes primates eorum atque maiores cum omni prole sua“.

[3] Тъй Успенски (Абоба, 105).

[4] ὦ καλὸν ἄγαλμα τῶν ἐμῶν πόνων, Ep. 9, стр. 204. Отъ тѣзи и други подобни изрази, Valettas (стр. 202, забѣлѣжка) набърже заключава, че Фотий лично обърналъ Бориса. Но не е вѣроятно, нито че Борисъ е ходилъ въ Цариградъ, нито че Фотий посѣтилъ България. Патриархътъ несъмнѣнно работилъ за осѫществяването на покръстването.

Не само гръцки свещеници, но и арменски и други се заловили да разпространяватъ своята религия, и народътъ се очудвалъ отъ противорѣчието на тѣхнитѣ учения.[2] Голѣмъ скандалъ станалъ, когато се изнамѣрило, че единъ гръкъ, който покръстилъ мнозина, не билъ въ сѫщность свещеникъ, и нещастникътъ билъ наказанъ отъ възбудените варвари съ отрѣзване на ушитѣ и носа му, съ жестокъ бой съ прѫчки, и съ изгонване отъ земята, която той измамилъ.[1] Работата на мисионеритѣ прѣзъ първата година отъ тѣхното прѣбиваване въ България, вѣроятно, е разочаровала Бориса. Можбе би той не би скѫсалъ отношенията си съ Византия, ако да не е било явно, (389) че патриархътъ билъ рѣшилъ да държи новата черква въ близка зависимость отъ самия него. За това той не билъ наклоненъ да назначи епископъ за България. Но очевидно е, че Борисъ тогава се чувствувалъ силенъ противъ Византия. Обтегнатитѣ отношения между Римъ и Цариградъ внушавали възможностьта, че папата би могълъ лесно да се увлѣче въ конфликта, и че подъ неговата власть Българската черква би успѣла да се устрои по начинъ, по-съгласенъ съ намѣренията на царя. Затова той делегиралъ една мисия въ Римъ, която се прѣдставила на папа Николая (августъ 866 г.),[2] помолила го да изпрати въ тѣхното отечество единъ епископъ и свещенници и прѣдставила сто и шесть въпроси върху общественитѣ и религиозни задължения, които новата вѣра изисквала отъ тѣхъ. Тѣ сѫщо му приподнесли, заедно съ други подаръци, и орѫжията, които тѣхниятъ царь билъ взелъ, когато побѣдилъ своитѣ противници.[3] Въ сѫщото врѣме Борисъ изпратилъ друга мисия до краль Людовика, като го молилъ за епископъ и свещенници.[4] Папата избралъ Павла, епископъ популонски и Формоза, епископъ портуенски, за свои легати, които да въведатъ римскитѣ обреди въ България и тъй да прибавятъ още една нова провинция къмъ неговата духовна империя. Той ги снабдилъ съ необходимитѣ черковни книги и потрѣбности, като имъ врѫчилъ и пъленъ писменъ отговоръ на всичкитѣ въпроси, важни и маловажни, за които се искалъ неговиятъ съвѣтъ.

---

[1] Това е било показано отъ Valettas въ неговитѣ бѣлѣжки. Сѫществува голѣмо сходство между поученията на Фотия и наставленията (παραινέσεις) на Василия I. къмъ сина му Лъва VI.

[2] Nic. Resp. 106. Снопекъ (Konst.-Cyr. 17) казва, че арменцитѣ, за които е рѣчь тука, били павликяни. Това изглежда много вѣроятно.

---

[1] ib. 14.

[2] Ann. Bert. 86; досежно датата, Vit. Nicol. pap. 156. Имената на българскитѣ пратеници били Петъръ, роднина на Бориса, и Мартинъ; Mansi. XVII, 128 (въ едно писмо на папа Ивана VIII).

[3] Ann. Bert. ib. Краль Людовикъ, като чулъ за това, помолилъ папата да му прати орѫжията, и пр..

[4] Ib. Людовикъ замолилъ брата си да му прати сѫдове, одежди и книги за Българската черква; „unde Karolus ab episcopis regni sui non parvam summam accipiens misit ei ad dirigendum regi.“ (Азъ притурихъ misit, което се вижда необходимо). Людовикъ изпратилъ единъ епископъ съ свещеници и дякони, но тъй като намѣрили, че епископитѣ, пратени отъ папата, вече били дошли и покръствали, тѣ се завърнали тутакси: Annn. Fuld. 380 (a. 867).

Този папски документъ билъ бѣлѣжитъ по своята прѣдпазливость и умѣреность, качества, които изобщо характеризиратъ отношенията на най-способнитѣ замѣстници на св. Петра, когато не били съвсѣмъ сигурни въ цѣльта, която гонѣли. Явно е, че папа Николай не можалъ да наложи тежкото бреме върху покръстенитѣ, и интересно е да се обърне внимание на това, което той позволявалъ и което забранявалъ. Той наблѣга върху пазенето на черковнитѣ пости, върху съблюдаването на църковнитѣ празници, върху запрѣщаването (390) на женидби подъ забранени родствени степени. Освѣнъ тѣзи възбрани той прѣдписва, че не е позволено да се влиза въ черква съ чалма,[1]) и, че нищо не трѣбва да се яде до деветь часа прѣди обѣдъ. Отъ друга страна, той прѣмахва едни отъ запрѣщенията, налагани отъ другитѣ свещеници, като напримѣръ, че било грѣшно да се ходи на баня въ срѣда и петъкъ и да се яде месо отъ животно, заклано отъ евнухъ. Но той постановява, че било грѣшно да се яде отъ месото на животно, прѣслѣдвано отъ християнинъ, а убито отъ езичникъ, или убито отъ християнинъ, а гонено отъ езичникъ. Българитѣ запитали, дали да усвоятъ обачая да носятъ гащи; той отговорилъ, че това нѣмало никакво значение. Царьтъ ималъ обичай да яде въ уединено великолѣпие, даже жена му не могла да сѣди съ него. Папата отбѣлѣзва, че това е знакъ на лоши маниери и че Исусъ Христосъ не се посвѣнилъ да се храни заедно съ митари и грѣшници, но откровенно пояснява, че това не е нищо неправилно, нищо нерелигиозно. Той ги съвѣтва да замѣнятъ съ кръстъ конската опашка, която е била тѣхното военно знаме. Той имъ изрично забранява да се занимаватъ съ езически суевѣрия, да прибѣгватъ до цѣлителни магии и да се кълнатъ върху мечъ. Заповѣдва имъ да прѣстанатъ да пѣятъ пѣсни и да търсятъ прѣдсказания прѣди влизането въ бой, и ги увѣщава да се приготвятъ за борба чрѣзъ четене молитви, отваряне зявори, освобождаване роби и даване милостиня. Той осжжда суеверието sortes biblicae, (гадане по библията), къмъ което прибѣгвали гърцитѣ.[2])

Една приятна страна въ отговоритѣ на папата е неговото желание да смегчи характера на българитѣ, като имъ съвѣтвалъ да налагатъ по-леки наказания върху прѣстжпницитѣ. Той строго осжжда, и осжжданията си подкрѣпя съ аргументи отъ здравъ смисълъ, мжчението на обвиняеми, съ цѣль да се добиятъ признания.[1]) Той високо порицава държавното мѣроприятие, спорeдъ което сѣмействата на бунтовницитѣ били избити заедно съ послѣднитѣ,[2]) и счита незаконно убиването на гърка, който се прѣдставилъ за свещеникъ. Той признава правото за прибѣжище въ черквитѣ и постановява, че даже отцеубийци и братоубийци, които търсятъ прибѣжище въ черквата, да се третиратъ съ благость. Но въ очитѣ на срѣдневѣковния (391) християнинъ убийството което непросвѣтениятъ разумъ на древностьта сматрѣлъ като най-голѣмо углавно прѣстжпление, било по-извинително нарушение, отколкото ужасниятъ грѣхъ да владѣешъ двѣ жени, „грѣхътъ на човѣкоубийство“, твърди папата, „прѣстжплението на Кайна надъ Авела, може да бжде изгладено въ деветото (? седмото) поколѣние чрѣзъ потопа, обаче, гнусниятъ грѣхъ на прѣлюбодѣйство, извършенъ отъ Ламеха, не можа да бжде изкупенъ дори до седемдесеть и седмото поколѣние чрѣзъ кръвьта Христова.“[3]) Заповѣдва се на българитѣ, не да наказватъ многоженеца съ смърть, както бихме прѣдполагали, но да го принудятъ да изпжди нещастната жена, която е дошла въ кжщата му по-късно, и да понесе наказанието, наложено отъ свещеника.

---

[1]) Nic. Resp. 66 (cum ligatura lintei).

[2]) Ib. 77.

Въпросътъ за отнасянето съ невѣрницитѣ билъ единъ отъ най-належащитѣ, които били прѣдставени за разрѣшение на папа Николая, и неговата присжда тука има извѣстна важность за историята на религиозното четене. Прави се разлика между единъ езичникъ, който се кланя на идоли и се отказва да приеме новата вѣра, и единъ отстжпникъ, който е повѣрвалъ, или се обѣщалъ, че ще послѣдва християнството, а пакъ се повърналъ въ езичеството. Никакво лично насилие не трѣбва да се употрѣби съ първия, никаква принудителна сила не трѣбва да се прилага, защото покръщането трѣбва да става по желание; но такива трѣбва да се изключатъ отъ обществото на християнитѣ. Колкото се отнася до нѣкои отстжпки, изпърво трѣбва да се употрѣбятъ срѣдства за да се върне въ вѣрата; но ако усилията на черквата не успѣятъ да го поправятъ, длъжность се налага на свѣтската власть да го смаже. „Защото, ако християнскитѣ правителства не се опълчали противъ такива лица, какъ биха оправдали своето управление прѣдъ Бога; защото е длъжность на християнскитѣ царе да запазятъ черквата, своята майка, въ миръ и ненамалена. Ние четемъ, че царь Навуходоносоръ заповѣдалъ, когато тримата отроци били спасени отъ пламацитѣ, че „който похули Бога на Сидраха, Мисаха и Авденаго, ще загине, и домътъ му ще бѫде разрушенъ.“ Ако единъ варварски царь се изпълнилъ съ такъвъ гнѣвъ поради хулене на Бога Израилевъ, защото той избавилъ тримата отрока отъ врѣмененъ огънъ, колко по-голѣмъ гнѣвъ трѣбва да почувствуватъ християнскитѣ царе, когато нѣкой похули и се отрече отъ Христа, който може да спаси цѣлиятъ свѣтъ, заедно съ самитѣ царе, отъ вѣченъ огънь. Онѣзи, които сѫ изобличени въ измама или непокорность къмъ царетѣ, рѣдко, ако (392) и всѣкога, биватъ допускани да се спасятъ живи; колко повече трѣбва да бѫдатъ пощадени онѣзи, които нарушаватъ своето обѣщание и се отричатъ отъ Христа, Царя на царетѣ и Господаря на господаритѣ. Бѫдете изпълнени съ Божия ревность.“ Това билъ принципътъ на инквизицията, установенъ въ Римъ за доброто на България.

---

[1]) Ib. 86.
[2]) Вижъ по-горѣ стр. 387.
[3]) Nik. Resp. 51.

Въ очитѣ на Бориса най-важниятъ въпросъ къмъ папата билъ назначението на единъ патриархъ. Върху този пунктъ Николай се отклонявалъ да се произнесе. Той казалъ, че ще го рѣши, слѣдъ като получи отчета на своитѣ легати. Но той обѣщалъ, че въ всѣки случай България трѣбвало да има епископъ, а слѣдъ като издигнатъ извѣстно число черкви, и архиепископъ, ако не патриархъ. Надеждата за архиепископство изглежда да е задоволила царя. Той приелъ любезно папскитѣ легати и, като заповѣдалъ да се изгонятъ отъ царството всички други мисионери, повѣрилъ на тѣхъ изключително да проповѣдватъ и кръщаватъ[1]). Формоза успѣлъ да спечели сърдцето на Бориса до толкова, че той го ималъ прѣдъ видъ за бѫдещето архиепископство. Обаче, папата не искалъ да лиши отъ него италианската му епархия, и изпратилъ други епископи и свещеници, като се обѣщалъ да назначи за архиепископъ тогова, когото отъ тѣхъ той би си избралъ.

---

[1]) Vit. Nik. pap. 157.

Латинското духовенство продължавало своята работа за повечето отъ година (866—867) въ страната, която папата считалъ за присъединена къмъ римската духовна монархия[1]. Но България не била прѣдназначена да принадлежи на латинската църква; нейната сѫдба била свързана религиозно и политически съ Цариградъ. Неуспѣхътъ на папата, обаче, и възтържествуването на византийската дипломация минава границитѣ на настоящия томъ.

§ 9. Славянскитѣ апостоли.

Славянска Моравия, която се простирала въ сегашна Унгария на из. до рѣката Гранъ, била раздробена на малки княжества, чието съперничество прѣдизвикало намѣсата на франкитѣ. Маркграфитѣ на Източната марка гледали на нея като на свой васалъ; пасавскитѣ архиепископи я считали подпадаща подъ тѣхната духовна юрисдикция. Нѣмски свещеници били пръснати по страната, макаръ че християнското богословие било проникнало малко въ (393) вѫтрѣшностьта. Така че въ сѫщность Моравия не би могла да се нарича християнска[2]. Моравскитѣ славяни съ мѫка изнасяли това подвѣдомствено положение, създадено отъ тѣхнитѣ собствени междуособици, и ние видѣхме, какъ Ростиславъ, единъ князъ, който дължалъ своето издигане въ страната на подкрѣпата на краль Людовика Нѣмски, изпратилъ мисия въ Цариградъ.

Църковната традиция твърди, че неговитѣ прѣдставители, които пристигнали въ двора на Михаила III въ 862—863[3], помолили императора да имъ прати единъ учитель, който знае славянски, и който да може да настави населението въ християнската вѣра и да тълкува Писанията. „Християнски учители вече имаше у насъ отъ Италия, Гърция и Германия, които ни запознаха съ противорѣчиви учения; обаче, ние сме прости славяни и желаемъ нѣкой да ни научи и на цѣлата истина[1]).

---

[1] Досежно спирането на тѣхнитѣ занятия отъ Фотия, вижъ по-горѣ, глава VI, стр. 200.

[2] На маинцкия съборъ въ 852 г. ние чуваме за „rudis adhuc christianitas gentis Marahensium: M.G.H. (Leg.) I. 414. Ср. Ягичъ, Entstehungsgeschichte, I, 7.

[3] 860 или 861, споредъ Ягича, Entstehungsgeschichte, I, 6. Тъй като Константинъ, по всѣка вѣроятность, не дошълъ въ Моравия прѣди 864 година (вижъ по-долѣ, стр. 396), изглежда, че мисията трѣбва да е пристигнала въ 863 или най-рано въ 862. Така твърди и Bretholz, Geschichte Mährens, 66. Вижъ по-горѣ, стр. 383, за сѫщинската цѣль.

Ние можемъ съ положителность да земемъ този разказъ за легенда. Истината, вѣроятно, е тази, че моравската делегация на патриарха Фотия е имала случай да разшири влиянието на гръцката черква между славянитѣ и да се опълчи въ нова територия срѣщу западното християнство, което той толкова ненавиждалъ. Туй внушение може да му е дадено отъ приятеля му Константина Философа, солунски жителъ, който билъ отличенъ езиковѣдецъ и билъ добрѣ запознатъ съ славянския езикъ, който сѫ говорили въ съсѣднитѣ на неговото мѣсторождение страни.

Нѣма ни най-малка причина да се прѣдполага, че сѣмейството на Константина (по-добрѣ извѣстенъ подъ неговото по-послѣшно име Кирилъ) не е било гръцко[2]). По-стариятъ му братъ, Методий, билъ постѫпилъ на държавна служба, билъ нѣкога управитель на една страна, въ която е имало славянски поселения[3]), слѣдъ което се оттеглилъ въ единъ мънастиръ на планина Олимпъ въ Витиния. Константинъ (роденъ около 827)[4]) билъ отъ малъкъ посветенъ (394) на своитѣ науки. Легендата твърдѣла, че когато билъ на седемъ години, той си избралъ въ едно сновидѣние Мѫдростьта за съпруга. Това му дѣтско обѣщание възбудило вниманието на държавника Теоктиста, който го повикалъ въ Цариградъ да довърши образованието си. Той се училъ подъ рѫководството на двама извѣстни учени, Лъва[5]) и Фотия. Той обаче не осѫществилъ надеждитѣ на своя покровитель, който го готвилъ за нѣкаква обществена кариера и се надѣвалъ да го ожени за своята кръщелница, една богаташка наслѣдница. Той се подстригалъ и по едно врѣме становалъ управитель на патриаршеската библиотека, една длъжность, която прѣзъ патриархуването на Фотия, трѣбвало да бѫде заемана отъ лице съ извънредно голѣми познания. Константинъ, обаче, скоро се отстранява въ единъ мънастиръ[1]), да напусне който той билъ съ мжка убѣденъ, за да стане професоръ по Философия въ Цариградъ[2]). Неговиятъ биографъ казва, че той билъ избранъ отъ императора да води прѣнията съ сарацинскитѣ богослови върху учението за Св. Троица[3]). По-послѣ той се оттегля, за да живѣе съ брата си въ планина Олимпъ. Той се намиралъ въ този осамотенъ кжтъ, когато пратеницитѣ на хазарския хаганъ пристигнали въ византийската столица съ молба да имъ се прати нѣкой ученъ човѣкъ, за да имъ разясни догмитѣ на християнството, така щото хазаритѣ да могатъ да сждятъ между него и другитѣ двѣ религии, иудейството и мохамеданството, които се борѣли за прѣдимство. Михаилъ, по съвѣта на Фотия, повѣрилъ тази мисия на Константина, който, придруженъ отъ една императорска свита и хазарската депутация, отпжтувалъ за Херсонъ[4]). Въ Херсонъ той останалъ нѣколко мѣсеци, за да изучи хазарския езикъ[5]) и да потърси тѣлото на св. Климента, първия римски епископъ, който умрѣлъ мжченически въ онази страна. Но името на св. Климента било почти забравено отъ туземцитѣ, или поскоро (395) прѣселницитѣ[6]), които обитавали Херсонъ. Черковичката близу до брѣга, гдѣто той билъ погребанъ, била съвсѣмъ разрушена, а самиятъ му ковчегъ билъ отнесенъ отъ вълнитѣ. Но било внушено на Философа, гдѣ да го търси, и воденъ отъ свърхестествена сила и придруженъ отъ митрополита и духовенството на Херсонъ, той отплавалъ за единъ островъ, дѣто тщателното му дирене чрѣзъ копане било възнаградено съ изравяне на едно човѣшко ребро „сияеще като звѣзда“. Черепътъ, и слѣдъ това другитѣ части отъ тѣлото на мжченика, както тѣ вѣрвали, били постепенно изваждани.

---

[1]) Vit. Meth c. 5; ср. Translatio, c. 7, „qui ad legendum eos et ad perfectam legem ipsam edoceat.“

[2]) Опитътъ на Иречка да изкара апостолитѣ славяни (Geschichte 151) не е сполучливъ.

[3]) Vit. Meth. c. 2, дръжати словеньско, principatum slovenicum.

[4]) Когато умрѣлъ (869, февруари 14) той билъ на 42 години (Vit. Const. c. 18).

[5]) Вижъ по-долу, стр. 436.

---

[1]) На Στένον, т. е. Босфора (Vit. Const. c. 4).

[2]) Вижъ по-долу, стр. 439. Неговото приятелство съ Фотия не му прѣчило да влиза въ теоретични прѣния съ учения патриархъ, който бѣ написалъ едно съчинение, въ което поддържалъ, че двѣ души живѣели въ човѣшкото тѣло. Anastasius, Praef. 6, „fortisimo eius amico.“

[3]) Ср. Appendix XI. Датата, ако разказътъ е вѣренъ, би била 851, тъй като, споредъ източника, Vit. Const. 6, той билъ на 24 години. Авторътъ на неговото житие описва надълго прѣнието.

[4]) Ср. по-долу, стр. 423. Източникътъ за изнамирането тѣлото на св. Климента е Translatio на Gauderic, ср. Appendix XI.

[5]) Translatio, c. 2. Въ Vit Const. c. 8, за него се казва, че билъ училъ еврейски и самаритски въ Херсонъ — еврейски, види се, за да може да води прѣния съ евреитѣ.

[6]) Translatio, ib. „ut pote non indigenae, sed diversis ex gentibus advenae“.

Самата котва, съ която той билъ хвърленъ въ морето, била изрита. Константинъ написалъ една кѫса историйка за намирането на свещенитѣ останки, въ която той отдава на своето участие въ дѣлото най-скромно мѣсто. За отпразнуването паметьта на светията той компониралъ една химна и съчинилъ едно похвално слово. Досежно неговата мисионерска работа между хазаритѣ нищо друго не се знае¹), освѣнъ че покръстилъ малцина и билъ много обичанъ отъ хагана, който отъ уважение къмъ него освободилъ двѣстѣ души християнски роби.

Въ това животоописание на Константина дѣйствителнитѣ факти сѫ били прѣиначени отчасти чрѣзъ легендарния инстинктъ, отчасти чрѣзъ изобрѣтателна волность. Ние нѣмаме нужда да се двоумимъ да приемемъ за автентични нѣколко дани, които не се касаятъ прѣмо до неговитѣ прославни титли, и които слѣдващето поколѣние нѣмало интересъ да изопачава. Напримѣръ, датата на неговото раждане, покровителството на логотета (Теоктиста) надъ него, обстоятелствата, че той прѣподавалъ философия и билъ библиотекарь на патриарха не подлежатъ на съмнѣние²). Неговото прѣбиване съ мисионерска цѣль между хазаритѣ е неоспоримъ фактъ, и даже хвалебното прѣдание не намалява неговия успѣхъ, макаръ че то се сили да му запази славата. Твърдението, обаче, че той билъ изпратенъ въ отговоръ (396) на хагановата молба, съотвѣтствува на онова подобно твърдение въ свръзка съ неговото отиване въ Моравия по-късно. Изнамѣреното отъ него тѣлото на св. Климента е митъ,³) но подъ тази легенда се крие фактътъ,

---

¹) Vit. Const. c. e. 9, 10, 11, описва подробно прѣнията въ хазарския дворецъ. Ср. Pastrnek, Dějiny sl. Ap. 58 sq. и вижъ по-долу, Appendix XI.

²) Тѣзи факти, извѣстни на Методия, може да сѫ били прѣдадени отъ неговитѣ ученици, единъ отъ които е билъ вѣроятпо авторътъ на Vit. Const. Хронологическиятъ редъ, разбира се, не е необходимо да е точенъ. Напримѣръ, естествено е да прѣдполагаме, че ученият Константинъ, за когото отъ друга страна знаемъ, че билъ близенъ приятель на Фотия, билъ патриаршески библиотекарь при него, т. е. не по-рано отъ 859. Изложението въ Vit. Const. би давало да се разбере по-ранушна дата.

³) Анастасий вѣрвалъ въ него, но той го чулъ отъ Митрофана, смирнския епископъ. Самиятъ Константинъ, когото той познавалъ лично (въ Римъ, 868), не иска да разправя, какъ намѣрилъ останкитѣ (Ep. ad Gaudericum, у Пастрнека, 247: „quae praedictus philosophus fugiens arrogantiae notam referre non passus est“). Туй признание ни дава възможность да сѫдимъ за разказа. Ср. Франко, Beiträge, 236, който твърди, че сѫществувала друга легенда, която разправяла, че изнамирането тѣлото на св. Климента станало прѣзъ царуването на Никифора I (231 sqq.).

че при завръщането си въ Цариградъ отъ Херсонъ той занесълъ съ себе си свещенитѣ останки на единъ светия, които той и цѣлиятъ свѣтъ вѣрвали, че сж ония на римския мжченикъ.

Неговото отиване при хазаритѣ, вѣроятно, ще да се е случило около 860 г.[1]) и трѣбва да е послѣдвало скоро слѣдъ възвръщането на Константина въ Цариградъ това, че пристигането на моравскитѣ пратеници внушило мисъльта за ново поле на дѣятелность. Нищо не се знае досежно направенитѣ разпореждания, но въ всѣкой случай рѣшено било, щото Константинъ и братъ му Методий да се завзематъ за разпространяването на християнството въ Моравия. Тѣ трѣбва да сж заминали не по-късно отъ лѣтото на 864 г.[2])

Споредъ простия разказъ, който, както видѣхме, прѣдставя Ростислава, че просѣлъ учители, Константинъ билъ извършилъ, прѣзъ късия интервалъ между явяването на мисията и неговото заминаване, свърхестествени подвизи. Той измислилъ нова азбука и прѣвелъ едно отъ евангелията или съставилъ апостола[3]) на славянски езикъ. Ако размислимъ, какво значи всичко това, едвамъ бихме могли да го повѣрваме. Азбуката (397) въ разнитѣ славянски книги, които били употрѣбявани отъ Константина и неговия братъ въ Моравия, била много трудна. Тя била възпроизведена отъ гръцкитѣ дребни букви по такъвъ начинъ, че нейното произхождение би могло да се прослѣди само съ усилено внимание. Не би било възможно да се създаде тази глаголическа азбука и да се пишатъ книги съ нея въ разстояние на една година. Казва се, че Македонскитѣ славяни вече притежавали една азбука, която тѣ използвали въ всѣкидневния си животъ, и Константинъ трѣбвало само да я прѣработи и усъвършенствува чрѣзъ прибавянето на други букви, заети отъ еврейски или самаритски,¹) за да могатъ по-точно да се прѣдадатъ звуковетѣ на славянския езикъ. Неговата работа тогава ще да е била подобна на тази на Вулфила, който въвелъ руническата азбука въ употрѣбение у готитѣ, и я уголѣмилъ съ нови букви и нови знаци, които да отговарятъ за неговитѣ литературни цѣли. Обаче, нѣма доказателство за сѫществуването на по-ранна славянска писменость, и глаголическитѣ форми ни каратъ да вѣрваме, че тѣ не сѫ били плодъ на едно постепенно развитие, а едно изкуствено изобрѣтение, което имало за основа гръцката азбука, умишлено прикрита, за да не може да се познае произхождението ѝ.

---

[1]) Ако прѣдположимъ, че той билъ библиотекарь на Фотия и че той е заемалъ тая длъжность прѣди хазарската мисия (както Vit. Const. пояснява). Това се силно потвърждава отъ факта, че той едва ли би прѣдприелъ мисията, прѣди да е билъ ржкоположенъ. Тъй като 30-та година била минималната възрасть (Conc. Trull. can. 14), а той билъ роденъ въ 827, то той не е могълъ да бжде ржкоположенъ прѣди 857.

[2]) Споредъ Vit. Const. c. 15, тѣ останали 40 мѣсеци въ Моравия; споредъ Vit. Meth. c. 6, само три години. (Translatio c. 7, дава $4^1/_2$ години, но това трѣбва да е погрѣшно поради смѣсването на iii. съ iu.). Тѣ навѣрно напуснали къмъ края на 867 година; вижъ по-долу.

[3]) Ягичъ, op. cit. I, 17, който мисли, че Константиновата дѣятелность като прѣводачъ се състояла отъ (освѣнъ апостола) литургически книги, съдържащи псалми и молитви. Тѣзи книги могли сж да бждатъ почнати, прѣди да дойде въ Моравия, но свидѣтелството на стария глаголически псалтиръ (изд. Geitler, 1883) навожда на заключението, че едни отъ псалмитѣ били прѣведени въ Моравия (ib. II, 51). Досежно мнѣнието за латинския текстъ (твърдѣ е възможно въ Моравия, едвамъ допустимо въ Цариградъ) се потвърждава отъ нѣколко пасажи: напр. пс. 118, 130, ἡ δήλωσις τῶν λόγων σου φωτιεῖ καὶ συνετιεῖ νηπίους, дѣто славянското разумъ даетъ за συνετιεῖ е по всѣка вѣроятность повлияно отъ латинското intellectum dat.

Трѣбва да е било ясно на Константина, че гръцкитѣ знакове, допълнени съ нѣколко други, сѫ били много поудобно и практическо срѣдство. И въ сѫщность, неговото име е изобщо свързано съ азбуката, която по-послѣ измѣстила глаголицата. Кирилицата до днесъ употрѣбявана отъ българи, сърби и руси, е просто гръцката унциална азбука, съвсѣмъ неизмѣнена, а подобрена чрѣзъ необходимитѣ прибавки. Дали е криво прѣданието, като я приписва на Кирила, не е възможно нито да се твърди, нито да се отрича; онова, което е знайно, е, че той си служилъ съ глаголицата, когато билъ апостолъ въ Моравия, и че за цѣлъ вѣкъ слѣдъ неговата смърть тя продължавала да сѫществува. Да се иждиви толкова трудъ за фабрикуването на подобни букви, като тѣзи на глаголицата и да се употрѣбяватъ за образованието на единъ варварски народъ, когато простата гръцка азбука вече била на рѫка, свѣдочи за една извратеность, която би се счела за неимовѣрна, ако задъ нея не се е криело нѣкой силенъ мотивъ. Бѣ вече посочено, че такъвъ мотивъ е сѫществувалъ.²) За да може да се разчита на единъ окончателенъ успѣхъ въ Моравия, необходимо било да се дѣйствува съ (398) найголѣма прѣдпазливость. Тукъ не може и въпросъ да става,

---

¹) Ср. Ягичъ, op. cit. II, 28.

²) Brückner, 219 sq.

при сжществующето положение, за сжществуването на явенъ конфликтъ съ Римъ или за нѣкоя груба грѣшка на германскитѣ свещеценици, които се вече намирали въ страната. Ростиславъ никога не би отстжпилъ въ единъ раздоръ, който би създалъ мжчнотии на собственото му положение. Цѣльта на Фотия и Константина, която била да откжснатъ Моравия отъ Римъ, като я свържатъ съ Византия, не би могла да се реализира другояче, освѣнъ чрѣзъ постепенно внушително дѣйствие. Би било фатално за успѣха на прѣдприятието, ако се поведѣше радикална борба противъ латинската църква отъ самото начало, и нищо друго не би го турнало въ тревога до такава степень, както въвеждането на книги, написани съ гръцката азбука. Глаголицата рѣшила въпроса. Тя можела да мине за чисто славянско писмо и даже най-подозрителното око на единъ латински епископъ не би подозрѣлъ нѣщо гръцко въ нейния съставъ. Тя могла да привлѣче славянитѣ още повече, тъй като била тѣхенъ собственъ и специаленъ алфавитъ.

Но важниятъ фактъ си остава, че изнамирането на глаголицата и съставянето на глаголическитѣ книги изисквало повече врѣме отъ кжсия интервалъ между пристигането на моравското прѣдставителство и заминаването на двамата апостоли. Нѣма основание да се прѣдполага, и то е съвсѣмъ невѣроятно, че идеята за изпращане мисия въ оная далечна страна е била възприета прѣди появяването на Ростиславовитѣ пратеници. При това, ако азбуката и книгитѣ били прѣдназначени главно за Моравия, мжчно е да се разбере, защо Константинъ е трѣбвало да прѣдставя на своитѣ обращеници една литература на чуждъ езикъ, а не на нейния оригиналъ. Той прѣвелъ св. Писание на македоно-славянския диалектъ, който билъ съвсѣмъ различенъ отъ словакския езикъ, говоримъ въ Моравия.[1]) Вѣрно е, че той е знаелъ само македонския диалектъ, и сравнително е било лесно за моравцитѣ да изучватъ особеностьта му; но ако нуждитѣ на моравската мисия сж били да прѣдизвика Константиновитѣ литературни заслуги къмъ славянството, естествениятъ планъ за единъ мисионеръ би билъ, първо, да изучи езика на народа, въ който той възнамѣрявалъ да поучава, и тогава да имъ приготовлява книги на собствения имъ езикъ.

---

[1]) Ср. Ягичъ, op. cit. I, 9—11. Словашкиятъ езикъ принадлежи къмъ чешката група отъ славянскитѣ езици.

Логичното заключение отъ тѣзи разсѫждения е, че (399) глаголическитѣ букви били измислена, и една славянска църковна писменость била започната, не заради Моравия, но заради единъ народъ много по-близу до Византия. Християнизацията на България е било една цѣль, гонена отъ императори и патриарси за много години прѣди да се осѫществи, и Константинъ трѣбва да е поддържалъ убѣждението, че приемането на неговата религия отъ българскитѣ славяни, би се улеснило чрѣзъ тѣхното снабдяване съ св. Писание и литургическитѣ книги на тѣхния собственъ езикъ и въ азбука, която не е гръцка. Че той е ималъ достатъчно причина за това си вѣрване, се вижда отъ упоритата борба на глаголицата противъ гръцката азбука (кирилицата) въ България прѣзъ IX вѣкъ. Славянитѣ въ България говорили сѫщия езикъ, както тѣзи въ Македония, и въ началото за тѣхъ именно е била прѣдназначена новата писменость. Моравскиятъ случай, обаче, се изпрѣчилъ неочаквано, и онова, което се възнамѣрявало за южнитѣ славяни, било опитано между славянитѣ оттатъкъ Карпатитѣ — experimentum in corpore vili.

„Ако Константинъ е залѣгалъ за интереситѣ на самитѣ моравци, той би създалъ книжовность за тѣхъ по говоримия имъ езикъ, а не по този на Солунъ, и по латински, а не съ една изкуствена варварска или гръцка „азбука.“[1]) Но той е игралъ ролята на църковенъ дипломатъ; Фотий е билъ задъ него, и моравскиятъ епизодъ билъ използуванъ за измамване и подвеждане на Римъ.

Рискованиятъ опитъ излѣзълъ несполучливъ, колкото се касае до самата Моравия. Той не допринесълъ никакъвъ триумфъ или престижъ на цариградската църква, и славнитѣ имена на Константина и Методия не се споменаватъ ни веднажъ въ аналитѣ на гръцкитѣ историци.

Двамата апостоли поучавали народа въ Моравия повече отъ три години, и изглежда да сѫ били гледани съ добро око отъ князя. Но вѣроятно около края на 867-мата година тѣ се завърнали въ Цариградъ,[1] и на другото лѣто заминали за (400) Римъ. Папа Николай, като чулъ за тѣхната дѣятелность въ Моравия, и считайки се задълженъ да проучи въпроса, изпратилъ имъ едно апостолическо писмо съ любезно съдържание и съ покана да отидатъ въ Римъ. Тѣ, навѣрно, угадили, че тѣхното положение би било въ скоро врѣме безизходно, ако не влѣзѣли въ споразумѣние съ папата. Възшедствието на Василия и свалянето на Фотия измѣнили обстоятелствата. Единъ патриархъ, обвързанъ съ задължения спрѣмо папския прѣстолъ, билъ сега възведенъ, и Константинъ и Методий, идейки отъ Цариградъ и носейки като подаръкъ останкитѣ на св. Климента, можели да бѫдатъ сигурни въ единъ радушенъ приемъ. Тѣ намѣрили новъ папа на първосвещеническия прѣстолъ.[2] Адрианъ II, придруженъ отъ римското духовенство, излѣзалъ начело на народа, за да посрѣщне носителитѣ на св. Климентовитѣ мощи, които, излишно е да се отбѣлѣзва, извършили много чудеса и изцѣления.

---

[1]) Brückner (219), съ когото азъ изобщо се съгласявамъ, макаръ че не отивамъ толкова надалечъ, за да отричамъ пратеничеството на Ростислава.

Папата изглежда да е билъ изобщо доволенъ отъ работата, започната отъ Константина. Методий и трима моравски ученици били рѫкоположени за свещеници;[3] но Моравия не била въздигната въ епископство, и продължавала да бѫде формално зависима отъ пасавската епархия. Адрианъ тоже изглежда да се е отзовалъ одобрително досежно славянскитѣ книги. Противницитѣ на гърцкитѣ послѣдователи настоявали на принципа, че сѫществували само три свещенни езици, латински, гръцки и еврейски, като посочвали надписа на кръста. Папата, казва се, отхвърлилъ тази „Пилатова“ догма въ нейния краенъ смисъль, и дозволилъ проповѣдването и четенето на св. Писание по славянски. Обаче, той сигурно, както се твърдѣло по-послѣ, не допусналъ да се служи литургия на този чуждъ езикъ, макаръ че тя била пѣта по латински,1) нито да се извършва тя въ главнитѣ римски черкви по славянски обредъ.2)

---

[1] Vit. Meth. c. 5, „reversi sunt ambo ex Moravia“. Този пасажъ, който противорѣчи съ другитѣ източници, които описватъ тѣхното пѫтуване до Римъ прѣзъ Панония и Венеция, изглежда да е правъ; защото Константинъ донесълъ останкитѣ на св. Климента въ Римъ, и не може да се прѣдполага, че той би ги зелъ, или щѣло да му се позволи да ги вземе и ги занесе въ Моравия отъ Цариградъ. Тѣхното пристигане въ Римъ е било вѣроятно въ 868 год.; post quem го ограничава декемврий 14, 867 год.; вижъ слѣдната забѣлѣжка.

[2] Николай умрѣлъ въ 867 год. ноем. 13, Адрианъ го наслѣдилъ дек. 14.

[3] Vit. Meth. c. 6. Прибавката въ Translatio (c. 9 ad fin.) казва, че и Константинъ и Методий били рѫкоположени за епископи, което се потвърдява и отъ Снопекъ, op. cit. 126 sqq. Методий станалъ панонски епископъ по-късно (Vit. Meth. c. 8 ad fin.).

По туй врѣме най-учениятъ човѣкъ въ Римъ билъ библиотекарьтъ Анастасий, който знаелъ грѫцки, билъ въ съприкосновение съ гърцкия свѣтъ, и прѣвелъ лѣтописа на (401) Теофана на латински. Той се запозналъ съ Константина, чийто характеръ и ученость го дълбоко възхищавали. По-късно, като пишелъ писмо на западния императоръ, Анастасий споменава, че Константинъ знаелъ на изустъ съчиненията на Дионисия Ареопагита, и ги прѣпорѫчалъ като мощно орѫжие противъ еретичеството.3) Но днитѣ на Константина философа били прѣброени. Той умрѣлъ на 14 февруари, 869 год.,4) и тѣлото му било погребано близу до черквата въ паметь на св. Климента.5)

По-нататъшната кариера на Методий въ Моравия и Панония лежи вънъ отъ крѫга на нашия прѣдметъ. Той изпадналъ въ едно безизходно положение, и трѣбвало да се бори противъ силни врагове. Той продължавалъ да служи литургията по славянски, но зависѣлъ отъ благоволението на Римския прѣстолъ. Ученицитѣ му, скоро слѣдъ смъртьта на своя учитель, били принудени да напуснатъ страната и намѣрили едно богато поле за работа въ България, — земята, за която, както ние имахме право да вѣрваме, Кириловитѣ литературни трудове били въ самото начало прѣдназначени.

---

1) Вижъ съмнителното писмо на Адриана въ Vit. Meth. c. 8.

2) Vit. Const. c. 17.

3) Ep. ad Car., apud Ginzel, Anhang, стр. 44. За Анастасия се говори въ Vit, Const. c. 17 — едни отъ подробноститѣ, които показватъ, че авторътъ, (който тоже знаелъ, че Константиновитѣ ученици били рѫкоположени отъ епископитѣ Формоза и Гаудерика), билъ добрѣ освѣдоменъ.

4) Vit. Const. c. 18; Translatio, c. 10.

5) Тя била построена отъ Гаудерика, велетрийски епископъ, който се интересувалъ отъ св. Климента, комуто била посветена велетрийската черква (Анастасий, Ep. ad. Gaudericum). Върху стари фрески, намѣрени близу до мѣстото, дѣто билъ погребанъ Константинъ, които прѣдставлявали прѣнасянето на мощитѣ на светията въ черквата, сѫществува надписътъ ACIRIL (очевидно напомняйки тѣхното изнамиране и реставриране отъ Кирила). Роси счита тѣзи фрески отъ X вѣкъ. Вижъ Bulletino di archeologia cristiana, I. 9 sqq., 1863; II. 1 sqq., 1864; и G. Wilpert, Le pitture della basilica primitiva di San Clemente (1906). Ср. Пастернекъ, op. cit. 91.

Appendix X.

(p. 481—484).

Пресиамъ, Маламиръ.

Приемството на българскитѣ владѣтели между Омуртага и Бориса (чиято дата на покачването биде опрѣдѣлена отъ Златарски къмъ 852 год.) е една задача, която не е удовлетворително разяснена. Теофилактъ, български охридски архиепископъ (въ XI вѣкъ), е едничкиятъ писатель, който дава донѣйдѣ свързанъ разказъ за приемството на князетѣ. Това се види отъ подробноститѣ, които той едва въ своята Historia martyrii XV martyrum, че той е ималъ единъ изворъ за извѣстия, впрочемъ загиналъ, и азъ подозирамъ, че той е билъ едно агиографично съчинение — една Vita Cenamonis (ср. по-горѣ, стр. 382, заб. 3). Той (Теофилактъ) разказва (p. 193), че Омуртагъ ималъ три сина, Ἐνραβωτᾶς (най-стария), Ζβηνίτζης и Μαλλομηρός; че послѣдне-наваниятъ наслѣдилъ баща си (ᾧ δὴ καὶ ἡ τοῦ πατρὸς ἀπεκληρώθη ἀρχή), и умъртвилъ Енравота, който билъ приелъ християнството. Слѣдниятъ повелитель, подиръ Маламира, билъ Борисъ, когото Теофилактъ означава като синъ на Звиница[1]). И тъй, споредъ него, тамъ е имало само едно царуване, онова на Маламира, между смъртьта на Омуртага и покачването на Бориса.

Отдавна е било признато, че Теофилактовиятъ Μαλλομηρός е билъ идентиченъ съ Βαλδίμερ или Βλαδίμερ, за когато Симеонъ (Метафрастъ и Логотетъ) споменува въ разказа си за връщането на гръцкитѣ плѣнници (вж. по-горѣ, стр. 369, бѣл. 4), единъ пасажъ, отъ който може да се заключи, че той е билъ на прѣстола около 836—837 год.

Напослѣдъкъ гръцкитѣ надписи въ България проливатъ нова свѣтлина върху тоя ханъ и показватъ, че формата на името, дадена отъ Теофилакта, е съвършено правилно. Името на надписитѣ е Μαλαμήρ.

---

[1]) Той казва, че Маламиръ билъ наслѣденъ отъ сина на Звиница, и послѣ продължава да говори за Бориса, като ὁ ῥηθεὶς Βωρίσης.

Ако нашето свидѣтелство се заключаваше въ тия данни, то тукъ не щѣше да има никаква проблема. Обаче 1. Константинъ (Багренородни), De adm. imp. 154, споменува Πρεσιάμ, като български князъ, който прѣди Бориса водилъ война противъ Сърбия, и казва, че той билъ баща на Бориса, и 2. ние имаме единъ фрагментиранъ надписъ (отъ Филипи), очевидно отъ тоя (482) периодъ, въ който (надписъ) името на повелителя (ὁ ἐκ θεοῦ ἄρχων) се види да е свършвало на -ανος (C. I. G. IV, 8691 b.) и кавханъ Исвулъ (извѣстенъ при други обстоятелства отъ надписа на Маламира) е споменатъ. Златарски (Извѣстія за българ. въ хрониката на Симеона, стр. 49) съпоставя тия данни, като попълва въ надписа името Πρεσι]άνος, за което той посочва Скилициевото (Cedrenus, II, 574) Προυσιάνου, дѣто единъ Виенски ржкописъ дава Πρεασιάνου, (B. Prokić, Die Zusätze in der Hs. des Ioh. Skylitzes cod. Vind. hist. Gr. LXXIV, p. 36), и забѣлѣзва, че Константиновиятъ Πρεσιάμ вм. Πρεσιάν е паралелъ на измѣнението Μαρμαήν—Μαρμαήμ въ сжщото съчинение (157).

Иречекъ (Geschichte, 170) прѣдполага, че Пресиамъ и Маламиръ сж едно и сжщо лице; но Златарски ги различава и приема Пресиама за приемникъ на Маламира. Той отнася покачването на първия къмъ 836—837 год., като намира едно натѣкване за една промѣна на прѣстола въ това врѣме въ хрониката на Симеона (Славянския прѣводъ 102, Leo Gram. 232), дѣто Маламиръ („Владимиръ“) е първомъ споменатъ и послѣ изведнажъ, безъ обяснение, Михаилъ (т. е. Борисъ). Той прѣдполага, че Михаилъ е една грѣшка вм. баща му Пресиамъ. Ясно е, въ всѣки случай, де тоя аргументъ има малко значение.

Въ полза на вѣзгледа, че Маломиръ и Пресиамъ сж различни лица е 1. фактътъ, че Пресиамъ, съгласно съ Константина Багрен. loc. cit., билъ баща на Бориса, когато, споредъ Теофилакта loc. cit., Звиница билъ баща на Бориса: ако едното и другото извѣстие е вѣрно, то Пресиамъ е билъ идентиченъ съ Звиница, и слѣдователно различенъ отъ Звиницовия братъ Маламира; 2. мжчнотията да се прѣдполага, че въ надписитѣ единъ и сжщъ повелитель да се означава ту Μαλαμήρ, ту —ανος.

Отъ друга пъкъ страна, не може да се вѣрва, че, ако въ течение на периода между смъртьта на Омуртага (не порано отъ 827) и 852 г. тамъ сж били двама хана, отъ които единътъ (Маламиръ) царувалъ не по-малко отъ десеть години, а другиятъ, Пресиамъ, петнадесеть години, то по-дългото царуване би било съвършено игнорирано отъ Теофилакта.

Обаче важниятъ шуменски надписъ (Абоба, 233), който Златарски съ право отдава на Пресиама, трѣба все пакъ да бжде разгледанъ. Ханътъ, за когото тоя надписъ е билъ написанъ, означава Крума като „мой дѣдо“[1]), а Омуртага като „мой баща“[2]). Изглежда, да е записано едно нахлуване въ гръцка територия **отъ Маламира** заедно съ кавханъ Исвула, и естественото тълкуване е, че паметникътъ билъ написанъ за Маламира. Но Златарски (op. cit.,) поддържа, че военнитѣ операции били водени отъ Пресиама, не отъ Маламира. Като разказва, че Омуртагъ сключилъ миръ и живѣлъ (483) въ миръ съ гърцитѣ (καλὰ ἔζησε μετὰ τοὺς Γρικούς)[3]), текстътъ продължава:

καὶ οἱ Γρικοὶ ἐρήμωσα[ν . . .
р. 5. ὁ Μαλαμὶρ [μ]ετὰ τοῦ καυχάνου Ἠσβούλου καὶ ἐπ . [[4]) . . .
. . . . τοὺς Γρικοὺς τοῦ Προβάτου τοῦ κάστρου [. . .
καὶ τὸ Βουρ(διζοῦ)[5]) τὸ κάστρον καὶ τὰ χώρα τῶν Γρικῶν [. .
[ὑπὲρ] ἅπασαν φήμην ἐποίησεν καὶ ἦλθε εἰς Φιλιππόπο[λιν . .
. . καὶ τόπους ὁ καυχάνος Ἠσβούλης συντυχίᾳ ἐπ[. . .
10. καὶ τὸ ἀρχαιότατον ὑπέρφημον προστε[. . .

Въ началото на р. 6 Златарски казва, че буквитѣ:

. . . αλα< . . IC<IC

могатъ ясно да се прочетатъ, и той възстановява . . καλὰ ἔζησε εἰς, тъй че извѣстието ще бжде, Маламиръ е живѣлъ мирно съ гърцитѣ. Но 1., ако това би прѣдхождало думитѣ καὶ οἱ Γραικοὶ ἐρήμωσαν, които отбѣлѣзватъ началото на неприязнени дѣйствия; 2. възстановяването е несъвмѣстимо съ думитѣ, които слѣдватъ, (ἀπὸ) τοῦ Προβάτου κτλ.; 3. съучастието на генерала Исвула съ Маламира въ р. 5 показва, че ние имаме дѣло съ военно дѣйствие отъ страна на Маламира. Тукъ не може, мисля, да бѫде ни най-малко съмнѣние, че е записанъ единъ Маламировъ походъ, както издателитѣ Иречекъ и Успенски сѫ прѣдположили.

---

[1]) р. 1. Азъ бихъ възстановилъ ὁ μέγας] ἄρχ(ων ὁ Κροῦμος ὁ πάππος μου με[τ глаголъ.

[2]) р. 2. Азъ чета καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἄ[ρχ(ων) Ὠμουρτάγ. Че Омуртаговото име може да се попълни тукъ, слѣдва отъ началото на р. 3 εἰ]ρήνην τε ποιήσας.

[3]) Освѣнъ тия думи ние бихме негли възстановили — р. 3 [(καὶ) οἱ Βούλγαροι, р. 4 [κατὰ] τὸ ἀρχαῖον καλὰ ἔζουν.

[4]) Възможно ἐπο[λέμησε или ἐπῆρε πόλεμον.

[5]) Бурдизосъ е по-късниятъ Булгарофигонъ, сега Ескибаба, на голѣмия друмъ отъ Одринъ за Цариградъ. Вж. Jireček, Heerstrasse, 100.

Въ р. 6 буквитѣ αλα (или λαλ или δαλ и пр.) сѫ твърдѣ ясни въ факсимилето (Табл. XLV въ албома къмъ **Абоба**), и ϛIC сѫ очевидно прѣдъ τοὺς. Разни възстановявания могатъ да се мислятъ: напр., αλα може да бѫде часть отъ Μ]αλα[μὶρ или отъ μετ]ὰ λα[οῦ. Знакътъ ϛ може да прѣдставя или ε или καὶ, тъй че думитѣ могатъ да бѫдатъ μετ]ὰ λα[οῦ πολ(λ)οῦ] καὶ ἰς τοὺς Γρικούς. Не се показва сигурно (въ факсимилето), дали е написано изпълно Γρικούς или само Γρικ. Изглежда ми, като че ли буквитѣ прѣдъ τοῦ били ησου (ησ въ лигатура). Азъ не мога да видя нѣкоя слѣда нито отъ ἀπὸ или ἐκ, които Успенски дава като алтернатива.

Сега азъ не се съмнѣвамъ, че Златарски е правъ, като отнася операциитѣ, записани на тоя камъкъ къмъ годинитѣ слѣдъ свършека на 30-годишния договоръ, т. е. къмъ 846—849 г. и азъ слѣдователно заключавамъ, че Маламиръ е царувалъ тогàва. Изводътъ е, че Маламиръ и Пресиамъ сѫ една и сѫща личность, — Пресиамъ е било българско, а Маламиръ — славянско и официално име.

Мѫчнотиитѣ, вмъкнати въ това заключение, не сѫ прѣди всичко важни. Теофилактъ, вѣроятно, е правъ, като отбѣлѣзва Бориса за синъ на Звиница и братанецъ на Маламира, и Константинъ грѣши, като го взема за синъ на неговия прѣдшественикъ (може би той да е билъ усиновенъ (483) отъ чича си). Фрагментираниятъ надписъ отъ Филипи не може широко да се прилага въ въпроса; но ако вѣроятното възстановяване на Златарски е право, ще трѣба да се прѣдположи, че че Пресиамъ или Пресианъ е присвоилъ името Маламиръ въ единъ късенъ периодъ, може би въ свръзка съ разширението на неговата власть (което Златарски направи вѣроятно) надъ западнитѣ славяни. Тъй като надписътъ е вѣроятно не порано отъ 347 г., то това е билъ единъ отъ послѣднитѣ паметници на Маламира подъ негово по-раншно име.

Прѣведе **В. Н. З.**

Appendix XI.

(p. 485—488).

Върху нѣкои отъ изворитѣ за историята на Константина и Методия.

I. Като най-достовѣренъ свидѣтель за Константина Философа ние имаме неговия съврѣменникъ Анастасия Библиотекарь, който е написалъ обширнитѣ биографии въ Liber Pontificalis и е прѣвелъ хрониката на Теофана. Анастасий е ималъ не само прѣдимство съ знанието на гръцки, но той е билъ лично запознатъ съ Константина. За нещастие тритѣ оригинала на Анастасия, които ние притежаваме, не ни съобщаватъ нищо отъ дѣйностьта му за него като за славянски апостолъ. Прѣди 1892 само двѣ кратки бѣлѣжки отъ тоя писатель досежно Константина бѣха извѣстни, именно: 1) Praefatio in Concilium Constantinopolitanum IV, 6, дѣто той разказва за несъгласието на Константина съ Фотия относно учението за двѣтѣ души; и 2) едно писмо до Карла Лисий (875 г.), дѣто той споменува, че „Constantinus philosophus vir magnus et apostolicae vitae praeceptor“ знаелъ съчинението на Дионисия Ареопагита наизусъ и обикновено го прѣпоржчвалъ като едно орждие противъ всички ереси; по-нататъкъ, че Константинъ дошелъ въ Римъ прѣзъ първосвещенствуването на Адриана и върналъ обратно тѣлото на св. Климента на прѣстола му.

3) Въ 1892 год. единъ твърдѣваженъ документъ, едно писмо на Анастасия до Гаудерика, велетрийски епископъ, бѣ обнародвано отъ J. Friedrich въ Sitzungsberichte на Баварската Академия, Hist.-kl., 1892. Оригиналътъ се намира въ единъ ржкописъ (cod. 205) отъ XIV вѣкъ на Алкобазската библиотека при Лисабонъ, и една копия, направена отъ Heine (+ 1848), прѣминала заедно съ други книжа въ ржцѣтѣ на Döllinger'a, въ чието владѣние тя останала, очевидно неизползувана, докато тя биде издадена отъ Фридриха слѣдъ смъртьта му.

Прѣдметъ на това писмо съставя св. Климентъ, комуто била посветена велетрийската черква. Гаудерикъ, откакъ останкитѣ били открити, се заинтересувалъ за издигането култа на тоя светия, въ името на когото той построилъ единъ параклисъ въ Римъ, като изхарчилъ всичкото си състояние на това дѣло. Той поржчалъ на единъ дяконъ, на име Иванъ, да напише житието на светията; и въ прибавка къмъ латинския материалъ (diversorum Latinorum volumina) той пожелалъ да употрѣби нѣкои гръцки извори, който биха могли да бждатъ полезни, и за тая цѣль се обърналъ къмъ Анастасия съ просба да му прѣведе на латински нѣколко такива документи. Анастасий, въ отговоръ, прѣвелъ двѣ съчинения на Константина, които се отнасятъ до изнамѣрването на останкитѣ; именно, една кратка история за изнамѣрването (brevis historia, storiola) и единъ риторически λόγος (sermo declamatorius)). Писмото, което се пази въ Лисабонъ, е горнето писмо. Анастасий споменува, че Константинъ сжщо съставилъ единъ похваленъ химнъ на св. Климента, но той се въздържалъ да го прѣведе, защото не би могълъ да възпроизведе размѣра и хармонията на оригинала.

Той сжщо привежда разказа за изнамѣрването на останкитѣ отъ Константина близу до Херсонъ, който разказъ той добилъ отъ Митрофана, смирнски епископъ, заточенъ въ Херсонъ като противникъ Фотиевъ, и чулъ една тамъ разпространена легенда за обстоятелствата на изнамѣрването. Анастасий билъ въ Цариградъ прѣзъ врѣмето на VIII съборъ и разпиталъ Митрофана (curiose sciscitantibus) за факта.

Житието на св. Климента било написано, и Гаудерикъ го посветилъ на папа Ивана VIII. Въ писмото за посвещението (ASS. мартъ 9, t. II, 19) той обяснява разпрѣдѣлението му на три книги, и ние се научаваме, че третята книга съдържала разказа за Климентовото изгнание и мжченичество и „reversionis eius ad propriam sedem miracula“.

Сега ние притежаваме единъ документъ, озаглавенъ Vita cum translatione S. Clementis, за който издательтъ му Боландистъ, Henschen, прѣдполага, че е часть отъ Гаудериковата 3-та книга, която се занимавала съ изнамѣрването и прѣнасянето на останкитѣ (ASS. ib). Писмото на Анастасия до Гаудерика дойде да подтвърди прѣдположението на Хеншена; и то донѣйдѣ доказва една тѣсна свръзка между тоя документъ и Гаудериковото съчинение. Естеството и обемътъ на тая свръзка сѫ спорни.

Translatio-то, което е прѣпечатано въ съчиненията на Ginzel'a, Билбасова, Geotz'a и Пастрнека, се нарича често Legenda Italica. То може да бѫде прѣдставено като едно житие на Константина, но неговиятъ интересъ къмъ Константина се длъжи на тая свръзка съ останкитѣ на св. Климента. Неговитѣ мисии при хазаритѣ и моравцитѣ сѫ подчинени на Климентовия мотивъ и сѫ внесени само за да доставятъ необходимитѣ вставки и обяснения.

Въ гл. 2 и 3 на Translatio-то ние намираме, че сношенията на Анастасия съ Гаудерика били използувани; случаятъ на сходнитѣ изрази поставя това вънъ отъ всѣко съмнѣние. Ние трѣбва, слѣдов., да заключимъ, че житието, написано отъ Гаудерика (или, по-точно, отъ Ивана), е било изворъ на Translatio-то, ако Transl. не е часть отъ него. Различни възгледи били поддържани. Ягичъ твърди, че цѣлото Translatio не могло да бѫде включено въ житието, но само епизода за изнамѣрването на останкитѣ и прѣнасянето имъ въ Римъ; останалото не се отнася до св. Климента. Фридрихъ означи гл. гл. 2—5 и 7—9 (като изключва нѣкои изрѣчения въ 2 и 9) като части отъ Transl., които принадлежатъ на Гаудериковото съчинение. Goetz доказва, че гл. гл. 1—9, както тѣ сѫ разположени, сѫ Гаудериковата основа за Translatio-то, като прибавя само, че гл. гл. 10—12 сѫ легендарна прибавка. Nachtigall се съгласява съ Goetz'а въ по-голѣмата часть, но (съ Ягича) мисли, че гл. 7 не е часть отъ Гаудериковото съчинение. Има още и други възгледи. Най-простото обяснение може да бѫде, че Translatio е било написано, ако не отъ Методия, то отъ нѣкого отъ ученицитѣ му, и че часть отъ Гаудериковото съчинение е било вмъкнато съ малко измѣнение.

Че Константинъ е занесълъ истинскитѣ останки на св. Климента отъ Херсонъ въ Цариградъ, това е несъмнѣнно, но разказътъ за изнамѣрването носи печата на нѣкоя легенда. Освѣнъ това, епископъ Георгий, който се споменува въ Transl. 3, изглежда да е живѣлъ въ царуването на Никифора I, много прѣди Константиновото посѣщение и слѣдов. има другъ разказъ, че останкитѣ били изнамѣрени тогава (виж. Franko, 231 стр.).

II. Славянискитѣ Житіе св. Константина и Житіе св. Меѳодія сѫ били много пѫти изслѣдвани относно тѣхното авторство и мѣстопроизходъ. Brückner мисли, че Ж. К. било написано, а Ж. М. било инспирирано отъ самаго Методия, а оттука, че тѣ сѫ били съставени въ Моравия. Вороновъ поддържа, че едното и другото били съчинени въ България отъ единъ и сѫщъ авторъ, български славянинъ, който е писалъ на гръцки (нашитѣ текстове сѫ прѣводи) ок. 925 г. Той направи прѣдположението досежно гръцкия оригиналъ по-вѣроятно за Ж. К., отколкото за Ж. М. Българскиятъ произходъ на Ж. К. биде приетъ отъ Ягича и силно поддържанъ отъ Снопека. Особено може да се отбѣлѣжи, че аргументацията противъ Павликянското учение (гл. 15) би било чуждо въ Моравия (макаръ че Brückner мисли обратното); тя би имала повече смисълъ въ България.

Едно нѣщо е ясно, че житиетата иматъ явна тенденция и цѣль да защитятъ славянската литургия. Въ това всички компетентни критици, въ това число Брюкнеръ и Снопекъ, като пишатъ отъ разни гледища, сѫ съгласни. Цѣльта е „die Schaffung der slavischen Liturgie als ein gottgefälliges und rechtgläubiges Werk darzustellen“ (Brückner, 208). И ние трѣбва очевидно да свържемъ житиетата, до колкото това се отнася до тѣхната тенденция, съ краткитѣ разсѫждения на монаха Храбра (въ царуването на Симеона), които се отнасятъ до изнамѣрването на славянското (т. е. глаголитското) писмо. Снопекъ наистина поддържа, че Храбъръ билъ авторъ на двѣтѣ жития, сѫщо и дори (като привежда едно натѣкване отъ Вондрака) го идентифицира съ Климента, ученика Методиевъ, който стана български архиепископъ († въ 916 г.).

Доколкото азъ мога да сѫдя, отъ обширнитѣ спорове изпъква това, че житиетата били написани въ България (особено Ж. К. и може би на гръцки), поради желанието да се защити литургията противъ гърцитѣ, отъ ученицитѣ на Методия, като използували фактитѣ, които тѣ сѫ научили отъ него. Житиетата сѫ били сѫщо назначени да служатъ за богословско наставление; да учатъ българитѣ на апологетски и полемически методи (противъ евреи, сарацини и латинската черква). Ние можемъ да приемемъ за исторически прѣнията (въ Ж. К.) съ Ивана ех-патриарха или съ мохамеданитѣ; а аргументитѣ противъ евреитѣ и хазаритѣ сѫ дѣло на агиографа. Брюкнеръ напира на това, което той нарича схематизъмъ въ мисиитѣ при мохамеданитѣ, хазаритѣ и моравцитѣ; въ всѣки случай

Константинъ е прѣдставенъ като да е билъ изпратенъ отъ императора. Мохамеданскиятъ епизодъ не е исторически, другитѣ сѫ исторически; но опрѣдѣлената за византийското правителство часть е вѣроятно едно изопачаване на факта.

Обаче случайни окѫслечни съобщения, не необходими за прагматическитѣ цѣли на писателя, сѫ достовѣрни съ нѣкоя резерва. Ние бихме приели извѣстието досежно произхода на апостолитѣ, покровителството, оказано Константину отъ логотета (Теоктиста), назначението му за патриаршески библиотекарь. Неговото приятелетво съ Фотия е извѣстно отъ Анастасия. Ако той е билъ назначенъ за библиотекарь отъ Фотия, то датата не може да бѫде по-рано отъ 859 г., и оттука би слѣдвало, че ако редътъ на събитията въ Ж. К. е правиленъ, то отиването при хазаритѣ едвамъ би могло да бѫде по-рано отъ 860 г. Но ние едва ли можемъ да приемемъ извѣстието, че той билъ съученикъ на Теофановия синъ, защото е билъ поне на десеть години по-старъ отъ Михаила III.¹)

Прѣведе: **В. Н. З.**

---

¹) Leger (Cyrille et Methode, 58) се досѣща, че Константинъ, синътъ на императора, който бѣ умрѣлъ още като дѣте, би могълъ да се мисли. Обаче неговата смърть се е случила много рано, за да съотвѣтствува на датитѣ, които се подразбиратъ отъ разказа въ Ж. К.

Названията на старобългарскитѣ монети.

Отъ Н. А. Мушмовъ.

За да се подготви написването на финансовата система въ България прѣзъ XIII—XIV вѣкове, необходимо е да се съберать свѣдѣния и отъ областьта на българската нумизматика отъ онова врѣме. За тази цѣль наехъ се да събера свѣдѣния за назватята и тяжестьта на старобългарскитѣ монети, които по-долѣ излагамъ. Отъ писменнитѣ паметници знаемъ, че освѣнъ българскитѣ монети, въ старо врѣме, въ България били въ обръщение и чуждестранни. Заради това ще трѣбва да проучимъ и тѣхнитѣ названия. За сега сѫ извѣстни слѣднитѣ названия на монети отъ старобългарско врѣме: перпери, златици, грошове и аспри. Ще почна съ названията на златнитѣ монети.

Перпери, златици.

Отъ оцѣлелитѣ до наши дни писменни паметници, само въ една забѣлѣжка върху договора на царь Иванъ Александра съ венецианцитѣ отъ 1352 год. се споменуватъ названията на монети: перпера, грошъ и аспра, а въ всичкитѣ останали документи не се споменуватъ други названия, освѣнъ перпера, перпера, перпира, отъ гръцката дума ὑπέρπυρον, латински hyperperum, което значи монета отъ чисто прѣфинено злато, което има 24 крата[1]). Du Cange казва, че името перпера едва ли било познато на западъ прѣди кръстоноснитѣ походи (Ut et hanc monetae aureae (hyperperum) nomenclaturam vix cognitam ante nostrorum in Orientem expeditiones[2]). Въ нумизматиката не се споменува нигдѣ думата перпера, а въ литературата тя се споменува къмъ началото на XII в. Въ централна Европа тази дума е слабо позната. Навѣвно отечеството на перперата е въ Азия — Никея и Трапезундъ и че първи сѫ дали това име на златнитѣ византийски монети до тогава наричани: numinium, solidus, quinarius, semissus, никейскитѣ и трапезундскитѣ императори. Това се потвърдява и отъ обстоятелството, че въ единъ договоръ сключенъ въ 1219 год. между венецианската република и никейскиятъ императоръ Тодоръ Ласкарисъ, Венеция се задължава да не сѣче златни перпери, а Ласкарисъ—грошове—матапани[1]).

---

[1] Louis Cibrario въ Économie politique du moyen-âge. Paris, 1859 T. II стр. 231. Той прѣдполага, че обичаятъ да се изразява чистотата на златото въ карати е останалъ отъ перперата, която имала 24 крата, т. е. най-чистото злато. Единъ кратъ злато струва около 46 ст. наши пари.

[2] Glossarium, hyperperum, стр. 272.

Византийскитѣ златни монети [солиди или нуминии) отъ врѣмето на Константина Велики и до края на византийската империя имали тегло 1/72 отъ литра злато. Ако приемемъ по мнѣнието на Васильевски, че перпера и солидъ е едно и сѫщо, излиза, че една перпера имала 4·55 грама и струвала 12 среб. милиарезии, отъ които всѣка тежала 1/1000 отъ литра[2]). Обаче споредъ Мијатовића[3]) перперата отговаря на византийския квинеръ (quinarius) или половинъ солидъ или семиса — златни монети които тежатъ, споредъ нѣкои, 2·35, споредъ други 2·27 грама, т. е. близо равно на 1/2 солидъ, или 2 перпери стрували единь солидъ. Прѣзъ XIII в. и втората половина на XIV се смѣтало, че единъ златенъ дукатъ билъ равенъ на два квинара, а въ сѫщата епоха и 2 перпери стрували единъ дукатъ, отъ дѣто слѣдва, че перпера и квинаръ е едно и сѫщо. Квинаръ или quinarius билъ наученъ класически терминъ, който по византийски се наричалъ семиса, а народно популярно сѫщата монета се наричала перпера. Сѫщо, споредъ, Миатовича перперата често се споменува не като истинска монета, а като смѣткарска (XXV. 207) и това прѣдположение е много вѣроятно, като се има прѣдвидъ голѣмата смѣсица въ названията на разнитѣ монети прѣзъ XIII — XV в., както ще видимъ по-долѣ[4]).

---

[1]) Schlumberger, Numismatique de l'Orient Latin, стр. 275—276.

[2]) Васильевски, Материалы для внутренней исторіи Византийскаго государства въ Журналъ Министерства Народ. Просв. ССХ стр. 385—386. — Sabatier, Description général de monnaies byzantines, t. I стр. 54 сл.

[3]) Финанција српског кралевства, въ Гласник српског ученог друштва, Београд 1869, XXV стр. 203.

[4]) Всѣки ще може да си обясни, какво значи смѣткарска пара, който помни отъ турско врѣме курсътъ на тогавашнитѣ всевъзможии австрийски, германски, руски, испански, френски, италиянски и др. сребърни мо-

Сега нека да видимъ, че перпарата не е била всѣкога една опрѣдѣлена монетна единица, а това название сѫ носили различни златни монети. Споредъ Чибрарио въ 1284 год. единъ дукатъ се равнявалъ на 18 гроша=$1\frac{1}{2}$ перпера; въ XIV в. на 2 перпери=на 24 гроша. Перпери имало отъ различно тегло и различно качество злато. Тѣ се наричали: обикновени перпери, жълти перпери, паглиолакати перпери, латински перпери, перпери съ роза, съ звѣзда и пр.[1] Алекси Комнинъ (1081—1818) се намиралъ въ много затруднено финансово положение, затова сѣкълъ и пусналъ въ обръщение наредъ съ монетитѣ отъ чисто злато и такива смѣсени съ мѣдь и злато или сребро и злато, които стрували само 4 милиарезии, вмѣсто 12 и сѫщо се наричали перпери[2]. И отъ тукъ слѣдва, че перперитѣ, поради различното качество на метала, имали и различна стойность, слѣдователно и различенъ курсъ. Това се потвърждава и отъ нѣкои официални документи.

Въ договорътъ отъ 27 май 1387 год. на князъ Иванко, синъ Добротичевъ, съ генуезцитѣ се прѣдвижда глоба отъ 100,000 златни перпери по курсъ на Пера за оная страна, която би нарушила договора[3]. Върху договора на царь Ив. Александра отъ 1352 г. съ венецианската република, тогавашниятъ венециански консулъ въ Варна, Марко Леонардо, е направилъ забѣлѣжка, че варненската перпера тежела $16\frac{2}{3}$ крата и струвала 6 гроша и 5 аспри[4]. Споредъ изслѣдванията на Чибрарио (II. 231) въ 1366 год. имало и месемврийски златни перпери, отъ които 17 стрували 8 флорина отъ тъй нарѣченитѣ въ това врѣме boni ponderis (вѣрна мѣрка) т. е. флорини, които стрували по-малко отъ флорентийскитѣ флорини или около 11 л. и 89 ст. наши

нети, които вървѣха въ Турция и всѣки видъ монети имаха своята различна стойность. За по-голѣма търговия се пазареше на лири и наполеони. Лиритѣ имаха курсъ 100, 108 и 124 гроша, а наполеонитѣ - 96, 98 и пр. гроша. Макаръ и пазарлъкътъ да ставаше на лири и наполеони по опрѣдѣленъ курсъ, обаче исплащанията ставаха въ горѣпоменатитѣ сребърни монети, на които курсътъ опрѣдѣляха сарафитѣ, споредъ качеството на срѣброто. Въ такива случаи лирата и наполеонитѣ бѣха само въображаеми, смѣткарски монети. Сѫщиятъ хаосъ въ курсътъ на монетитѣ е билъ и прѣзъ срѣднитѣ вѣкове въ международната търговия.

[1] Cibrario цит. съч. т. II стр. 231 и цитирания отъ него Balducci Pegolloti.

[2] Васильевски. пакъ тамъ, стр. 388—389.

[3] Извѣстия на Историческото Д-во кн. III, 1911 г. стр. 35.

[4] Любичъ, Opis, стр. XI.

пари, когато флоринтийскиятъ флоринъ струвалъ 12 л. и 36 ст.[1]). Значи месемврийската перпера струвала половина флоринъ boni ponderis и 1/17, или около 5 л. днешни пари. Тъй че, перперата, поради не еднаквостьта на златото и теглото, въ разни мѣста, или въ различни търговски центрове имала и различенъ курсъ. По тази причина, както въ старо тъй и въ турско врѣме, златнитѣ монети се приемали изъ пазаря чрѣзъ прѣдварителна провѣрка на теглото.

Въ финансово-икономическия животъ на българската държава, перперата е играла голѣма роль. Отъ писменнитѣ паметници знаемъ, че тя е била монетната единица въ България още отъ XIII вѣкъ, ако не като дѣйствителна монета, то като смѣткарска пара. Всички данъци и въобще държавни берии се изплащали въ перпери и отъ тамъ държавнитѣ бирници се наричали перпираки[2]). Въ Рилската грамота на царь Ив. Шишмана отъ 1378 год. въ редъ 53 и 54 се поменува думата перпераке: **да ймь нє смѣат забавлѣти . . . потѡм ни пє҃рпиракє** и пр. Сѫщо и на редъ 9 въ Витошката грамота отъ 1382 год. се казва: . . . **потомъ ни перъпиракє**. Перперата се поменува и въ Зографската грамота на царь Ив. Александра отъ 1342 г. (редъ 57 и 65). Колко била популярна думата перпера въ България може да се сѫди и отъ обстоятелството, че тя си пробила пѫть и въ народнитѣ умотворения и въ народнитѣ обичаи, дѣто се нарича перпера, пирпиличка, прѣперичка и пр.[3]). Калоянъ, като е искалъ отъ папа Инокенти III разрѣшение да сѣче монети, между другитѣ дарове му изпратилъ и 4 литри перпери (yperperum libras quattor).

Освѣнъ перпера, въ България прѣзъ XIII вѣкъ на златнитѣ монети казвали и златици. Въ Вирпинската грамота на царь Константина отъ 1277 год. освѣнъ думата перпера (редъ 88), на редъ 79 се поменува и златица. Чиновникъ, който прѣстѫпвалъ монастирскитѣ привилегии се наказвалъ съ глоба една златица[4]). Навѣрно думата златица е прѣводъ отъ гръцката ὑπέρπερον = чисто злато, златица. Думата златица се употрѣбявала и въ Сърбия прѣзъ XV вѣкъ. Въ единъ сръбски хрисовулъ отъ 1496 год. деспотица Ангелина съ синоветѣ си се задлъжаватъ да даруватъ на сръбския Хилендарски монастиръ по 1000 златици[1]).

---

[1]) Cibrario, цит. съч. II 222.

[2]) Ильински, Грамоты болгарскихъ царей, въ Древности труды Славянской коммисіи, Москва 1911, т. V, стр. 120. — Минало год. I, стр. 411. — Бобчевъ, История на Старобългарското право, 1910 год. стр. 350.

[3]) Ат. Илиевъ, Погледъ върху Българ. нумизматика въ С. М. Н. Просв. I, стр. 107.

[4]) Иречекъ, История на българитѣ, стр. 519. — Бобчевъ, цит. съч. стр. 362.

Отъ горнитѣ изслѣдвания става явно, че перперата била текуща, а впослѣдствие и смѣткарска монета по цѣлъ Изтокъ и слѣдователно тя не е само българска монета, защото тя не е била въ обръщение само въ България, нито пъкъ думата перпета е българска. Колкото за златицата може съ положителность да се твърди, че подъ тая дума въ Вирпинската грамота на царь Константина се разбира перперата. Както видѣхме по-горѣ, монетитѣ златици били извѣстни и въ Сърбия прѣзъ XV вѣкъ и то въ такова голѣмо количество отъ тази монета ставали дарявания отъ сръбскитѣ деспоти и деспотици, че е немислимо да се касае за български и сръбски златици, които до наши дни съвсѣмъ да сѫ изчезнали, а тѣзи златици чисто и просто сѫ чужди златни монети жълтици или златици.

Макаръ и всички съобщения до днесъ изъ българскитѣ вѣстници за намѣрени златни български монети да се отнасятъ за византийски монети, които мого приличатъ на българскитѣ, обаче не е изключена възможностьта да се намѣрятъ съ врѣме и български златици. Златни монети отъ врѣмето на първото българско царство до сега сѫ извѣстни три екземпляра, отъ които единия се съхранява въ Британския Музей въ Лондонъ, а другитѣ два — въ Нумизматическия кабинетъ при Народната Библиотека въ Парижъ, въ отдѣла на неопрѣдѣленитѣ златни византийски монети. Тѣзи монети били съвсѣмъ тънки и малки. Още въ 1877 год. Schlumberger е публикувалъ единъ екземпляръ отъ тѣзи прѣинтересни за българската история и нумизматика монети[2]), Описанието на тѣзи монети ще прѣдамъ тукъ, както го намирамъ у Шльонберже.

---

[1]) Гласник српског ученог друштва, XXV стр. 272.

[2]) Revue Archéologique 1877 I стр. 173 слѣд. Тази годишнина отъ това списание не се намира въ нито една отъ Софийскитѣ библиотеки. Дали тя се намира въ Пловдивската Народ. Библиотека незная, понеже не получихъ отговоръ на запитванието ми за това. Прѣписъ отъ статията на Шльонберже ми изпрати г. Ив. Велковъ, студентъ по история въ Виена, комуто изказвамъ своята най-сърдечна благодарность за услугата.

Лице: Извѣстната традиционна монограма върху византийскитѣ монети, образувана отъ буквитѣ: ΘΕΟΤΟΚЄ ΒΟΗΘΕΙ (Θεοτόκε Βοῆθει).

Опако: Надписъ въ три реда: ZEPM — ωCTP — ΤΗΛΑΤ за ZEPMΩ ΣΤΡΑΤΗΛΑΤ. Първитѣ двѣ букви отъ третия редъ сѫ съединени. Всѣки редъ е поставенъ между двойни хоризонтални линии. Надписътъ върху монетата билъ ясенъ и отчетливъ. Прѣведенъ на български той гласи: Божия майко, помагай на стратилата Сермона. Тукъ давамъ рисунка на тази монета, както я намирамъ въ трудътъ на Engel, Traité de Numismatique du moyen-âge, Paris 1894 t. II стр. 893., който я заелъ отъ помѣнатата по-горѣ статия на Шльонберже.

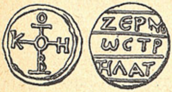

Тѣзи монети били намѣрени заедно съ византийски монети къмъ 1877 г. покрай Дунава и първата отъ тритѣ била откупена въ Британская Музей, а останалитѣ двѣ по-сетнѣ — отъ Парижкия нумизматически кабинетъ. Тѣзи монети, казва Шльонберже, иматъ съвсѣмъ особенъ изгледъ, при все че приличатъ, по монограмата, на византийскитѣ, и на нѣкои южнославянски монети, по надписа на опакото. И дѣйствително разпрѣдѣлението на надписа на опакото съ двойнитѣ линии между редоветѣ много се схожда съ монетитѣ на Крали Марка[1]). Нѣма никакво съмнѣние въ вѣрното прочитане на надписа, но понеже името на Сермона до тогава не е било извѣстно въ нумизматическата епиграфика, Шльонберже се е погрижилъ да събере свѣдѣния за личностьта на Сермона за да могатъ да се опрѣдѣлятъ на кой народъ принадлежатъ тѣзи интересни монети. Упѫтвания въ тази материя му е далъ учениятъ гръкъ Сатасъ (Sathas). Споредъ Кедрина, който описва войната между България и Византия, слѣдъ пълното покорение на България подъ властьта на Васили II Българоубиеца и слѣдъ убийството на царь Иванъ Владислава, послѣденъ царь отъ третата българска династия, при обсадата на Ограхиумъ (Ogrrachium), при Драчъ, напраздно била борбата на българскитѣ военноначалници като Фружина, (Προυσιανὸς), Иваца, Николица и др. за защита на независимостьта на своето отечество; впослѣдствие тѣ всички се подчинили подъ властьта на Васили, както и всичкитѣ други боляри. Само Сермонъ, казва Кедринъ, началникъ на войскитѣ и управитель на знаменитата крѣпость при Сирмиумъ, братъ на Нестогъ, не се подчини: μόνος δὲ ὁ τοῦ Σιρμίου κρατῶν ἀδελφὸς τοῦ Νεστόγγου Σέρμων πυϑῆσαι οὐκ ἤϑελε.

---

[1]) Срав. Мушмовъ, Античнитѣ монети стр. 501 и табл. LXVII 9. — Ljubic, Opis стр. 157 и табл. XI 2 и 185 табл. XI 5.

Само този кратъкъ разказъ на Кедрита е достатъченъ за да ни убѣди, че въпроснитѣ монети сѫ отъ Сермона, който билъ военноначалникъ въ врѣмето на царь Владислава, а слѣдъ неговата смърть craналъ независимъ владѣтель на областьта Сирмиумъ (Срѣмъ). Тази область се намира въ източна Славония, между Сава и Дунавъ. Въ подкрѣпа на това, че тѣзи монети сѫ на Сермона служи и обстоятелството, че тѣ били намѣрени край Дунава, гдѣто Серманъ е водилъ борбата. Сетнѣ стилътъ и типътъ на тѣзи монети сѫ съвсѣмъ еднакви съ монетитѣ на Васили Българоубиеца и брата му Константина VIII. Особено е поразително сходството на монограмитѣ върху монетитѣ отъ Сермона съ една мѣдна монета на Васили II и Константина VIII[1]). Освѣнъ това даже и титлата на Сермона, стратилатъ, στρατηλάτης, съвпада съ извѣстието на византийския хронткьоръ Кедрина, ὁ τοῦ Σιρμίου κρατῶν Σέρμων съ оная върху монетата ὁ στρατηλάτης Σέρμων и това доказва, че този стратилатъ е едно и сѫщо лице.

По мнѣнието па Шльонберже тѣзи монети Сермонъ е сѣкълъ слѣдъ като се обявилъ за независимъ владѣтель въ врѣме на биткитѣ за независимостьта на Срѣмската область, а може би и въ врѣме на самата обсада на Срѣмската крѣпость прѣзъ 1019 г. За тази обсада Кедринъ не съобщава никакви подробности, но спорѣдъ Диогена крѣпостьта е паднала слѣдъ злодѣйското убийство на нейния началникъ и защитникъ — Сермона.

Гръцкиятъ надписъ върху монетитѣ за които е дума по-горѣ се обяснява съ обстоятелството, че въ това врѣме всички български официални документи сѫ били на гръцки езикъ и славянската азбука още не е придобила гражданство въ официална България. Естествено е, че тѣхниятъ типъ е чисто византийски, защото въ онова врѣме и не могли да подражаватъ на други монети, освѣнъ на византийскитѣ, които имали всѣсвѣтски курсъ.

---

[1] Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine coins, London 1908, II стар 490 и табл. LVII 4 и 5. — Sabatier, Description des monnaies byzantines, Paris 1862, II стр. 149 и табл. XLVIII 18.

Че тѣзи монети сѫ вѣрно опрѣдѣлени отъ Шльонберже служи и обстоятелството, че до днесъ никой не е оспорилъ нито вѣрното прочитане на надписа, нито тѣхната автентичность. Чудното е, че до днесъ никой не е казалъ нито дума въ българската книжнина за тѣзи толкозъ интересни български монети. Освѣнъ горнитѣ три монети, до днесъ не сѫ намѣрени други златни български монети.

Грошове.

Както казахъ вече, думата грошъ се поменува само въ грамотата на царь Ив. Александра отъ 1352 год. и то въ забѣлѣжката направена отъ венецианскиятъ консулъ въ Варна, Марко Леонардо. Ако въпросътъ за златни български монети отъ второто царство още не е рѣшенъ, обаче не е сѫщото съ сребърнитѣ и мѣдни монети. За сега най-стари български сребърни монети сѫ извѣстни отъ царица Ирина съ сина си Михаила (1246—1257), а мѣдни — отъ царь Иванъ Асѣня II (1218—1241).

Сребърнитѣ монети въ разни държави и въ разни врѣмена имали различенъ курсъ и разни названия. Въ 1284 год. венецианскиятъ дукатъ се равнявалъ на 18 гроша = $1^1/_2$ перпера; въ XIV в. — на 2 перпери = 24 гроша, а единъ грошъ ималъ 30 венециански parvuli, мѣдни пари; въ 1335 год. въ Албания дукатътъ струвалъ 32 grossi de cruce, а въ 1379 г. смѣтали дукатътъ = 30 grossi de Ragusio[1]). Въ най-старо врѣме сребърнитѣ монети се наричали драхми — Δραχμή отъ δράττομαι — зърно, въ римско врѣме — денари — denarius, въ византийско — драхми, аспри — ἄσπρον, а въ срѣдата на XIII в. въ врѣмето на Людвика IX (1226—1270) за първъ пѫть въ Франция сѣкли сребърни монети по-голѣми отъ денаръ, които нарѣкли грошове — gros, т. е. голѣма, едра пара, защото тѣ били най-голѣмитѣ сребърни монети въ онова врѣме и единъ грошъ струвалъ 12 денара. Падуанската република (южна Италия) е сѣкла грошове — grossi, още въ началото на XIII в.[1]). Тази дума навѣрно е прѣнесена на изтокъ отъ кръстоносцитѣ, които пъкъ на връщане сѫ отнесли съ себе си разни златни монети съ тѣхнитѣ названия, като: солиди, оболи, безани, михалети, константини, тари, дирхеми, динари и пр.[2]). Въ Босна, въ врѣмето на Стефана I Катроманича (1290—1313) сребърнитѣ монети се наричали грошове[3]). Полскитѣ грошове начеватъ отъ врѣмето на Казимиръ III Велики (1332—1370)[4]). Въ Чехия грошоветѣ се появяватъ отъ 1300 г.; въ Франция 1266 год.; въ Ирландия прѣзъ XIV в.; въ Германия въ 1308 г.; въ Турция въ началото на XIV в.; въ Сърбия въ врѣмето на Уроша III (1321—38) сребърнитѣ монети се наричали грошове[5]), а въ чл. 63 отъ законникътъ на Душана се поменуватъ динари: „И да имъ се продава жита и вина меса за динаръ што иному за два“[6]). Споредъ Engel въ България, Сърбия, Далмация, Босна, Влахия, сребърнитѣ монети се наричали грошове и полугрошове[7]). Споредъ изслѣдванията пъкъ на Чибрарио (II. 231), въ 1366 год. единъ флоринъ boni ponderis струвалъ 18 гроша или денари, или единъ грошъ билъ равенъ на около 66 стотинки наши пари. Въ XVII в. грошове се наричали голѣмитѣ сребърни монети, като днешнитѣ петлевови[8]).

---

[1]) Иширковъ, Изъ срѣдневѣковната търговска история на гр. Варна въ Списание на Бълг. Економ. Д-во кн. 4 год. X, стр. 238.

Навѣрно забѣлѣжката върху грамотата на царь Александра отъ 1352 год. се отнася за венециански грошове, а не за български, защото консулътъ Марко Леонардо обяснява курсътъ на перперата на свои езикъ и за улеснение на своитѣ съотечественици венецианцитѣ, но при все това, като се има прѣдъ видъ обстоятелството, че най-старитѣ извѣстни за сега сребърни български монети, а именно ония на Ирина и Михаила, както и ония на Михаила самъ сѫ сѣчени по-типътъ на венецианскитѣ грошове, съ латински надписи; сетнѣ като се има прѣдъ видъ и това, че изъ цѣла централна Европа прѣзъ XIII—XIV в. сребърнитѣ монети се наричали грошове, трѣбва съ положителность да се приеме, че и монетитѣ на българскитѣ царе сж се наричали грошове, толкозъ повече, че монетитѣ на царица Ирина съ Михаила, ония на Михаила самъ, нѣкои отъ царь Ив. Александра самъ и всички монети на царь Срацимира сж сѣчени по венециански типъ[1]). Навѣрно монетитѣ на Ирина и Михаила сж сѣчени въ самата Венеция, защото немислимо е да се допусне, че тѣзи монети, ако да сж сѣчени въ България е могло да се допуснатъ такива грѣшки въ езика и въ правописа. Нито една извѣстна до сега монета отъ царь Михаила нѣма правиленъ надписъ. Писано е ASORNIV вмѣсто ASENVS; MIHOEL и MIHOꓭL вмѣсто MIHAIL.[2]) Освѣнъ по типъ и стилъ горнитѣ монети отговарятъ по размѣри и приблизително и по тегло на венецианскитѣ грошове, които иматъ диам. 20 мм., 2 грама. Монетитѣ на Ирина и Михаила иматъ диам. 20 мм, и тжжесть 1.972 грама, а ония на Михаила диам. 21 мм. и тяжесть отъ 1.36—1.55 грама.

---

[1]) Engel, пакъ тамъ т. II стр. 802.
[2]) Cibrario, цит. съч. т. II стр. 203.
[3]) Engel, пакъ тамъ т. II стр. 896.
[4]) Engel, пакъ тамъ т. II стр. 868.
[5]) Engel, цит. съч. т. II стр. 1400.
[6]) Бобчевъ, цит. съч. стр. 348.
[7]) Engel, цит. съч. т. II стр. 894 слѣд. и т. III стр. 1399 слѣд.
[8]) Милевъ Н., Католишката пропаганда въ България прѣзъ XVII в., 1914 г. стр. 97, забѣл. 54.

Размѣритѣ на сребърнитѣ монети отъ другитѣ български царе сж слѣднитѣ:

Светославъ диам.	21	мм.	— 1.25—1.55	гр.
Михаилъ Шишманъ диам. . . .	21—23	„	— 1.60—1.70	„
Ив. Александъръ и Михаилъ диам.	20—21	„	— 1.50—1.75	„
Полугрошоветѣ на сжщия царь .	—16	„	— 0.56—0.75	„
Ив. Александъръ самъ диам. . .	21—23	„	— 1.60—1.80	„
Ив. Срацимиръ диам.	—19	„	— 1.05—1.13	„
Полуграмове отъ сжщия царь . .	—16	„	— 0.48—0.55	„
Ив. Шишманъ полугрошове . . .	13—16	„	— 0.54—0.66	„

Сетнѣ, важенъ е резултатътъ отъ изслѣдванията на Енгелъ, който казва, че българскитѣ сребърни монети се наричатъ грошове и полугрошове (II. 894). Обаче споредъ изслѣдванията на Чибрарио българскитѣ сребърни монети въ 1366 год. (въ врѣмето на Ив. Александра 1331—1371) се наричали още и български сребърни денари — denier d'argent bulgare, отъ които 18 влизали въ единъ флоринъ boni ponderis и всѣки струвалъ около 66 ст. наши пари[3]). Освѣнъ за български денари, Чибрарио е събралъ свѣдѣния за сжщата

---

[1]) Извѣстия на Бълг. Арх. Д-во I стр. 31 забѣл. 1. — Мушмовъ Антич. монети, стр. 495 изображението и стр. 496 и табл. LXV 6.

[2]) Ljubic, Opis стр. 20. — Мушмовъ, Антич. монети стр. 486.

[3]) Cibrario, цит. съч. стр. 231.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

година и за месемврийски сребърни денари — denier d'argent de Messembria, отъ които 17 влизали въ единъ флоринъ boni ponderis, или всѣки денаръ струвалъ около 70 ст. наши пари[1]. Благодарение на тѣзи изслѣдвания днесъ знаемъ, че българскитѣ сребърни грошове отъ царь Ив. Александра, които иматъ срѣдно 1.62 грама, стрували на врѣмето си около 66 ст. наши пари, или $40^1/_{13}$ ст. грамътъ. Среброто на днешния левъ, който има 5 грама, струва по 20 ст. грамътъ. Тъй че старитѣ сребърни грошове имали почти двойно по-голѣма цѣна отъ сегашнитѣ левове въ пропорция съ тежестьта.

Колкото за названието български денаръ, denier bulgare, трѣбва да забѣлѣжа, че то е по френската терминология въ онова врѣме и въ случая думата денаръ е употрѣбена вмѣсто пара, монета.

Отъ изложеното до тукъ слѣдва да се заключи, че по-голѣмитѣ български сребърни монети къмъ срѣдата на XIII вѣкъ до втората половина на XIV вѣкъ се наричали грошове. Сега да видимъ, кои монети се наричали аспри.

Аспри.

Въ нумизматиката думата аспра, отъ гръцката дума ἄσπρον = бѣла, за пръвъ пжть се поменува при въцаряването на Комниновата династия въ Трапезундъ, Армения, а именно отъ врѣмето на Алекси I Комнинъ (1204—1222). Въ тази епоха всички плоски сребърни монети отъ Комнинитѣ, освѣнъ корубеститѣ отъ Мануила I, се наричали аспри[2]. Heyd казва, че въ 1314 год. 15 комнински аспри, които вървѣли въ Трапезундъ, стрували една перпера[3]. Значи нѣма никакво съмнѣние, че отечеството на аспритѣ е Азия и отъ тамъ сж минали въ Европа чрѣзъ търговията. Както у насъ, тъй и въ Сърбия, Далмация, Влошко и пр. названието аспра е получило гражданство между търговския свѣтъ и се смѣтало на аспри. Въ България за аспритѣ имаме свѣдѣния отъ XIV вѣкъ. Въ забѣлѣжката върху грамотата на царь Ив. Александра отъ 1352 год. до венецианцитѣ, както видѣхме, се споменуватъ освѣнъ перпери, грошове и аспри. Споредъ Венелина въ всички влахобългарски грамоти (XV—XVI вѣкъ) изчисленията на цѣнитѣ ставали на аспри[1]). Въ XIV вѣкъ асспритѣ проникнали и въ Италия (Галичиоли I, § 551)[2]). Курсътъ на асспритѣ не билъ на всѣкждѣ и всѣкога еднакъвъ; той, както и на перперитѣ, често се мѣнялъ. Това често зависело отъ качеството и количеството на метала. Комнинскитѣ аспри, както и другитѣ, въ началото на XIII вѣкъ били едни и сжщи съ грошоветѣ или денартитѣ въ други държави[3]). Съ врѣме тяжестьта на асспритѣ намалявала до като тѣ станали най-малката монетна единица. Споредъ Санудио и Карли двѣ аспри стрували една перпера или дукатъ. Обаче Миатовичъ мисли, че тукъ трѣбва да има грѣшка, понеже въ такъвъ случай асспритѣ трѣбва да сж били златни или пъкъ сребърни, по-голѣми, колкото талери (сегашни петь левови), но такива монети още е нѣмало. Галичиоли сжщо мисли, че аспрата струвала 4 гроша или половина перпера (I, § 551)[4]). Обаче споредъ Чибрарио (II 231) въ 1366 год. единъ златенъ дукатъ струвалъ: 30 цариградски аспри, или 28 сребърни дуката, или 18 български денара, или 17 сребърни месемврийски денара. Тукъ понятието за аспри, грошове, денари, сребърни дукати, е смѣсено, или по-добрѣ въ различни мѣста сребърнитѣ монети, а както видѣхме и златнитѣ, имали разни названия. Галичиоли въ своя „Catalogo di menetа“ наброява повече отъ 62 названия на монети. (Гласник XXV 193).

---

[1] Пакъ тамъ.

[2] Sabatier, цит. съч. T. II стр. 306—337.

[3] Histoire du Commerce du Levant au moyen-âge, Leipzig 1886 стр. 103, забѣлѣжка 2.

Въ XIV вѣкъ по Далматинското крайбрѣжие се смѣтало на аспри, безъ да се гледа, че всѣка държава у дома си свойтѣ монети е наричала по привичката на народа. До като въ втората половина на XIV вѣкъ единъ дукатъ е струвалъ 17—32 аспри, въ първата половина на XV вѣкъ единъ дукатъ струвалъ 40—45 аспри, а въ началото на XVI вѣкъ — 50 аспри, а сетнѣ е дошло врѣме, щото по цѣлия Балкански полуостровъ една пара да е равна на три аспри![5])

Отъ изложеното до тукъ трѣбва да заключимъ, че българскитѣ сребърни монети въ търговията съ венецианци, добрувчани, сърби и хървати се наричали грошове, понеже въ тѣзи държави се употрѣбявала думата грошъ, а въ търговскитѣ сношения съ византийската държава — аспри, понеже сребърнитѣ пари тамъ се наричали аспри или бѣли пари. Трѣбва да се прѣдполага, че по-кѫсно полугрошоветѣ на царетѣ Ив. Александъръ, Срацимиръ и Иванъ Шишманъ се наричали аспри. Такова прѣдположение е толкозъ повече допустимо, че както полугрошоветѣ на царь Ив. Александра, тъй и на Срацимира и Ив. Шишмана нѣматъ точно мѣрката на полугрошъ, а само ⅓ отъ грошъ. Тъй напримѣръ, грошоветѣ на царь Ив. Александра иматъ 1.50—1.75 грама; срѣдното на тѣзи двѣ числа е = на 3.25, раздѣлено на 3 = 1.62. Значи тѣзи грошове срѣдно иматъ 1.62 гр.; раздѣлено това число на 65 — срѣдната тяжесть на полугрошоветѣ = 54 — или равно на тяжестьта на Шишмановитѣ полугрошове, а повече отъ ония на Срацимира, които иматъ 0.48—0.55 гр. Съ други думи въ единъ сребъренъ грошъ влизатъ не 2, а три полугрошове. Това е едно важно обстоятелство за да се прѣдполага съ голѣма вѣроятность, че сребърнитѣ дрѣбни пари отъ царетѣ Ив. Александъръ, Срацимиръ и Ив. Шишманъ сѫ били българскитѣ аспри. Освѣнъ това извѣстно е, че поне до днесъ не сѫ намѣрени сребърни грошове отъ царь Ив. Шишмана, до като неговитѣ аспри сѫ извѣстни въ доста голѣмъ размѣръ, тъй че трѣбва да се прѣдполага, че той не е сѣкълъ грошове, а само аспри. Това обстоятелството съвпада съ народното прѣдание за популярностьта на аспритѣ, които не рѣдко се поменуватъ въ народнитѣ умотворения. Аспритѣ сѫ били толкозъ много популярни изъ между българския народъ, щото до скоро въ Македония се смѣташе на кесии аспри, като се имаше за норма, че една кесия бѣше равна на 50 гроша. За опрѣдѣляне на голѣми стойности се смѣтало прѣзъ XV вѣкъ и сетнѣ на товари аспри. Единъ товаръ билъ равенъ на 100,000 аспри (Миатовичъ XXV 210). За товари аспри се поменува и въ нашитѣ коледни пѣсни[1]). Като се притури къмъ всичко това и народното понятие, че аспритѣ сѫ ситни бѣли пари, а освѣнъ тъй нарѣченитѣ полугрошове на Александра, Срацимира и Шишмана не сѫ извѣстни други по-ситни сребърни монети, и че тѣзи полугрошове, както видѣхме не отговарятъ на ½ отъ тяжестьта на грошоветѣ, а на $^1/_3$, трѣбва да дойдемъ до логическото заключение, че дребнитѣ монети на по-горѣ поменатитѣ трима български царе се наричали аспри.

---

[1]) Венелинъ, Влахо-българския грамоти стр. 96.
[2]) Мијатовић, Гласник XXV стр. 207.
[3]) Пакъ тамъ стр. 208.
[4]) Пакъ тамъ стр. 207.
[5]) Мијатовић, Гласник XXV, стр. 210.

---

[1]) Министер. Сборникъ I стр. 104.

Немислимо е да се прѣдполага, че аспритѣ може да сѫ били още по-дребни монети, отъ които още да не сѫ намѣрени екземпляри, защото най-потрѣбнитѣ и най-употрѣбяванитѣ въ търговията монети винаги сѫ били сѣчени въ най-голѣмо количество, слѣдователно невъзможно е тѣхното абсолютно изчезване. Другъ е въпросътъ съ златнитѣ монети, които, по разни причини може и да сѫ сѣчени въ по-ограничено количество. Тъй че, азъ мисля, че българскитѣ аспри сѫ ситнитѣ сребърни монети, тъй нарѣчени полугрошове.

Цървени аспри.

Освѣнъ сребърнитѣ аспри, въ народнитѣ умотворения се поменуватъ и цървени аспри. Въ българското понятие аспрата е най-малката монетна единица, а цървената аспра -- най-малката парична стойность. Въ рѣчника на Найденъ Геровъ, на стр. 14 думата аспра е опрѣдѣлена така: „Бодка, дукато. Третья часть пары. Цървена аспра загинува ли? Камилата била за аспра, нѣмало кой да я купи“. Въ моя роденъ градъ Струга, между по-старитѣ хора отъ народа, за да изразятъ незначителностьта на извѣстна вѣщь, или несериозностьта и простотата на човѣшкия умъ, казватъ: Не чини ни цървена аспра. Сѫщо, за да се изрази нѣщо обикновено, което и да се изгуби, загубата не би била голѣма, казва се на присмѣхъ: „Не чини цървена аспра!“ Подобни изрази и понятия трѣбва да има и въ други мѣста изъ България и Македония. Сега се появява въпросъ, коя е тази пара, която и днесъ се споменува въ българския народъ, като цървена аспра? Отъ до тукъ изложеното видѣхме, както златнитѣ, тъй и сребърнитѣ монети иматъ свойтѣ названия, само за мѣднитѣ монети нѣмаме никакви свѣдѣния, какъ се наричали.

Не е много отдавна, когато мѣднитѣ български монети бѣха рѣдкость, защото бѣха занемарени и повече бѣха извѣстни сребърни монети отъ мѣдни. Обаче днесъ е съвсѣмъ обратното. Сега много повече типове имаме мѣдни български монети, отъ колкото сребърни. Отъ това слѣдва, че нашитѣ царе сѫ сѣкли въ голѣмо количество мѣдни монети, които били отъ голѣмо значение за вѫтрѣшната размѣна на търговията и слѣдователно тѣзи монети не могли да останатъ безъ има. Понеже до днесъ не сѫ извѣстни никакви свѣдѣния за наименованията на мѣднитѣ монети, то за тѣхнитѣ названия трѣбва да прибѣгнемъ къмъ прѣданията и народнитѣ умотворения. Ако сѫдимъ по послѣднитѣ, трѣбва да дойдемъ до заключението, че подъ цървени аспри, трѣбва да се разбиратъ мѣднитѣ монети. Дѣйствително значението на думата аспра, която означава бѣло, бѣла пара, не се съгласява съ понятието за мѣдната пара, което не е бѣла, а червена. Обаче въ нумизматиката има много примѣри отъ подобно противорѣчие, което произтича отъ обстоятелството, че извѣстно название придобива гражданство въ извѣстенъ народъ и то става нарицателно, както е случаятъ съ думата пара, която е отъ персийската паре — частица¹) и подъ тази дума се разбиратъ всѣкакви монети, и златни, и сребърни, и мѣдни и пр. Освѣнъ този най-обикновенъ примѣръ въ нумизматиката има и много други, отъ които само нѣколко ще приведа.

Още отъ най-старо врѣме подъ думата драхма — Δραχμὴ отъ Δραττομι — зърно, се е разбирало сребърна монета. Обаче въ Византия се наричали мѣдни драхми — drachma aerea, ония монети, които имали тяжесть еднаква съ сребърната драхма и стрували $\frac{1}{60}$ отъ послѣдната²). Освѣнъ сребърна и мѣдна има и златна драхма — drachma auri. Половината златенъ статеръ се казвалъ и златна драхма по сѫщата по-горѣ приведена причина³). Въ врѣмето на римската република за пръвъ пѫть били сѣчени сребърни монети въ 268 година пр. Хр. и били нарѣчени denarius — Δηνάριον — денари, монетна единица у римлянитѣ. Въ врѣмето на римската империя, въ II в., златнитѣ монети, макаръ и непра-

---

¹) Парата била сребърна монета по-голѣма отъ акче — аспра. Пръвъ е сѣкалъ пари Мурадъ IV (1622—1639). Една пара струвала 4 акчета, а грошътъ се дѣлелъ на 40 пари, както и днесъ. Ихчиевъ, Материали за монетното дѣло въ Турция въ Извѣстия на Бъл. Историч. Д-во, III 1911 година, стр. 149.

²) Lenorman въ Daremberg. Dictionnaire des antiquités grecques et romainnes стр. 402, Drachma Aerea.

³) Пакъ тамъ стр. 402, Drachma auri.

вилно, ги наричали златни денари — denarius aureus[1]). Отъ до тукъ цитираното слѣдва, че думата денаръ станала нарицателно име и за златни, и за сребърни, и за мѣдни монети. Златнитѣ монети отъ царетѣ на Кимирейския Босфоръ, копирани отъ римскитѣ aureus, се наричали сжщо златни денари. Названието денаръ или динаръ — dinar, прѣминало и у арабитѣ; още въ врѣмето на първитѣ халифи и даже прѣди исляма подъ динаръ разбирали златна монета[2]). Къмъ края на XIII в. монетитѣ почнали да получаватъ названия по стойностьта си, по формата си, по видътъ си, по цвѣтътъ и по металътъ. Въ Франция меднитѣ монети народътъ ги наричалъ изгорѣлитѣ (brûlés) по причина на червения цвѣтъ на метала. Въ Германия названията Weisgroschen (бѣли грошове), Witten, Albus Blaffert сж отъ сжщото произхождение. Гулденътъ е златна монета (guld, gold), а сетнѣ, слѣдъ като се забравила етимологията на тази дума, гулдени се наричали и сребърнитѣ монети, отъ гдѣто произлезълъ плеоназмътъ goudgulden[3]).

Савойскиятъ графъ Амедей VI въ 1349 г. сѣкълъ долнокачествени сребърни монети, които нарекли черни или тъмни пари — monnaies noires ou brunes[4]). Французитѣ, както днесъ тъй и прѣзъ XIV вѣкъ подъ думитѣ ecu и franc разбиратъ сребърни монети. Обаче прѣзъ XIV вѣкъ въ Франция е имало златни екю и златни франки, които стрували 15—16 гроша[5]). Въ Турция подъ монголската дума мангаръ, която означава монета, разбирали и днесъ разбиратъ само мѣдни монети. Обаче за по-ясно опрѣдѣление на тѣзи монети прѣзъ XVII вѣкъ наричали ги още казжлъ-мангъръ (червени монети)[6]). Въ Турция думата аспра била замѣнена съ акче-бѣло, и всички сребърни монети още отъ врѣмето на Орхана I (1326—1358 г.) се наричали акче[7]). Въ врѣмето на Мохамедъ IV (1648—1687) турското държавно съкровище се намирало въ крайно мизерно положение. Къмъ 1658 год. послѣдвало царска заповѣдь да се събератъ отъ еснафа въ

---

[1]) Пакъ тамъ стр. 100. — Denarius aureus.
[2]) Пакъ тамъ стр. 100.
[3]) Engel, цит. съч. стр. LXVII.
[4]) Cibrario, цит. съч. II стр. 189.
[5]) Cibrario, цит. съч. II стр. 234.
[6]) Ихчиевъ цит. статия стр. 95.
[7]) Ихчиевъ цит. статия стр. 91.

Цариградъ всички чупени и червени акчета и отъ този материалъ, смѣсенъ съ калай и мѣдъ, насѣкли монети, които сѫщо се наричали акчета[1]). Ахмедъ II (1690—1694 год.) е сѣкълъ мѣдни грошове — „Кебиръ-бакѫръ“[2]). Подобни примѣри за разни названия на едни и сѫщи монети има и други, но ми се струва, че изброенитѣ до тукъ сѫ доста убѣдителни, за да ни доведатъ до логическото заключение, че подъ названието цървена аспра старитѣ българи сѫ разбирали мѣднитѣ монети.

За да стане още по-убѣдително, че цървенитѣ аспри сѫ мѣднитѣ старобългарски монети, ще приведа още единъ доводъ. Отъ всички български царе, отъ които сѫ извѣстни до днесъ монети, извѣстни сѫ и сребърни грошове (съ изключение на Асѣня II, отъ когото до сега сѫ извѣстни само мѣдни монети), само отъ царь Иванъ Шишмана не сѫ извѣстни грошове, а само аспри и мѣдни монети. Въ замѣна пъкъ на това, само отъ този царь сѫ извѣстни мѣдни посребрени монети. Отъ находящитѣ се въ сбирката на Народния Музей въ София 57 мѣдни монети отъ царь Ив. Шишмана, върху 25 и до днесъ личатъ, повече или по-малко, слѣди отъ посребряване. Това иде да докаже, че въ врѣмето на този царь посребряването на извѣстни серии мѣдни монети е ставало съ царска заповѣдь, защото е немислимо да се допусне, че почти половината отъ извѣстнитѣ негови мѣдни монети случайно да сѫ посребрени. Въ отпаднали въ економическо отношение държави прибѣгването къмъ принудителенъ курсъ на монетитѣ е ставало и въ гръцко, и въ римско, и въ византийско врѣме, а както се вижда, такъвъ курсъ имали и мѣднитѣ Шишманови монети. Тъй че, отъ това обстоятелство слѣдва да се заключи, че когато царь Ив. Шишманъ е пусналъ въ обръщение заедно съ аспритѣ и мѣднитѣ посребрени монети, послѣднитѣ слѣдъ малко обръщение сѫ се изтрили и мѣдьта е лъснала и народа е кръстилъ тѣзи монети цървени аспри, за различие отъ сребърнитѣ, които били само аспри. Тъй че, съ много голѣма вѣроятность, ако не и съ пълна положителность, трѣбва да се приеме, че названието на цървенитѣ аспри води началото си отъ мѣднитѣ посребрени монети на царь Иванъ Шишмана.

---

[1]) Ихчиевъ цит. статия стр. 152.
[2]) Ихчиевъ цит. статия стр. 160.

Остава ми още да кажа нѣколко думи и за бодката, която нѣкои отождестяватъ съ мѣднитѣ монети.

Бодка.

Освѣнъ aспритѣ, въ понятието за дрѣбни пари въ нѣкои мѣста изъ България разбиратъ още и бодката. За тази дума нигдѣ не се поменува въ писменнитѣ паметници. За бодката до сега е писалъ само Т. Джамджиевъ[1]), който мисли, че „тя е била ¼ отъ пара, т. е. че най-малката монетна единица била разрѣзана на 4 кѫса и всѣки кѫсъ се наричалъ бодка, по причина на бодливитѣ върхове образувани отъ разрѣзването на монетата“. Това мнѣние на Джамджиевъ е неприемливо, защото до днесъ не сѫ намѣрени такива рѣзаници отъ монети и прѣдставената отъ него на стр. 795 монета не е часть, а цѣла монета, върху която при печатането печатътъ се е плъзналъ и засегналъ само единия край и затова изображението излѣзло непълно. Бодката не е извѣстна на всѣкѫдѣ изъ България, а въ Македония никакъ не е позната. Навѣрно тя е църковна пара, която нѣма нищо общъ съ старитѣ монети.

---

[1]) Най-малката стара българска монета — бодка въ спис. „Трудъ“, 1890 год., стр. 795—799.

Исторически извѣстия и прѣдания изъ Ловешко.

Отъ **Г. Ивановъ**.

I.

Поводъ за прѣдлаганитѣ тукъ бѣлѣжки даде книгата на г. Милева — „Католишката пропаганда въ България прѣзъ XVII вѣкъ“, София, 1914, която още веднажъ ни убѣди, че Ловешко, както по-рано, тъй и прѣзъ врѣме на турското владичество е взимало живо участие въ живота на нашия народъ. Въ това ни увѣриха нѣкои мѣстни книжовни паметници, съ които ние успѣхме да се запознаемъ прѣзъ миналата лѣтна ваканция. Събранитѣ данни книжовни и устни, които хвърлятъ донѣйдѣ извѣстна свѣтлина върху миналото на тоя край, ние счетохме за нужно да ги съобщимъ, понеже съдържатъ твърдѣ интересни работи.

Макаръ и да нѣмаме домашни извори за състоянието на Ловешко прѣзъ раннитѣ години на турското владичество, по всичко личи, че този край е сподѣлялъ общото несносно положение, царуваще тогава въ България. Пъкъ и чуждестраннитѣ историци не говорятъ нѣщо особно за Ловечъ; напр. Хаджи Калфа ни дава много малко, — отъ неговитѣ думи не можемъ да си съставимъ понятие за състоянието на този старъ митрополитски центъръ, не можемъ да видимъ, какъ е стоялъ градътъ въ черковно отношение. А неоспорима истина е, че само църквата е крѣпила националния духъ прѣзъ тая епоха. Ф. Станиславовъ, обаче, не пропуска да съобщи, че въ Ловечъ имало четири църкви, единъ владика и 2000 православни[1]). Нѣкои отъ тия църкви сѫ просѫществували до втората четвърть на XIX в., когато се построяватъ тукъ двѣ нови църкви. И сега могатъ да се посочатъ мѣстата на 4—5 „черковища“, даже и тѣхнитѣ имена[2]).

---

[1]) Бълг. Пр., г. I, кн. XI—XII, стр. 163.

[2]) Въ библиотеката на сегашната църква „Св. Богородица“ се пази единъ старопечатенъ миней, който има на послѣдния си бѣлъ листъ слѣд-

Около Ловечъ има и двѣ мънастирища. Едното е на мѣстностьта „Сливекъ“, на 4—5 клм. източно отъ града. Мънастирището се казва „Св. Богородица“ и прѣданието казва, че иконата на Св. Богородица отъ тукъ хвръкнала та кацнала на мѣстото на днешния Троянски мънастиръ; въ ливадето на това мънастирище личатъ още изоставенитѣ нѣвга мънастирски гробища. Самитѣ ливади се владѣятъ сега отъ Ловешката митрополия и то възъ основа на традицията. А тя не ще е по-стара отъ 150—200 години: имотитѣ на порано запустѣлитѣ мънастири отдавна сѫ влѣзли въ рѫцѣтѣ на частни стопани. Сливешкиятъ мънастиръ е сѫществувалъ още отъ първата половина на XVI в., това може да се види отъ приписката, направена върху послѣдния листъ на едно рѫкописно евангелие, което напослѣдъкъ прибрахъ отъ Ловечъ за Народната библиотека; отъ тая приписка се вижда кѫдѣ е работилъ граматикъ Петъръ:

† изволеніемъ оц҃а и поспешеніемъ сн҃а и съврьшеніемъ ст҃аго дх҃а съврьши се сьи ст҃ыи бж҃твныи тетроеѵ҃ль оуста хв҃а ѿ бытіа. въ лⷮѣ ‚зн҃в (7052 = 1544) индиктіѡⷩ в҃ кроу҃ сл҃нцоу к҃д. лоуⷩⷨи г҃. дⷨелие ѕ҃. роукож мнѡгогрѣшнаⷢⷪ граматика петра рожение ми граⷣ кроушевць въспитѣние ми градь нишь прѣселение ми въ загорскоую страноу сп҃рѣ маторие[1]) горы съписаⷯ си бж҃твⷩⷨи еѵ҃лие въ градѣ ловчю на рѣцѣ осъмъ. тоⷢа црⷭтвоующоу великомоу амирѣ страцинскомоу соулименоу. Аз же м҃лю се старимъ ꙗко ѿцемъ юнимъ ꙗко братіамъ прочитающимъ или прѣписоующимъ аще обрѣщете что погрѣшенно въ невѣⷣніи или изкодѡмъ погрѣшено бл҃вите паче а не клънете поне не писа дх҃ь ст҃ыи ни аггль нж ржка грѣшна и брѣна и дх҃ь оунилы. нж обаче и писавши и чьтоущей да оулоучимъ вѣчниⷯ бл҃гь о хⷭ҇ѣ іс҃ѣ г҃н нашемъ емоу слава и дръжава въ вѣкы вѣкомъ аминъ: —
† да е҃ вѣдомо въсакомоу чл҃коу за сь, и ст҃ы и бж҃твни тетроеѵ҃лъ. како го приложи вь храмь оуспѣнние. прѣчⷭ҇тые бл҃це наше бц҃е и е҃ ктиторь ѿ села гл҃емое трьстеникь. сн҃ь радомировь имената бѣлѣжка: повезалъ павелъ сщенникъ на ст҃лж мчница коуріакиа ‚аѡкѕ (= 1826) м҃цъ маіа а҃ денъ. за грошⷲ. Тая църква не сѫществува вече, — днешнитѣ ловешки църкви сѫ по-късни.

---

[1]) Ср. прѣст҃ыѫ бц҃а маторскыѫ (СбМ., XIII, 422) въ тъй наречениятъ Батошевски надписъ; маторскыѫ тамъ е прилагателно. Дали маторие не ще има значението на матори (матористи, маторени) = стари, дрътти (Н. Геровъ, Рѣчникъ, III, 53), а отъ тамъ и „Стари гори“, т. е. Балкана съ неговитѣ прѣдпланини?

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

немь да́нь. и҆ писа сѐ оу҆ манастирь на рецѣ ѿсе̑ⷨ҆ рекоми ꙗ҆стре́бь. при дх҃о́вни̑ка пайсіа. и҆ такови кои ке оу҆̑зесть сі́ю кни́гоу ѿ ст҃го хра́ма и҆л ке потькнь, такови да и҆маⷮ҇ кле́твоу ѿ г҃(а) и҆ прчⷭ҇тіе е҆го̀ мт҃ре. и҆ ѿ насто́ещаго старее҆́го и҆ кти́торью при.. енѹ паметь а҆мі҃.

Мънастирътъ Ꙗ҆стре́бь се намиралъ на мѣстността „Сливекъ“ до Ловечъ, а не въ града. Това се пояснява по-добрѣ отъ записката, направена подъ текста на първитѣ три страници отъ евангелието:

(† да се) зна́е ка́ко сіе е҆ѵ҃ліе ѿкѹпи за повезіѫ,. ꙇ҆ромонаⷯ стефа҃ ѿ ради́ненець, въ тѹй вре́ме пріи҆дѐ въ монасти́рь ꙗ҆стребь, и҆ бы҃ монаⷯ при і҆гѹ҃мена і҆ермонаⷯ Петро̀нїа сли́воⷡскаго, въ лѣто ,зрѯ҃ѳ (7169 = 1661). мц҃а, феⷡ҇ к҃ днь на срѣте́ніе х҃во.

Тоя мънастиръ, въ врѣмето на Каница е билъ вече въ развалини; послѣдния го нарича „Zagreb manastir“ [1]), — навѣрно злѣ е схваналъ названието му.

На ю.-з. отъ града, до изворътъ на Барутчийското дере, главата на което се казва „Кешишъ-дереси“, (а гората на югъ отъ него — „Кешишликъ“), е другото мънастирище. Цѣлата тая мѣстность се казва Папазъ-каясѫ. За това мѣсто се залавя ридътъ Таворъ и личатъ останки отъ градежи; до тѣхъ има свято изворче — „аязмо“. Въ турско врѣме тукъ сѫ биле все турски имоти и български кракъ отдавна по това мѣсто не е стѫпвалъ, та затова мънастирището е почти забравено днесъ.

Както и въ много други наши градове, тъй и тукъ, по-голѣмитѣ наши мънастири сѫ имали метоси — прибѣжище за тѣхнитѣ таксидиоти. Тия метоси се запазватъ до късно; до колкото се знае, въ Ловечъ прѣзъ XIX в., метоси сѫ имали Хилендарскиятъ м-ръ „Св. Георги“, Троянскиятъ „Св. Богородица“, Гложенскиятъ „Св. Георги“ и Рилскиятъ „Св. Иванъ“. Тия метоси, както и църковнитѣ келии и мънастиритѣ (до когато сѫ сѫществували) сѫ били хранилищата на българската книга [2]).

---

[1]) Kanitz, Donau-Bulgarien, II, 96.

[2]) Гръцко влияние въ Ловечъ не търпѣли; владиката гръкъ се е губялъ всрѣдъ паството си, като капка въ море. До колко славянскиятъ езикъ се е ширилъ тукъ, може да се види отъ факта, че имаме единъ славянски надписъ отъ 1847 г. въ старата митрополия. И това е въ врѣмето на историческия фанариотинъ Милетий!

Голѣма часть отъ книгитѣ, които сѫ работени тукъ, изчезнали, нѣкои сѫ изнесени другадѣ и пр., — това, което е останало, не може ни даде нито най-блѣда прѣдстава за това, което е било[1]).

Поставени така, ние днесъ ще трѣбва да се задоволимъ и съ малкото това, което ни е оставило врѣмето.

Изглежда, че мѣстни писменни паметници, отъ XV вѣкъ нѣмаме. Но въ XVI в. отъ Ловечъ почватъ да се обаждатъ „граматици“; за такъвъ единъ граматикъ имаме вече извѣстие[2]). Сѫщиятъ или нѣкой другъ граматикъ ще е писалъ и четвероевангелието, което прѣди нѣколко мѣсеци прибрахме отъ г-жа Радка М. Павлова (ловченка) за Нар. библиотека и което, по езиковни и др. бѣлѣзи, личи да е отъ XVI в.. Това евангелие е било оставено въ наслѣдство на мѫжътъ ѝ, покойния черковенъ дѣятель Мирьо Павловъ, отъ попъ Михалъ (дѣда му) който е свещенодѣйствувалъ въ Ловечъ къмъ края на XVIII вѣкъ. Интересна за насъ е приписката, която е направена въ края на прѣдисловието къмъ Марковото евангелие:

> † ѡ^{х} ѡ^{х} ѿ го́рѣ мнѣ ѿкаꙗ̑нном^{ꙋ} бра́тїє на сїа нꙋ̑жна вр^{м}ѣна, є҃га сїє пишѣ́^{х}, на ѻ҆тра́дно мѣсто а҆ гл҃а ми додє ка́ко додохꙋ за ꙗ҆ничарє, и҆ мой дѣца́ ѿщє нє потрѣ́вни за ꙗ҆ничарє, а҆ про́клєти мꙋзꙋвнирє нака́дили на про́клєти а҆гарѣнє, и҆ добѣ́гнѫ^{х} със мой прїѫтє҃ до мєнѐ и҆ ѿскрьбы^{х} сє ѕѣлѡ̀, и҆ нєзна^{х} щѡ писа^{х}, нє зна́лє мꙋзꙋвнирє сами сєбѣ́, и҆ свои^{х} чєда^{х} а҆ми̑нъ.[3])

Въ Ловечъ прѣзъ това врѣме е имало не само граматици, но и зографи. Това нѣщо се види отъ старинната икона, която се пази въ тамкашната митрополия. Тая икона е донесена прѣди нѣколко години отъ Етрополския храмъ „Света Троица“. Тя прѣдставлява „Света Троица“ въ образитѣ на трима крилати ангели. На долния край на иконата е отбѣлѣзано съ сжщата желтава боя, съ която сж рисувани образитѣ:

---

[1]) Ловечъ е горѣлъ на два пѫти само прѣзъ послѣдньо врѣме (1784 и 1877 г.). Много цѣнни рѫкописи сѫ погълнали и пламъцитѣ.

[2]) Б. Цоневъ. Описъ на рѫкописитѣ и старопечатнитѣ книги въ Нар. библиотека, София, 1910 стр. 49: . . . съвръшисє сй с҃тыи и҆ бж҃ⷭ҇тькнїи тєтроє҃глъ. вълт^{т}ѣ ,з҃ѯ҃ѕ (7066=1558). п҃и мнѡ҃грѣшни гра^{м}ти^{к} пєтръ... Навѣрно сѫщиятъ, за който става дума по-горѣ.

[3]) Обстановката при писанието на тия редове ще е била такава: когато писачътъ (свещенникъ) е пишелъ, гласъ (прѣдчувствие?) му дошелъ, че сѫ дошли комисари да събиратъ дѣцата за еничари; наскоро слѣдъ това неговъ нѣкой приятель добѣгва при него съ дѣцата му, за да ги укриятъ. Прѣдполагайки, че евангелието е ловченско (въ попското това сѣмейство, тая книга лесно ще се е прѣдавала отъ поколѣние на поколѣние), допущамъ да е писано (евангелието) въ Сливешкото мънастирче („отрадно мѣсто“), а не въ нѣкой метохъ въ града. Въ градътъ дѣцата не могатъ се укри, а мѣстностьта „Сливекъ“ е само на 4—5 клм. до града и ще е била доста гориста по-рано, каквато отчасти е и сега.

(написа?) се съı бжестыкнï ѿбразъ вь лⷮо з. р. ѕ. (=1598) изоографи недѣлко ѿдь ловечы.

Въ сжщата митрополия се пазятъ и два ржкописа отъ XVII вѣкъ: 1) Апостолъ — писанъ при Гложенскиятъ мънастиръ и 2) Петогласникъ — писанъ, навѣрно, за Етрополския храмъ „Архистратегъ Михаилъ“. Тия два ржкописа сж изпратени тукъ отъ калугеровското (орханийско) църковно настоятелство. Исторически интересъ прѣдставляватъ нѣкои отъ записитѣ, направени по тѣхъ; тия бѣлѣжки сж огледало на епархията прѣзъ това размирно врѣме. Приписктѣ, които сж направени въ края на Петогласника сж четири. Ще ги изложимъ както слѣдватъ.

1. † и̑зволенïеⷨ ѻ҃ца, и̑ съпоспѣшéнïеⷨ сн҃а, и̑ съврьшéнïеⷨ ст҃гó дх҃а. а̑ми́нь. и̑списаⷯ а̑зь ȋеромонаⷯ данïиль многогрѣшныи . . . . . . вь монастырь ст҃а тр҃ица. настоенïеⷨ ȋеромонаха ïгȣмена вар(лаама). вь лѣт҃о ѿ сьзда́нïа а̑дамова ,зрм҃ (7140 = 1632). при мï(трополита) трькѡⷡскаго кр҃ мак(арïа) и̑ при ца́ра тȣрскаго сȣлта҃ мȣраⷮ.

2. † и̑зкѡлéнïеⷨ ѻ҃ца, и̑ поспѣшéнïеⷨ сн҃а, и̑ съвръшéнïеⷨ ст҃гó дх҃á. а̑ми̑нь. писáⷯ а̑зь ȋермонаⷯ данïиль сïю кнïгȣ гл҃юéмȣю пéтоглáсникь. и̑ кȣпѝ ю҆ ȋѡа҃нь и̑ стѡ́ника дѣ҃ди́ца. ѿ се҃ е̑трополıе. и̑ прилóжише ю҆ вь храⷨ ст҃гó слáвнаго а̑рхïстрáтïга мïхáйла. мⷯáла̀ срькв҃скаа. да слȣ́жить за тѣ́ⷯна д҃ша̀. и̑ кто̑ хóщеть покȣси́ти се да ю҆ и̑знѣ҃ть, крóмѣ ѻ҃гнıа и̑ плѣнıéнïа. да ıе҃ прóклеть ѿ г҃а б҃а и̑ ѿ прѣч҃тые бц҃é. и̑ ѿ ст҃ыⷯ тѝı ѿц҃ь и̑же вь никıе̑и и̑ ѿ вьсѣ́ⷯ ст҃ыⷯ, а̑мíнь: — въ лⷮѣ, ѿ съз҃анïа а̑дáмлıа, ,зрм҃з (7147 = 1639): —

3. вь лѣто ѿ бытïа а̑дамова ,зр҃н (7150 — 1642) кȣпи радѡс(л)авъ (?) фело҃ и̑ стихáрь . . . ха̀ ,д҃ áспри и̑ прилоⷤ҇и ȣ҆ цр҃квȣ е̑трополскȣ ст҃го а̑рхг҃гла ȣ̑ махала̀ срькв҃ска да слȣ́жи докле трáе за негова д҃ша и̑ за роди́теле е̑го. и́ кóи ще посвóн и̑лѝ и̑звàди ѿ цр҃квȣ сïю и̑лѝ ȣкра̀(де) да бȣ́деть проклѐть ѿ г҃а б҃а и̑ ѿ пр҃ч҃тȣю е̑го мт҃ерь. и̑ ѿ вьсѣхь ст҃ыⷯ, а̑ми́нь: —

4. † къ лѣ́то ѿ съз҃áнïа ми́ра сего̀: ,зр҃пѕ, (7186 = 1678), а̑ ѿ рожства хв҃а, ,ах҃ои:. крȣ҃ лȣнѣ, д҃, крȣ с҃, и̑ı, е̑пáⷯта, а҃, слóво а̑зъбȣ́чное, и҃, повéза се сïá кни́га. при попа̀ кр҃, ȋѡáна, и̑ при попа̀ кр҃

пе́тка, и҆ при кметѡ́вє хаџѝ кⷬ҇тїа, сн҃а ла́зарєва и҆ хаџи дмитра, и҆ про́чєє хаџѝ кⷬ҇тїѡ † въ сїє́ врѣ́мє ѕѣ́ло нꙋ́жⷩ҇о и҆ скръ́бно бѣ́шє ѿ и҆ноплѣмє́ны є҆зы́ци, ѥ҆́жє є҃ тꙋ́рци, и́ жи́то вєлмѝ бы҃ скꙋпо, черⷦ҇, по, ҂а҃к, а҆́спри, въ црⷭ҇во сꙋ́лтⷩ҇а ме́ⷯмеда гони́тєла и҆ мꙋчи́тєлꙗ ро́дꙋ хⷬ҇тїа́ⷩскомꙋ † Понє́жє лицѣмѣ́рїє и҆ лъжа̀ вцꙗ́ри сє сєго̀ ра́ди пꙋстѝ на нⷭ҇а бг҃ъ, и҆новѣ́рнїє є҆зы́ци да поꙗ́дꙋⷮ҇ до́ми на́ши, ꙗ҆́кожє прⷪ҇ро́чество гл҃єⷮ, а҆́щє съхра́нитє за́конъ мо́й бл҃агаа ми́рꙋ сънѣ́стє, а҆́щє ли нє съхра́нитє за́кⷪ҇ мо́й, гл҃єтъ г҃ь ѻ҆рꙋ́жїє вꙑи поꙗⷮ.

Въ края на Апостола е направена слѣднята приписка:

† И҆жⷷ҇е вь троиⷰ сла́вимомꙋ и҆ покла́нѣємѡⷨꙋ г҃оꙋ б҃ꙋ вь бьсконьчнꙑ вѣ́кь. а҆ми҃н. и҆списа́ сє сїа бжⷭ҇твⷩа книга гл҃ими аⷫ҇тлⷭ҇ь в лѣ́тѡ ҂з҃рч҃з (7197 = 1689), и҆ кꙋпи ю҆ сїю книгꙋ ѡдⷪрь стоїѡвь за́ ҂а҃с да слꙋжи за́ нє́говѫ дꙋшѫ. и҆ за́ стоїѡвѫ и҆ ѿца є҆гѡ́ и҆ ма́ти є҆го пє́нкѫ и҆ за́ пѡдрꙋжинє є҆го пєнкѫ и҆ сн҃и є҆гоⷡ҇ станьчѣ. ѿ сєлѡ тѣтѡвєнє и҆ при́ложихꙋ сїю книгꙋ ѹ҆ храⷨ҇ъ ст҃го и҆ сла́внагѡ вє́ликомꙋника́ гⷭ҇ѡгїа. и҆ сїю бжⷭ҇твⷩꙋ книгꙋ да̂ нє̂ма̂ никои ктиторїа на сїє дѣлѡ. и҆ кои сь щє̂ покꙋси да ж и҆звави (? и҆звади), и҆зь црⷦ҇кви да є̂ проклє̂ть. ѿ ти҃и ст҃и ѿц҃и и҆жє вь нїкєи и҆ ѿ сьбⷪ҇ѡ вьсѣхь ст҃иⷯ а҆ прило́живи б҃ь да́ прѡсти. а҆минь. и҆ настоꙗ поⷫ҇ і҆ѡвⷩ҇а пєтроⷡ҇.

II.

Прѣзъ XVII вѣкъ Ловешко започва да търпи влиянието на католишката пропаганда; това става главно въ павликянскитѣ центрове. Павликянски села въ сѣверна България прѣзъ тоя вѣкъ се наброяватъ до 19. Повечето отъ тѣхъ и днесъ сѫществуватъ или подъ сѫщитѣ си, или подъ измѣнени имена въ долината на рѣка Осъмъ (Ловченско, Никополско и Свищовско), освѣнъ село Маринополци, което въ картата на G. de L'Isle, Tabula Hungariae et Regionum, quae praeterea ab ea dependent etc отъ 1730 г. е отбѣлѣзано Marinopolzi на с.-з. отъ срѣдньото течение на рѣка Росица, т. е. на мѣстото на днешното село (гара) Павликени. Павликянски села, които сѫ се намирали въ Ловченско, сѫ слѣднитѣ: 1. Горне Лъжане (Lusani, Luscani, Luxani, Lasane[1]), въ спом. карта Laxany), днеш. село Лъжане (до село Александрово); 2. Бакчево (Bahzevo, Baghcevo[2]), въ картата Baxsavo(n)), то е Бъхцево или днеш. село Дольньо-Павликени, до което има изоставени „латински гробища“; 3. Тележани (Telexani[1]), на картата Telexar) сега не сѫществува, но се е намирало до р. Осъмь и е оставило името си върху мѣстностьта Тележани въ Ловешкитѣ лозя (дѣто днесъ е чифлика на Якимъ Шишковъ) по шосето Александрово—Свищовъ; и тукъ се намиратъ „латински гробрща“; 4. Сокьево (Socchievo)[2]) ще е днешното Сотево на шосето за Ловечъ—Плѣвенъ и 5) Калугерица (Calugeriza и Kalugerizza)[3]) споредъ споменатата карта се намирали на ю.-из. отъ градъ Ловечъ и отговаря тъкмо на днеш. село Горньо-Павликяни, което несъмнѣно е било павликянско село, както това показва запазеното тукъ прѣдание за попъ Богомила.

---

[1] E. Fermenžin. Acta Bulgariae ecclesiastica, Zagrabiae, 1887, p. 19 44, 81, 82, 138, 261, 218, 330.

[2] Ibidem, p. 87, 261, 298.

Селото е разположено 8—9 клм. на ю.-из., отъ града и е населено съ българи, които по говоръ и нрави се рѣзко различаватъ отъ околното население. Че селото е павликянско, самото му име говори за това, и сега посочватъ нѣкои старци и типични такива фамилии. Източно отъ селото има гробища съ безкръстни плочи — тѣхъ посочватъ за павликянски. Сега цѣлото население тукъ е православно, занимава се съ земледѣлие и варжийство — варьта разнасятъ изъ полскитѣ села. Въпрѣки това допълнително занятие, населението не може да се похвали съ охоленъ животъ; типична е мизерията и нечистота, всрѣдъ която живѣе.

Прѣданието за попъ Богомила[4]) е свързано съ неговата кончина. За нея се прѣдава слѣдньото[5]):

Попъ Богомилъ идвалъ често въ това село и като „подкупувалъ“ възрастнитѣ, а на малкитѣ раздавалъ подаръци, печелилъ съмишленици[6]). Единъ день, когато идвалъ за селото по една пѫтека, която се отдѣля отъ шосето Ловечъ—Севлиево, и навалилъ къмъ селото, на мѣстностьта „Каменище“ (200—300 крачки с.-и. отъ селото) бива издебнатъ и убитъ съ камъне отъ противната нему селска партия.

---

[1] Acta, p. 19, 262.

[2] Ibidem, p. 20, 298.

[3] Ibidem, p. 20, 87, 175: Calugherizza, 262: Kalugeriza villa, intus montem Hemum, 298.

[4] Първъ ни съобщи прѣданието за попъ Богомила библиотекарьтъ, при ловешкото читалище — г. Ст. Радювенски.

[5] Свѣдения отъ 100 г. старецъ Вълю Печювъ Машевъ и др.

[6] Правялъ ги павликяни („католици“).

Мѣстото кждѣто падналъ Богомилъ е между едно кладенче и една изоставена чешма. Тамъ стои и до днесь единъ голѣмъ камъкъ, подобенъ на тия, които има по-долу въ общитѣ павликянски гробища.

Макаръ че, споредъ народнитѣ понятия, павликянизмътъ се идентифицира съ католичеството, то, като знаемъ, откждѣ сж се сложили тия понятия, можемъ да погледнемъ на Богомиловата легенда не като на късна измислица, а като даленъ рефлексъ на една по-стара агитация.

Населението има особени понятия и за павликянскитѣ гробища; така стои въпроса и съ гробищата въ Босна, които населението тамъ смѣта за гръцки или гяурски[1]). У насъ изоставенитѣ павликянски гробища населението нарича латински[2]). Да се нарекатъ така, ще е името „латини“, което се е давало у насъ нѣвга на католическитѣ търговци — добровчанитѣ.

Нѣщо особено, което виждаме по надгробнитѣ плочи на изоставенитѣ павликянски гробища, това е липсата на орнаменти, каквито въ Босна има по богомилскитѣ гробища. Разбира се, че кръстове, както по тѣхъ, тъй у по нашитѣ, нѣма. Липсата на разкраса и разкошество у павликянскитѣ гробища говори за голѣмата мизерия, всрѣдъ която сж тънали павликянитѣ прѣзъ епохата на тъмното робство.

III.

У учителя по рисувание въ Ловешкото Дѣв. Педагогическо училище, г. Мих. хаджи Недѣлчевъ е запазенъ единъ ржкописенъ, безъ начални и крайни листи, сборникъ. Благодарение любезностьта на притежателя му, можахме да направимъ, макаръ и набързо, нѣкои бѣлѣжки върху тая ржкописна книга, която прѣдставлява интересъ въ нѣкои отношения.

Тоя ржкописенъ сборникъ се състои отъ редъ статии съ различно съдържание; макаръ че нѣкои отъ тѣхъ сж съ духовно съдържание, тя не е черковно-служебна книга[3]). Ще дамъ заглавието на всички запазени статии и кратко съдържание на нѣкои по-интересни отъ тѣхъ.

---

[1]) П. Ровинскій — Матеріалы для исторіи богумиловъ въ сербскихъ земляхъ. ЖМНПр. 1882. CCXX. 32—51. Ровински смѣта тия гробища за богомилски.

[2]) Смѣта ги за такива на нѣкой невѣренъ народъ. — А. Т. Илиевъ. Български прѣдания за исполини и пр. СбМ. IV. 251 и слѣд.

[3]) По виднитѣ знаци сборникътъ може да се датира отъ край на XV в., началото на XVI в. Тая книга е останала г. Недѣлчеву отъ прадѣдо му — свещеникъ Гечо (Ловченецъ).

1. Първата отдѣлна работа (8 стр.) е единъ фантастиченъ сънь; статийката е безъ начало. Въ нея се засѣгатъ работи около траїновь монасты́рь; фантастичниятъ този сънь се прѣплита съ едно събитие въ въпросннятъ мънастиръ. Писачътъ сънува, че обикаля изъ оня свѣтъ, въ странствуването си достига до единъ чрьтогь, въ който видѣлъ, около една трапе́зѫ, покрай другитѣ, воини цареви и иноци отъ своята обитель, а слѣдъ тѣхъ единъ важенъ старецъ (е҄го же бы́ти гл҃аа̀хѫ а̂враа̀мь). Послѣдниятъ казва на двамата си прислужника да отведатъ госта, а да прѣведатъ прѣзъ сѫщия пѫть а̂ѳанасїа мниха. е҄же ѿ ѹ̂бытѣ́лы ре́комїѧ траїа̂нѹ. Писачътъ прѣминава редъ митарства; въ една тѣсна пѫтека вижда единъ и҆споли́нь, който (скрежѐташе зѫбами свои́ми) го изплашва много. ка́ко ли́ же вь се́бѣ прїи҆дохъ въсѣко невѣмь. се́мѹ ѹ҆бѡ̂ сказа́нїю си́це бывшоу. вь тъ҃и час҆ а҆бїе по́слашѫ вь мо́настырь ѡнь, ре́комы траїновь, и҆ ѡ҆брѣтошѫ ѿца҃ а̀ѳа́насїа ѿ тѣла изьше́дъша, и҆ на ѡ҆дрѣ и҆зь ке́лїѧ е҆гѡ̀ и҆зноси́ма. и҆спитавше же ко́гда прѣстави сѧ. и҆ сказашѫ и҆мь, ꙗ҆ко вчѐра при ѕ҃мь часѣ. ꙗ҆ко же сказа́но бысть ѿ ѻ҃ца кѹ̂змы. ѿ толѝ ѹ҆бѡ̂ ѡ҆ба̀ монастырѣ въ е̂дино съвъкоу҆пишѫ. и҆ ѿца кѡ́змы наставлѣе̂ми бѣхѫ и҆ ѹ҆ченїемь е̂гѡ̀ мнѡ̀ѕи сп҃сени бышѫ:

2. жи́тїе чл҃ка бж҃їа алексѫ̀: 6 стр.[1]).

3. жи́тїе и҆ жи́знь пр҃бныѧ марїа е҆гѵ́птѣнинѫ, 36 стр

4. сло́во ѡ҆ кр҃тѣ чьстнѣмь и҆ ѿ двою̀ кр҃та ра́збойничѹ: и҆збра́нїе григѡ́рїа бг҃осло́ва, 3 стр.

5. сло́во ѡ҆ прѣмѫ̀дрости соломѡ̂новѣ, 2 стр..

6. сло́во ї҆ѡ҃анна мл҃стиваго а҆рхїеп҃копа, алеѯа́ндрьскагѡ̀, 5 стр.

7. сло́во ѡ̂ са́мьѱонѣ, 17 стр. Това слово е оставено недовършено.

8. Слѣдватъ 18 стр. съ въпроси и отговори съ духовно (апокрифно) съдържание. Писани сѫ съ друго мастило и като че и отъ друга рѫка; языкътъ имъ е по-близъкъ до народния, напр.: е҆г҃а сьтвори бг҃ь нб҃о и҆ зе́млѭ то́гда по́мислы како да сьтво́рить чл҃ка̀. Тия листи сѫ вмѫкнати въ срѣдата на книгата, безъ да иматъ връзка съ другия текстъ.

---

[1]) Разчитаме статиитѣ съ страници, защото рѫкописътъ не е номерованъ.

9. Слѣдватъ двѣ страници отъ едно сказание за Адама˙ То е безъ начало и е писано отъ първата рѫка. Слѣдъ него слѣдва: чьтеніє ст҃го ѳеѡ́дера ти́рона, 8 стр.

10. по́чинаеⷨ҇ чюⷣ҇ ст҃го мⷱ҇ника хⷭ҇ва̀ ге́ѡргїа̀, 6 стр.

11. сло́ко, за ѿвощⷦ҇ж, 1 стр.

12. протльковáнїє вї. сьновь. ӥже видѣ̀ въ ѐди́нѫ нѡ́щь, са́хаџи цр҃ь а̀ндїѡхїнскыи вь ӥерихѡ́нѣ градѣ̀, 6 стр.

13. вь лѣ́та синаа̀гри́ппа ца́рѣ, 29 стр.

14. сло́во ѡ̑ домѣ̀, ѡ̑ разборехь жи́тейскыⷯ, 16 стр.

15. ѹ҆каза г҃а нашего ї҃ꙋ х҃а̀. Тукъ се говори за произхода на правовѣрцитѣ, полувѣрцитѣ и невѣрнитѣ, кой апостолъ на кой прѣстолъ е покровитель, колко царства има и списъкъ на народитѣ, които сѫ сравнени съ животнитѣ. Статийката обема 3 стр.

16. сло́ко ст҃го ѿц҃а на́шего григо́рїа бг҃сло́ва. кь ст҃омꙋ васи́лїю, 3 стр. Въпроси и отговори съ духовно (апокрифно) съдържание.

17. въпрⷪ҇ ст҃го кѵ́рила фи́лософа, 4 стр. Това сѫ 39 въпроса и отговоритѣ имъ съ сѫщо такова съдържание.

18. въпрⷪ҇ ст҃го е҆̏фрѐма ѿ ст҃ѣ́мь васи́ліи ѿ вьсе́мь, 3 стр. Сѫщо такива въпроси.

19. сло́во ѿ маⷮѳеа҃. въпрⷪ҇ ѿ ї҆ѡа̂нна ꙁⷧ҇атоꙋста́го, 5 стр. Въпроси и отговори съ космологично (апокрифно) съдържание.

20. протлько́ванїє василїєво ӥ григо́рие̇во̀, 2 стр. Сѫщо съ такова съдържание.

21. сло́ко на бл҃говѣщеніє прѣⷭ҇тїа влⷣцѫ на́шѫ бцⷣѫ, 37 стр.

22. ӥже вь ст҃ыхь ѻ҃ца на́шего а҆̑ндреа̂ а҆̑рхїеп҃ка крыт҆скаго ї҆̑еросалимлѣнина. сло́во на ро́ждьство прѣсла́вныѧ влⷣчцѫ нашѫ бцⷣѫ ӥ прⷭ҇нодв҃ы марі́е, 20 стр.

23. бл҃женнаа̀го ѳеⷾ҇фїла́кта а̂рхїепи́скопа бльгарскаго̀. сло̀во на вьве́деніє прѣчⷭ҇тыѧ бцⷣѫ. е҆̏гда̀ приве́дена бысть вь црⷦ҇овь ѿ свои́хъ ро́дителеи трилѣтна сѫщїи, 17 стр.

24. Слово за сѫщото отъ ѻ҃ца на́шего ге́рмана архїепископа̀ кѡнстантина гра́да, 12 стр.

25. словеса̀ сїа̀ вь краⷮцѣ ӥзбраⷩ҇на ѿ книгы кѡ́нстантина филосо́фа, ко́стѣнечьскаго ꙋчи́нена бы́вшаго ꙋчителѣ срьбⷭ҇каго. вь дн҃и, бл҃гочьстиваго стефана деспо́та господи́на срьблемь: ӥмаⷮ си́цево кь писателемь, 24 стр.

26. ⷰ҇ем ӥ ѡ̑ сеⷨ е҆̏же ѡ̑брѣто́ⷯ вь ке́сарїи и па́лестинⷭ҇кои писа́но̀. пѫтьше́ствїа, 2 стр. Отъ тая статийка има загубени

страници (отъ срѣдата на текста). Тя завършва съ слѣднята, писана отъ сѫщата рѫка, прѣважна за нашата история, приписка:

сїѧ жѐ мы ѿ книги кѡнстанди́на фило́со́фа, ꙗко же рⷱ҇е́ сѧ прѣпи́сана ѡ҆брѣтше здѣ҃ по́ложихѡⷨ҇. и҆ и҆на же лѣтописана҇ ꙗже ѡ҆ва̀ възе́мше ѿ дроу́гїѧ книгы. . . . (Изброяватъ се мѣстата отъ гдѣто се ползувалъ писачътъ) . . . нь҇ се́го вышереченнаго костантина. мало ѡ҆ немь ко́снем сѧ, ꙗже ѿ ѥ҆го̀выⷯ сьро́дникь по́ прѣкетїю навикнѫхь. гл҃ат бо̀ ꙗко ꙋ҆ченикꙋ быти нѣкоѥ҆мꙋ а҆ндрею. ѿ оу҆ченикь ѥ҆ѵ҆ѳи́мїа бывшаго́ патрїаⷬхѡⷨ трьно́вском. при хр҃толюбивѡмꙋ црⷭ҇ꙋ и҆ по́слѣднемꙋ блъгарѡм, шишманꙋ. попоу҆щенїемь вьсеси́(л)наго бл҃. живо́та сь црⷮ҇ко́мь ѡ҆бнажена̀. ѿ и҆змаилтьскаго̀ цр҃а баазита. сн҃а а҆мꙋра́та црѣ оу҆бїенаго на ко́совꙋ мылошемь. в лⷮѣ ,ѕц҃а (6901 = 1393). то́гда и҆ ѥ҆ѵ҆ѳїмїе бѣ҃, вь стенимѣхь и҆згнанѣѥт сѧ. и҆дежѐ и҆ ко́нець жи́тїю приѥ҆мь. мнѡгаа пи́санїа и҆зѡставивь и҆зложена̀ ѡ҆ житїаⷯ стхь. црю кѡстантїю. прпⷣобнѣи пѧтькы, и҆ рилскомꙋ їѡаннꙋ. и҆ меглеискомꙋ їларїѡнꙋ. филоѳее а҆ргишкои. и҆ стѣ нели. и҆ и҆на мн(о)го црквы же, пе́триѡтиси па́дши сѧ до ѡ҆снованїа, ѿ нечьстивыⷯ времень вла́дѫщихь. тѣм же и҆ гро́бь стго невѣдо́мь оу҆строй сѧ до днⷭ҇е. сь же кѡнстантинь, и҆з млада̀ стра́хь бж҃їи се́бѣ припрѧгь. книжнемꙋ оу҆че́нїю и҆здаваѥ҆т сѧ. до́стиг же мо́настырь. и҆дежѐ оу҆ченикы ѥ҆ѵ҆ѳїмїевы ѡ҆брѣть вь малѣ са́маго и҆ стѣкшаго̀ ѥ҆ѵ҆ѳимїа, не ѡ҆брѣть жи́ва̀ и҆ ѥ҆ще..

Тая прѣписка приключва спора за мѣстозаточението и гроба на патриархъ Евтимия.

27. сказа́нїе вь кра́тцѣ ѡ҆ скончанїи крѫговь и҆ пасхалїи. — Отъ тая статия е запазена само първата страница; останалата часть е загубена. Съ тая страница завършва и рѫкописътъ.

Поменици на български царе и царици.

Отъ **Йор. Ивановъ.**

(Съ табл. V и VI).

Въ монастиритѣ и въ нѣкои църкви се пазятъ списъци на ктитори, на архиепископи и свѣтски лица дарители, чиито имена се прочитатъ при богослужението за здраве на живитѣ отъ тѣхъ или за вѣчна паметь на ония, които сж вече покойници. Тия списъци се наричатъ поменици. Много отъ старитѣ поменици иматъ научно значение. Едни даватъ податки за църковната история и йерархия; други сж цѣнни за историята на монастиритѣ; трети за ономастиката; четвърти ползуватъ свѣтската история, както напримѣръ поменицитѣ, които съдържатъ имена на царе, царици, тѣхни сродници, видни политически лица и др.

Отъ старитѣ наши поменици извѣстни ми сж слѣднитѣ. Въ Зографския монастирь въ Света-гора се намира единъ голѣмъ, хубаво написанъ поменикъ на поклонницитѣ, които сж посѣщавали монастиря отъ разни български краища прѣзъ XVIII в. и началото на XIX вѣкъ. Имената на посѣтителитѣ-дарители сж разпрѣдѣлени по годината на посѣщението и по градове и села. По-стария Зографски поменикъ отъ XVI—XVII в. азъ вече обнародвахъ другадѣ.[1]). Той е особено важенъ за етнографията на юго-западнитѣ български земи. Тамъ между друго четемъ: **Блъ҆́гаⸯрска землїа̀ градъ Пи́ротъ, Пелагонїа блъ҆́гаⸯрска землїа̀ градъ Прилепъ, Ве́лесъ, Стрꙋмица, Радовищ, градъ Бꙑтолꙗ** и др. — Подобни сж и двата Хилендарски поменици отъ XVII—XVIII в.[2]) и поменикътъ отъ 1674 година въ Св. Павловския монастирь въ Света-гора. — Въ одеската Университетска библиотека се пази Слѣпченскиятъ поменикъ отъ 1544 година, занесенъ въ Русия отъ В. Григоровичъ изъ монастиря Слѣпче, Битолско. Григоровичъ обнародва̀ мѣстнитѣ имена отъ тоя поменикъ[1]; при удобенъ случай ще обнародвамъ основната часть на сѫщия поменикъ. — Трескавецкиятъ поменикъ се пази въ едноименния монастирь до Прилѣпъ.[2] — Въ книгохранилището при църквата Св. Богородица — Св. Климентъ въ Охридъ се пази Охридскиятъ поменикъ-триптихъ на гръцки езикъ.[3] — Въ рѫкописната сбирка на софийската Народна библиотека се пази при № 292 Черепишкиятъ поменикъ отъ XVII в., принадлежалъ нѣкога на Черепишкия монастирь. — Въ № 502 на сѫщата сбирка, на края, е помѣстенъ Карлуковскиятъ поменикъ отъ началото на XIX вѣкъ. — И Матковскиятъ поменикъ отъ XVI в. се пази въ сѫщата сбирка, № 294. Той е принадлежалъ на монастирчето Успѣние Богородично, друго-яче наречено Матка, въ Скопско.[4] Въ влахо-българския поменикъ на Бистрицкия монастирь (Молдава), който почва отъ 1407 г., сѫ помѣстени имената и на охридскитѣ първоюстиниянски архиепископи, подъ чиято юрисдикция се намирала молдавската църква. Поменикътъ се пази въ Ромънската академия въ Букурещъ.[5]

---

[1]) Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 268—303.

[2]) Срв. за него и К. П. Д. Петковичъ, Обзоръ Аѳонскихъ древностей. Спб. 1865, стр. 60—61. S. Chilandarec, Rukopisy a starotisky Chilandarské. V Praze 1896, стр. 79, 83.

По-малко на брой сѫ запазени така нареченитѣ владѣтелски поменици, съ имена на български царе, царици и тѣхни сродници. Тукъ не смѣтаме списъцитѣ на царе, помѣстени въ хроникитѣ, както напр. въ родослова на князетѣ отъ врѣмето прѣди покръщането на българетѣ, въ апокрифната хроника на българскитѣ царе отъ първото царство, въ прибавкитѣ къмъ българския прѣводъ на Манасиевата лѣтопись, въ Славѣноболгарската исторiя на Паисия и др. Тукъ ни интересуватъ поменицитѣ на българскитѣ владѣтели. Такива знаемъ само петь. Надолу ги обнародваме всичкитѣ, безъ да прибѣгваме до поправки или възстановка на текста или да правимъ нѣкои обобщения. Това би могло да стане, когато се обдирятъ и други такива паметници, та, чрѣзъ сравнение, чрѣзъ посочване на заеманията, да може да се отстранятъ грѣшкитѣ, повторенията или прѣрежданията на имената, допуснати неволно при прѣписванията на текста.[1] Поменици е имало въ всички наши монастири, та е желателно, Св. Синодъ да се разпореди, да се подирятъ тия старини и да се приберать на съхранение въ неговата ржкописна сбирка.

---

[1] Очеркъ путешествiя по Европейской Турцiи. 2° изд. Спб. 1877, стр. 177—181.

[2], [3] Йор. Ивановъ, цит. съч., 216, 226.

[4] Б. Цоневъ (Описъ на рѫкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната библиотека въ София. София, 1910, стр. 202—203) прѣдполага поменикътъ да е принадлежалъ на кичевския монастирь Прѣчиста. Бърка сѫщо и М. В. Веселиновичъ (Гласник X, 69—71), като го нарича Шишевски поменикъ. Паметникътъ е билъ прѣнесенъ отъ Матка въ съсѣдното с. Шишево (монастиря Св. Андрей), а отъ тамъ въ София.

[5] А. И. Яцимирскiй, Славянскiя и русскiя рукописи румынскихъ библiотекъ. Спб. 1905, стр. 213—214.

1. Боянски поменикъ.

Така се нарича поменикътъ, употрѣбяванъ нѣкога въ старинската църква на с. Бояна, при София. До 1845 г. той билъ още въ църквата заедно съ други ржкописи. Рускиятъ славистъ В. Григоровичъ прѣзъ сжщата година взелъ три листа отъ поменика и бѣлѣжитото Боянско евангелие палимпсестъ (съ кирилица върху глаголица). Отъ десетината цѣли ржкописи и нѣколко откжслека въ Бояна, които видѣлъ Григоровичъ,[2] сега нищо не е запазено.

Съхраненитѣ три листа отъ Боянския поменикъ сега се пазятъ въ Румянцевския музей въ Москва, въ събранието на Григоровича № 1711. Ржкописътъ е отъ XVI в. и съдържа имената на българскитѣ царе отъ първото и второто царство, нѣкои тѣхни роднини, както и имена на български царици. Освѣнъ това съдържа и имена на български патриарси и на нѣколко ктитори и боляре отъ гр. София. Паметникътъ бѣ обнародванъ, съ нѣкои съкращения, въ Отчетъ Московскаго Публичнаго и Румянцевскаго музеевъ за 1876—1878 год. Москва 1879, стр. 25—26.

Тукъ надолу прѣдаваме списъка на българскитѣ царе и царици, а на табл. V даваме фотографска снимка отъ паметника (листъ $3^{б}$ и $1^{а}$), който имахме сгода да фотографираме миналата година въ Москва.

---

[1] Още Паиси въ своята Історія славѣноболгарская (Издание Йор. Ивановъ, стр. 60) забѣлѣзалъ нередовноститѣ въ тия поменици: **В нѣкои цркви и монастири въ поменници ѡбрєтаютсє имєна цр҃ємъ болгарскимъ повєчє ѿ четиридєсєтъ и нє по рєдꙋ писати.**

[2] В. Григоровичъ, Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, Изд. 2-о. Москва, 1877, стр. 160.

Помени̇ ги҃ дш҃е раⷠ҇ своиⷯ въ царⷭ҇тви҃

Помени̇ ги҃ блг҃очтⷭ҇ивиⷯ цр҃ей

Бори́са	цр҃а	Шегмона	цр҃а
Сїмеѡ́на	цр҃а	Ї҆а́кова де́спота	цр҃а
Романа	цр҃а	Геѡ̇ргїа	цр҃а
Пе́тра	цр҃а	Те̇ртерїа сн҃а е҆го̀ Михаи́ла	цр҃а
Самꙋила	цр҃а	Коу́мана деспота	цр҃а
Радомира	цр҃а	Ѳеѡⷣра Сватослава	цр҃а
Гаврїи́ла	цр҃а	Ꙗ҆леѯандра	цр҃а
Ꙗ҆сѣна	цр҃а	Ꙗ҆сѣна	цр҃а
Калоꙗна	цр҃а	Страцимира	цр҃а
Пе́тра	цр҃а	Владислава бра́та е҆го	
Борила	цр҃а	Сте́фана	цр҃а
Ꙗлеѯаⁿдра	цр҃а	Гⷭ҇поди́на Ши́ш̇мана	цр҃а
Ї҆ѡⷩ҇ Ꙗ҆сѣна	цр҃а	Ꙗ҆сѣна	цр҃а
Калимана	цр҃а	Михаи́ла брата е҆го	
Михаи́ла	цр҃а	Страцимира	цр҃а
Ꙗлеѯаⷩ҇дра	цр҃а	Ко́нстан̇дина	цр҃а
Костаⷩ҇дина	цр҃а	Ꙗ҆сѣна	цр҃а
Сѷмеѡ́на	цр҃а	Фрꙋжина	цр҃а

Ꙗ сѐ поме́нь правосла́внымь цр҃цамь.

Ꙗ̀ннꙋ	цр҃цꙋ	Е҆фросинꙋ	цр҃цꙋ
Е҆ѵ́генїю	цр҃цꙋ	Ѳеѡⷣсїю мо́нахїю	
Ѯе́нїю мо́нахїю		Ѳеѡⷣрꙋ	цр҃цꙋ
Е҆ленꙋ	цр҃цꙋ	Ма́рїю	цр҃цꙋ
Керацꙋ	цр҃цꙋ	Ѳеѡⷣрꙋ	цр҃цꙋ
Кера ма́рїю	цр҃цꙋ	Ꙗ҆ннꙋ	цр҃цꙋ
Ири́нꙋ	цр҃цꙋ	Ѯе́нїю	цр҃цꙋ
Кера́цꙋ	цр҃цꙋ	Е҆фроси́нꙋ	цр҃цꙋ
Ма́рїю	цр҃цꙋ		

2. Погановски помееникъ.

Въ Царибродската околия се намира монастирьтъ Св. Ив. Богословъ, наричанъ още и Погановски, споредъ името на съсѣдното село. Погановски наричаме и поменика, употрѣбяванъ до неотколѣ въ сѫщия монастирь, а сега съхраняванъ въ Народния музей въ София. К. Иречекъ бѣ видѣлъ отъ поменика само една третя часть, която и обнародва съ цѣнни бѣлѣжки прѣзъ 1884 г.¹)

Погановскиятъ поменикъ не е рѫкописна книга, а дървена икона на св. Богородица съ дѣтето Исуса отпрѣдѣ си. Отъ десно и лѣво на иконата сѫ прикрѣпени по едно дъсчено крило, които се прѣхлупватъ къмъ лицето на иконата. Съ други думи, поменикътъ е триптихъ. На ширъ той мѣри 73 см., а на височина 57 см. Срѣдната дъска, изподъ образа на св. Богородица, е подѣлена на петь стълбеца, а страничнитѣ дъски (крилата) по на два стълбеца. Въ тия стълбци сѫ изредени имената, които съставятъ съдържанието на поменика. Гл. фотографска снимка на табл. VI. На първия стълбецъ сѫ изредени имената на българскитѣ царе отъ първото и второто царства, вториятъ стълбецъ почва съ „царь Константина и г-жа Елена“ ²), па слѣдъ тѣхъ идатъ имената на монаси и на свѣтки лица, които държатъ до края на поменика. Отъ писмото личи, че поменикътъ е билъ стъкменъ прѣзъ XVI в., па сетнѣ на него сѫ дописвани нови имена и прѣзъ слѣдния XVII в. Погановскиятъ поменикъ и Боянскиятъ иматъ обща основа: въ това се убѣждаваме отъ реда на царетѣ въ двата паметника и особено отъ повторението на едни и сѫщи царски родственици, взети за царе.

Ето имената на българскитѣ царе въ Погановския поменикъ, както сѫ изложени въ първия стълбецъ на поменика.

---

¹) К. Иречекъ, Погановский поменикъ. Псп. VII, 68—73.

²) Имената царь Константинъ и госпожа Елена ще се отнасятъ, навѣрно, не до утвърдителитѣ на християнството (царь Константинъ и царица Елена), а ще сѫ имената на ктиторитѣ на монастиря: „Господинъ“ Константинъ и дъщеря му Елена. За това срв. Йор. Ивановъ, Сѣверна Македония, стр. 129, 137, 139.

Проскюмидига. сіа. стгⷪ҇ Іѡва҃на Бг҃ослова

Помени г҃и цр҃а Коностана
Помени г҃и Бориса цр҃а
Сїмеѡ́на цр҃а
Петра цр҃а. Романа
Самои̑ла цр҃а
Радомира цр҃а. Ꙗсена цр҃а
Гаврїила цр҃а. Калѡ́на цр҃а.
Петра цр҃а. Бѡрила цр҃а
Ѧлеѯандра цр҃а.
Кѡстаи̑дина цр҃а.
Си҃меѿна. цр҃а.
І̂ꙗкѡ́ва. цр҃а.
Геѿргїа. цр҃а.
Коумана деспота цр҃а
Теретїа. цр҃а
Ѳеѿра. цр҃а
Ѳертїа сн҃а е̑го цр҃а
Ѧ̑леѯандра. цр҃а
Михаи̑ла. цр҃а
Ѧлеѯандра цр҃а
Ѧ̑се́на. цр҃а
Страцимира. цр҃а
Деспота Владислава брата е̑го.
Стефана цр҃а господина е̑го.
и̑ Шишма́на цр҃а.
Ѧ̑сена цр҃а
Костантина цр҃а.
Михаи̑ла цр҃а брата его.
Страцимира цр҃а
Костантина
Ѧ̑сена. цр҃а

Вториятъ стълбецъ захваща съ имената на ктиторитѣ:

Помени г҃и дш҃е рабь своиⷯ
Помени г҃и благ҃очьстиваго цр҃а
Константи̑на.
и̑ госпожоу Єле́нꙋ.

3. Зографски поменикъ.

За тоя сега неизвѣстно дѣ захвърленъ поменикъ знаемъ отъ А. Гилфердинга. Поменикътъ билъ видѣнъ въ Зографския монастирь отъ българския филологъ К. П. Димитриевъ—Петковичъ, който прѣзъ 1852 г. посѣтилъ Св. Гора съ научна цѣль.[1]) Петковичъ прѣписалъ поменика и прѣписа прѣдалъ на Гилфердинга, а послѣдниятъ съобщава за паметника слѣдньото: „Въ помянникѣ Зографскаго монастыря (писанномъ на бумагѣ, въ листъ, и переплетенномъ въ 1504 году), помѣщенъ билъ, въ 1502 году заимствованый изъ другаго, древнѣйшаго помянника, списокъ Болгарскихъ царей.“[1]

---

[1]) По-късно той обнародва въ Запискитѣ на руската Академия на наукитѣ прѣгледъ на намѣреното, печатанъ и отдѣлно: К. П. Дмитріевъ—Петковичъ, Обзоръ Аѳонскихъ древностей. Спб. 1865.

Зографскиятъ поменикъ ималъ заглавие прѣдъ имената на царетѣ: Помени Господи въ православной вѣрѣ царе блъгарскые, а редътъ на царетѣ билъ слѣдниятъ, по бѣлѣжката на Гилфердинга:

Борисъ
Симеонъ
Петъръ
Борисъ
Романъ
Шишманъ
Давидъ
Самуилъ
Гаврилъ
Радомиръ
(Слѣдвали имена на царе отъ второто царство и най-сетнѣ — Фружинъ).

4. Търновски поменикъ.

Търновски именуваме поменика на българскитѣ царе и царици, помѣстенъ въ ржкописа на така наречения Синодикъ на царя Борила. Той се пази въ ржкописното отдѣление на софийската Народна библиотека, № 289. Паметникътъ е билъ съставенъ на 1211 г., по случай на търновския съборъ, свиканъ отъ царь Борила противъ еретицитѣ. Въ края на XIV в. той е билъ прѣписанъ съ допълнения за рѣшенията взети на търновскитѣ събори прѣзъ сжщия вѣкъ. Послѣднята му редакция е била дадена въ Търновската патриаршия.[2] Поменикътъ съдържа славословия и многолѣтствия, освѣнъ на български царе и царици, още и на български патриарси и епископи. За съжаление, списъкътъ не е цѣлъ запазенъ; липсватъ царетѣ отъ първото царство, а отъ второто царство сж поменати само четирима царя; затова пъкъ сж запазени имената на царицитѣ отъ всичкото врѣме на второто царство. Поменикътъ се помѣстя на л. 28, 31, 34, $34^{б}$, 35, $35^{б}$.

Слѣдъ разказа за събора прѣзъ 1211 г., слѣдва многолѣтствие за виновника на този съборъ — царь Борила:

---

[1] А. Гильфердингъ, Собраніе сочиненій, т. I, Спб. 1868, стр. 270.

[2] За изданията и издирванията на синодика срв. М. Г. Попруженко, Синодикъ царя Бориса. Одеса 1899. Б. Цоневъ, Описъ на ржкописитѣ и пр. стр. 198. Проф. М. Г. Попруженко готви ново издание на синодика по Търновския и Дриновския прѣписи.

. . . Сїа же вьсѣ сътворишѫсѧ. ӥ повелѣна бышѫ ѿ бл҃гочьстиваго цр҃ѣ Борила. в лѣт ,ѕ.ѱ҃.ӥі . . . вѣчнаа моу памѧть : ∾ ѱ҃г.

Їѡ҃аннь Асѣнь цр҃ь великыи ӥ благочьстивыи сн҃ъ стараго Асѣнѣ ц҃рѣ. ӥже многѫ любовь ӥмѣѫ къ Бо҃у. прославивь ӥ просвѣти блъгарское цр҃тво . . . ѡ҃бновивь патрїаршьство блъгарскаго цр҃тва . . . Семоу Їѡанноу Асѣню великомоу и бл҃гочьстивомоу ц҃рю вьсѣмь блъгарѡмь, вѣчнаа моу памѧ҃т : —

Калиманоу бл҃говѣрномоу ц҃рю, ӥ Михаилоу братоу ѥго. Ѳамари ӥ Єленѣ дѣтемь бл҃гочьстивымь великаго ц҃рѣ Асѣнѣ, вѣчнаа имь памѧть : —

Ӑлеѯандроу севастократороу братоу великаго ц҃рѣ Асѣнѣ. ӥ Стрѣзю севастократороу. ӥ Славоу деспотю, вѣчнаа ӥмь (памѧть).

Кѡнстантїноу бл҃гочьстивомоу ӥ православномоу ц҃рю нашем(оу) . . . (откѫснатъ листъ).

Црцѧ блъ-
гарскыѧ

Єленѣ новѣи ӥ бл҃гочьстивѣи царици м҃тери великаго ц҃рѣ Їѡанна Асѣнѣ. въземшои на сѧ ӑгг҃елскыи ѡбразь нареченѣи Єvгенӥ. вѣчнаа памѧть: —

Ӑннѣ црци нареченѣи Анисїа. ӥ дроузѣи Ӑннѣ бл҃гочьстивѣи црци хр҃толюбиваго цр҃ѣ Асѣнѣ. ӥ Ӥринѣ бл҃гочьстивѣи м҃три хр҃толюбиваго цр҃ѣ Михаила. нареченнѣи въ мнишьскомь ѡ҃бразѣ Ѯени, вѣчнаа памѧ҃т: —

Марїи хр҃толюбивѣи црци стараго Тертерїа. и дроузѣи Кїрамарїи бл҃говѣрнѣи црци, вѣчнаа п: —

Єѵфросини бл҃гочьстивѣи црци цр҃ѣ Свѧтслава, вѣчнаа памѧ҃т —

Кераци бл҃гочьстивѣи деспотици матери великаго цр҃ѣ Їѡанна Ӑлеѯандра. въсприѥмшои на сѧ ӑгг҃елскыи ѡбразъ нареченнои Ѳеофана, вѣчнаа памѧть: —

Θеодѡрѣ блг҃очьстивѣи цр҃ци великаго цр҃ѣ Ї҆ѡӑнна Алеѯанⷣра въсприе́мшои мнишьскыи а҆гг҃елскыи о҆бразь. нареченнѣи Θеофана, вѣчнаа памѧⷮ: —

Θеодѡрѣ блг҃очьстивѣи цр҃ци великаго цр҃ѣ Ї҆ѡӑнна Алеѯанⷣра сѫщои ѿ рода е҆вреиска. въсприӗмши же на сѧ ст҃ое кръщенїе, и҆ блг҃очьстивѫѧ вѣрѫ цѣлѫ съхранши. и҆ цр҃квы мнѡгы о҆бновльши. и҆ монастирѧ различныѧ възⷣвигшои мт҃ери сѫщи великааго цр҃ѣ Ї҆ѡӑнна Шишмана, вѣчнаа па: —

Керадамари дъщери великаго цр҃ѣ Ї҆ѡанна Алеѯанⷣра. великои гж҃и о҆брѫчници же сѫщи великааго а҆мирѫ̑ А҆моурата. с҆данѣ же бывши за нь рода ради блъгарскаго. о҆на же та́мо ше́дши и҆ вѣрѫ православнѫѧ съхранши. и҆ родь свои свобожⷣьши. и҆ добрѣ и҆ блг҃очьстивѣ поживши. и҆ съ мирѡмь скончавшисѧ, вѣчнаа памѧть: —

Гж҃и Десиславѣ. и҆ гж҃и Василиси дъщерѣмь великааго цр҃ѣ Ї҆ѡанна Алеѯанⷣра, вѣчнаа памѧⷮ: —

Кїрамарїи блг҃очьстивѣи цр҃ци великааго цр҃ѣ Ї҆ѡанна Шишмана вѣчнаа памѧть: —

Гж҃и Десиславѣ ма́тери блг҃очьстивыѧ цр҃цѫ Марїѫ великааго цр҃ѣ Ї҆ѡанна Шишмана. нарече́ннѣи въ а҆гг҃елскомь о҆бразѣ, Девора, вѣчнаа памѧⷮ: —

Кераци. дъщери великааго цр҃ѣ Ї҆ѡанна Шишмана и҆ сн҃оу е҆го Асѣню, и҆ дроугомꙋ е҆гѡ сн҃оу Асѣню. и҆ прочїимъ оу҆мершїимь чѧдомъ е҆гѡ, вѣчнаа: — ѱ҃г

5. Дриновски поменикъ.

Дриновски наричаме поменика, що е вмѣстенъ въ ржкописния сборникъ съ синодикъ, който принадлежеше на проф. М. Дриновъ, а сега се пази въ софийската Народна библиотека, № 432. Поменикътъ е отъ XVI в.[1]).

---

[1]) Б. Цоневъ, Описъ на ржкописитѣ и пр., стр. 438 сл.

На листове 201б—203б е помѣстенъ помѣникътъ на българскитѣ царе отъ първото царство, а отъ второто царство е докарано до Михаила (Шишмана Видински) и неговия синъ, тукъ нареченъ Іоаннъ Спепанъ. Поменикътъ не съдържа имената на послѣднитѣ търновски царе Александра и Ивана Шишмана. Поменатиятъ царь „Шишманъ“ слѣдъ Георги Тертера ще да е независимиятъ видински князь Шишманъ, баща на царь Михаила Шишмана:

Начéло бльгарскиⷨ цр҃еⷨ:

Борѷсꙋ пр̾вомꙋ цр҃ꙋ бльгаⷬ҇скомꙋ нарéченномꙋ въ ст҃ѣⷨ҇ крщ҃енїи Мѝхаиль. ѝже бльгáрскый ро҃ къ бг҃оразꙋ́мїю ст҃ыиⷨ крщ҃енїеⷨ привеⷣшомꙋ, вѣчнаа памⷮ :·

Сїмéонꙋ сн҃ꙋ его̀.

ѝ Петрꙋ цр҃ꙋ ст҃мꙋ внꙋкꙋ ѐго,

Плѣнимѝрꙋ.

Борѝсꙋ.

Ромáнꙋ,

Самóилꙋ.

Радóмирꙋ Гáврїилꙋ.

Владѝмирꙋ.

Владѝславꙋ древнїиⷨ бльгáрскїиⷨ цреⷨ, иже съ зéмльниⷨ и нбⷭ҇ное наслѣдóваше црⷭ҇тво. вѣчнаа памеⷮ :

Марїѝ дрéвней црцⷭ҇и бльгáрской, вѣчнаа памеⷮ :· [1]

---

[1] Слѣдва славословие и вѣчна паметь на първитѣ български просвѣтители и учители. Помѣстваме ги тукъ, подъ черта, за да не бъркаме реда на царетѣ:

Кѵ́рилꙋ филóсофꙋ ѝже бж҃твное писанїе ѿ грьчьскаго ѐзыка на блъгарскый прѣложѝвшомꙋ ѝ просвѣщ҃шомꙋ бльгаⷬ҇скїй ро҃ новóмꙋ дрꙋгóмꙋ ап҃лꙋ. въ црⷭ҇тво Михáила ѝ Ѳеѡ҃ры правослáвнїе црⷭ҇ице мт҃ре ѐго ѝже бж҃твнꙋю цр҃квь ст҃ымѝ ѝконáми ꙋ̑красившиⷯ ѝ прáвославїе ѹ҆твръдѝвшїихъ вѣчнаа пáметь :·

Меѳѡ́дїю брáтꙋ ѐго̀ а̑рхїеп҃кꙋ Моравы̀ Панóнскыѐ ꙗ҆ко ѝ тóмꙋ мнóго потрꙋжⷣьшꙋсе ѡ҆ словѣ́нскыⷯ кни́гаⷯ. вѣчна мꙋ памеⷮ:·

Климéнтꙋ ѹ҆ченикꙋ ѐго ѐп҃кꙋ Великїе Моравы ѝ ꙋ̑ченикѡⷨ ѐго̀ Савѣ ѝ Гораꙁдꙋ, ѝ Наꙋмꙋ ꙗ҆ко мнóго ѝ тѣⷨ потрꙋжⷣьшїиⷨ се ѡ҆ словéнскыиⷯ книгаⷯ вѣчнаа ѝмь памéть : —

(Тия славословия подбудиха Дринова да напише хубава статия, по случай 1000-годишнината на Кирила и Методия, озаглавена: Новый церковнославянскій памятникъ съ упоминаніемъ о славянскихъ первоучителяхъ. Спб. 1885. Печатана въ ЖМНП., априлска книга 1885, и отдѣлно, като отпечатъкъ).

Ї҆ѡа́ннꙋ А҆се́нꙋ цр҃ю Бѣ́лгꙋню свобо́жьшомꙋ ѿ рабо́ты грьчьскїє бльгарскый рѡ҃ вѣчнаа мꙋ памⷮ:·

Ѳеѡ҃рꙋ нарё́нномꙋ Петрꙋ бра́тꙋ его и҆ цр҃ю, и҆

Калоꙗ́ню, цр҃ꙋ бра́тꙋ его̀ и҆́жѐ мно́гы побѣ́ди показа́вшомꙋ на грькы҃ и҆ фрꙋ̑гы, вѣчнаа имⷨ памеⷮ:·

По сиⷯ ꙋбо̀ ꙗ҆ко прѣемъ цр҃тво сестричи́щь тѣⷯ бл҃гочьстивѣ́йши цр҃ь Бо́риль (слѣдва разказъ за свиканъ отъ него съборъ противъ еретицитѣ въ 1211 г. и тѣхното осѫждане) . . . вѣчнаа памеⷮ:·

Гео́ргїю Тертерїю старомꙋ. бл҃гочьсти́вомꙋ цр҃ꙋ вѣчнаа па́меть:· —

Ши́шманꙋ бл҃говѣрномꙋ цр҃ꙋ вѣчнаа памеⷮ: —

Ѳеѡ҃рꙋ Свеⷮславꙋ бл҃гочьстивомꙋ цр҃ꙋ вѣчна паⷨ: —

Геѡргїю Те́ртерїю бл҃гочьстивомꙋ цр҃ꙋ вѣчнаа: —

Стра́цимирꙋ деспо́тꙋ. и҆ Радославꙋ. и҆ Димїтрꙋ братїаⷨ є҆го̀ вѣчнаа памеⷮ:·

Михаилꙋ бл҃гочьстивомꙋ цр҃ꙋ вѣчнаа памеⷮ:·

Ї҆ѡа́ннꙋ Сте́панꙋ цр҃ꙋ сн҃ꙋ бл҃гочьсти́ваго цр҃ѣ Миха́ила вѣчнаа: —

София, февруари 1915.

Вѣсти и оцѣнки.

Н. С. Державинъ, приватъ-доцентъ Императорскаго Петроградскаго Университета. — Болгарско-сербскія взаимоотношенія и македонскій вопросъ. Петроградъ, 1914. (132 стр.).

Отъ двѣ години насамъ българскиятъ народъ е прѣдметъ на недостойни поругания и хули. Кампанията противъ честьта и достоинството на българското име и национални адеали се води систематично и прѣдимно отъ сръбски професори и публицисти, които ревностно наводняватъ книжовния пазарь съ „научни“ съчинения и брошури по македонския въпросъ, и то съ „благородната“ цѣль — да „уяснятъ“ този въпросъ на недостатъчно посветенитѣ въ неговата сѫщность и развой. На цѣлъ свѣтъ е извѣстно, че прѣди още да се завърши балканската война, маса сръбски емисари, официялни и не официялни, усърдно се заловиха да подготвятъ прѣдимно руското обществено мнѣние — да възприеме и усвои благосклонно идеята за ревизия на българо-сръбския съюзенъ договоръ. Прѣвъ начена тази „благородна“ работа Бѣлградскиятъ професоръ А. Беличъ съ специялна брошура — „Сербы и болгари въ балканскомъ союзѣ, С.Пб., 1913, — брошура, излѣзла отъ печатъ деветь дни слѣдъ падането на Одринъ, а замислена и написана, беспорно, много по́-рано, въ очакване само на благоприятенъ моментъ, — да бѫде изнесена на бѣлъ свѣтъ. Такъвъ моментъ дойде: Одринъ падна; сръбскитѣ герои, които „прѣвзеха“ силната крѣпость, си отидоха благополучно, за да пристѫпятъ къмъ довършване на „съюзното“ си дѣло до край, — сир. укрѣпяването на Султанъ-тепе и по́здраво засѣдане въ Македония, „освободена“ съ „грамадни“ усилия и жертви чрѣзъ „нечувани до тогава“ отъ свѣта побѣди на сръбскитѣ борци. И до като сръбскитѣ пълчища усилено се приготвяха по македонскитѣ върхове и създаваха солидно укрѣпени позиции, въ очакване момента да пристѫпятъ къмъ извоюване на „правата си кауза“ съ орѫжие въ рѫка, сръбски хулигани бѣха почнали вече извоюването на сѫщата „права кауза“ чрѣзъ многобройни брошури и „научни“ съчинения, „безпристрастно“ и отъ „любовь къмъ истината“ излагайки сръбската гледна точка. Принасяйки „скромната си лепта“, проф. Беличъ начерта програмата, която трѣбваше да се изпълни за възтържествуването на „правата кауза“. Съ тази цѣль излиза той да „освѣтлява“ руското обществено мнѣние относитерно „принципитѣ, които трѣбва да се усвоятъ“ при дѣлежа на извоюваната вече територия, при спазване на „правата, изтичащи отъ реалнитѣ условия“, при „вѣрно разбранитѣ жизнени интереси“ на всѣкиго отъ съюзницитѣ, права, изтичащи отъ „дѣйствителното имъ могѫщество и материална сила“, кога дойде врѣме съюзницитѣ да дѣлятъ завладѣната територия съ искане на извѣстенъ „реаленъ minimum“. Макаръ че за „реалния minimum“ сѫществуваше българо-сръбски договоръ, честното изпълнение на който бѣ санкционирано отъ сръбския краль и отъ сръбски отговоренъ министъръ, дойде моментъ да се изтъкнатъ „измѣненитѣ условия“ прѣзъ врѣмето на Балканската война, потрѣбна бѣ мисията на Белича, за да помогне на синоветѣ и внуцитѣ на нашитѣ освободители да разберать, че „балканскиятъ съюзъ не се прѣдрѣшава отъ българо-сръбския договоръ“[1]) и „не се прѣдполага отъ него“[2]), че неговата изпълнимость е възможна само „като послѣдица отъ строго установени условия и причини“[3]). И понеже прѣзъ врѣме на войната съ турцитѣ не излѣзе онова, което се „прѣдполагаше отъ договора“, още по́-необходимо бѣ за руското общество да се яви именно Беличъ, слѣдъ като прѣдварително и „твърдѣ добросъвѣстно“[4]) се е допитвалъ до „всички бѣлѣжити държавни дѣйци“[5]) и „видни прѣдставители на сръбската наука“[6]), необходимо бѣ поради липса на освѣдомени хора въ Русия, да дойде той отъ Бѣлградъ, за да се „приготви отъ рано почва за удовлетворителния край на войната“[7]). Трѣбваше да се докаже, и главно да се усвои, че договорътъ има вече „относително значение“, че „неговата абсурдность е очевидна“[8]) и нѣма защо да се държи повече на неговата „светость“, както се ще на българитѣ..., още повече, че Сърбия, по буквалния изразъ на Белича — „прѣзъ цѣлата война бѣ готова да участвува и взе участие тамъ, гдѣто и както бѣ угодно на българитѣ, — при Чаталджа, Галиполи, въ Тракия“ (к. н.)[1]. Трѣбваше сѫщо да се знае, че е съвсѣмъ безполезно да се доказва, какво „прѣвземането на Лозенградъ е обусловено отъ сръбската побѣда при Куманово“[2]), че „освобождаването на българскитѣ обсадни войски при Одринъ отъ сръбскитѣ — обуслови побѣдата при Люле-Бургасъ“[3]), гдѣто имало само единъ „фронталенъ бой“, споредъ гениалнитѣ военни познания на Balcanicus (бившиятъ сръбски м-ръ Протичъ, въ брошурата му „Срби и бугари у балканском рату“, Беогр., 1913). И, за да прѣдпази руското обществено мнѣние отъ българския „шовинизъмъ“, който, каже Беличъ, при несвършената война „не е мѫчно да се разпали въ него моментъ, когато сръбскитѣ солдати умираха около Чаталджа и Одринъ, и когато ежедневно отъ тамъ съ голѣми тренове прѣнасяха стотини болни и осакатени“[4]), съ тази именно цѣль проф. Беличъ, въоръженъ и съ „безспорни научни факти и доводи“, прѣдприема своето дѣло, за да изведе къмъ благополученъ край „правдата и истината“ . . .

---

[1]) Беличъ — „Сербы и болгари“, стр. 10.
[2]), [3]) пакъ тамъ, стр. 10.
[4]), [5]), [6]) и [7]) пакъ тамъ, стр. 4 (въ прѣдисл.).
[8]) пакъ тамъ, стр. 13.

Ето какъ щедро-платенитѣ и нарочно изпратени сръбски емисари „освѣтляваха“ руското и западно-европейско обществено мнѣние, подкрѣпени въ „справедливата“ си мисия и отъ своитѣ достойни съмишленици и „вѣрни“ съюзници — гърцитѣ.

Резултатитѣ отъ „освѣтленията“ на сръбскитѣ платени агенти българскиятъ народъ добрѣ знае. Тѣ породиха една нечувана кампания противъ всичко българско. Излишно е да се говори за болезненитѣ чувства, които отзоваваше у насъ тази безогледна кампания, чрѣзъ която съ пълно съзнание се разпъваше истината на кръстъ и събитията се излагаха въ видъ, угоденъ за враговетѣ на българската кауза и национални идеали. Единъ само гласъ се издигна високо и смѣло, за да разпръсне тази смъртоносна атмосфера. Този гласъ е добрѣ извѣстенъ у насъ. Това е незамѣнимиятъ български приятель П. Милюковъ, който се не стрѣсна отъ неокачествимитѣ ругания на сърбитѣ, тъй вулгарно изразени при извѣстната на всички ни негова мисия. Милюковъ остана слънцето, прѣдъ чиито лѫчи „съкрушителнитѣ“ аргументи на сръбскитѣ „учени“ и политици ставаха невидими. Не спира неговиятъ мощенъ гласъ да посочва истината и въ момента, когато вулгарнитѣ му противници сѫ готови и на други срѣдства въ безсъвѣстната си борба. И ако българскиятъ народъ съ гордость посочва на мощния чрѣзъ безспорнитѣ си високонаучни достоинства авторитетъ на Милюкова, прѣкрасно извѣстенъ въ Европа и Америка, съ сѫщата гордость той ще посочи днесъ и на друго едно име, на другъ единъ ученъ, който неотдавна издигна гласа си въ защита на потѫпканата истина. Това е многоуважаемиятъ Николай Севастьяновичъ Державинъ, авторъ на излѣзлата прѣди 6 мѣсеца книга „Болгарско-сербскія взаимноотношенія и македонскій вопросъ“. Великото руско сърдце неможеше да не реагира на една безогледна кампания. Мощенъ изразъ на тази реакция е горѣпоменатата книге на Г-на Державина; искаме да отбѣлѣжимъ нейното съдържание въ тѣзи редове съ особенно чувство на благоговѣние и дългъ къмъ цѣнния трудъ на многоуважаемия авторъ.

---

[1]) „Сербы и болгари“, стр. 16.
[2]) и [3]) пакъ тамъ, стр. 16.
[4]) пакъ тамъ, стр. 30. Курсивътъ нашъ.

Високоблагороднитѣ чувства, които сѫ продиктували труда му, Г-нъ Державинъ е изразилъ въ моттото на книгата си, като цитира думитѣ на незабвенния Викторъ Ив. Григоровичъ: „Опознахъ се съ характера на българитѣ, узнахъ способноститѣ и прилежанията имъ, и наистина се научихъ да уважавамъ този тъй незаслужено забравенъ народъ“. Проф. Григоровичъ бѣ единъ отъ вдъхновителитѣ на доблестнитѣ руски борци, наши освободители, които начертаха Санъ-Стефанска България; чрѣзъ своитѣ пѫтешествия изъ Турция, описани въ неговия „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи“ (1848 год.), Григоровичъ напомни за незаслужено забравения народъ. Г-нъ Державинъ, припомняйки една свѣтла паметь, възвеличава нейното благородно дѣло: той иска да напомни за незаслужено охуления народъ.

„Тежкитѣ дни на изпитания, казва Г-нъ Державинъ въ увода на книгата си, прѣживѣни отъ българския народъ въ свръзка съ понесенитѣ отъ България жертви, съ дълбока скърбь се отзоваха въ сърдцата ни и още по-тѣсно сближиха старитѣ приятели на двата братски народа. Потрѣбно ли е да се говори, че България, прѣдметъ на нашитѣ най-живи интереси и симпатии, основани върху дълбокото съзнание на исторически образуванитѣ българо-руски традиции и отношения, — България, оскърбена въ добритѣ си чувства и съ разбити мечти, за насъ сега е още по-близка, още по-скѫпа...“ (стр. 7). Ето съ какви чувства пристѫпя Г-нъ Державинъ къмъ своето дѣло. „България се оказа побѣдена, казва Г-нъ Державинъ, макаръ въ сѫщность да не знаемъ нито за едно нейно поражение; нѣщо повече: да ли България е дѣйствително „побѣдена“, за това можемъ само условно да говоримъ, безъ да сме склонни да квалифицираме нейната принудена капитулация съ положението на страна, прѣтърпѣла поражение... Безъ съмнѣние, България прѣживѣва сега тежка криза, не криза финансова или политическа — тѣзи кризи не сѫ страшни! но криза морална, криза на културно-националното съзнание, когато въ народа се повдигатъ и поставятъ общи въпроси, отъ рода на тѣзи — за смисъла на живота, за възможностьта и цѣлесъобразностьта на извѣстна работа и пр.“ (стр. 8). Съ горещо съчувствие къмъ новитѣ злощастия на българския народъ, Г-нъ Державинъ изтъква на руския читатель великитѣ загуби, които чрѣзъ принудена капитулация, по неговия вѣренъ изразъ, лозенградскитѣ и одрински побѣдители трѣбваше да прѣтърпятъ, да се лишатъ отъ всичко, което бѣ най-скѫпо въ тѣхния животъ отъ единъ вѣкъ насамъ, — културно-националното и политическо обединение на българския народъ. „И това не сѫ думи, казва Г-нъ Державинъ, това е дѣйствителенъ фактъ, фактъ добрѣ познатъ всѣкиму, който отъ близо се е вглеждалъ въ българския животъ, който е ималъ възможность непосрѣдно да наблюдава този животъ, който е виждалъ, напр., многохилednитѣ тълпи македонски бѣжанци, отъ година на година периодично наводняващи българскитѣ градове, търсейки тукъ защита и спасение, или който лично е билъ свидѣтель — какъ напълно нормалния отъ български животъ изведнъжъ излиза изъ колелото при най-малкия ексцесъ отъ страна на турския режимъ въ Македония“ (стр. 9).

Излишно е да се пояснява високата цѣнность на тѣзи мисли. Цѣлото по-нататъшно съдържание на книгата си Г-нъ Державинъ е посветилъ на македонския въпросъ въ свръзка съ българо-сръбскитѣ отношения. Отъ тази гледна точка е подбралъ авторътъ научнитѣ исторични, филологични и етнографични свѣдения и факти, установени отъ безпристрастни и непрѣдубѣдени отъ национални тенденции учени. При изложението си обаче, Г-нъ Державинъ не пропуща случая при разглеждането на единъ или други въпросъ — да извади на явѣ всичката недобросъвѣстность и съзнателно изопачаване на истината отъ страна на сръбски изслѣдвачи изъ областьта на горѣпоменатитѣ научни клонове. За мнозина фактитѣ, изнесени отъ високоуважаемия авторъ, не ще донесатъ нѣщо ново. Не за специалисти е написалъ той книгата си, а за руския читатель, за да му помогне да си уясни една или друга гледна точка при рѣшаването на сложната македонска проблема, особено слѣдъ като сжщиятъ читатель се е опозналъ съ „освѣтленията“ на Белича, Цемовича и tutti quanti платени защитници на сръбския безогледенъ шовинизмъ.

Добрѣ е извѣстно у насъ, че сръбскитѣ претенции върху Македония се базиратъ върху исторични, филологични, етнографски и въ послѣдно врѣме върху географични данни, установявани по начинъ, който нѣма нищо общо съ науката и здравия човѣшки разумъ. Г-нъ Державинъ въ книгата си особно подчертава послѣдната характерна особеность на сръбскитѣ „научни“ изслѣдвания. Така, въ гл. I — „Сложность македонской проблемы“, авторътъ се спира на извѣстния трудъ на проф. Цвиича върху геологията и географията на Македония и Стара-Сърбия. Познато е, че въ този си трудъ Цвиичъ се опита съ геологически данни, научни на гледъ, както справедливо бѣлѣжи Г-нъ Державинъ, да доказва нераздѣлимото географско единство на Македония и Стара-Сърбия, обединени чрѣзъ Моравско-Вардарската комуникационна линия. Тази научна мисъль на Цвиича биде развита и украсена съ голѣма ревность въ редъ брошури отъ маса сподвижници на сръбския географъ. Като разглежда мнѣнията на Белича и Цемовича, които само повтарятъ Цвиичовитѣ възгледи и основаватъ върху тѣхъ „географско-икономичната“ и „държавно-политичната“ необходимость за Сърбия да владѣе Македония, г-нъ Державинъ твърдѣ хубаво изтъква, че тъкмо стопанската заинтересуваность на Сърбия за владѣнието на двата Вардарски брѣга му се прѣдставя като „единствениятъ сжщественъ, макаръ и не безспоренъ доводъ, чрѣзъ който Сърбия може да обосновава политическитѣ си права върху Македония“ (стр. 16). Наивностьта на Цвиичовата геологическа теория за политически права върху македонската область авторътъ съ пълно право квалифицира като „малко убѣдителна за не сръбския читатель, защото на всички е прѣкрасно познато, че при съврѣменитѣ успѣхи на техниката и усъвършенствуванитѣ пжтища за съобщения, отъ една страна, и директивитѣ на всемогжщия капиталъ — отъ друга, геологическитѣ теории за териториялно единство на съсѣдни области, не могатъ да иматъ рѣшаваще политическо значение . . . Географското и геологичното единство на Добруджа съ България не спаси първата отъ ромжнскитѣ хищници; безусловната геологична пропасть между Русия и Кавказъ не бърка на културно-политическото имъ обединение. По такъвъ начинъ, заключава Г-нъ Державинъ, опитътъ — да се обосноватъ политически домогвания върху геологични принципи, колкото и да сж прави тѣзи принципи, не всѣкога може да бжде убѣдителенъ. А още по-малко е убѣдителенъ той, когато изъ единъ пжть въ тежкия апаратъ на геолога се оказва скрита най-примитивна националистична пищялка.“ (стр. 15).

Въ гл. II (стр. 17—22) авторътъ релефно изтъква сръбската гледна точка и сръбскитѣ методи за трактуване македонската проблема отъ историко-етнографично гледище. Въ тази глава нѣколцина сръбски жреци на науката, ако биха имали този куражъ нѣкога, биха видѣли най-ясно какви научни чудовища прѣдставятъ отъ себе си. Прѣдъ сжда на съзнателнитѣ четци Г-нъ Державинъ съ курсивъ резюмира историческитѣ познания на проф. Андоновича, който твърди, че всички стари историци (Херодотъ, Диодоръ и др.) свидѣтелствуватъ, какво всички македонски области отдавна се заемали отъ сърбитѣ, че Македония е тѣсната ивица земя на югъ отъ линията Охридъ—Солунъ, че до XV в. никакъвъ народъ не е живѣлъ въ Македония, освѣнъ сърбитѣ, че македонски въпросъ нѣма, а има само сръбски въпросъ и пр. Македонскитѣ славяне не сж българи, а сърби, твърдятъ г-да Андоновичъ, Беличъ, Цемовичъ и С^{ie}. Най-сериознитѣ аргументи въ полза на това твърдѣние Г-нъ Державинъ изнася прѣдъ читателя. Тѣ сж: българскитѣ пѣсни отъ Македония, събрани отъ бр. Миладинови, Верковичъ, Качановски и др. сж сръбски пѣсни, купени съ пари и побългарени отъ тѣзи българофили; сжщитѣ българофили подкупвали македонскитѣ власти и ги заставяли да твърдятъ прѣдъ европейскитѣ пжтешественици, че македонцитѣ сж „бугари“, а не сърби. „Цвиичъ, очевидно, по непрѣдпазливость, бѣ казалъ, че македонцитѣ сж ни сърби, ни българи, бѣлѣжи по този поводъ Г-нъ Державинъ. Цемовичъ уличава за това Цвиича въ най-груба грѣшка, а проф. Андоновичъ отива още по-далечъ и поставя въпроса ребромъ: има ли право единъ сръбски ученъ, който заявява, че македонскитѣ славяни не сж сърби, да заема катедра въ сръбския университетъ? По-далечъ не може и да се отиде, заключава г. Державинъ, и ний безусловно лесно можемъ си прѣдстави, що вършатъ въ Македония г. г. Андоновичовци надъ онзи, който би дръзналъ да каже че не е сърбинъ, а българинъ!“ (стр. 19). Г-нъ Державинъ изнася и други „научни“ похвати на сръбски професори: недобросъвѣстно цитиране на чужди мнѣния, както е случая съ Цемовича, който съзнателно изкривява мнѣнието на проф. Иширкова относително схващането на името Македония, за да заяви съ тжга, че мнѣнието на българския професоръ „на велику жалост лишено сваке научности“(!) и че г. Цемовичъ не желае да се спира на това мнѣние, понеже му „липсва връзка съ научното търсене на истината...“ (стр. 20). Като привежда още редъ подобни похвати на сръбскитѣ професори, г. Державинъ заключава: „Дѣйствително, голѣма грѣшка е да се търси нѣкаква научность въ всички тѣзи упражнения по македонския въпросъ: всички тѣ, повтарямъ, сж искусно прѣсмѣтнати, за да окажатъ извѣстенъ натискъ върху общото настроение на малко запознатата съ специалнитѣ въпроси маса и да прѣдизвикатъ въ нея извѣстна алармистична реакция. До колко, обаче, разгарянето на алармистични страсти въ тълпата по адресъ на съсѣдна, родна по кръвъ нация влиза въ сферата на научната дѣйность и е съгласно съ общия духъ на науката, на този въпросъ нѣма да отговарямъ“ (стр. 22). По-сдържана присжда сръбскитѣ „учени“ не заслужаватъ.

За да обрисува още по́-релефно умствената и морална босота на плеяда сръбски научни свѣтила, Г-нъ Державинъ въ ясна, но сбита форма излага най-новитѣ господствуващи въ историч. наука мнѣния и факти по въпроса за заселването на Балканския п-овъ съ славяни (гл. III, стр. 22—30), за образуването на славянска бълг. държава и най-стариятъ периодъ отъ историята на славянската бълг. народность (гл. IV, 31—36), образуване на сръбската държава и най-старият периодъ отъ историята на сръбската народность (гл. V, 37—43). Г-нъ Державинъ съ справедливо възмущение отхвърля твърдѣнието на сръбскитѣ шовинисти, какво турко-татарскитѣ елементи още не сѫ изчезнали у българитѣ, и че процесътъ на славянизуването имъ още не билъ завършенъ — по мѫдруванията на Цемовича, Вукичевича и др., които се задоволяватъ само да „констатиратъ“ твърдѣнията си възъ основа на нѣкакви си „безспорни научни данни“, безъ обаче да ги съобщаватъ.

Съ каква „добросъвѣстность“ сръбскитѣ „учени“ използуватъ чужди научни трудове, кога е въпросъ да се услужи и съ непростени срѣдства на великосръбската идея, Г-нъ Державинъ прѣкрасно е показалъ въ гл. VI — за мнѣнието на академика Кондаковъ относително културно-историч. сѫдбини на Македония и начинътъ, по който сръбски професори сѫ използували труда на Кондакова, за да заблуждаватъ на всички страни, че рускиятъ академикъ „напълно категорично“ се изказва въ полза на едно силно културно сръбско влияние върху Македония.

Най-голѣмо мѣсто въ книгата на Г-нъ Державинъ е отредено на въпроса за езика и народностьта на македонскитѣ славяни, въ гл. VII (стр. 54—111). Въ тази глава многоуважаемиятъ авторъ съ голѣма вѣщина и старание е подбралъ всички най-нови данни — езикови, етнографски и исторически, които безъ всѣко съмнѣние подчертаватъ българската народность на македонскитѣ славяни.

Най-послѣ въ гл. VII Г-нъ Державинъ се спира и на послѣдното сръбско мошеничество съ историческата наука, — излѣзлата прѣди година книга на Вукичевича („историкъ“ по професия) и Семизъ (юристъ) — „Сербы и болгари въ борьбѣ за свободу и культуру“ Спб., 1914. Като възстава съ найголѣмо възмущение срѣщу новата сръбска профанация съ науката, Г-нъ Державинъ съ безпорни истор. факти изтъква грамадната роль, която въ миналото е имала старобългарската духовна култура върху славянството, въ противовѣсь на обратнитѣ твърдѣния на Вукичевича и Семиза, които съ свойствената на сръбскитѣ шовинисти безочливость отричатъ всѣкаква културна заслуга и роль на бълг. народъ въ миналото.

Казаното е доста, за да ни даде понятие за богатото съдържание на разгледаната отъ насъ книга на Г-на Державина. Толкова по́-цѣнна е за насъ защитата, която Г-нъ Державинъ прави на бълг. народъ, че тази защита е обоснована върху изводитѣ на чистата, незаинтересуваната наука. Г-нъ Державинъ защищава охуления, ограбения народъ, въоржженъ само съ безспорната истина; неговото оржжие е блѣстящо, поразяваще смъртно сръбския шовинизъмъ, който не ще може да излѣзе насрѣща и се противопостави съ своето покрито отъ дебелата рждда на невѣжеството и безсъвѣстностьта оржжие.

Пожелаваме най-широко разпространение на цѣнния трудъ на многоуважаемия ученъ. Нашъ дългъ въ най-близко врѣме трѣбва да бжде, — да се прѣведе тази книга, за да стане тя настолна за всѣки българинъ и прѣдимно за българската учаща се младежь.

Цв. Стояновъ.

А. Ив. Чучулаинъ, магистрантъ по Богословие и пр. — Св. Борисъ князь български, неговото културно-исторично и църковно-народностно значение. Томъ I, 845—865 г. (XIX + 281) и томъ II, 865—885 год., (IV + 292). (Премирана дисертация отъ Императорската Петербургска Духовна Академия). Цѣна 10 лв. София, печ. Глушковъ.

Прѣзъ 1914 г. на българската историческа наука много повървѣ: заслужва отбѣлѣзване фактътъ, че сравнително съ други години, интересътъ къмъ нашата отечествена история като че ли значително е оживенъ, може би въ свръзка съ послѣднитѣ сждбоносни за нашия народъ събития. За жалость, научнитѣ достоинства на голѣма часть отъ излѣзлитѣ трудове сж или много незначителни, или съвсѣмъ имъ липсватъ. Спрѣхме се на горѣозначената „премирана дисертация" на г-на Чучулаина, като на книга, третираща една отъ най-свѣтлитѣ епохи изъ нашето народно минало. Поради недостатъчно мѣсто, ще отбѣлѣжимъ изобщо достоинствата и недостатъцитѣ на този трудъ.

Въ avant-propos'а на съчинението си, г. Ч. бѣлѣжи, че надсловътъ на негова трудъ се оправдава отъ „два знаменателни акта": 1) кръщението на кн. Бориса въ 865 год. и 2) приемътъ, оказанъ отъ Бориса на Кирило-Методиевитѣ ученици. Споредъ г. Ч., съ 1-вия актъ „почти въ най-голѣмъ размѣръ“ се опрѣдѣля културно-историчното значение на кн. Бориса, а съ 2-рия — „изключително се проявяватъ заслугитѣ му къмъ нашия народъ и църква“ (т. I, стр. V). Споредъ това, г. Ч. си поставя за задача — въ I-а ч. на труда си (т. I и II) да прѣцѣни 1-вия актъ, а прѣцѣнката на 2-рия актъ оставя за други два тома. Да видимъ, какъ е изпълнилъ г. Ч. 1-та си задача.

По обикновенъ маниеръ на мнозина, г. Ч. заявява въ прѣдговора си, че за правилно уясняване на разглеждания отъ него крупенъ фактъ изъ нашата история, ще прослѣди началото на християнството на Балканския п-овъ. Макаръ и да не отричаме нуждата отъ подобно прослѣдяване, все пакъ то трѣбва да стане въ извѣстни рамки. Г-нъ Ч., напротивъ, на цѣли 60 страници говори за християнството на полуострова до идването на славянитѣ, като разправя маса непотрѣбни за цѣльта си подробности. Безспорно, г. Ч. пише научно-историческо, а не богословско изслѣдване, поне както самъ той формулира задачата си. Не тъй е погледналъ на работата си г. Ч. Още въ самото начало на гл. I той захваща да обяснява историческитѣ събития по религиозно-догматиченъ начинъ: въ силата на Христовия завѣтъ **„шєдшє наꙋчитє всѧ ꙗзыци“**, християнството, казва г. Ч., трѣбвало да се разпространи по всички краища на вселенната, въ това число и на Балканския п-въ (I, 3). „Промисъльтъ и благодатьта Божия не оставили българския народъ да блуждае въ тъмнината на езичеството, а по единъ чудесенъ, неизвѣстенъ за насъ и до сега начинъ, завели го къмъ прѣдѣлитѣ на Балканския полуостровъ, който тѣ мечтаели отдавна да завладѣятъ и да основатъ тукъ свое царство“ (I, 3—4)[1]. Не ни се вѣрва, че нѣкога г. Ч. ще узнае „чудесния за насъ начинъ“, по който Божиятъ промисъль довелъ българитѣ на полуострова; защото авторътъ е узналъ вече, защо българитѣ идватъ на полуострова: да основатъ царство, съ каквато цѣль и тръгнали къмъ п-ова. Така г. Ч. обяснява и „случайната за насъ, но не и за Божиятъ промисъль“ раздѣла на петимата Кубратови синове“, както и тръгването на Аспаруха къмъ полуострова. Ето какъ г. Ч. излага твърдѣ много Божия промисълъ съ поясненията си, вмѣсто да разкаже историческитѣ факти тъй, както е присѫщо на едно научно историческо изслѣдване, още повече — на една дисертация. Не по-малко е изложилъ и обезцѣнилъ г. Ч. и Божията благодать на стр. 5, като разправя, че ако не е билъ апостолъ Павелъ съ дѣйностьта си да разкрие и разпространи християнскитѣ истини, християнството „рискувало да загине още въ зародиша си" (I, 5). Намъ е не понятно, каква необходимость е принудила автора да набърква Божия промисъль и благодать за обясняване на познати исторически събития. Каквото и да разправя г. Ч., извѣстно е, защо Аспарухъ дошелъ на полуострова, та нѣмаше нужда въ случая да се задѣва Божиятъ промисъль. Г-нъ Ч. безъ нужда прѣдава и християнскитѣ легенди като исторически факти, както е сторилъ на стр. 9, дѣто разправя, че въ гр. Филипи срѣщу апостолитѣ се явилъ бунтъ, защото изгонили злия духъ отъ една слугиня. Въ цѣлата гл. I авторътъ се е прострѣлъ върху много такива излишни подробности.

---

[1] Навсѣкждѣ въ цитатитѣ спазваме точно израза и правописа на автора.

Все тъй на широко се е прострѣлъ г. Ч. и въ гл. II — за идването на славянитѣ на полуострова. Макаръ и да сѫществуватъ по-нови мнѣния за врѣмето на славянското заселване на полуострова, г. Ч. по единъ твърдѣ лесенъ начинъ приема IV в. сл. Христа, като врѣме на това заселване, основавайки се върху стари мнѣния, отхвърлени вече. Изобщо гл. I и II правятъ впечатлѣние на работа бърза и небрѣжна по форма, и по съдържание, което се вижда и отъ многото невѣрности. Напр., г. Ч. говори за славянския произходъ на Юстинияна, мнѣние рѣшително отхвърлено днесъ. На стр. 79 г. Ч. разправя, че задачата на византийското правителство била — да разпространява християнството между варваритѣ по политически съображения, сир. — да ги подчини на властьта си, а на стр. 86 авторътъ, за да влѣзе въ противорѣчие съ себе си, пише, че тази задача „била поставена на Византия отъ самото провидѣние", съ цѣль да пръска свѣтлина и истина между варваритѣ, и че макаръ физическата сила и да била на тѣхна страна, при все това Византия побѣдила и „за злото отплатила на варваритѣ съ добро, което тѣ никога не трѣбва да забравятъ"! — Ето какви неумѣстни разсъждения прави г. Ч., вмѣсто да погледне по-сериозно на задачата си.

Минаваме къмъ дѣлъ II, гл. I. И тукъ г. Ч. е изпъстрилъ изложението си съ исторически невѣрни твърдѣния: прѣзъ VIII в. България много се разширила и закрѣпила, защото прѣзъ този вѣкъ на бълг. прѣстолъ стояли енергични князе, а Византия била раздвижена отъ иконоборската ересть (I, 159). Г-нъ Ч. приема за година на Борисовото възшествие на прѣстола края на 844 г., а въ заглавието на книгата си поставилъ 845 г., слѣдов. приема, вънъ отъ явното си противорѣчие, едно по́-старо и не тъй основателно мнѣние. Прѣнебрѣгналъ е въ случая добрѣ обоснованото мнѣние на проф. В. Златарски, изложено въ изслѣдването му за хрониката на Симеона Метафраста (Сб. за нар. умотв., т. XXIV, стр. 46—47). По́-нататъкъ авторътъ се спира на въпроса за Борисовитѣ роднини, титулъ, столица и пр., понеже, казва г. Ч. това „е толкова по́-необходимо да се знае, защото много отъ тия, на видъ немаловажни прѣдмети, (!? б. р.) обясняватъ крупни факти изъ живота и дѣйностьта на тоя славенъ бълг. господарь“ (I, 163) (к. н.). Отъ изложението на въпроса за титлата на бълг. князе (I, 167—172), за прьвъ пжть отъ г. Ч. узнаваме, че Симеонъ станалъ βασιλευς въ 924 г. „и то на сила“! (I, 171). Най-послѣ на стр. 175 г. Ч. свършва благополучно съ разправата за възшествието, титула, роднинитѣ, столицата и пр. „немаловажни прѣдмети“, като оставя читателитѣ си сами да търсятъ, като какви „крупни факти“ иска да обясни г. Ч. съ тѣзи „прѣдмети“. . .

Въ гл. II (176—187 стр.) г. Ч. разглежда началото на Борисовата политич. дѣйность. Пълната небрѣжность на автора тукъ е очевидна: изложение неясно и разбъркано, общи фрази и заключения, повечето невѣрни и наивни. „Трѣбва човѣкъ да прослѣди всичкитѣ дреболии отъ неговата (на Бориса, б. р.) дѣйность, за да види, доколко тоя бълг. князь е обичалъ България и е работилъ за нейното величие“ (I, 179) (к. н.). И започва г. Ч. да прослѣдява „дреболиитѣ“: „настжпалнитѣ“ (? б. р.) дѣйствия на Бориса на западъ, че Борисъ ималъ завоеват. цѣли спрѣмо Хърватско и Сърбия, че нападалъ и на франкитѣ, навсѣкждѣ все безъ сполука (I, 180—181). И слѣдъ като прослѣдява „дреболиитѣ“ много на едро, г. Ч. заключава: „Всичко това е ставало въ толкова кратъкъ периодъ отъ врѣме, че на Бориса би позавидѣлъ всѣки първокласенъ дипломатъ“! (I, 181). Да извинява г. Ч., но ний не вѣрваме да се намѣри „първокласенъ дипломатъ“ да завижда за . . . несполуки, и то „защото всичко това става въ кратъкъ периодъ врѣме“. . .

Въ гл. IV г. Ч. разглежда акта на покръстването, и прѣди всичко привежда различнитѣ латински, гръцки, славянски и др. извѣстия. Много би могло да се каже за начина по който г. Ч. привежда тѣзи извѣстия. Много естествено, г. Ч. слѣдъ привеждането на тѣзи извѣстия, би трѣбвало да ги прѣцѣни чрѣзъ съпоставяне и др. и да извлече отъ тѣхъ историческата истина. И наистина, всичко на $1^1/_2$ стр. авторътъ „прѣцѣнява“ извѣстията: „както се види (отъ кое? б. р.), свѣденията, които тѣ (славянскитѣ лѣтописци, б. р.) ни даватъ, не отговарятъ на истор. дѣйствителность, напротивъ даже, могатъ да доведатъ читателя до заблуда, за което ще се скърби особно, щомъ се знае, че тия лѣтописци сж хора изъ нашата родна срѣда — славяни“! (I, 202). И това г. Ч. нарича прѣцѣнка!

Смѣшни и невѣрни работи разправя г. Ч. и пó-нататъкъ. Така, при разглеждане мотивитѣ за Борисовото покръстване, авторътъ приема сжществуването на Борисова сестра Теодора, при всичко че това днесъ се отхвърля като малко вѣроятно. Но и да приемемъ, че Борисъ е ималъ сестра Теодора, все не трѣбва да отиваме тъй далечъ, както е сторилъ г. Ч.: по-послѣ (I, 272) той опонира на Hergenröther'а, за гдѣто послѣдниятъ твърди, че Борисъ не проумѣлъ Фотиевото послание, понеже било изпъстрено съ богослосовски термини. Г-нъ Ч. не е съгласенъ; защо? — Защото „трѣбва да допустнемъ“, че тя (Теодора) посветила брата си Бориса въ тайнитѣ на вѣрата „и то съ такива термини, каквито единствено сж могли да изразятъ чистата богословска мисъль“! (I, 272). Въ своитѣ „допущания“ г. Ч. отива и пó-далечъ: той разправя, че Теодора навѣрно била плѣнена и отведена въ Ц-дъ (да ли не е свършила тамъ и по Богословие? б. р.), още когато имп. Левъ Арменинъ поразилъ Мортагона“ (I, 208) (?! б. р.).

Въ какво смѣшно положение е изпадналъ г. Ч. поради бързата си и небрѣжна работа, се види отъ слѣдното: въ гл. V, 238 сл. авторътъ се пита — кога, гдѣ и какъ се е кръстилъ Борисъ и прѣди всичко се спира на извѣстията за глада — да ли прѣдъ, или слѣдъ покръстването се случилъ той. Кога е билъ гладътъ? — Г-нъ Ч. отговаря: гръцкитѣ свѣдения по този въпросъ сж неточни, латинскитѣ сж по-точни. „У нѣкои отъ тѣхъ, като се започне отъ 861 г. и чакъ до 863 г., се споменава не за гладъ, въ собственъ смисъль на думата, а за такъво природно явление, което е могло да побърка на плодородието, и по такъвъ начинъ е могло да стане причина за появяването на гладъ“ (I, 240) (к. н.). Интересно би било, — да поразкажеше г. Ч., като какво ще да е било това „природно явление“? Да е било, суша, не е — г. Ч. щѣше изрично да помене това, а отъ думитѣ му излиза, че това „природно явление“ е било нѣщо друго . . . Найпослѣ, криво-лѣво г. Ч. приема мнѣнието на проф. В. Златарски, че кръщението е станало въ 865 г., между 4 Априлъ и 8 Май, а г. Ч. още рѣшилъ и да допълни това мнѣние: „Г-нъ проф. Златарски насрочва това събитие отъ 4 Апр. до 8 Май, което не е невѣроятно“ (има си хасъ поради „насрочването“ Борисъ да е получилъ и призовка за кръщение! — б. р.). — Защо не е невѣроятно? — Защото казва г. Ч., „кръщението на българитѣ е могло да стане прѣзъ пролѣтнитѣ мѣсеци (I, 250) . . . „когато природата започвала да се сгорещава. А такива мѣсеци сѫ Априлъ и Май“ (I, 251) (к. н.). Юни и Юли г. Ч. неможе да приеме, понеже лѣтописнитѣ свѣдения не позволявали да отнасяме тъй далечъ събитието; а ще добавимъ ние — прѣзъ Юни и Юли, освѣнъ това, много рѣки прѣсъхватъ (г. Ч. Разправя, че българитѣ въ рѣка се кръстили, а това зимѣ немогло да стане).

Ето съ какви смѣшни и наивни работи се занимава г. Ч., намѣсто да проучи сериозно темата си и да ни поднесе нѣщо свѣстно и разумно, защото и безъ неговата „дисертация“ не веднъжъ хора неподготвени сѫ излагали лекомислено нашата историческа наука.

Нашитѣ бѣлѣжки до тукъ сѫ доста, за да изтъкнатъ достоинствата на разгледвания трудъ. Не е по́-добъръ и вториятъ томъ, въ който г. Ч. разглежда Борисовитѣ отношения съ Цариградъ и Римъ. И тукъ г. Ч. не само не е проучилъ сериозно работата си, но е замъглилъ и разбъркалъ и познатото отъ други трудове до сега. Въ повечето случаи той многоглаголствува чрѣзъ перифразиране и се занимава съ второстепенни работи, а сѫщественото оставя безъ внимание. Съ многобройни цитати изъ латински и гръцки извори г. Ч. само е далъ видъ на работата си на „научно изслѣдване“. Но вземемъ ли се въ неговия наученъ методъ, ще видимъ, че той само привежда цитати, дава прѣвода имъ набързо и на половина. А това не е научна работа. Излишно е да даваме примѣри за пълната безкритичность на г. Ч. въ това отношение.

Г-нъ Ч. още въ прѣдговора си е рѣшилъ да се покаже много скроменъ чрѣзъ извѣстната фраза „Quod potui feci, faciant meliora potentes.“ Напразно. Работата е, че г. Ч. е можалъ да направи нѣщо пó-добро, но не е сторилъ това, а онова „което е направилъ,“ съвсѣмъ не го извинява съ поменатата фраза и тя никакъ не може да го спаси.

Изобщо научната стойность на разгледания трудъ е нищожна. Да не говоримъ за невъзможния български езикъ на г. Ч. и за неговия правописъ. Нѣщо повече отъ укоръ заслужава г. Ч. за гдѣто на корицитѣ на книгата си нарича послѣднята „премирана дисертация отъ Имп. Петерб. Академия“, защото отъ г. Ч. се учимъ, че той пò-рано писалъ на сѫщата тема пó-малка книжка, която и била премирана съ парична награда и похваленъ отзивъ. Какъ ще квалифицира тази си постѫпка Г-нъ Чучулаинъ?

Цв. Стояновъ.

Conte de Landemont. L'élan d'un peuple, La Bulgarie jusqu'au traité de Londres 1861—1913. Avec un portrait et cinq cartes. Paris. Librairie Plon 1914. Страници 426. Съдържа като приложение текстуално прѣведена на френски „Конституция на Българското Царство“. Хубаво издание.

Comte de Landemont въ тази своя книга говори по-кратко или по-обширно главно за руско-турската война, санъ-стефанския миръ, берлинския договоръ, създаване на конституцията, князъ Батемберга, съединението на сѣверна и южна България, сръбско-българската война, регентството, князъ Фердинанда, обявяването на независимостьта, царското сѣмейство, финансиитѣ на България, столицата, индустрията, земледѣлието, славянския конгресъ, държавната уредба, политическитѣ партии, армията, балканската война, лондонския трактатъ и др.

Историческата истина изобщо е спазена, но има нѣкои фактически грѣшки. Научниятъ обективизмъ въобще не е нарушенъ, въпрѣки явнитѣ симпатии на автора къмъ българския народъ и щедритѣ комплименти за царь Фердинанда. Историческата перспектива нѣкждѣ е пострадала вслѣдствие подробното описание на войнитѣ и нѣкои прѣдълги цитати по второстепенни въпроси. Събитията сж драматизирани сполучливо. Характеристикитѣ на историческитѣ личности сж незадоволителни. Стилътъ е елегантенъ и увлѣкателенъ. Изложението е хронологическо и удовлетворително. Методътъ на изслѣдване има нѣкои недостатъци — нѣкждѣ се цитиратъ маловажни съчинения или вѣстници, а тонътъ е публицистически.

Строгата историческа критика би намѣрила какво да кажа, но съчинението на Comte de Landemont, като научнопопулярна работа, изобщо въ своя ансамблъ е много цѣнно за българския народъ, защото е написано отъ единъ бѣлѣжитъ французинъ, искренъ приятель на България, на която приятелитѣ чужденци не сж твърдѣ много; защото е издадено на френски езикъ, та може да се чете отъ външния културенъ свѣтъ и така ще спомогне да се разпространи въ чужбина по-вѣрно знание за нашето оклеветено отечество; защото дава една, макаръ и скромна, но интересна картина на историческата сждба на третото българско царство; защото частно френската интелигенция ще има възможность и отъ него да опознае по-добрѣ България, което обстоятелство ще е за въ полза на послѣднята; и защото историята ни убѣждава краснорѣчиво, че перото е мощенъ факторъ въ живота на народитѣ.

Прочее Comte de Landemont съ тази си книга прави голѣма услуга на нашата родина, която заслужено му дължи сърдечна признателность, и която вѣроятно отъ недавнашната катастрофа е извлѣкла горчивата поука за грамадното значение на инностраната преса относително нашата политика.

К. Крачуновъ

Българско историческо дружество въ София.

Бълтарското историческо дружество се създаде въ София прѣзъ 1901 г. и оттогава неуморно развива своята културна дѣйность. То има за цѣль: 1) да изучава и разработва отечествената и всеобща история и география; 2) да дава съобщения относително развоя на историята и географията у насъ и чужбина, да популяризира историческитѣ и географски знания; 3) и да обсѫжда въпроси досежно прѣподаването на история и география въ нашитѣ училища. Уставътъ на българското историческо дружество е утвърденъ отъ Министерството на просвѣщението съ заповѣдь № 1235. Дружеството за сега получава отъ просвѣтното министерство 1000 лв. годишна помощь. До сега 1.III. 1915 год. въ историческото дружество сѫ прочетени около петдесеть реферати по разни въпроси изъ областьта на историята и географията. Освѣнъ това, до настоящия моментъ сѫ напечатани слѣднитѣ книги отъ Извѣстията на българското историческо дружество: кн. I (1905 г.), кн. II (1906), кн. III (1911), кн. IV (1915). Въпросното дружество има за сега приблизително шестдесеть членове — бивши министри, професори, депутати, директори и учители. Сегашното настоятелство на българското историческо дружество има слѣдния съставъ: прѣдседатель проф. д-ръ В. Златарски, подпрѣдседатель Ю. Трифоновъ, секретарь К. Крачуновъ, касиеръ И. Поповъ и библиотекарь Ц. Стояновъ.

Редакторъ на кн. IV отъ Извѣстията: **К. Крачуновъ.**

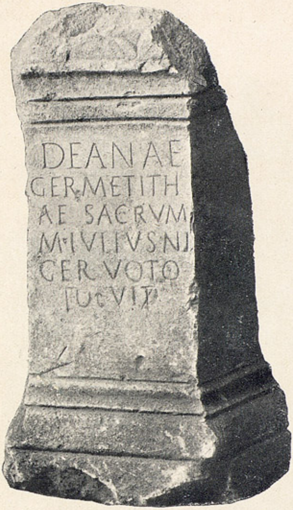
DEANAE
GERMETITH
AE SACRVM
M·IVLIVS NI
GER VOTO
IVCVIT

Алтарь отъ Плѣвенъ.

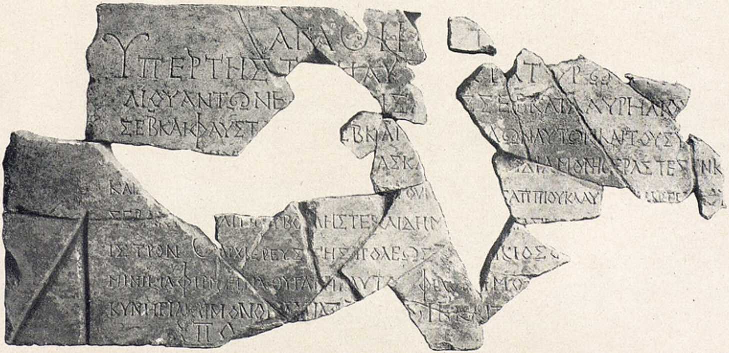

Надписъ отъ Никюпъ.

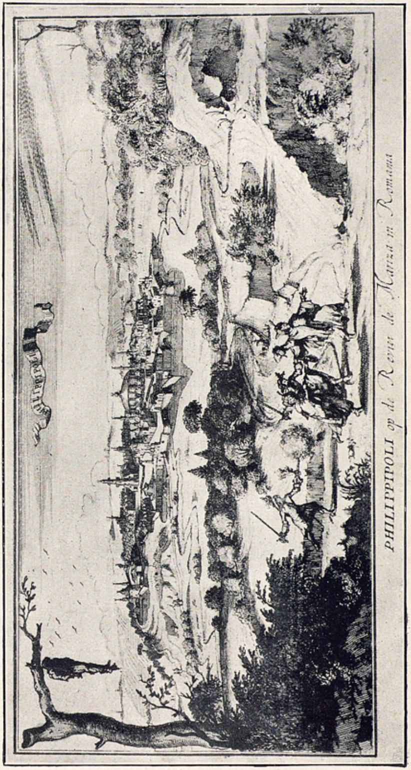
PHILIPPOPOLI
PHILIPPIPOLI op de Revier de Mariza in Romania

Градъ Пловдивъ споредъ една холандска гравюра отъ XVII вѣкъ.

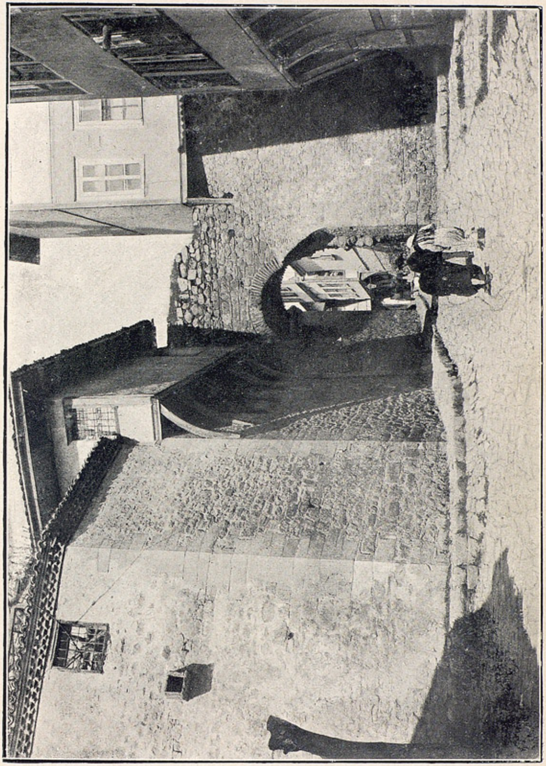

Хисаръ-капия въ Пловдивъ

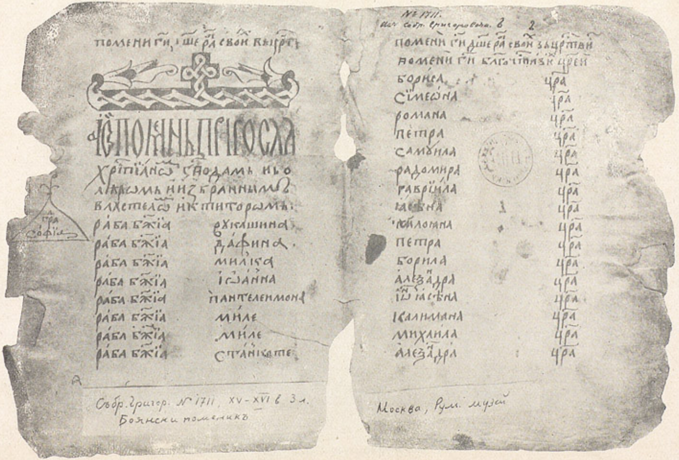

помени ги ише ра свои кырь

ѿ помѣньц при госла

хрїстїанѡ ѿ подамь ньо
алкрѡмь и избраннымъ
властелѡ и ктиторѡмь:

раба бжїа ехкашина
раба бжїа дафина.
раба бжїа милица
раба бжїа їѡанна
раба бжїа пантелеимона
раба бжїа миле
раба бжїа миле
раба бжїа станикате

тра
софїа

А

Собр. Григор. № 1711, XV–XVI в 3 л.
Боянски поменикъ

№ 1711.
Изъ собр. Григоровича. в 2

помени ги дше ра свои зацртви
помени ги блгочтиавык црей

борисa цра
сїмеѡна цра
романа цра
петра цра
самоила цра
радомира цра
гаврїила цра
іасѣна цра
калоиана цра
петра цра
борила цра
алеѯандра цра
іѡ асѣна цра
калимана цра
михаила цра
алеѯандра цра

Москва, Рум. музей

Листъ отъ Боянския поменикъ.

Табл. VI.

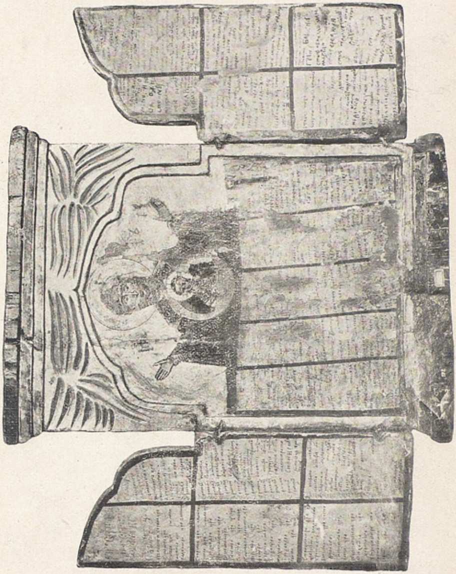

Погановски поменикъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА